

Revista PHILOHISTORISS

An VIII, Nr. 12, Aprilie 2022

PH

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
Facultatea de Istorie și Filosofie
Asociația Studențească Philohistoriss

Revista
PHILOHISTORISS

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca
Facultatea de Istorie și Filosofie
Asociația Studențească PHILOHISTORISS

REVISTA PHILOHISTORISS

An VIII, Nr. 12, Aprilie 2022

KLAUSENBOOK

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. Ovidiu Ghitta
Prof. univ. dr. Radu Ardevan
Prof. univ. dr. Marcela Sălăgean
Prof. univ. dr. Virgiliu Țărău
Conf. univ. dr. Ionuț Costea
Lect. univ. dr. Mihai Croitor

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Alexandra Jureschi
Andrei Dălălău
Marina Trufan
Denisa Șerbănete
Bianca Sârbu

Coordonare volum: Alexandra Jureschi

Responsabilitatea conținutului materialelor aparține autorilor.

© Autorii.

ASOCIAȚIA STUDENȚEASCĂ PHILOHISTORISS

Cluj-Napoca, Str. Napoca, nr. 11, sala S4

<https://asphilohistoriss.wordpress.com>

e-mail: philohistoriss@gmail.com; revista.philohistoriss@gmail.com

ISSN: 2068-5483

EDITURA KLAUSENBOOK

www.klausenbook.ro

CUPRINS

ISTORIE ANTICĂ

Scheletul de mastodont de la Racoșul de Sus.....	9
<i>Kolumbán Lilla</i>	

ISTORIE MODERNĂ

Aspecte cu privire la sistemul de mesageri din Principatul Moldovei în secolul al XVII-lea.....	24
<i>Adrian-Ionuț Gîlea</i>	

Religia comunităților dobrogene în ultimii ani de administrație otomană 1850-1878.....	35
<i>Vasile Alexandru-Marian</i>	

Diplomația României din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea reflectată în presa internațională străină (nord-americană și austro-ungară).....	48
<i>Antonia-Annamaria Varga</i>	

ISTORIE CONTEMPORANĂ

Deportarea populației din fostul Raion Huedin	64
<i>Cosmina Mariana Cordoș</i>	

Economia subterană din RSSM în perioada 1944 – 1945.....	78
<i>Alexandru Antocian</i>	

Dezbateri politice privind Legea învățământului primar și normal-primar din 1924.....	89
<i>Mihai-Daniel Botezatu</i>	

Predarea literaturii și a propagandei: o perspectivă asupra manualelor de literatură română din perioada lui Nicolae Ceaușescu	104
<i>Antonia-Laura Pup</i>	
Tehnologie și conflict. Cum armele transformă războiul.....	115
<i>Tudor Turian</i>	
Curtea regală în anii Regenței (20 iulie 1927 - 8 iunie 1930): considerații generale	128
<i>Tudor Vișan-Miu</i>	

RELAȚII INTERNAȚIONALE

Diplomația culturală ca instrument de <i>soft power</i> a Federației Ruse și Ucrainei....	141
<i>Adriana Camelia Tătar</i>	
Organizația Națiunilor Unite și conflictul indo-pakistanez	158
<i>Gabriel Zvîncă</i>	
Constantin Diamandi, Ministru Plenipotențiar la Petrograd, 1914-1918.....	171
<i>Ionel Doctoru</i>	
Republica Turcia în contextul NATO	185
<i>Mihai Christopher Marian Radovici</i>	

FILOSOFIE ȘI STUDII CULTURALE

Destinul tragic al unei științe: istoria Metafizicii de la Aristotel la Kant	211
<i>Florin Cherman</i>	
<i>Turcii noi și turcii vechi</i> : tema otomană în publicistica românească de la cumpăna secolelor XIX-XX	228
<i>Viorica Gavril-Kiliç</i>	

Limitarea drepturilor și libertăților cetățenilor români cu scopul cultivării rezilienței statului în perioada stării de urgență	251
<i>Mirela-Emilia Mironiuc</i>	
Problema consumului de alcool în rândul supușilor otomani văzută prin ochii celuilalt. Călători străini prin Anatolia și viziunea lor asupra obiceiului de a bea al otomanilor (1876-1909).....	261
<i>Andreea Stanciu</i>	
Aspecte hermeneutice ale fenomenologiei lui Gustav Șpet	274
<i>Vasile Visoțchi</i>	

ISTORIE ANTICĂ

SCHELETUL DE MASTODONT DE LA RACOȘUL DE SUS

KOLUMBÁN LILLA*

Abstract: *The most complete prehistoric elephant skeleton in the world, a 2.5-3 million year old Mastodon Anancus Arvernensis was discovered in 2008 in Racoșul de Sus, Covasna County, Romania. It was found in situ, in the lignite mine led by geologist Tóth Levente, and a large part of the bones was found in their anatomical position. The skeleton is unique in the world because it is preserved in a proportion of 85 percent, while also having bones that have not been found anywhere else in the world, such as the hyoid bone. The present article aims to look into the factors that determined the good preservation of the skeleton, while also drawing some future perspectives for this Anancus Arvernensis discovery.*

Keywords: *prehistoric elephant, Mastodon Anancus Arvernensis, Racoșul de Sus, Baraolt, lignite mine, unique skeleton, hyoid bone, good preservation*

În România, într-un mic orașel, o clădire modestă găzduiește unul dintre cele mai importante descoperiri ale paleontologiei vertebratelor, un schelet de elefant preistoric din specia *Mastodont Anancus Arvernensis*, găsit în 2008 la Racoșul de Sus, județul Covasna, în cariera de lignit condusă de geologul Tóth Levente. Scheletul are o vechime de aproximativ de 2,5-3 milioane de ani, în prezent este parțial expus în Muzeul Depresiunii Baraolt, aflat la doar câțiva kilometri de carieră. Descoperirea este unică în lume, de-a dreptul impresionantă din mai multe motive: este un schelet ce se păstrează în proporție de 85 la sută, o mare parte a oaselor au fost găsite în poziție anatomică și prezintă părți care nicăieri în lume nu s-au mai găsit¹. Scheletul este important nu doar pentru paleontologia vertebratelor, ci și pentru știință în general, deoarece oferă atât informații noi legate de specia *Anancus Arvernensis*, cât și despre mediul în care a trăit animalul².

* Licență, anul III, Universitatea "Babeș-Bolyai", Facultatea de Istorie și Filosofie, Specializarea Istoria Artei, Coordonator: lect. univ. dr. Voica Pușcașiu, Cluj-Napoca.

¹ Tóth Levente, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

² dr. Vlad Aurel Codrea, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Csépp Gergő, Cluj-Napoca, 11.12.2020.

Cunoscând raritatea fosilelor de animale vertebrate asemănătoare cu mastodontul de la Racoș în general în muzeele lumii, ne-am propus să aflăm care au fost factorii care au contribuit la păstrarea scheletului, care sunt condițiile care trebuie să fie îndeplinite pentru o conservare atât de bună a oaselor, și cui o datorăm existența acestui schelet în forma în care îl putem vedea astăzi la Baraolt. În urma cercetării vom înțelege cheia succesului pentru găsierea și păstrarea fosilelor, și vom obține câteva metode și principii valoroase care pot fi puse în practică de către cei interesați. Pentru aceasta vom cerceta atât scheletul de mastodont, cât și etapele lucrărilor. De asemenea, dorim să aflăm cum se poate întâmpla, ca o descoperire atât de importantă pentru știință și atât de spectaculoasă pentru toți vizitatorii muzeului, să fie expusă doar parțial? În final vom creiona câteva perspective de viitor pentru mastodont, și câteva aspecte legate de importanța lui pentru societatea noastră.

Surse scrise despre acest schelet de la Racoșul de Sus deocamdată sunt foarte puține, doar câteva pagini incluse într-o culegere scrisă de Dick Mol și Frédéric Lacombat³ și câteva articole de ziar care adesea sunt presărate de greșeli și neadevăruri științifice. La televizor a apărut în știri, pe un canal de televiziune din străinătate senzația descoperirii scheletului de mastodont din România, dar imaginile difuzate au fost luate din altă țară și reprezentau chiar o altă specie de mastodont, decât cea găsită la Racoș⁴, prin urmare aceste surse s-au dovedit a fi aproape inutile. Din fericire însă, toți membrii echipei care au lucrat la această descoperire sunt în viață, și datorită amabilității muzeologului Hoffmann Edit, care ne-a îndrumat și a pus la dispoziția noastră atât datele de contact ale celor implicați, cât și diverse documente, am putut lua legătura cu toți membrii echipei.

Din dorința de a realiza un film documentar despre schelet, am luat interviu cu toți membrii echipei începând cu excavatorul Katona László, el fiind prima persoană care a observat semnele neobișnuite în margă, am luat interviuri cu geologii, paleontologii și specialiștii în conservare, nu în ultimul rând cu conducerea muzeului. Interviurile au decurs în felul următor: am rugat pe fiecare persoană să prezinte cursiv și în ordine cronologică contribuția sa la salvarea scheletului, incuzând datele tehnice unde era cazul. Le-am alcătuit o listă cu subiectele despre care doream să ne vorbească, și le-am rugat ca în cazul în care au ceva de spus în plus, să nu ezite, chiar dacă subiectul respectiv nu figurează printre întrebările noastre. Pentru alcătuirea acestor liste de întrebări cel mai mult

³ Dick Mol, Frédéric Lacombat, *Mammoths et Mastodontes de Haute-Loire, Mammoths and Mastodons of Haute-Loire*, Ed. Jeanne-d'Arc, Le Puy-en-Velay, 2010.

⁴ Dick Mol, interviu de Kolumbán Lilla, cameraman Nike Liscaljet, Urk, 09.04.2021.

ne-a ajutat din nou muzeologul Hoffmann Edit, care fiind și fotograf profesionist a luat parte la toate etapele lucrărilor atât în muzeu, cât și pe sit, și cunoștea foarte bine cine ce anume a lucrat și care au fost rezultatele sale.

Întrebările le-am comunicat subiecților dinaintea filmărilor cu câteva zile sau chiar săptămâni, și în timpul filmărilor le-am lăsat să vorbească liber, fără să intervenim cu întrebări decât în situații excepționale. De pildă, odată unul dintre subiecți a spus în treacăt o informație foarte interesantă despre care nu știam nimic înainte, l-am rugat atunci s-o detalieze și am pus noi întrebări, pe moment. Alteori s-a întâmplat ca vorbitorii să uite câteva idei, și a fost necesar să le readuc aminte întrebările inițiale. Toți au vorbit liber, fără elemente artificiale regizate și fără repetiții înainte de interviuri. Datorită acestei metode de înregistrare, și datorită faptului că toate persoanele implicate au acceptat participarea la documentar, filmul poate fi editat fără a avea nevoie de un narator exterior, nelipsind elementele de legătură din narațiune.

Interviurile au fost luate în anul 2020 și 2021 la Baraolt, la Racoșul de Sus, la Cluj-Napoca, la Zirc (Ungaria), la Budapesta (Ungaria), la Hoopddorf (Olanda) și la Urk (Olanda). Împreună cu geologul Tóth Levente am vizitat cariera de lignit, dânsul ne-a arătat locul exact unde au găsit scheletul de mastodont, și ne-a exemplificat câteva aspecte geologice și de stratigrafie specifice acestei zone. Am primit pentru documentar multe fotografii făcute despre schelet *in situ*, fotografii făcute în diverse momente ale lucrărilor și de la toate locațiile unde s-a lucrat, începând de la primele săpături până la deschiderea expoziției cu scheletul de mastodont. Aceste fotografii le-am primit de la Muzeul Depresiunii Baraoltului, de la Hans Wildschut, fotograf din Olanda care a fost rugat de Dick Mol să vină la Baraolt și să fotografieze scheletul, altele le-am primit de la Muzeul Național Secuiesc din Sfântu-Gheorghe, de la Muzeul Olteniei, de la Parcul Dino din Râșnov, de la dr. Trif Nicolae, Dendyuk Mihály, Dénes Miklós, dr. Kordos László (Ungaria) etc.

Inițial ne-am pregătit pentru un documentar de scurt metraj și am cerut subiecților să vorbească aproximativ între 4 și 7 minute, dar din fericire aproape toți au vorbit mult mai mult, în jur de 30-40 de minute fiecare, prin urmare datorită materialului voluminos a fost ales un material pentru un documentar de scurt metraj, și alt material pentru un documentar de lung metraj. Pe parcursul acestor filmări am descoperit că nu doar scheletul în sine este spectaculos, ci treptat ni se dezvăluie o poveste fascinantă, ce ne inspiră multă recunoștință și respect profund față de membrii echipei.

Exploatarea cărbunilor la Racoșul de Sus a început în anul 1995, la limanul Oltului, în punctul cel mai adânc al Bazinului Baraolt unde s-au adâncit până la 82 metri sub nivelul râului, la aproximativ 60-70 de metri de Olt⁵. Aceste depozite cu cărbuni s-au depus pe la circa 4-5 milioane de ani, la acea vreme climatul era cald și umed, vegetația era bogată. Dintre animalele specifice acelei vremuri amintim antilopele de talie mare în număr considerabil, tapiri, anumite forme de porci sălbatici, cai tridactili, rinoceri, și nu în ultimul rând două specii de mastodonți care populau întreaga zonă sud-est Europeană: *Mamut Borsoni* și *Anancus Arvernensis*. *Mamut Borsoni* a fost un mastodont de talie mare, iar *Anancus Arvernensis* de talie mai mică, de 2 metri 60, maxim 3 metri la greabăn.

Cel din urmă își trage numele generic de la fildeși, *Anancus* însemnând fără curbură, iar termenul *Arvernensis* vine de la numele unui trib galic dintr-o regiune situată în Masivul Central. Arverni a fost un trib puternic, care adesea se opunea și romanilor, numele lor, acest *Arverni* s-a transformat literal în Auvergne⁶.

Anancus Arvernensis avea fildeșii acoperiți de smalt, de lungimea 2 metri 40, 2 metri 60, pe care îi folosea probabil în ipostaze de luptă sau pentru a căuta diferite rădăcini, lăstari în pădurile care nu erau foarte dese, astfel încât acești proboscidiieni puteau viețui acolo în tihnă. Cu timpul *Borsoni* s-a rarefiat, iar *Arvernensis* a rezistat până în baza Quaternarului⁷. *Anancus Arvernensis* a fost răspândit în Europa și Asia în timpul Terțiarului, în special în Pliocen între 5-2.6 milioane de ani, dar undeva între 2 și 3 milioane de ani a avut loc o schimbare dramatică a climei și a apărut în zonă un alt proboscidean, mult mai mare decât *Arvernensis*, *Mamutul Meridional*, care l-a înlocuit pe *Anancus Arvernensis* acum 2 și jumătate de milioane de ani.

La începutul exploatărilor la Racoșul de Sus s-au găsit foarte multe scoici, melci, fragmente de pești, iar când au ajuns la stratul de marnă cenușie, au început să apară și resturi osoase de vertebrate, în special *parabos*⁸. Acest strat geologic s-a format la sfârșitul Terțiarului, fosilele descoperite aici reprezintă repere pentru cunoașterea faunelor de la Pliocen, Baraoltul fiind de vârstă Daciană⁹.

⁵ Tóth Levente, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

⁶ Dick Mol, interviu de Kolumbán Lilla, cameraman Nike Liscaljet, Urk, 09.04.2021.

⁷ dr. Vlad Aurel Codrea, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Csép Gergő, Cluj-Napoca, 11.12.2020.

⁸ Tóth Levente, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

⁹ Vlad Aurel Codrea, Nicolae Trif, Levente Toth, „First Report of a Pliocene pike (Esocidae: *Esox*) in Transylvania, Romania”, în *Geological Quarterly*, 62, 2018, p.644.

Conducătorul lucrărilor, Tóth Levente s-a ocupat de partea tehnică, birocratică și managerială al exploatarea zăcămintelor de cărbuni. S-a lucrat cu mașini mari, excavând zilnic aproximativ 5000-10.000 de metri cub de material. Cu toate acestea, el a reușit să acorde timp și atenție laturei științifice ale excavărilor, și cu un talent managerial excepțional, am putea spune chiar cu tact pedagogic a reușit să determine colectivul de muncitori să fie atenți la fosile¹⁰. Dacă cineva observa vreun lucru neobișnuit, trebuia să oprească excavatorul și să cheme un specialist care să determine ce anume s-a găsit, dacă poate fi continuată excavarea sau nu¹¹. Această atitudine s-a dovedit a fi esențială pentru scheletul de mastodont, deoarece cunoscut este faptul că de-a lungul anilor multe fosile valoroase au apărut, dar multe s-au și pierdut din lipsa de interes al minerilor¹². Deși nu a fost posibilă recompensarea materială a muncitorilor, cei care au găsit fosile mai însemnate, au primit zile libere¹³.

Așa s-a întâmplat, ca în 26 mai 2008, Katona László excavând la adâncimea de 29 de metri de la suprafață, a observat două pete de culoare maro. Erau diferite la nuanță decât restul solului, având diametrul cam de 12-13 cm¹⁴. Imediat a oprit excavatorul, l-a chemat pe Tóth Levente, care a constatat că acele cercuri erau fildeșii unui elefant preistoric – desigur încă nu se putea determina cărei specii aparțineau acești fildeși. Au continuat lucrările cu un excavator mai mic decât cel folosit inițial, apoi au trecut la săpatul manual cu ajutorul voluntarilor care au venit mai ales din Baraolt, fiind profesori, elevi și studenți. Tóth Levente l-a anunțat pe directorul Muzeului Depresiunii Baraolt, pe Demeter László și pe dr. prof. Vlad Aurel Codrea de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca despre schelet, dânșii au și sosit în scurt timp pe sit.

Având în vedere dimensiunile considerabile ale fosilei, s-a pus problema unde să fie expus scheletul după ce va fi prelevat, în Baraolt sau în altă parte, deoarece clădirea muzeului din Baraolt este foarte mică. După mai multe

¹⁰ Hoffmann Edit, interviu video de Kolombán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

¹¹ Katona László, interviu video de Kolombán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

¹² Kisgyörgy Zoltán, *Őslények nyomában, Paleontológiai kutatások a Kárpát-kanyar környékén*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p.99.

¹³ Tóth Levente, interviu video de Kolombán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

¹⁴ Katona László, interviu video de Kolombán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

discuții, din diverse considerente s-a decis în final ca scheletul să rămână în Baraolt, muzeul fiind la doar câțiva kilometri de la carieră¹⁵.

Deoarece oasele au fost foarte poroase, a fost necesar să fie conservate încă pe teren. S-a căutat restaurator specialist pentru conservarea oaselor, dar nu s-a găsit nici unul în țară¹⁶, soluția în această primă etapă pentru conservare a fost să se aplice peste oase clei, apoi lac, ulterior aceste straturi au fost îndepărtate. Toate aceste lucrări mai sus amintite s-au efectuat în timp ce exploatarea cărbunilor a fost continuată în celelalte sectoare ale carierei, practic scheletul a fost prelevat de pe un șantier activ, ceea ce a însemnat un pericol în plus pentru acele oase vechi de milioane de ani. O parte a scheletului a fost transportată la muzeu, însă deoarece se apropia iarna, cealaltă parte care încă nu putea fi prelevată a fost acoperită cu aşchii de lemn pentru a se proteja de îngheț¹⁷.

Între timp a apărut în mass-media vestea mastodontului, prima dată în presa bucureșteană, apoi și în alte orașe și în străinătate, așa a aflat descoperirea mastodontului geologul Muzeului de Istorie Naturală Bakony din Zirc, domnul Katona Lajos Tamás din Ungaria. Dânsul a luat legătura cu directorul muzeului din Baraolt, cu Demeter László, și a oferit ajutorul său pentru conservarea scheletului, el fiind specialistul care a lucrat și la conservarea celebrilor mamuți de la Csajág din Ungaria¹⁸. Ajutorul a fost binevenit, astfel că în anul 2009 Katona Lajos Tamás a ajuns pentru prima dată la Baraolt împreună cu colegul său, Szappanos Bálint, cu care au continuat conservarea scheletului de mastodont ajutați fiind și de către angajatul muzeului, Dendyuk Mihály¹⁹. *„În cazul de față, deși aceste oase de mastodont erau foarte puternice, foarte bune, în momentul în care le-am eliberat din lut și au început să se usuce, au apărut o mulțime de crăpături transversale, prin urmare, chiar și oasele aflate încă în lut au trebuit să fie întărite”*²⁰. Grundul de schelet l-a desenat Szappanos Bálint, iar fotodocumentația Szappanos Bálint împreună cu muzeologul și fotograful Hoffmann Edit.

¹⁵ Hoffmann Edit, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

¹⁶ Tóth Levente, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Katona Lajos Tamás, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Keserü Ildikó, Zirc, 12.15.2020.

¹⁹ Dendyuk Mihály, interviu oral de Kolumbán Lilla, Baraolt, 11.07.2021.

²⁰ Katona Lajos Tamás, interviu video de Kolumbán Lilla, trad. Kolumbán Lilla, cameraman Keserü Ildikó, Zirc, 12.15.2020.

Preparatorii au utilizat două tipuri de adezivi, un fel de Super Glue de diferite consistențe, special create pentru fosile, produse pe bază de cianoacrilat. Unul s-a folosit pentru fixarea interioară, cea impregnantă, „care poate să se răspândească rapid în diferite fisuri ale oaselor și întărește cu succes țesutul osos interior”²¹, iar cealaltă a fost o soluție mai groasă, care avea funcția de a lipi oasele rupte. Munca migăloasă de întărire a oaselor, începută încă pe sit, a fost continuată în clădirea muzeului din Baraolt. „În timp va fi necesară o reînnoire a conservării, dar aceasta va fi de trebuință doar peste zeci de ani”²².

La fel ca și Katona Lajos Tamás, tot din mass-media a aflat de această descoperire și Dick Mol din Olanda, unul dintre cei mai respectați paleontologi în prezent. Dânsul este cercetător asociat la Muzeul de Istorie Naturală din Rotterdam, este președinte al grupului de lucru al Mamiferelor din Pleistocen din Olanda, și este cercetător asociat la Muzeul de Istorie Naturală din Milia, Grevena, din nordul Greciei. Dick Mol tocmai terminase de excavat în Grecia fragmente de mastodonți din specia *Borsoni*, când a aflat din televizor vestea mastodontului din România. A auzit la știri că în România s-ar fi găsit cel mai mare schelet de mastodont din lume, în timp ce s-au difuzat imagini cu acel *Mastodont Borsoni* pe care tocmai Dick Mol săpase în Grecia²³. Fiind nedumerit de situație și în același timp și curios ce anume s-a găsit în România, a luat legătura cu paleontologul profesor dr. Vlad Aurel Codrea din Cluj-Napoca și cu managerul carierei de la Racoș, Tóth Levente, și în urma discuțiilor în scurt timp a fost invitat pe sit²⁴.

Dick Mol împreună cu paleontologul Evangelia Tsoukala din Grecia și cu un grup de studenți au pornit către România ca să vadă personal scheletul, au ajuns la Baraolt în data de 17 iulie 2009²⁵. Impresionați de cele văzute acolo au rămas mai multe zile, au luat parte la conservare și documentare, colaborarea cu specialiștii locali fiind foarte bună. Dick Mol a publicat în 2010 câteva pagini despre această experiență în cartea sa bilingvă intitulată *Mammouths et*

²¹ Szappanos Bálint, interviu video de Kolumbán Lilla, trad. Kolumbán Lilla, cameraman Sulcz Roland, Budapesta, 01.19.2021.

²² *Ibidem*.

²³ Dick Mol, interviu de Kolumbán Lilla, cameraman Nike Liscaljet, Urk, 09.04.2021.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Dick Mol, Frédéric Lacombat, *Mammouths et Mastodontes de Haute-Loire, Mammoths and Mastodons of Haute-Loire*, Ed. Jeanne-d'Arc, Le Puy-en-Velay, 2010, p. 109.

Mastodontes de Haute-Loire/Mammoths and Mastodons of Haute-Loire, pe care a publicat-o împreună cu colegul său, Frédéric Lacombat²⁶.

La început nu s-a știut cărei specii aparține scheletul, dar pe măsură ce au avansat cu săpătura, și mai ales după ce s-au găsit dinții, acesta a fost determinat fiind un exemplar al speciei *Mastodont Anancus Arvernensis*²⁷. Determinarea a fost întărită și de către dr. Kordos László, fostul director al Institutului Maghiar de Stat de Geologie din Ungaria²⁸. Mastodontul de la Racoș este o specie valoroasă printre altele și pentru că permite stabilirea timpului geologic, este o fosilă pe care o numim fosilă index sau fosilă marker. „Prin constituția, morfologia în special a dinților se poate stabili dacă avem de a face cu o formă mai evoluată, sau dimpotrivă, cu o formă mai arhaică a speciei, iar dacă este să judecăm timpul acumulării cărbunilor de la Baraolt, atunci mai degrabă trebuie să ne gândim la un reprezentant mai primitiv al acestor mastodonți”²⁹.

Vârsta animalului poate fi determinată după uzura dinților, cel de la Racoș a avut în jur de 40-50 de ani în momentul morții sale³⁰. Așa cum știm, în cazul proboscidenilor există un dimorfism sexual pronunțat, mărimea masculilor diferă foarte mult de mărimea femelelor, mastodontul de la Racoș era un mascul matur de 2,4-2,6 metri la greabăn³¹.

Scheletul de la Racoș este de-a dreptul impresionant, deoarece s-au păstrat oase care nu au mai fost găsite nicăieri în lume, ca de pildă osul hioid, descoperit în poziție anatomică. „S-a presupus că avea acest os animalul deoarece proboscidenii de astăzi au și s-au găsit și la mamuți, dar la *Anancus Arvernensis* încă nu s-a descoperit astfel de os până în prezent, nici măcar un singur exemplar”³². Cel care se află în muzeul din Baraolt este singurul exemplar din lume, așa numitul os hioid sau lingual. Se păstrează în stare bună craniul, maxilarul, oasele lungi

²⁶ Dick Mol, Frédéric Lacombat, *Mammouths et Mastodontes de Haute-Loire, Mammoths and Mastodons of Haute-Loire*, Ed. Jeanne-d'Arc, Le Puy-en-Velay, 2010.

²⁷ Dick Mol, Frédéric Lacombat, *Mammouths et Mastodontes de Haute-Loire, Mammoths and Mastodons of Haute-Loire*, Ed. Jeanne-d'Arc, Le Puy-en-Velay, 2010, p.111.

²⁸ Katona Lajos Tamás, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Keserü Ildikó, Zirc, 12.15.2020.

²⁹ dr. Prof. Vlad Aurel Codrea, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Csépp Gergő, Cluj-Napoca, 11.12.2020.

³⁰ Dick Mol, Frédéric Lacombat, *Mammouths et Mastodontes de Haute-Loire, Mammoths and Mastodons of Haute-Loire*, Ed. Jeanne-d'Arc, Le Puy-en-Velay, 2010, p.111.

³¹ *Ibidem*.

³² Tóth Levente, interviu video de Kolumbán Lilla, trad. Kolumbán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

și coloana vertebrală, care are doar câteva vertebre lipsă. Se păstrează în stare foarte bună de conservare oasele celor patru labe ale picioarelor, care sunt aproape complete, având atât oasele sesamoide, cât și falangele. Vertebrele codale sunt complete³³. Coastele se află în stare medie de conservare, fiind oase deosebit de fragile, care în general se păstrează în stare mai precară decât restul scheletului și din această cauză sunt mai greu de prelevate decât celelalte oase.

Examinând vertebrele codale ale mastodontului de la Racoș poate fi determinată poziția în care ținea animalul coada, iar după forma tălpilor se poate deduce poziția în care a ținut picioarele³⁴. Elefanții și în general toți proboscidenii umblă în vârful degetelor, la fel mergeau și mamuții, care trăiau într-un mediu de stepă, pe un sol tare în care nu se scufundau. Mastodonții însă din zona noastră s-au adaptat la împrejurimile păduroase, au trăit aproape de sisteme de apă, la malurile râurilor și lacurilor unde solul este moale, mediul fiind tropical sau subtropical, din această cauză aveau articulațiile picioarelor diferite decât restul proboscidenilor și nu umblau în vârful degetelor. „Aceasta este ceea ce putem vedea în special la mastodontul de la Racoș, deoarece scheletul, și în special oasele picioarelor sunt aproape complete”³⁵.

În anul 2010 și 2011 Dick Mol s-a întors la Baraolt, și împreună cu Tóth Levente și cu profesor dr. Vlad Aurel Codrea au finalizat documentarea scheletului.

În același sit s-au mai găsit și alte fosile, de pildă limnocardiumuri, paradahne, o mandibulă de știucă³⁶, la jumătate de metru mai sus de mastodont resturile unei vidre, diferite frunze ca de stejar și de fag; acestea se află expuse în Muzeul Depresiunii Baraoltului, respectiv în colecțiile Muzeului de Paleontologie și Stratigrafie al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Am putea să ne întrebăm care sunt acele condiții care sunt necesare să fie îndeplinite pentru o conservare atât de bună a materialelor osoase?

În primul rând este important mediul în care a murit animalul. Dacă de exemplu cade într-un râu, datorită curenților de apă și a ciocnirilor scheletul se va sfărâma, și oasele se vor răspândi pe o arie largă. Acest lucru nu s-a întâmplat

³³ Dick Mol, Frédéric Lacombat, *Mammoths et Mastodontes de Haute-Loire, Mammoths and Mastodons of Haute-Loire*, Ed. Jeanne-d'Arc, Le Puy-en-Velay, 2010, p. 111.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Dick Mol, interviu de Kolumbán Lilla, trad. Kolumbán Lilla, cameraman Nike Liscaljet, Hoofddorp, 13.04.2021.

³⁶ Vlad Aurel Codrea, Nicolae Trif, Levente Toth, „First Report of a Pliocene pike (Esocidae: Esox) in Transylvania, Romania”, în *Geological Quarterly*, 62, 2018, pp.644-652.

cu mastodontul nostru, cadavrul probabil s-a acoperit destul de repede deoarece nu se găsesc pe el urme cauzate de animale necrofage³⁷. Mediul sărac în oxigen de asemenea a favorizat conservarea scheletului.

S-a pus problema cum să fie expus scheletul, în picioare sau culcat. Părerile au fost diferite, dar în urma a mai multor discuții s-a luat decizia să fie expus în poziție culcată, așa cum a fost găsit în carieră. Conducerea muzeului nu dorește ca oase de milioane de ani să fie găurite pentru a fi fixate pe o schelă, nici măcar o parte dintre ele³⁸, cum se poate vedea de pildă în cazul scheletul de mamut la Muzeul Bakony din Zirc. Acel schelet este prezentat în picioare, este compus din câteva oase originale și multe copii, originalele fiind păstrate intacte³⁹. Muzeologii din Baraolt sunt de părere că „*schelete în picioare se pot vedea mai multe în lume, poate în poziția în care acesta a fost găsit, sunt mai puține*”⁴⁰. Prezentarea scheletului original în poziție culcată nu exclude în viitor expunerea unei copii în picioare, în mărime naturală. Aceste argumente sunt convingătoare mai ales dacă ne gândim că pentru vizitatorii cunoscători poate fi chiar mai valoroasă această prezentare decât cea în picioare, fiindcă au șansa de a-l vedea în poziție asemănătoare cum a fost găsit *in situ*, iar curiozitatea turiștilor și a copiilor de a-l vedea în picioare poate fi satisfăcută și cu ajutorul unei copii reușite, care nu necesită neapărat oase originale.

În Muzeul Depresiunii Baraoltului în afară de scheletul de mastodont sunt expuse și alte fosile găsite în același sit, diferite fotografii document, și o pictură de mari dimensiuni reprezentând mastodontul, pictată de către artistul Szenté Szabó Ákos. La comanda și cu îndrumarea domnului Dick Mol, artistul Remie Bakker a sculptat un model foarte reușit al mastodontului de la Racoș în mărime naturală, un model asemănător sperăm că se va realiza și pentru muzeul din Baraolt când va avea destul spațiu pentru expunerea acestuia.

În Europa două localități sunt vestite pentru fosile de *Mastodont Anancus Arvernensis*: Villafranca d’Asti în nordul Italiei, aproape de Torino, și Auvergne din Franța, care se află în apropierea sitului Chilhac⁴¹. Se mai găsesc fragmente

³⁷ Katona Lajos Tamás, interviu video de Kolombán Lilla, cameraman Keserü Ildikó, Zirc, 12.15.2020.

³⁸ Demeter László, interviu video de Kolombán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

³⁹ Katona Lajos Tamás, interviu video de Kolombán Lilla, cameraman Keserü Ildikó, Zirc, 12.15.2020.

⁴⁰ Hoffmann edit, interviu video de Kolombán Lilla, trad. Kolombán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

⁴¹ Dick Mol, interviu de Kolombán Lilla, cameraman Nike Liscaljet, Hoofddorp, 13.04.2021.

de *Anancus* și în Țările de Jos, în provincia Zeelanda, în România mai ales în zona Olteniei, în sudul Moldovei, în Bucovina și în părțile Bihorului, dar de departe cel de la Racoș este cel mai spectaculos dintre toate și nu întâmplător a atras cei mai renumiți specialiști atât din țară, cât și din străinătate.

Zona Baraoltului în general este foarte bogată în fosile, majoritatea au fost descoperite cu ocazia mineritului, localitatea Baraolt s-a dezvoltat începând cu anul 1839 în special datorită mineritului de cărbuni⁴². De-a lungul timpului au funcționat numeroase mine subterane și cariere deschise la Căpeni, Vărghiș, Baraolt și Racoșul de Sus⁴³, însă în prezent nici unul nu funcționează. Ultima carieră, cea de la Racoșul de Sus a fost închisă în anul 2015. „Astăzi în locul unde s-a găsit scheletul un lac mare își așteaptă vizitatorii”⁴⁴. S-a format aici un lac frumos, care ar putea ajunge un punct turistic foarte căutat cu un minim efort și o minimă investiție, însă datorită faptului că terenul pe care se află are mai mulți proprietari și situația documentelor încă nu este pe deplin elucidată, deocamdată nu se poate face nimic în această privință. La fel și scheletul de mastodont ar putea să atragă mult mai mulți vizitatori decât îi are în prezent, dacă ar fi valorificată corespunzător. Din păcate scheletul nici astăzi nu poate fi expus integral datorită lipsei de fonduri materiale, clădirea actuală a muzeului fiind neîncăpătoare pentru astfel de fosile de dimensiuni mari.

În afară de acest mastodont, Muzeul Depresiunii Baraolt și Muzeul Național Secuiesc din Sfântu-Gheorghe dețin și alte exponate de interes național și internațional, care ar putea constitui fondul de bază a unui important muzeu paleontologic⁴⁵, dar este nevoie de o clădire nouă și corespunzătoare.

Legat de aceste colecții dorim să amintim că o parte a lor a fost strânsă de către domnul Kisgyörgy Zoltán (1936- prezent), care de-a lungul carierei sale de geolog, jurnalist și scriitor a contribuit la îmbogățirea colecțiilor paleontologice, mineralogice și petrologice a muzeelor, și a îmbogățit literatura de specialitate dedicată Ținutului Secuiesc și viața culturală din această regiune⁴⁶.

⁴² Papp Károly, *A magyar birodalom vasérc és kőszénlelete*, Ed. Franklin, Budapesta, 1915, pp.897-907.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Hoffmann Edit, interviu video de Kolumbán Lilla, trad. Kolumbán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

⁴⁵ Demeter László, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

⁴⁶ Kisgyörgy Zoltán, *Őslények nyomában, Paleontológiai kutatások a Kárpát-kanyar környékén*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1976.

Putem afirma, că viitorul scheletului de mastodont depinde în mare măsură de reușita construirii unei noi clădiri, construirea acesteia este principalul obiectiv al domnului director Demeter László.

„Ca plan pe termen lung avem – deși între planurile mele ar figura ca plan pe termen scurt – înființarea unui muzeu paleontologic la nivelul Ținutului Secuiesc.(...)Uneori se ivește speranța de a putea lansa o dezvoltare de proporții mari, din diverse surse, ceea ce desigur ar însemna și o clădire complet nouă, de cincisprezece-douăzeci de ori mai mare decât cea actuală”⁴⁷, clădire care ar cuprinde spații pentru expozițiile permanente, săli pentru expoziții de istorie, arheologie, de geologie și paleontologie, un atelier artizanal unde se pot organiza activitățile Cercului Autoeducativ Tortoma și programele de pedagogie muzeală; o bibliotecă, o aulă și spații anexă pentru depozitarea colecțiilor. Pe lângă acestea, se dorește și organizarea unei noi expoziții permanente, cu exponatele colecției de arheologie, geologie și paleontologie a cercetătorului Dénes István (1954-2005).

Desigur, în mod ideal statul Român ar trebui să găsească soluție pentru muzeului din Baraolt, însă cunoscând situația tristă în care se află multe muzee, chiar și cele din capitală și din alte orașe mari precum Cluj-Napoca sau Iași⁴⁸, șansele unei finanțări semnificative din partea statului pentru muzeul din Baraolt par a fi minimale, cel puțin în momentul de față. Ar fi mai realist căutarea unor forme de finanțare de tip donații sau sponsorizări din spațiul privat, în rândurile companiilor care sunt interesate de finanțarea muzeelor. Fiind vorba despre o descoperire ce ține nu doar de patrimoniul național, ci este de interes internațional, șansele să se implice în sponsorizări companii și din străinătate sunt destul de bune.

O colaborare fericită de acest gen a avut loc la Râșnov, când scheletul de mastodont a fost împrumutat Parcului Dino. Astfel Parcul Dino și-a îmbogățit pentru o perioadă determinată colecția cu un exponat original și valoros, iar în schimb a plătit muzeului din Baraolt toate cheltuielile legate de conservarea oaselor⁴⁹. Pentru această mutare riscantă a scheletului s-a apelat din nou la ajutorul specialiștilor Katona Lajos Tamás și Szappanos Bálint din Ungaria, care

⁴⁷ Demeter László, interviu video de Kolumbán Lilla, trad. Kolumbán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

⁴⁸ Alexandru Tănăsescu, Alina Cristea, Dana Coțovanu, „Starea muzeelor din România. O radiografie ce arată fracturi dureroase”, în *Cultura la dubă*, mai 19, 2021, <https://culturaladuba.ro/starea-muzeelor-din-romania-o-radiografie-ce-arata-fracturi-dureroase/>, 12.02.2022.

⁴⁹ Demeter László, interviu video de Kolumbán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

au constatat că este necesară despărțirea maxilarului de restul craniului⁵⁰. Această sarcină nu a fost ușor de realizată, dar s-a dovedit a fi posibilă în salonul de auto al lui Miklós Dénes din Baraolt, cu ajutorul unei mașini de sablat cu nisip⁵¹. Din fericire scheletul nu a suferit deteriorări nici în urma acestei intervenții, nici pe parcursul transportărilor.

Importantă și mult așteptată este monografia despre scheletul de mastodont scrisă de Tóth Levente, dr. Vlad Aurel Codrea, Dick Mol și Katona Lajos Tamás, care sperăm că va fi finalizată și publicată în curând. Ar fi de dorit să fie continuate frumoasele programe culturale organizate de către directorul muzeului, Demeter László și muzeologului Hoffmann Edit, programe care oferă evenimente culturale foarte diverse pentru toate categoriile de vârstă, de la cercuri autoeducative până la excursii, de la programe educative până la activități de recreere. Nu în ultimul rând amintim atelierelor organizate de către Hoffmann Edit în cadrul programului *Școala Altfel*, unde cei mici au ocazia de a cunoaște îndeaproape lumea fosilelor prin realizarea diferitor imprimeuri în lut cu cochilii de amonit, cu frunze și semințe de diferite plante⁵².

Ar fi de recomandat ca muzeul să aibă propriul *website*, să fie create scurte filmulețe în 3D cu mastodontul și diverse filme documentare legate de colecțiile și activitățile muzeului – eventual în colaborare cu studenți de la secțiile foto-video – și toate acestea să fie puse la dispoziția vizitatorilor.

În urma celor prezentate putem concluziona, că povestea descoperirii și conservării mastodontului este o poveste de succes, care se datorează atât factorilor naturali, care nu depind de om, cât și factorilor umani. Pentru a descoperi fosile și a le salva la momentul potrivit este nevoie de multă pregătire profesională, atenție, disciplină, răbdare, perseverență; o colaborare bună și relații bune între membrii colectivului de muncă, stimularea și recompensarea muncitorilor din partea managerilor. În cazul săpăturilor unde se lucrează cu excavatoare, este esențială instruirea excavatoriștilor, ca aceștia să știe exact cum să lucreze și la ce anume să fie atenți, deoarece în cele mai multe cazuri tocmai lipsa de instruire face ca fosile importante să fie distruse iremediabil.

Descoperirea mastodontului de la Racoșul de Sus este un caz fericit, deoarece au fost îndeplinite toate condițiile necesare pentru păstrarea fosilelor,

⁵⁰ Katona Lajos Tamás, interviu video de Kolombán Lilla, cameraman Keserü Ildikó, Zirc, 12.15.2020.

⁵¹ Dénes Miklós, interviu oral de Kolombán Lilla, Baraolt, 21.04.2021.

⁵² Hoffmann Edit, interviu video de Kolombán Lilla, cameraman Nagy László, Baraolt, 16.10.2020.

să sperăm că nici viitorul scheletului nu va fi lăsat la voia întâmplării, și efortul echipei va fi încoronată măcar cu satisfacția de a putea vedea scheletul expus complet, într-o clădire adecvată.

Anexe:

Scheletul de *Mastodont Anancus Arvernensis* la Muzeul Depresiunii Baraolt

Foto: Kolumbán Lilla

ISTORIE MODERNĂ

ASPECTE CU PRIVIRE LA SISTEMUL DE MESAGERI DIN PRINCIPATUL MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

ADRIAN-IONUȚ GÎLEA*

Abstract: *In this study, we will analyse the messenger system used for passing news and letters in the Principality of Moldavia during the XVIIth century. We will evaluate the importance of the messenger's profession in those particular times, his social status, the dangers he was exposed to, and his means of traveling. We will also point out the new messenger categories appearing in this century, alongside their place of origin and the documents mentioning them, in order to determine their role in the Moldavian society, as they usually were not just messengers, some also being a part of the boyars class as trusted men of the Prince. In the later part of the article, we will generally describe the apparition of the menzils in Moldavia, which also has a role in facilitating the knowledge about the diversity of the postal couriers and their social statuses.*

Keywords: *messenger, letter, Moldavia*

Mesagerii sau cei care erau însărcinați cu trimiterea scrisorilor purtau numele de olăcari sau ștafetari¹ în documentele vremii, fiind întâlniți sub ambele denumiri. Aceștia se foloseau de cai pentru a călători cu veștile sau scrisorile, cai despre care documentele spun că trebuiau să fie asigurați de către populația satelor sau a orașelor prin care urma să treacă mesagerul.² Caii destinați pentru astfel de activități purtau numele de cai de olac și trebuiau să fie odihniți să poată alerga foarte bine pentru a fi livrată cât mai rapid corespondența.³ Satele și orașele aveau obligația de a paște acești cai și de a le cosi fân.⁴ Darea cailor de

* Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, doctorat, coord. prof. univ. dr. Laurențiu Rădvan.

¹ Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Ediția VIII, București, 1929, p. 499.

² Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, *Instituții feudale din Țările Române: Dicționar*, Editura Academiei, București, 1988, p. 373.

³ *Ibidem*, p. 64.

⁴ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote*, vol. III, partea II, București, 1946, p. 652.

olac în Moldova era o obligație venită din partea domniei, o tradiție a locului, conform obiceiului pământului, obicei care apare în Țările Române prin secolul al XV-lea.⁵ În documente, caii de olac apar menționați separat de caii împărățești sau caii de jold, care erau destinați muncii în folosul stăpânirii.⁶ Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, odată cu atestarea primelor menziluri înființate de către turci în spațiul moldovenesc, au fost atestați și caii de menzil, separați de cei împărățești sau de olac, aceștia erau întrebuițați pentru nevoile menzilului.⁷

Din punct de vedere istoriografic, identificăm doar trei lucrări care au abordat acest subiect, două dintre ele apărute înainte de 1920. În istoriografia mai recentă întâlnim o singură lucrare care încearcă să trateze tema corespondenței pentru spațiul moldovenesc. Cu toate că subiectul este unul generos, acesta a fost foarte puțin cercetat, mergându-se pe firul evenimentelor și mai puțin pe subtilitățile care ar reieși din acestea, documentele care au supraviețuit din acele timpuri putând transmite mai mult decât o informație scrisă. Plecând de la un document de scutire din anul 1605 în care sunt menționați caii curierilor⁸, ne punem întrebarea – cine sunt mesagerii secolului al XVII-lea? În cele ce urmează vom analiza curierii, statutul acestora, diversitatea mesagerilor sau documentele în care apar pe tot parcursul secolului al XVII-lea, un secol de tranziție al societății moldovenești.

Olăcarii erau oameni de curte, marea majoritate nu erau știutori de carte, iar atunci când trebuiau să plece cu o veste sau scrisoare își întrerupeau activitatea și duceau corespondența, neexistând o categorie specială de oameni care să facă doar această muncă. Pentru activitatea lor, olăcarii nu primeau vreo remunerație, ci mai degrabă unele facilități din partea domniei, precum reducerea unor biruri.⁹ Îndeletnicirea de curier în secolul al XVII-lea nu era una ușoară, curierii fiind vânați deseori de tâlhari pentru bogățiile pe care le transportau sau de oamenii altor domni pentru spionarea corespondenței. Spre exemplu, dintr-un document din anul 1611, aflăm că oamenii lui Bathory au prins un curier ce venea din Moldova, l-au bătut și i-au luat scrisorile.¹⁰

⁵ Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 292.

⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Dorohoiul. Studiu și documente*, Iași, 1924, p. XI.

⁷ Mihai Regleanu, Doina Duca Tinculescu, Veronica Vasilescu, Negulescu Constanța, *Catalogul documentelor moldovenești din direcția arhivelor centrale (1676-1700)*, vol. IV, București, 1970, p. 353, nr. 1584.

⁸ *** *Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică centrală a statului (1387-1620)*, vol. I, București, 1957, p. 285, nr. 1224.

⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade. Documente slavo-române*, vol. VI, Iași, 1909, p. XXVII.

¹⁰ Andrei Veress, *Acte și scrisori (1607-1613)*, București, 1935, p. 174, nr. 133.

Pericolele erau permanente, astfel că Soliman Magnificul a fost nevoit să îi poruncească domnului Alexandru Lăpușneanu să aibă mai multă grijă de olăcari, deoarece aceștia erau jefuiți la trecerea Dunării prin zona Brăila-Chilia și să prindă acești hoți, să-i pedepsească.¹¹ Din cauza tâlharilor care îi pândeau pe mesageri, se obișnuia trimiterea unui număr de cinci sau șase, uneori chiar și zece curieri pentru un mesaj.¹²

Călătorii care circulau pe teritoriul Moldovei erau atenți la selectarea rutelor, dar și la atitudinea domnilor față de tâlhari, în consemnările acestora regăsindu-se probleme cu privire la securitatea drumurilor¹³. Episcopul catolic de Sofia, Pietro Bakšic, relatează în jurul anului 1641 faptul că domnul Moldovei, Vasile Lupu, pedepsea drastic tâlharii, cu moartea: *a stîrpit aproape din toată țara pe răufăcători și nu încetează de a-i urmări pentru a-i stîrpi cu totul*¹⁴. Acesta mai nota faptul că unii locuitori ai țării care aveau înclinații spre furt și tâlhărie locuiau la hotare, în zonele de margine ale teritoriului moldovenesc, în interiorul acestuia putând să se călătorească fără griji¹⁵. Tot o consemnare de acest tip, cu privire la fenomenul infracțional a fost făcută de Marco Bandini, între 1647 și 1648 care nota: *Deci, dacă exceptez locurile de margine dinspre Transilvania și dinspre tătari, călătorul poate să se ducă, să se întoarcă, să umble în cea mai mare siguranță încărcat cu aur și cu pietre scumpe, și chiar să doarmă pe drum*¹⁶.

În privința acestor mesageri, potrivit lui A. D. Xenopol, Constantin Minescu, cât și lui Constantin C. Giurescu, putem vorbi de existența unor curieri speciali sau particulari și a unor curieri oficiali¹⁷. Cercetând mai detaliat acest aspect, am descoperit că între cele două categorii de curieri nu exista o diferență considerabilă, deoarece erau aceiași curieri care duceau corespondența dintr-un loc în altul. Denumirile apar diferit deoarece atunci când duceau o scrisoare sau

¹¹ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României 1455-1774*, vol. I, Editura Academiei, București, 1976, pp. 62-63, nr. 57.

¹² Ovidiu Cristea, *Puterea cuvintelor. Știri și război în sec. XV-XVI*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014, p. 186.

¹³ Cătălina Chelcu, *Pedeapsa în Moldova între normă și practică. Studii și documente*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 120.

¹⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, Editura Științifică, București, 1973, p. 225.

¹⁵ *Ibidem*, p. 225.

¹⁶ *Ibidem*, p. 342.

¹⁷ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană. Epoca lui Ștefan cel Mare 1457-1546*, vol. IV, Ediția a III-a, București, s.a., pp.65-66.

veste din partea domnului îi găsim menționați ca fiind curieri oficiali¹⁸, mai ales atunci când călătoreau peste hotare, iar când făceau tranzit de corespondență între diverși boieri sunt numiți curieri speciali sau particulari, dar îi mai găsim numiți curieri speciali chiar și atunci când vine vorba de domn, dar cu referire la un om bine antrenat care să poată ajunge cât mai rapid în situații critice: *umblătorul acesta să se grăbească ziua și noaptea spre craiul Matias și să dea de știre Măriei Sale...și astfel nu ne va lăsa să perim noi și țara noastră*¹⁹.

În situații critice, viteza cailor și rezistența curierilor erau cele mai importante, și un astfel de caz l-am descoperit în timpul lui Constantin Șerban. Domnul avea doi frați în Moldova care erau susținători ai lui Vasile Lupu, iar când Gheorghe Ștefan a preluat domnia, aceștia au fost închiși, domnul muntean fiind nevoit să trimită o scrisoare urgentă spre Iași prin care să ceară eliberarea celor doi, astfel că olăcarul a parcurs drumul de la București la Iași într-o singură noapte, la întoarcere muntenii botezându-l Căpitanul Ușurelu²⁰. Tot în timpul lui Vasile Lupu, trimisul Veneției îl roagă pe domn să ușureze mersul corespondenței prin Moldova, în sensul trimiterii unui curier, Vasile Lupu arătându-se încântat deoarece în acel timp era în joc domnia din Țara Românească și propune acestuia să existe doi curieri, unul la Iași și unul la Viena, care să meargă până la Veneția, ca scrisorile să ajungă în maxim o lună²¹.

În ceea ce privește felul în care era organizată trimiterea ștafetelor și a veștilor în secolul al XVII-lea, putem spune că a existat o formă organizare, însă nu una specială, deoarece unii curierii au rămas tot în grija marelui postelnic, iar corespondența se efectua la fel ca în trecut. Însă, acum aflăm că marele postelnic era ajutat la rândul său de vătafi și de călărași, iar în privința împărțirii atribuțiilor, existau curieri interni care livrau scrisorile în interiorul teritoriului și curieri externi care livrau în afara teritoriului moldovenesc. Comparând sistemul de olăcari din Moldova secolului al XVII-lea cu cel din Transilvania, aflăm că cel din urmă era mai bine structurat, în 1641, Gheorghe Rakoczy organizează sistemul de corespondență din Transilvania arătând precis

¹⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Carol I*, Ediția a III-a, București, s.a., p. 256.

¹⁹ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 327, nr. CXLIII.

²⁰ Ștefan Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, vol. I, București, 1913, p. 110.

²¹ Alexandru Papadopol Calimah, *Despre Gheorghe Ștefan Voevod. Domnul Moldovei*, București, 1886, pp.79- 80.

drepturile și îndatoririle curierilor, această formă de organizare datorându-se influenței maghiare asupra spațiului transilvănean²².

Cu toate că se știa de existența curierilor interni și externi, nu era o regulă bine definită în această privință, iar cei care duceau corespondența în interiorul teritoriului puteau să o trimită și în afara acestuia. Cei mai întâlniți curieri interni din această perioadă îi găsim menționați în unele documente cu numele de lipcani, iar în alte documente cu numele de călărași de Țarigrad²³, aceștia fiind la origine tătari din Lituania, de religie mahomedană cu port leșesc care au fugit din Polonia în Moldova²⁴ și Țara Românească, ei având atât rolul de a asigura paza și ordinea în țară, cât și de a efectua tranzitul de corespondență²⁵. Axinte Uricarul ne spune că lipcanii trăiau pe câmpiile de după râul Don, dar au fost capturați de cneazul Lituaniei, iar acesta a trimis o parte din ei lui Vladislav Iagello în Polonia, așa au ajuns să aibă port polonez (leșesc)²⁶. Într-un document din timpul lui Matei Basarab, acestor călărași nu li se cere să-și dea dările către biserică, beneficiind de scutiri, în document specificându-se: *să ziceți că sînteți călărași și nu veți da nemica*²⁷. Însă, remarcăm faptul că aceștia nu erau scutiți permanent, ci doar pe o anumită perioadă de timp, în Moldova existând obiceiul ca domnul să îi ierte de dări pe cei străini care urmau să se stabilească în acest teritoriu. Dovadă la cele spuse stă un document din vremea domniei lui Radu Mihnea, din anul 1618 în care acesta *scutește pe ruși, leși, vlahi și ceilalți oameni nescrîși din satul Plopi, ținutul Hîrlău, al mănăstirii Galata, pe timp de 3 ani, de iliș, bir, 50 aspri, olac, podvoade și celelalte angarale*²⁸.

Lipcanii aveau un șef care se numea vâtaf și erau subordonați Agiei²⁹, toți aceștia fiind puși sub autoritatea marelui postelnic. Pe vâtafi îi aflăm ca având titlu de boier (logofeți) și îi găsim ca fiind șefii unor grupuri de slujbași, de

²² Constantin C. Giurescu, *De la moartea lui Mihai Viteazul...*, p. 615.

²³ Mihai Regleanu, Iulia Gheorghian, Veronica Vasilescu, Doina Duca, *Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică centrală a statului (1621-1652)*, vol. II, București, 1959, pp. 351-352, nr. 1762.

²⁴ Lazăr Șăineanu, *op.cit.*, p. 366.

²⁵ Aurel Maxim, *Poștele din Moldova până în anul 1834*, vol. II, Printis, Iași, 2013, p. 18.

²⁶ Axinte Uricarul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. I, Minerva, București, 1993, p. 16.

²⁷ DRH, B, XXIII, p. 633, nr. 433.

²⁸ *** *Catalogul documentelor moldovenești...*, p. 408, nr. 1816.

²⁹ Aurel Maxim, *op.cit.*, p. 18.

exemplu vătaf de fustași³⁰, care era șeful gărzii domnești, vătaf de hânsari³¹, șeful unor ostași călare, sau boier care administra un teritoriu, de exemplu Pântelei mare vătaf de Neamț³². Într-un document din timpul lui Miron Barnovschi menționându-se că doar marii vătafi și pârcălabii să judece pe cei acuzați de omor din satele administrate de ei³³. Lipcanii, cu toate că erau îndrebuințați preponderent pentru corespondența internă, mai aveau și statutul de curier oficial între Țările Române și Constantinopol deoarece aceștia erau vorbitori de limbă turcă³⁴. Atât numele vătafilor, cât și a acestor călărași încep să apară în documente pe la începutul secolului al XVII-lea, în principal în documente de vânzare a unor bucăți de pământ sau corespondență, precum un document din anul 1604, din timpul domniei lui Ieremia Movilă, unde sunt menționați ca venind cu o scrisoare trimisă de capuchehaia din Moldova ce se afla la Constantinopol să-l înștiințeze pe domn cu privire la moartea sultanului. Această scrisoare a fost trimisă mai departe de către domnul moldovean spre regele Poloniei³⁵ pentru a-l înștiința: *Ieri au sosit din Constantinopol călărașii mei, iar chehaia mea, care este toteauna pe lângă Poartă îmi scrie că împăratul turcilor a murit la 6 Decembrie... aștept alți călărași cu noutăți*³⁶.

Olăcarii sau ștafetarii îi găsim menționați în documente de scutire acordate de către domni mănăstirilor și bisericilor³⁷ sau date unor sate, unde se specifică faptul ca olăcarul să nu intre în sat și să ia de la locuitorii acestuia cai, merinde și alte lucruri de trebuință³⁸. Unii dintre olăcarii sunt întâlniți, foarte rar, drept martori la diferite vânzări, precum Ghiorghe Olăcarul din ținutul Iași care a fost întâlnit martor la o vânzare în 1669³⁹, urmând ca în 1670 să îl regăsim ca fiind martor la o altă vânzare de pământ⁴⁰. Olăcarilor moldoveni li se dădea

³⁰ DRH, A, VIII, p. 122, nr. 114.

³¹ *Ibidem*, p. 440, nr. 404.

³² *Ibidem*, p. 291, nr. 280.

³³ *Ibidem*, XIX, p. 89, nr. 69.

³⁴ Aurel Maxim, *op.cit.*, p.18.

³⁵ *Documente privitoare la istoria românilor din colecția lui Eudoxiu Hurmuzaki*, editate de Ioan Bogdan, vol. II, suplimentul II, București, 1895, p. 328, nr. CLXIII.

³⁶ Constantin Minescu, *Istoria poștelor române. Originea, dezvoltarea și legislațiunea lor*, București, 1916, p. 114.

³⁷ DRH, A, XXI, p. 443, nr. 348.

³⁸ *Ibidem*, XIX, pp. 73-74, nr. 54.

³⁹ Toma Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec (1497-1836)*, Chișinău, 1939, p. 101, nr. XXIV.

⁴⁰ Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade. Documente slavo-române (1412-1722)*, vol. XXII, Iași, 1929, pp. 25-26, nr. 28.

dreptul de a intra în orice sat care nu era scutit prin poruncă domnească și să își aleagă ce cai vor pentru transportul corespondenței⁴¹, de asemenea, găsim menționat faptul că olăcarii aveau sarcina de a pregăti prin sate caii necesari pentru trimiterea scrisorilor⁴².

Dacă pe olăcari îi întâlnim în documente de scutire, nu același lucru putem spune despre călărașii de Țarigrad sau despre vătafi, care apar des menționați în documente ca fiind martori la vinderea unor pogoane de pământ, menționându-se numele lor: Lupu călăraș sau Scântee vătavul⁴³. Ceea ce arată că aveau un statut în societate, din moment ce semnau la vinderea unor bucăți de pământ. Călărașii îi mai găsim menționați în documente ca locuitori ai Iașului, spre exemplu Matei călăraș de Țarigrad, pe care îl găsim martor într-un act pentru vânzarea unei case din Iași la data de 30 mai 1620⁴⁴. În anul 1660 găsim o semnătură a vătafului lipcanilor ca martor la darea unei garanții pentru o moșie⁴⁵, iar de la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu găsim o întâmplare în care era implicat un vătaf ce a fost împușcat de ungurii care ocupaseră Bacăul, cronicarul Neculai Costin menționând această întâmplare: *Iacomii și oamenii lui au sosit la Roman, n-au mers pe caii lui cari avea și buni și de agiunsu și au luat cai de olacu. Au agiunsu la Bacău străjile ungurești, l-au zăritu și a luat la goană și îndată l-au agiuns și gonindu-lu l-au omorātu den pistoale*⁴⁶. Unii călărași chiar se remarcă prin averea agonisită, un astfel de exemplu îl avem pe Dima călăraș, care era tot din Iași și care vinde 4 fâlcii, aproape 6 ha, de vie cu cramă și grădini, cu 400 de ughi⁴⁷ sau Chiriac, călărașul de Țarigrad, care vânduse niște locuri în Iași⁴⁸. Când nu erau plecați cu vreo veste, călărașii practicau diverse meșteșuguri, aceștia aveau o mică avere și se bucurau de diverse privilegii⁴⁹. Această afirmație este susținută de un document din anul 1646, unde îl găsim pe Petco călăraș de

⁴¹ Victor Onișor, *Istoria dreptului român*, Cluj, 1921, p. 154

⁴² Vasile Nicolau, *Priviri asupra vechii organizări administrative a Moldovei*, Bârlad, s.a., p. 125.

⁴³ DRH, A, XXIII, p. 581, nr. 529.

⁴⁴ Aurel Maxim, *op. cit.*, p. 48.

⁴⁵ Neculai Costin, „Domnia lui Vasilie Vodă”, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României și Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, tom I, Ediția a II-a, București, 1872, p. 324.

⁴⁶ *Ibidem*, p.325.

⁴⁷ DRH, A, XIX, pp. 621-622, nr. 452.

⁴⁸ Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Negulescu, Veronica Vasilescu, Cornelia Crivăț, *Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică centrală a statului (1653-1675)*, vol. III, București, 1968, p. 126, nr. 511.

⁴⁹ Aurel Maxim, *op. cit.*, p. 19.

Țarigrad care semnează cu degetul pentru o vânzare⁵⁰, și de un alt document, unde un anume Gheorghe călăraș de Țarigrad a fost trecut ca fiind negustor⁵¹.

Curierii externi sunt cei care duceau corespondența în țările străine fiind întâlniți sub același nume ca în trecut, călărași. La rândul lor și aceștia sunt de origine tătară care serveau drept curieri între Principatele Române și Poartă⁵², în Transilvania îi găsim sub denumirea de husari⁵³, a nu se confunda cu ostașul călare. În cadrul relațiilor externe, aceștia făceau legătura dintre Țările Române și Polonia, Rusia, Turcia, Viena și alte țări europene, iar numărul acestor curieri trebuie să fi fost destul de mare pentru a reuși să păstreze toate aceste legături, mai ales că domnii comunicau mereu Porții știrile ce le aflau din Europa⁵⁴. În privința acestor curieri, trebuie să clarificăm faptul că în secolul al XVII-lea călărașii de Țarigrad și lipcanii nu reprezentau categorii diferite, denumirile erau diferite dar făceau referire la aceeași categorie de oameni. Aceștia vor deveni două categorii diferite mai târziu, în timpul domniilor fanariote, când găsim în Sămile Visteriei că lipcanii activau drept curieri interni, iar călărașii de Țarigrad, curieri externi, plata acestora fiind diferită.

Despre serviciile ce au fost aduse domnilor de către călărași s-au păstrat și unele scrieri. Astfel, aflăm că în timpul celei de-a doua domnii a lui Ștefan al II-lea Tomșa, domnul petrecea un sol polon care trebuia să ajungă la Țarigrad. Cneazul polon avea cu el o mulțime de oameni, căruțe și podoabe, iar în acel timp s-a întâlnit cu călărașii ce veneau din imperiu cu vestea că se schimbaseră vizirul, noul vizir fiind un prieten bun al domnului⁵⁵. Acel sol polon, când a sosit în Iași l-a jignit pe domn și a continuat jignirile până când a trebuit să plece, Tomșa suportând toate acestea de frica vizirului, însă acum venise olăcarul cu vestea cea nouă, despre schimbarea vizirului, iar Tomșa strigase către acel sol polon: *lasă, lasă câne Leșe, că te-oi purta eu!*⁵⁶. Domnul moldovean nu și-a mai luat ziua bună de la acel curier după ce se despărțea de gloata acestuia la Iazul lui Bîrnovschi și a trimis imediat olăcari în țară, la conace, să nu fie primit și să i se taie oboroacele, adică aprovizionarea gratuită cu cele de trebuință călătoriei. O altă poveste păstrată despre serviciile aduse de călărași o avem de la Miron

⁵⁰ Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, Editura Dosoftei, Iași, 1999, pp. 402-403, nr. 325.

⁵¹ *Ibidem*, p. 412, nr. 337.

⁵² Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 644.

⁵³ *Ibidem*, p. 299.

⁵⁴ Constantin Minescu, *op. cit.*, p. 114.

⁵⁵ N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, Ediția a II-a, Iași, 1914, p. 108.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 109.

Barnovschi. Înainte de a se urca pe tron domniei trebuiau să plătească la Poartă pentru aprobare, așa cum se întâmpla și în secolul al XVI-lea, olăcarii fiind trimiși să obțină steag de domnie⁵⁷. Miron Barnovschi nu a plătit și a ocupat tronul înainte, el bazându-se pe călărași că vor ajunge foarte repede la Constantinopol cu darurile și trimisese repede călărași cu vorbă și punge de aur multe la Sultan de îi dădu steag de domnie⁵⁸.

Un alt aspect ce trebuie punctat când vine vorba de curieri este acela că unii făceau parte din categoria lipcanilor sau a călărașilor de Țarigrad, iar alții erau oameni simpli, oameni de curte. Astfel, în lucrarea lui Aurel Maxim găsim relatată o întâmplare dintre un olăcar și un țăran, unde putem vedea și reacția populației atunci când veneau olăcarii, deoarece țăranii erau neștiutori de carte, nu avea cine citi porunca de a lua cele de trebuință curierului sau scutirea dată de domn. Astfel, olăcarul puna în fața țăranului porunca dată de domn prin care i se permitea să ia ce voia el. Oamenii de rând vedeau stema de bour pe document și îl credeau pe cuvânt. Uneori când olăcarul puna omului documentul în față, scotea și acesta documentul de scutire pe care îl arăta olăcarului, iar acesta la rândul său tot la stemă se uita, pentru că mulți dintre olăcari nu știau nici ei să citească, astfel, la vederea documentului trebuiau să plece⁵⁹.

Satele primeau aceste scutiri de la domnie, cele mai multe sate iertate aparținând bisericilor precum Moldovița⁶⁰, Galata⁶¹, Sfântul Sava⁶² și altele, iar domnia le acorda cu scopul de a-și atrage sprijinul acestora în vederea păstrării sau cuceririi domniei. Scutiri se înregistrează și în mod individual precum unii preoți sau ȝigani⁶³, iar acestea puteau fi acordate pe perioadă nedereminată, însemnând pe tot parcursul unei domnii, sau determinată, cum întâlnim într-un document de la Ștefănița Lupu care acordă o scutire pe 4 ani oamenilor lui Iordache vistiernicul⁶⁴. De asemenea, scutirile puteau fi acordate satelor cu mențiunea că acestea sunt scutite de a da cai doar curierilor turci⁶⁵. Trebuie să

⁵⁷ Ilie Corfus, *Documentente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București, 1979, pp. 364-365, nr. 192.

⁵⁸ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 110.

⁵⁹ Aurel Maxim, *op. cit.*, p. 48.

⁶⁰ DRH, A, VIII, p. 564, nr. 533.

⁶¹ *Ibidem*, XXI, p. 60, nr. 57.

⁶² *Ibidem*, pp. 64-65, nr. 60.

⁶³ *Ibidem*, VIII, pp. 34-35, nr. 35.

⁶⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise. Documente slavo-române (1651-1663)*, vol. III, partea I, Iași, 1910, p. 175, nr. 122.

⁶⁵ Idem, *Ispisoace și zapise. Documente slavo-române (1663-1675)*, vol. III, partea II, Iași, 1912, p. 124, nr. 76.

precizăm că satele sau persoanele care erau iertate de a mai da cai sau căruțe pentru curieri nu mai lucrau la buna funcționare a corespondenței, iar în timp numărul acestor sate a tot crescut, astfel încât se punea o presiune foarte mare pe celelalte sate care nu erau scutite. Acest obicei al scutirilor s-a practicat aproape de către toți domnii Moldovei, iar în timp a dus la dispariția multor sate sau la relocarea lor din drumul curierilor.

Influența otomană asupra Țărilor Române a reformat într-o anumită măsură vechile sisteme de comunicații organizate de către domni, înființarea menzilor luând amploare în special după instaurarea domniilor fanariote. Odată cu ridicarea menzilor au fost constituite și primele corpuri de curieri, formate în special din călărași de Țarigrad, dar vechii olăcari au continuat să existe deoarece menzile au fost înființate pe alte drumuri, pe unde nu circulau curierii domnești.

Despre aceste menzili, care apar spre sfârșitul secolului al XVII-lea, nu avem prea multe informații, abia din secolul al XVIII-lea încep să apară descrieri mai amănunțite. Cu toate acestea, am descoperit că Poarta Otomană ordona domnilor din Țările Române să construiască menzili militare, în timp de război, pentru a se putea menține o legătură comunicațională. Unul din domnii care a contribuit la dezvoltarea acestei rețele de menzili a fost Dumitrașco Cantacuzino, care a deschis un drum destinat trimerii de scrisori de la Iași până la cetatea Cameniței și ținând slujitori în Tabăra, de pe Prut, și la Ștefănești (Botoșani)⁶⁶. Domnul următor, Antonie Vodă Ruset *ține menzil din Ștefănești până la Camenița iar mai pe urmă au așezat oameni în Hotin și Pererita*⁶⁷. Dacă judecăm strict pe mărturiile oferite de cronicari, putem afirma că Dumitrașcu Cantacuzino a înființat primele menzili prin anul 1674, în Tabăra și Ștefănești, iar acestea erau conduse de slujitori domnești.

Spre sfârșitul secolului menzile sunt regăsite în scrierile călătorilor străini, aceștia spunând că în fiecare târg există un menzil unde curierii pot face schimb de cai⁶⁸. În privința administrării și conducerii acestor menzili, ele erau sub comanda unor căpitani de menzil, care primeau în schimbul muncii lor pământ. Dovada răsplătirii cu pământ o găsim într-un document din data de 1 iulie 1693 în care voievodul Constantin Duca întărește stăpânirea unei slugi asupra unor locuri spunând *slugii noastre Curbet ce-au fost căpitan de mezălgii*⁶⁹.

⁶⁶ Iorgu Iordan, *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaș Luca*, București, 1980, pp. 62-63.

⁶⁷ Nicolae Muste, „Domniea Ducăi Vodă alu treilea rondu”, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României și Letopisețele Moldovei și Valahiei*, tom III, Ediția a II-a, București, 1874, p. 77.

⁶⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Editura Științifică, București, 1976, p. 27.

⁶⁹ Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, Dosofoei, Iași, 2000, pp. 48-49, nr. 57.

Prima atestare documentară a unui căpitan de menzil, pe care am reușit să o gășesc, este din 20 iunie 1692, un anume Toader căpitan de menzil, care a fost martor la o danie⁷⁰.

În secolul al XVIII-lea, categoriile de curieri le gășim mai diversificate, acest lucru datorându-se introducerii menzilor atît în Moldova, cît și în Țara Românească, dar și instaurării domniilor fanariote, care schimbă mersul societății de pînă atunci. Dacă în secolele XV-XVI îi gășim menționați în cele mai multe din documente cu numele de olăcari sau ștafetari, abia la începutul secolului al XVII-lea fiind menționați lipcanii sau călărașii de Țarigrad, în secolul al XVIII-lea întîlnim mai multe categorii. Însă, asta nu înseamnă că acei olăcari au dispărut, ei existau în continuare, iar documentele îi menționează tot cu numele de olăcari, la fel apar menționați și mai tîrziu, în secolul al XIX-lea, în scrierile călătorilor străini⁷¹.

În urma cercetării efectuate, am ajuns la concluzia că dezvoltarea sistemului de corespondență din Moldova începe să se resimtă abia de la începutul secolului al XVII-lea, cînd lumea din Occident, putem spune că era deja cu un pas în față, însă, pentru spațiul românesc abia acum se fac primele mențiuni care arată o evoluție. Din secolul al XVII-lea, apar în documente sau relatări ale unor călători, curierii, care pînă atunci erau menționați rar, cu termenul de olăcar. Astfel aflăm nume de curieri, locul de provenință și date despre statutul lor social, ceea ce întărește convingerea că aceștia erau importanți pentru buna funcționare a societății. De asemenea, trebuie să menționăm faptul că sistemul de corespondență din Moldova nu a fost susținut de vreo autoritate a statului, care să îi asigure existența. Pînă la finalul secolului al XVII-lea a funcționat datorită oamenilor din sate și târguri care ofereau caii, căruțe și restul lucrurilor de trebuință pentru curieri, ca aceștia să își ducă misiunea la bun sfârșit.

⁷⁰ Iacov Antonovici, *Documente Bârlădene*, vol. IV, Bârlad, 1924, p. 142, nr. LXXXVI.

⁷¹ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie Nouă, vol. I, Editura Academiei, București, 2004, p. 120.

RELIGIA COMUNITĂȚILOR DOBROGENE ÎN ULTIMII ANI DE ADMINISTRAȚIE OTOMANĂ 1850-1878

VASILE ALEXANDRU-MARIAN*

Abstract: *The chosen theme refers to different aspects of the religions existing in Dobrudja in the last decades of administration exercised by the Ottoman Empire and the way in which they carried out their activity. This is all the more interesting to watch as Tanzima's reforms and the beginnings of the modernization of the Ottoman state will be felt in this area. In the period 1850-1878, in Dobrudja, the three great monotheistic religions coexisted, each having representatives of some branches or denominations within them. We meet the Mosaic Jews (Ashkenazi or Sephardic), Muslims (Turks, Tatars, some Gypsies, Circassians, Scythians, Arabs) and Christians (Protestants: Germans, Catholics, Orthodox: Romanians, Bulgarians, Old Rite Orthodox: Ukrainians, Lipovan Russians). Regarding the religion of the inhabitants of Dobrudja, we can see how each community takes care to have the rite in its language, and from the point of view of the confessional diversity, most of them are found here until now. In the second half of the 19th century we have Muslim believers (Turks, Tatars, Circassians), Christians (Orthodox, Catholics, Protestants), Jews, Dobrudja being an example of truly peaceful coexistence between so many different religions and peoples.*

Keywords: *religion, Dobrudja, communities, ottoman, administration*

Tema aleasă se referă la diferite aspecte ale religiilor existente în Dobrogea în ultimele decenii de administrație exercitată de Imperiul Otoman și a modului în care acestea își desfășurau activitatea. Acest lucru este cu atât mai interesant de urmărit având în vedere că în această zonă se vor resimți reformele Tanzimatului și începuturile modernizării a statului otoman. Din punct de vedere cronologic, am ales perioada 1850-1878, pentru a surprinde imaginea spațiului dobrogean văzut prin ochii călătorului Ion Ionescu de la Brad cu ocazia excursiei sale din 1850 până la anexarea provinciei la tânărul stat românesc, în urma războiului din 1877-1878, ce a marcat o nouă etapă în evoluția crizei orientale. În ceea ce privește decupajul geografic, am ales să mă refer la

* Masterand, anul I, Master Istoria Ideilor, Mentalităților și Culturii de Masă, Facultatea de Istorie din cadrul Universității din București, Profesor coordonator: conf. dr. univ. Silvana Rachieru, Facultatea de Istorie – Universitatea din București

Dobrogea așa cum o cunoaștem astăzi în geografia României, mai exact județele Tulcea (împreună cu Delta Dunării) și Constanța. De asemenea, mă voi referi punctual și la alte spații geografice ce au avut o importantă legătură cu Dobrogea, precum Varna, Silistra sau Rusciuc/Rusçuk, azi Ruse, fiind incluse în secolul XIX în aceeași provincie otomană.

Această tematică a fost aleasă din dorința de a arunca o nouă privire asupra acestei perioade din istoria dobrogeană, pe care am ales-o din pasiunea pentru spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră. De asemenea, în Dobrogea, din a doua jumătate a secolului XIX, conviețuiau popoare de religii diferite (germani luterani, evrei de religie mozaică, turci sau tătari musulmani, români sau greci creștin-ortodocși), cu obiceiuri diferite, limbi diferite dar deseori în cadrul aceleași comunități, așezări.

În perioada 1850-1878, în Dobrogea coexistau cele trei mari religii monoteiste, fiecare având și reprezentanți ale unor ramuri sau confesiuni din cadrul acestora. Întâlnim evreii mozaici (askhenazi sau sefarzi), musulmani (turci, tătari, unii țigani, cerchezi, lazi, arabi) și creștini (protestanți: germanii, catolici, ortodocși: români, bulgari, ortodocși de rit vechi: ucraineni, ruși lipoveni). După 1856, prin Hatt-i Humayan-ul dat de sultan, se legifera egalitatea în fața legii pentru cele 3 religii monoteiste majore din Imperiul Otoman: mozaici, creștini și musulmani, se eliminau unele taxe plătite de creștini și era permisă în anumite condiții ridicarea de biserici cu clopote și turle.¹

Pentru comunitățile creștine din acest spațiu și în perioada 1850-1878, Nașterea lui Iisus Hristos sau Crăciunul, trecerea în noul an, Botezul Domnului, Paștele și sărbătorile conexe (Cincizecimea sau Pogorârea Sfântului Duh, Înălțarea Domnului de exemplu) reprezintă momente sacre în calendarul religios. Erau necesare perioade de pregătire, posturi, pentru credincioși, dar se și pregăteau cele necesare pentru celebrarea acestora.

În întâmpinarea sărbătorilor, atât la mozaici, cât și la creștini sau musulmani, erau obligatorii anumite rituri și activități, astfel se putea simți efectul benefic pe care îl oferea comunității în mod ciclic. Pentru populațiile creștine avem și practici comune sau înrudite, spre exemplu, obiceiul colindantului în Ajunul Crăciunului sau uratul pentru un an nou mai bun, întâlnite la bulgari și români, ce împărtășesc confesiunea ortodoxă. Același lucru este valabil și în cazul celebrării Kurban Bairam, când comunitățile musulmane, indiferent de etnie îndeplinesc regulile înscrise în Coran în privința milosteniei.

¹ Eugen Drăgoi, *"Monahismul în Dobrogea din secolul al XIX-lea până în anul 1918"* în *Analele Universității Dunărea de Jos din Galați, Seria Istorie, seria 19, tom VIII, 2009, pg. 65.*

La populațiile creștin-ortodoxe întâlnim sărbători comune arhaice dedicate unor persoane cu un rol important în comunitate, precum moașele, iar ca trăsătură comună, toate aveau un respect deosebit față de celebrările sfinților. Acest lucru se datorează recunoștinței față de acele persoane care veghează la nașterea pruncilor, iar în cazul sfinților, datorită respectului și faptului că erau ocrotitori ai așezării, personali sau ai ocupațiilor de zi cu zi.

Pe lângă sărbătorile cu dată fixă, cunoscută cu ajutorul calendarelor, populațiile creștin-ortodoxe trebuiau să fie atenți la cele cu dată schimbătoare, printre acestea: Paștele, Înălțarea Domnului sau dățile în care se lăsa sec înainte de începerea posturilor religioase. Totodată, în unele zone aceste sărbătorile religioase sunt legate de rituri arhaice prin care se aducea noroc în casa celor care le îndeplineau.

Tot în aceste perioade cu caracter sacru, bulgarii spre exemplu, făceau o serie de gesturi ritualice, pe care în mod normal nu le-ar fi îndeplinit, pentru izgonirea spiritelor rele și atragerea celor binevoitoare care le puteau asigura o recoltă bună.² Toate populațiile dobrogene trebuiau să țină cont de scurgerea timpului, de calendarul religios și principalele momente, etape din viață. Deși calendarele iulian și gregorian, islamic erau folosite de grupuri diferite, majoritatea populațiilor prezente țineau cont de ele, fiind chiar părtași la sărbători sau evenimente fără o legătură anume cu religia sau cultura lor.

Islamul, una dintre cele mai practicate religii monoteiste din lume astăzi dar și în perioada 1850-1878, era împărtășită de mai multe grupuri etnice: turci, tătari, țigani turciți adesea asimilați turcilor, cerchezi, lazi. Pentru musulmani, sărbătorile și îndatoririle cu caracter religios, au asigurat în cadrul popoarelor ce împărtășesc această credință valorile conservatoare ale islamului și ale tradiției. Activitatea spirituală era condusă de cărturari clerici, numiți ulema, care se desfășura în spații speciale și sfinte precum: geamii, mânăstiri numite tekke sau în școli ca medresele. Activitatea spirituală era coordonată de preoții cărturari numiți ulema și se desfășura în geamii, mânăstiri (tekke) și medrese, atestate în secolul al XVII-lea în valea Carasu, Silistra și Babadag.

Medresele erau un loc de mare importanță pentru comunitățile musulmane, fiind adesea ajutate material de credincioșii mahomedani. Fiind echivalentul unui seminar creștin unde se pregăteau tineri ce mai târziu puteau deveni preoți, aici erau formați viitorii slujitori religioși ai cultului islamic ce mai apoi puteau ajunge kadii și învățători de carte. Este o instituție cu un mare rol

² Iulian I. Sassu, „Din etnografia satului Fântânele (Inanșișme)”, în *Analele Dobrogei*, Anul XI, Cernăuți, Institutul de Arte grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1930, pg. 35-36.

religios și spiritual, dar și aspectul cultural și de învățământ nu este neglijat, învățăceii din medrese fiind încurajați să își însușească cât mai multe cunoștințe. Cu timpul, numărul medreselor a început să scadă, locul lor fiind luat de noile licee și școli secundare. Medrese precum cea de la Babadag devin seminarii, fiind locuri deosebit de importante pentru formarea tinerilor ce își doresc să devină slujitori ai lui Allah. După cum în legea islamică se stabilea că credincioșii altor religii să își rezolve disputele în tribunale proprii, lucru respectat și în cadrul statului otoman, și musulmanii aveau judecători, numiți kadii, iar locul de judecată se numea kadiat. Seminarul musulman de la Babadag era sprijinit material și financiar de vakîful din oraș unde elevii, numiți softa și învățătorii sau muderris studiau Coranul și preceptele islamice. În a doua jumătate a secolului XIX, existau în spațiul dobrogean 12 seminarii religioase-medrese. În privința școlilor ce deserveau comunitatea musulmană, exista câte una pe lângă fiecare geamie, în Constanța, spre exemplu fiind două locașuri destinate învățământului.³

În privința sărbătorilor, comunitatea turcă respectă atât sărbători religioase cât și tradiționale, precum: Sărbătoarea ruperii postului (Ramazam Bairam) pe care o putem întâlni și sub denumirea de Şeker Bairam (sărbătoarea de zahăr), Sărbătoarea sacrificiilor (Kurban Bairam) precum și Newruz/Nowruz prin care se sărbătorește venirea primăverii la mai multe popoare din Orient și Hâdârlez/Hidrellez /Hidirellez (în volumul din 1921 din Analele Dobrogei este numită de I. Dumitrescu-Frasin drept Cădârleț) sărbătoare ce își găsește echivalentul inclusiv în tradiția creștină prin sărbătoare populară numită Paștele blajinilor.

Sărbătoarea ruperii postului (Ramazam Bairam) este sărbătorită anual, timp de trei zile, la sfârșitul unui post lung, destul de aspru, ținut de luna Ramazamului. Pentru celebrarea momentului de Ramazam Bairam, comunitatea musulmană merg la geamie pentru o rugăciune specială, ce se face de toți credincioșii, de sărbătoare, urmată fiind de îmbrăcarea unor haine noi (tradiție întâlnită și la creștinii din Dobrogea cu ocazia Paștilor). În aceste trei zile de sărbătoare se fac vizite inclusiv prietenilor de altă credință, se oferă daruri vecinilor, rudelor și prietenilor, se felicită pentru ducerea la bun sfârșit a postului.

În 1878, în privința totalului populației musulmane din Dobrogea, cunoaștem din statistica francezului Ubcini valoarea de aproximativ 80.000-90.000. Generalul rus Stolîpin sugerează faptul că în luna iulie a aceluiași an, musulmanii numărau 80.000 în regiune, în timp ce în noiembrie, conform

³M. D. Ionescu, "Cercetări asupra orașului Constanța", București, Tipografia și fonderia de litere Thoma Basilescu, 1897, pg. 48.

statisticii lui de Martonne, numărul acestora era de 36.492, scădere cauzată de migrarea cerchezilor și a unor părți importante dintre turci și tătari în alte spații rămase sub autoritatea Imperiului Otoman.⁴

Geamia sau moscheea este locașul de cult al credincioșilor musulmani, iar prezența acestora ne indică prezența comunităților musulmane într-o localitate. În cuprinsul spațiului dobrogean le putem observa în foarte multe locuri, minaretele înălțându-se și în ultimele decenii ale administrației otomane în zonă. Așezările în care avem mai multe geamii sau o singură geamie mai mare ne oferă indicii asupra structurii populației din zonă. Calitatea materialelor de construcție, complexitatea și elementele decorative ne ajută și în încercarea de a stabili bunăstarea locuitorilor musulmani din acea așezare. Un exemplu în acest sens sunt geamiile din Măcin și satul Amzacea. În timp ce geamia din Măcin Mestan Aga, a fost construită pentru a deservi o comunitate musulmană în creștere, în Amzacea a fost construită pentru o comunitate relativ restrânsă, iar materialele diferă în privința calității. De asemenea, grădinile din jurul geamiilor din centre urbane adăpostesc morminte ale dregătorilor otomani, cele din sate nu au acest privilegiu. Există diferențe și în privința mărimilor geamiilor din sate, mai mici și modest construite, minaretele nefiind foarte înalte, iar din cauza calității materialelor de construcție având nevoie de reparații mai dese. În plus, multe dintre geamiile construite în centre urbane au avut parte și de sprijinul material sau financiar al sultanului sau înalților dregători otomani, în timp ce lăcașurile de cult din sate au fost adesea construite prin donațiile și ajutorul membrilor comunității din acele locuri.

Spre deosebire de locașurile de cult creștine, în geamie trebuie să intri desculț, iar la fel ca pentru orice loc sacru al oricărei religii practicate în Dobrogea, toți trebuie să aibă o vestimentanție potrivită. Bineînțeles, femeile trebuie să intre în geamie cu capul acoperit, la fel ca și în viața de zi cu zi. Un lucru specific multor moschei dobrogene este construcția minaretului din piatră de calcar.⁵ În general, planul de construcție al moscheilor și geamiilor era o clădire rectangulară, dar întâlnim și mici case de rugăciune, cu denumiri ușor diferite în limbile turcă (mescit) și tătară (mesğit), iar la fel ca în cazul tuturor locașurilor de cult musulmane, mihrab-ul și minbar-ul sunt orientate spre Mecca, orașul profetului Mohamed.

⁴ Dan Prodan, „Recenzii și note bibliografice”, în *Acta Moldaviae Septentrionalis*, XVII, 2018, pg. 437.

⁵ Bruno Andreșoiu coord., „*Geamii: Minarete pe cerul Dobrogei*”, ed. Igloo, București, 2012, pg. 14-15.

Credincioșii musulmani s-au bucurat în perioada 1850-1878 de construcția unor geamii noi și mult mai mari în centrele unde aceștia formau o mare parte a populației, existând și astăzi. Printre aceste geamii ridicate în ultimele decenii ale administrației otomane se numără: geamia Hamidia din Sulina 1857, geamiile Azizie 1860 și Hunchiar 1868 din Constanța, geamia "mare" din Tulcea în 1868.

Una dintre cele mai cunoscute moschei dobrogene, Hunchiar, din Constanța, a fost zidită în ultimii ani ai stăpânirii otomane în regiune. Construcția s-a finalizat în 1868, cheltuielile fiind suportate de sultanul Abdul Aziz. De aceea, la început, moscheea a și purtat numele Aziziye. Tugra sultanului-ctitor al așezământului religios este sculptată în stânga intrării, iar un detaliu interesant al geamiei este lipsa ferestrelor din minaret. Interiorul este bine luminat pe cale naturală și spațios, tipic lăcașurilor musulmane. ⁶ În 1863, în Tulcea se construiește în onoarea sultanului Abdul Aziz geamia Azizie. În curtea acesteia era și medresa pentru elevii musulmani, alături de cadiat și reședința muftiului, echivalent al episcopului în cazul creștinilor.⁷

Geamia din Medgidia, construită în 1860, în onoarea sultanului Abdul Medgid, respectă formele tradiționale ale unui locaș de cult musulman, fiind decorată în interior cu motive geometrice și inscripții în arabă din cartea sfântă, Coran. Deși construită înainte de perioada 1850-1878, geamia sultanului Mahmud al II-lea, din Hârșova, rămâne un punct important de referință pentru comunitatea musulmană, fiind în această perioadă centru de cultură și spiritualitate islamică. La fel putem spune și despre geamia din Cernavodă, iar din 1866 se păstrează inscripții despre reparații și consolidări pe care aceasta le-a suferit. ⁸

Centru comercial și vamal important din nord-vestul Dobrogei în această perioadă, orașul Măcin- Mačin în limba turcă, va cunoaște unul dintre efectele Războiului Crimeei 1853-1856. Aici vor sosi mulți tătari ce părăsesc peninsula Crimeei. Crescând numărul credincioșilor musulmani, Mestan Aga, important negustor și implicat în conducerea administrativă a zonei, vede necesitatea construirii unei noi geamii. Construcția a fost finalizată în 1860, unul dintre cei mai importanți ctitori fiind Hagi Berbe Ahmet. Materialele de construcție sunt obișnuite pentru o geamie de oraș, fundația fiind din piatră adusă din Munții Măcinului, iar lemnăria adusă pe calea Mării Negre și a Dunării. O particularitate a acestei construcții este îmbibarea lemnului cu seu de oaie, unul dintre ingredientele durabilității geamiei până astăzi. Minaretul este și el

⁶ Idem, pg. 101.

⁷ Lidia Vișan, "Tulcea de ieri și de azi", fără editură, Tulcea, 2010, pg. 9.

⁸ Bruno Andreșoiu coord., *Geamii: Minarete pe cerul Dobrogei*", ed. Igloo, București, 2012, pg. 99.

construit din piatră extrasă din munții hercini din apropiere, iar ca element arhitectural distinctiv putem observa cum muchiile verticale sunt ameliorate prin introducerea de trunchiuri rotunde. Acest lucru este o preluare în lemn a tehnicii folosite de meșterii care au lucrat la ridicarea cavoului lui Ali Gazi Pașa, aflat în curtea geamiei din Babadag. Interiorul este simplu și are din belșug lumină naturală. În desenul lui M. Könen publicat în *Illustrierte Zeitung*, în 1877, se observă existența a două geamii. Geamia veche, a fost ridicată în 1853 pe locul unui alt locaș de cult mai mic probabil care a suferit și un incendiu. Cele două geamii au fost vecine până în anul 1956, când sub regimul comunist instaurat în România este demolată și înlocuită cu actuala Casă de cultură a orașului.⁹ Cimitirul musulman din curtea geamiei din Măcin adăpostește locuri de veci ai ultimilor dregători otomani, de dinainte de momentul 1878, dar și morminte mai recente, unele dintre acestea cu inscripții în turco-osmană sau arabă.

În perioada 1850-1878 s-au construit noi geamii și în comunități mai mici și restânse din punct de vedere numeric. Un exemplu în acest caz este geamia din satul Amzacea, pentru comunitatea turcă, în 1850. Astăzi, în localitate, sunt două geamii, deserving cele două populații musulmane, turcii și tătarii. Geamia turcească, ridicată în 1850 și numită Giuma (vineri, în limba turcă) este cea mai veche. La momentul construirii minaretul era mai lung decât cel de astăzi, fiind doborât în 1917 și refăcut într-o proporție redusă. Geamia are o arhitectură simplă, cu un interior luminos și spațios, dar rudimentar decorat. Un alt exemplu de moschee din mediul rural este cea din Tuzla, județul Constanța de azi. Moscheea a fost construită pe un teren donat de o familie înstărită din zonă, în 1870, cu un singur minaret robust din piatră de calcar (un al doilea minaret fiind adăugat în 2008). Construcția este simplă, destul de scundă, fiind similară altor moschei din satele dobrogene. Această moschee se deosebește prin prezența unor monumente funerare și din secolul XVIII. La fel ca majoritatea moscheilor ce deservește comunități mici, rurale, a fost construită din eforturile credincioșilor din zonă. Un exemplu interesant de geamie fără minaret este cel din satul Făurei, județul Constanța, construită în 1854, din lemn și piatră, fără tencuială. În 1870 se ridică în fostul sat Anadalchioi, azi cartier al Constanței, o geamie pentru comunitatea turcă, ce astăzi cu minaretul său se pierde cu ușurință printre clădirile mai noi și mai înalte. Deși nu se păstrează, știm că și în localitatea Cobadin au fost construite geamii în această perioadă din lemn, dar și în alte sate pentru comunitățile musulmane. În perioada 1850-1878, s-au construit în Albești (1865), Brebeni (1870), Castelu (1870), Ciorcârlia de Sus (1871), Grădina (1860), Hagieni (1856), Movilița (1870), Nisipari (1860), Poarta

⁹ Idem, pg. 112-113.

Albă (1877). Toate geamiile au și ceșme-le pentru spălarea ritualică, dar și morminte ce ne pot oferi informații prețioase privind comunitatea musulmană.¹⁰

În privința sărbătorilor religioase creștine putem observa diferențe notabile de la confesiune la confesiune, existând și elemente comune. Simboluri precum crucea sunt prezente cu diverse semnificații în sărbători precum Paștele, Pogorârea Sfântului Duh sau Botezul Domnului Iisus Hristos.

Până în 1828, credincioșii creștin ortodocși din Dobrogea se aflau sub jurisdicția spirituală a mitropoliei Proilaviei, subordonată la rândul ei Patriarhiei de la Constantinopol. După desființarea acesteia, în anul mai sus menționat, spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră intră sub autoritatea mitropoliei de Silistra.

Populația creștină de confesiune ortodoxă din zonă se afla sub jurisdicția episcopului de la Silistra, ce ținea de biserica bulgară, dar și sub autoritatea spirituală a Patriarhiei de la Constantinopol, reprezentată de episcopul grec ce își avea reședința în Tulcea. Astfel, cele două instituții de rang superior stabilea reglementări de ordin religios și rezolva problemele ce se iveau în privința unor practici sau neclarități.¹¹ Cel mai adesea, în nordul provinciei episcopul de la Tulcea avea câștig de cauză, în timp ce în sud, mitropolitul de Silistra era cel recunoscut ca cea mai înaltă autoritate religioasă. Deși în 1874 se primește acordul Patriarhiei de la Constantinopol pentru înființarea unei episcopii ortodoxe românești la Măcin, acest lucru nu a mai fost posibil și nici pus în practică din cauza evenimentelor ce au culminat cu războiul din 1877-1878.¹² În viața mănăstirească din Dobrogea, un rol important l-a avut episcopul Melchisedec al Dunării de Jos, cu reședința în Ismail. Acesta a spijinit călugării din mănăstiri precum Cocoș, Taița sau Celic-Dere.

Dintre confesiunile creștine, cea ortodoxă era cea mai întâlnită, fiind împărtășită sub diverse tradiții de români, bulgari, greci, armeni, ruși lipoveni, ucraineni. Rușii lipoveni erau creștini ortodocși, dar de rit vechi, deoarece nu acceptau actualizarea calendarului religios. În privința jurisdicției spirituale, aceștia au preferat să asculte de mitropolitul lipovean de la Fântâna Albă din Bucovina, deși unele grupuri preferau preoți veniți din Imperiul Țarist. Reușesc să aducă 2 episcopi chiar în Dobrogea, având la 1878 13 locașuri de cult și 2 mănăstiri.¹³

¹⁰ Idem, pg. 146-149.

¹¹ D. Stoicescu, „Justiția românească în Dobrogea”, în *“Dobrogea. 50 de ani de viață românească”*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2003, p. 700.

¹² Eugen Drăgoi, pg. 62.

¹³ Răzvan Limona, *“Populația Dobrogei în perioada interbelică”*, Editura online Semănătorul, fără loc, 2009, pg. 93.

Populațiile creștine de confesiune catolică din spațiul dobrogean, în perioada 1850-1878, erau germanii, ungurii, italienii. Cunoaștem faptul că în Tulcea funcționa o școală confesională catolică, iar în ceea ce privește autoritatea spirituală, se aflau sub ascultarea episcopului catolic de la Nicopole. Comunitatea protestantă- evanghelică din Dobrogea își are bazele în sosirea germanilor în Atmagea, în 1858. Pe lângă aceștia, apar și credincioși desprinși din confesiunile protestante, baptiștii. Aceștia vin din Ucraina în 1864 și întemeiază la Cataloi o casă de rugăciune.¹⁴

Cele mai multe biserici, cu precădere în zonele rurale, sunt construite din materiale cu o durată relativ scurtă de viață. Erau ridicate folosindu-se de lutul ce se găsea din abundență, iar acoperișul din nuiele legate, dar și din lemn. Majoritatea locașurilor de cult ce nu aparțineau cultului islamic nu puteau depăși anumite înălțimi, avea turlle și nici clopote.

Viața monahală era răspândită și în Dobrogea în perioada 1850-1878. Existau mănăstiri creștin-ortodoxe cu viețuitori ruși, mai ales lipoveni dar și români. Funcționau 2 mănăstiri ale rușilor lipoveni, unde inclusiv episcopul lor își avea reședința. Alte mănăstiri erau Cocoș, în apropiere de Niculițel, Taița și schitul Saon. Mănăstirea de la Celic-Dere era populată atât de români cât și de ruși ortodocși. Cel mai vechi așezământ monahal, conform lui Ion Ionescu de la Brad, era schitul de la Amgarca, astăzi Hamcearca, viețuitorii fiind din comunitatea rusească. O inițiativă de constituire a unui schit ortodox este întâlnită și în zona Măcin-Jijila. Aici, în 1872, urma începerea construcției bisericii acestui așezământ, dar nu s-a mai concretizat acest plan.¹⁵

Sultanul Abdul Medjid (1839-1861) va emite două firmane prin care se autorizează contruirea de biserici în Dobrogea pentru comunitățile creștine. Primul, în anul 1844, pentru biserica "Sfinții Voievozi", în localitatea Isaccea, iar al doilea firman, acordat la 10 ani distanță, în 1854 pentru o biserică cu același hram în Chilia Veche. Succesorul său, Abdulaziz (1861-1876), va emite în 1862 un firman prin care autoriza construcția unei biserici și în Constanța, cu hramul Metamorfosis în greacă, Schimbarea la față.¹⁶ Tot el va acorda în 1868 un firman pentru ridicarea unei biserici creștine protestante în Sulina, iar în anul 1870 un

¹⁴ Idem, pg. 94-95.

¹⁵ Eugen Drăgoi, "Monahismul în Dobrogea din secolul al XIX-lea până în anul 1918". Analele Universității Dunărea de Jos din Galați. Seria Istorie, seria 19, tom VIII, 2009, pg. 66-83.

¹⁶ Coman V., Dobrotă C., Turcitu C., "Dobrogea între medieval și modern (1406-1918)", album, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, pg. 46, 48, 54, 56, 66.

alt firman pentru autorizarea construcției unei biserici creștine ortodoxe în Tulcea, cu hramul Schimbarea la față (Metamorphosis).¹⁷

De asemenea, în Bogazchioi, astăzi orașul Cernavodă din județul Constanța, în 1864, sultanul Abdul Aziz va sprijini construirea unei biserici ortodoxe pentru comunitatea românească din așezare precum și pentru muncitorii bulgari, ruși, greci ce ajutau la construcția căii ferate, sau locuitori din împrejurimi.¹⁸ Un an mai târziu, cunoaștem întemeierea unei biserici în satul Pecineaga, iar în Agihiol exista o biserică încă din 1858. De asemenea, în Beștepe funcționa un locaș de cult creștin ortodox din 1864, în Mahmudia s-a refăcut o biserică veche, pe locul său din 1871, în Letea biserica a fost construită în 1865. Despre biserica din satul Meidanchioi aflăm că era veche de peste 100 de ani, în Sabangia biserica a fost construită în 1878, iar cea din Somova în 1840. Tot în Somova funcționa și o școală, din 1872. În privința comunei Greci aflăm de existența școlii din 1862, iar a bisericii cu doi ani mai devreme. O situație interesantă se leagă de biserica din satul Poșta datată la 1382. În Sfântu Gheorghe exista o biserică din 1878, asemenea și în Ceatalchioi, în Telița se presupune existența ei încă din primii ani ai secolului XIX, iar despre locașul de cult din Cârjelari, aflăm că a fost transformată în biserică o fostă geamie a comunității cercheze în 1856 de Costea Cristea, în Ceamurlia existând o biserică încă din 1860.¹⁹ Această listă de sate corespunde celor aflate în județul Tulcea și putem observa un număr mai important de biserici construite de-a lungul liniei Dunării, unde comunitățile creștine erau în număr mai mare prezente în unele cazuri.

În privința așezărilor din județul Constanța, așa cum au fost găsite de autoritățile române în 1878, la finalul anului, putem răspunde cu o altă listă din lucrarea lui Apostol D. Culea. În Topalu exista o biserică, refăcută de trei ori deja, iar în cimitir sunt consemnate morminte de la începutul secolului XIX. În Alimanu exista o biserică încă din 1779, în privința celei din Cochirleni nu cunoaștem data zidirii, iar pentru cea din Caranlâc știm că a fost construită în 1868. În Sarai biserica a fost și ea construită în 1878.²⁰

În perioada 1850-1878, unul dintre cei mai înstăriți mocani români din ținutul Săcele, parte a Imperiului Habsburgic, apoi Austro-Ungar, Nicolae Țircă, va sprijini comunitatea românească creștin- ortodoxă din satul Dăeni. Printre

¹⁷ Nuredin Ibrahim, *“Repere istorice și culturale ale conviețuirii interetnice și interconfesionale în Dobrogea- ținut românesc”*, revista Akademos, nr. 4 din 2018, Constanța, 2018, pg. 99.

¹⁸ Bruno Andreșoiu coord., *“Geamii: Minarete pe cerul Dobrogei”*, ed. Igloo, București, 2012, pg. 98.

¹⁹ Apostol D. Culea, *„Cât trebuie să știe oricine despre Dobrogea”*, București, Editura Casei școalelor, 1928, pg. 132-140.

²⁰ Idem, pg. 141-150.

altele, reușește reabilitarea clopotului biserii din sat și se va obține aprobare pentru folosirea acestuia.²¹ De asemenea, cu o importanță deosebită pentru comunitatea românească, este construcția catedralei cu hramul Sfântul Nicolae din orașul Tulcea. După obținerea firmanului de la sultan, construcția acesteia s-a desfășurat între 1862- 1865, fiind una dintre puținele biserici construite cu turlă, chiar dacă legile statului otoman interziceau acest lucru.

În această perioadă, creștin-ortodocșii din regiune se află în fața unei dileme: recunoașterea autorității spirituale a mitropolitului Grigorie din Dristre (Siliștra) care aparținea de biserica bulgară, sau să rămână sub ascultarea arhiepiscopului grec din Tulcea, care ține de Patriarhia ecumenică de la Constantinopol. Deși cele mai multe sate locuite de români au rămas sub ascultarea spirituală a Constantinopolului, Somova este un exemplu în ceea ce privește acceptarea jurisdicției mitropolitului bulgar din Siliștra.²²

În rezolvarea acestei probleme, sub jurisdicția cărei autorități spirituale ar trebui să rămână, se vor amesteca atât dregătorii otomani ca Fahri pașa cât și frunțași români. În cele din urmă, românii creștin-ortodocși vor alege să rămână sub jurisdicția patriarhului ecumenic de la Constantinopol. În plus, se obține acordul patriarhului pentru înființarea unei episcopii românești la Măcin, în 1874, plan ce nu a mai fost realizat.²³

Începând cu a doua jumătate a secolului XIX, în Dobrogea au sosit cărți bisericești din Principatele Unite, fiind întâlnite în localități precum Jijila, Nalbant sau la mânăstirea Celic Dere. Până la momentul 14 noiembrie 1878, când Dobrogea intră în granițele statului român, existau 81 de biserici românești deservite de 111 clerici în actualul județ Tulcea, iar în județul Constanța de astăzi un număr de 36 de locașuri de cult cu 40 de preoți. Adesea bisericile nu erau foarte bine întreținute, clădite modest, strict pentru necesitățile populației. În plus, pregătirea păstorilor spirituali nu era foarte înaltă, adesea cu un bagaj de cunoștințe religioase mult redus față de clericii din Muntenia sau Moldova.²⁴

Pentru credincioșii creștini catolici se reușește începerea construcției unui locaș de cult în Constanța, unde în 1860 se aflau muncitori ce se ocupau de calea

²¹ Tudor Mateescu, *„Săceleanul Nicolae Țircă și Dobrogea”*, în revista Cumidava, Muzeul de Istorie Brașov, anul VIII nr. 14, Brașov, 1974-1975, pg. 149.

²² Tudor Mateescu, *„Documente privind Istoria Dobrogei (1830 - 1870)”*, București, 1975, p. 280 – 281.

²³ Tudor Mateescu, *„Săceleanul Nicolae Țircă și Dobrogea”*, în revista Cumidava, Muzeul de Istorie Brașov, anul VIII nr. 14, Brașov, 1974-1975, pg. 149.

²⁴ Răzvan Limona, *„Populația Dobrogei în perioada interbelică”*, Editura online Semănătorul, fără loc, 2009, pg. 83-84.

ferată spre Cernavodă, ce împărtășeau această credință. S-a reușit atunci finalizarea unei capele și a unei case pentru preot.²⁵

În perioada 1850-1878, în Dobrogea vor circula și obiecte de cult creștine aduse din Transilvania de mocanii, de exemplu, împodobind riturile religioase. În 1868 se ridică la Sulina o biserică grecească, cu hramul Sfântul Ierarh Alexandru, pe lângă care funcționa o școală frecventată de elevi greci, români, bulgari.²⁶ Tot în zona Deltei Dunării, în Ceatalchioi, în 1870 s-a construit o biserică cu hramul Sfântul Nicolae, pentru comunitatea lipovenească, păstrându-se numele văduvei ce a sprijinit ridicarea acesteia. La Padina, exista din 1860 un alt locaș de cult creștin ortodox, clădită de Ștefan Belibov. În Chilia Veche s-au construit trei biserici, 2 lipovenești și una pentru rușii ortodocși în perioada 1850-1878.²⁷

Credincioșii mozaici au beneficiat și ei de politica tolerantă din Imperiul Otoman. În spațiul dobrogean funcționau 3 sinagogi în Tulcea, una în Sulina, o alta deservea comunitatea evreilor poloni, iar în Constanța exista un alt locaș de cult pentru evreii sefarzi.²⁸

Sărbătorile, deși sunt în esență diferite deoarece motivele celebrării sunt altele de la caz la caz, prezintă elemente comune, întâlnite și în spațiul dobrogean. Aceste trăsături sunt: rituri publice, permiterea anumitor excese sau comportamente considerate altfel imorale sau necuviincioase, instalarea unei distanțări între cele două dimensiuni în care omul își desfășoară activitatea: timpul și spațiul.²⁹

Deși populațiile din cuprinsul Dobrogei sunt de religii și confesiuni diferite sunt momente sau cazuri de sincretism, mai ales în zone cu o populație preponderent creștină. Un exemplu de obicei întâlnit atât în cadrul comunităților creștine dar și musulmane este cel al organizării unei "mese mari" în cadrul nunților și la nași, nu doar în cadrul ospățului obișnuit.

Nunțile mixte între creștini și musulmani sunt foarte rar întâlnite, chiar și cazuri precum spațiul dobrogean, în care acestea coexistă de secole. Cu toate acestea, membrii tuturor comunităților religioase luau parte la ceremoniile unde

²⁵ Tavitian, Simion, "Dobrogea, tărâmul dintre ape", Constanța, Editura Ex Ponto, 2005, pg. 27.

²⁶ Idem, pg. 16.

²⁷ M. D. Ionescu, "Dobrogea în pragul veacului al XX – lea", Atelierele Grafice I.V. Socecú, București, 1904, Pg. 259-261.

²⁸ Răzvan Limona, "Populația Dobrogei în perioada interbelică", Editura online Semănătorul, fără loc, 2009, pg. 96.

²⁹ Mihai Coman, „Introducere în antropologia culturală: mitul și ritul”, Iași, Editura Polirom., p. 217.

toți puteau participa indiferent de credință, iar în cadrul ospetelor, puteau fi auzite cântece ce aparțineau mai multor popoare. În plus, în perioada 1850-1878, ca și astăzi, întâlnim gesturi sau evenimente ceremoniale la majoritatea grupurilor etnice: răscumpărarea miresei, ospățul, binecuvântarea formală a părinților tinerilor ce începeau să formeze o familie.

Dintre tradițiile creștine, întâlnite la cele mai multe dintre popoare ce împărtășeau taina botezului, putem observa pe lângă elementele strict religioase, ritualuri săvârșite de mame copiilor, precum ungurea cu mir. Mai apoi, scoaterea din mir se făcea printr-o baie, în apă, femeile puneau flori, plante considerate tămăduitoare, bani, podoabe pentru ca pruncul să crească cu noroc și bogăție, ferit de boli. În tradiția armeană, nașterea copiilor era urmată de punerea de către moașă a puțină sare pe spatele noului născut. Apoi, se făcea baie pruncului într-o albie în care tatăl trebuia să pună o monedă de aur. În familiile rușilor lipoveni, copii erau născuți băile rusești, iar proaspătul tată trebuia să mănânce hrișcă sărată și condimentată, pentru compensa durerile nașterii soției sale. În cazul ucrainenilor, femeile gravide nu aveau voie să privească șerpi pentru ca altfel copilul urma să aibă ochii mici. În timpul nașterii moașa rostea neîncetat rugăciuni, iar tatăl trebuia să facă mătânie.³⁰ Urmau și alte ceremonii legate de ritualul botezului ortodox, aducerea laptelui pentru mamă împărțirea de cadouri și colaci celor prezenți, în care moașa și bunica copilului au roluri importante.³¹

În ceea ce privește religia locuitorilor Dobrogei, putem vedea cum fiecare comunitate se îngrijește să aibă ritul în limba sa, iar din punct de vedere al diversității confesionale aici se întâlnesc cele mai multe până în prezent. În a doua jumătate a secolului XIX avem credincioși musulmani (turci, tătari, cerchezi), creștini (ortodocși, catolici, protestanți), iudaici, Dobrogea fiind un exemplu de conviețuire relativ pașnică între atâtea religii și popoare diferite.

În cele din urmă, spațiul dobrogean reușește să acomodeze într-un teritoriu destul de mic un număr mare de populații, de origini, religii, culturi diferite, fiind un loc în care fiecare reușea să își găsească un loc și chiar le reunea în anumite ocazii, adesea având situații de sincretism în unele domenii.

³⁰ Ștefan Popa, „Rușii. Istoria culturii și civilizației”, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2000, p. 113 – 114

³¹ Viaceslav Kușnir, „Cultura tradițională a ucrainenilor din Dobrogea”, Ed. Hermes, Odessa, 2002, p. 33 – 35.

DIPLOMAȚIA ROMÂNIEI DIN ULTIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA REFLECTATĂ ÎN PRESA INTERNAȚIONALĂ STRĂINĂ (NORD-AMERICANĂ ȘI AUSTRO-UNGARĂ)

ANTONIA-ANNAMARIA VARGA*

Abstract: *The fact that Romania was a member of the Triple Alliance in the second half of the 19th century up until the start of the First World War, is still to this day a point of interest in the study of international relations. This unlikely partnership between Romania, Austria-Hungary, Germany, and to a lesser extent Italy, that ultimately came to no fruition in the context of the year 1916, intrigued scholars for the past century giving birth to different methodological approaches to the subject. More so is the case if we take into consideration the secret character of 19th century treaties. The aim of the present paper is to bring forth a new perspective which focuses on illustrating how foreign countries viewed Romania as an international relations actor in the latter half of the 19th century. More exactly, the temporal limitations are the following: 1880-1900. The element of novelty in our study stems from the use of the transnational press of the decades. We tried to reconstruct the image of independent Romania in the international sphere with the help of periodicals from Austria-Hungary (Pesti Náplo, Eger, Nemere, Neue Freie Presse, Pester Lloyd) and from the United States of America (New York Tribune, Evening Star, The Evening World, The New York Herald), correlated with what is known and researched about the complex mechanism of European alliances. The information will be presented clearly and concisely by detailing the following points: a brief presentation of the general context, a thorough inquiry into the press, followed by several conclusions. Thus, Romania's role, albeit smaller compared to that of the Great Powers of the time, has proven to be crucial in the peace keeping of the Balkan and the Danube area. Her inclusion in the Triple Alliance, by Bismarck's design, states as proof this fact.*

Keywords: *Triple Alliance, Bismarck, foreign press, diplomacy, Romania*

Încă din secolul al XVIII-lea, Thomas Carlyle îi atribuia lui Edmund Burke viziunea conform căreia presa este a patra putere din stat, un element esențial

* Anul I, Masterat Istoria Europei de Sud-Est, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. Coordonator: Lector dr. Lucian Turcu, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.

pentru buna funcționare a unei societăți democratice. Finalul secolului al XIX-lea constituie un exemplu edificator în acest sens. Instituționalizarea și industrializarea presei permit emiterea unui tiraj mai mare de ziare, care la rândul lor sunt „consumate” de un număr mai consistent de cititori. În continuare se formează o opinie publică ce sintetizează diversele opțiuni, viziuni ale cetățenilor unui stat. Din dorința de a răspunde cererilor cititorilor ziarele ajung reflecții ale acestor idealuri. Nu considerăm presa a constitui un organ nepărtinitor în materie politică, fapt care îi conferă valoare la nivel de izvor istoric.

Periodicele secolului al XIX-lea constituie surse primare prețioase în reconstituirea percepțiilor specifice perioadei. Tipul știrilor, forma lor și mai ales conținutul propriu-zis, printr-o analiză hermeneutică, relevă informații diverse aplicate ulterior pe o grilă metodologică specifică fiecărui cercetător. Așa cum se poate observa încă din titlu, prezenta cercetare își propune surprinderea reflecției politicii externe a statului român modern și independent în presa străină. Din punct de vedere politic și al relațiilor internaționale, sfârșitul de secol al XIX-lea stă sub semnul păcii, dominat de mecanisme specifice de funcționare prezente sub forma alianțelor, înțelegerilor politico-militare. România, stat european aflat pe drumul dezvoltării după 1878-1879, încearcă să-și găsească locul în configurațiile existente, racordându-și valorile la cele europene pe toate palierele. Problematika ridicată de noi cu prezenta cercetare privește următoarea interogație: cum se raportau statele străine la acțiunile României? Punctul de vedere al diplomaților, ambasadorilor și a altor factori decizionali ne este relevat prin corespondența publicată, a memoriilor și jurnalelor păstrate, însă ceea ce lipsește din peisajul istoriografic privește această parte mai „comercială”, care a ajuns la nivelul oamenilor de rând și care se deosebește de variantele oficiale cunoscute cercetătorilor.

Presa perioadei cuprinde un amestec de știri sumare, unde informația este preluată într-o formă brută de către editori și redată într-un mod specific cititorilor, respectiv sub formă de coloane, articole dedicate anumitor evenimente considerate a fi importante. Scopul nu este foarte diferit de cel din contemporaneitate: informarea cetățenilor cu privire la întâmplările din împrejurimi și de pe glob. Însă caracterul știrilor nu era complet imparțial, obiectivitatea fiind mai degrabă iluzorie. Faptul se datorează formei pe care o lua informația, redată ca și propoziții scurte, clare și precise. Fiecare ziar funcționa pe baza anumitor preconcepții. Adeseori informațiile erau manipulate spre a servi anumitor interese particulare, naționale și statale. Aceste considerente ne îndeamnă să opinăm că presa internațională de la finalul

secolului al XIX-lea este revelatorie pentru sintetizarea modului în care alte state priveau România, din punctul de vedere al politicii externe.

Argumentația anterioară necesită o serie de amendamente datorită caracterului ei foarte general. Din punctul de vedere al metodologiei, rațiunile de timp, de spațiu și lingvistice au impus restrângerea cantitativă a cercetării. În cazul românesc am considerat a fi cele mai ilustrative periodicele austro-ungare, cu predilecție din partea Transleithaniei, cu mențiuni sumare la cele din Cisleithania. Printre ele enumerăm următoarele: *Pesti Náplo*, *Eger*, *Nemere*, *Neue Freie Presse*, *Pester Lloyd* etc. Cunoaștem în rândul lor o combinație de ziare oficiale și regionale, specifice unei zone restrânse sau unui oraș. Depășind limitele geografice ale Europei, am considerat a fi oportună și valorificarea ziarelor americane spre a surprinde perspective diferite de spațiul continental european, prins în jocul balanței de putere. Menționăm următoarele periodice: *New York Tribune*, *Evening Star*, *The Evening World*, *The New York Herald*. Din punctul de vedere al localizării este vorba de ziare din partea estică, mai dezvoltată și apropiată capitalei S.U.A., Washington D.C. Datorită accesului limitat la surse, am fost nevoiți a recurge și la Monitorul Oficial, rubrica de „Depeși telegrafice” unde apar mențiuni externe, uneori referitoare și la atitudinile Marilor Puteri, față de diverse evenimente interne¹. Sursele primare menționate vor fi dublate de surse secundare, o literatură de specialitate ce combină perspectiva europeană cu cea românească. Limitele temporale ale cercetării noastre se încadrează în intervalul anilor 1883-1900. Am considerat cele două decenii emblematice, atât din perspectiva relațiilor internaționale europene, cât mai ales pentru acțiunile diplomatice ale României.

România și Tripla Alianță

Periodicul *The New York Herald* afirma la 18 septembrie 1868, că „problema orientală este una dintre cele mai delicate chestiuni care agită periodic spiritele națiunilor de pe continentul european. Rămâne un izvor perpetuu de probleme, deoarece majoritatea națiunilor se tem să se aproprie de ea și pentru că nici o națiune nu permite altora să-și impună o soluție”². Afirmția își va păstra valabilitatea și în deceniile ulterioare. După părerea noastră problematica „chestiunii orientale” este

¹ Aura Carmen Slate, „Decision-Makers in Romania’s Foreign Policy-Further Interpretations of the Diplomatic Arena between 1877-1888” în *Postmodern Openings*, vol. 1, 2010, p. 60.

² „The Eastern Question Revived. Insurrection in Bulgaria” în *The New York Herald*, nr. 11,070, 18 septembrie 1868, p. 6.

fundamentală în înțelegerea modului în care România este privită de către diplomația europeană. Deși nu este situată efectiv în Peninsula balcanică, proximitatea ei și realitatea suzeranității otomane o plasează pe același palier cu state precum Bulgaria sau Serbia, Marile Puteri europene raportându-se la statul român din această perspectivă strategică. Prin acțiunile ei până la Războaiele Balcanice (1912-1913) era văzută drept un factor stabilizator al zonei.

Câștigarea independenței statale pe câmpul de luptă între 1877-1878, alături de deciziile Congresului de la Berlin din 1878 și îndeplinirea condițiilor impuse au plasat statul român pe un palier egal cu celelalte state europene neîngrădite în exercitarea suveranității. Discrepanțe au existat doar în ceea ce privește rangul arbitrat atribuit fiecărui stat: România nu se încadra în rândul Marilor Puteri. Deși în aparență poate părea a fi un fapt minor, cu puține repercusiuni, într-un peisaj european dominat de balanța de putere, în care Marile Puteri dictează regulile jocului era în interesul statului român în a învăța să se integreze în sistemul existent.

Anterior aderării la Tripla Alianță, România a încercat să urmeze o politică independentă de echilibru. Într-o primă etapă, ridicarea la rang de regat din 14/26 martie 1881 este remarcată de presa străină. *Revista de luni* din Viena aprecia că: „Domnul prim-ministru Brătianu, cu ocasiunea ultimului său voiajiu în Europa, și-a putut face pe lângă acesta, convicțiunea că Germania și Austro-Ungaria sunt cele mai călduroase amice ale noului regat”³. Ulterior în cotidianul *Pesti Napló* din 4 ianuarie 1883 întâlnim informații referitoare la derularea demersurilor în Parlament pentru revizuirea Constituției în vederea introducerii în textul ei atât a titlaturii de rege, cât și a celei de Regat⁴. Acest aspect ne indică interesul permanent manifestat de vecina vestică a României față de evoluțiile cu impact extern. Cuvinte laudative asupra acțiunii sunt primite și din partea Franței, așa cum apare în cotidianul *Journal des Débats*. El face referire la rolul noului regat, considerat a fi „eminamente civilisator în Orient; românii, fiind mai înaintați, decât vecinii lor în cultura intelectuală, trebuie să păstreze bunele relațiuni cu Belgradul și Sofia”⁵. Felicitări parvin și din partea Imperiului Țarist conform *Jurnalului de Sankt Petersburg* din 30 martie 1881: „Felicitările cele mai sincere ale Rusiei sunt asigurate României în noua sa

³ „Depeși Telegrafice” în *Monitorul Oficial*, nr. 62, 18/30 martie 1881, p. 170 *apud* Aura Carmen Slate, *op. cit.*, p. 82.

⁴ „A Pesti Napló taviratai”, în *Pesti Napló*, nr. 4, 4 ianuarie 1883, p. 19.

⁵ „Depeși Telegrafice”, în *Monitorul Oficial*, nr. 62, 18/30 martie 1881, p. 170 *apud* Aura Carmen Slate, *op. cit.*, p. 82.

existență ca Regat, dar nu există drepturi fără datorii”⁶. Așadar, putem considera că această mișcare de afirmare pe plan european a României se încununază cu succes. Din perspectiva Marilor Puteri, tumultoasa zona balcanică avea numai de câștigat de pe urma afirmării unui stat mai puternic la nord de Dunăre.

Anul fatidic pentru politica externă românească este 1883. Marcat de la început de întrunirea Conferinței de la Londra (8/20 februarie-10 martie), ce urma să decidă în chestiunea dunăreană, cunoaștem acum evoluția relațiilor româno-austro-ungare de la ostilitate la alianță. Atitudinea de frondă a României, caracterizată prin neacceptarea propunerilor planului Barrère, protestele ridicate în momentul în care nu este primită cu drept de vot la lucrările conferinței și refuzul ei de a ratifica tratatul de la Londra, tensionează foarte mult relațiile cu Austro-Ungaria. În mod paradoxal, concomitent încordărilor încolțește definitiv în planurile factorilor decizionali români ideea de orientare a politicii externe spre Germania, implicat o apropiere de Monarhia Dualistă.

Interesul arătat de Austro-Ungaria față de chestiunea dunăreană și România în această perioadă transpare datorită multiplelor mențiuni întâlnite în periodice. Încă din iarna anului 1883, ziarul *Nemere* remarcă cât de zadarnică e încercarea României de a aduce noi propuneri, în contextul în care este foarte probabil că Marile Puteri vor accepta prevederile planului Barrère⁷. O știre din 1 februarie 1883 din ziarul *Eger* ne trezește interesul. Vorbind despre sosirea ministrului de externe rus la Viena pe 25 ianuarie periodicul maghiar reproduce știri extrase din *Neue Freie Presse*, conform cărora întâlnirea dintre Kálnoky și Giers a avut drept scop colaborarea celor două state sub forma unor acorduri formale, care au fost deja pregătite. Nu se consideră a fi vorba de atitudini referitoare la eventuala disoluție a Imperiului Otoman, ci mai degrabă la reglementarea unor probleme actuale: dacă Austro-Ungaria nu se împotrivesc unirii Rumeliei Orientale cu Bulgaria, Rusia ar trebui să sprijine Monarhia Dualistă în cadrul conferinței de la Londra împotriva aspirațiilor românilor. Ar rămâne valabilă colaborarea celor două Mari Puteri pentru menținerea *status-quo*-ului balcanic⁸. Având în vedere faptul că cele două Mari Puteri erau angrenate la acea vreme în Liga celor Trei Împărați, respectiv existau discuții privind reînnoirea ei (finalizate în 1884), suntem de părere că „acordurile formale” la care face referire ziarul există deja de cel puțin doi ani. Mai mult,

⁶ „Depeși Telegrafice” în *Monitorul Oficial*, nr. 63, 19/31 martie 1881, p. 171 *apud* Aura Carmen Slate, *op. cit.*, p. 83.

⁷ „Politikai szemle”, în *Nemere*, nr.1, 1 ianuarie 1883, p. 2.

⁸ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 5, 1 februarie 1883, p. 40.

mențiunile cu privire la chestiunea unirii bulgare și a *status-quo*-ului balcanic sunt extrem de asemănătoare cu textul tratatului de alianță existent între cele două state⁹. Presa vremii reflectă astfel, pe de o parte, informațiile inexacte care circulau și modelau opinia publică, iar pe de altă parte, scoate în evidență intenția Austro-Ungariei de a submina poziția României, fapt ilustrativ pentru situația tensionată existentă.

La *Eger* întâlnim mai multe mențiuni de-a lungul primăverii anului 1883 care ilustrează evoluția atitudinilor Marilor Puteri în această chestiune. Ele sunt semnificative și dacă este să le privim din perspectiva îmbunătățirii relațiilor româno-austro-ungare cu ocazia discuțiilor purtate la înalte nivele de prim-ministrul Brătianu. La 15 martie 1883, ziarul consemna o știre de la București, din 11 februarie, conform căreia Sturdza anunța oficial că România nu este primită cu drepturi depline la conferință, iar instrucțiunile transmise prințului Ghica relevă ideea neacceptării hotărârilor conferinței¹⁰. La 3 mai se menționează intenția Marilor Puteri de a exercita presiuni comune asupra României pentru a o determina să accepte tratatul privitor la chestiunea dunăreană. Intrigantă este mențiunea conform căreia se aștepta deschiderea sesiunii parlamentare românești însoțite de mesajul Tronului¹¹. Exista posibilitatea că Marile Puteri sperau la o schimbare de atitudine a românilor exprimată odată cu mesajul regelui? Considerăm că răspunsul a fi unul pozitiv, având în vedere atitudinile conciliante ulterioare, respectiv încetarea încercărilor austro-ungare de impunere a tratatului odată cu alăturarea României la Tripla Alianță.

Atitudinea de frondă românească se menține pe parcursul lunii mai, ziarul *Eger* remarcând la 31 mai că România a respins lista propusă de Granville¹². În vara anului 1883 constatăm un comportament mult mai permisiv din partea

⁹ Alfreb F. Pribram, *The Secret Treaties of Austria-Hungary 1879-1914, volume 1, Texts of the Treaties and Agreements*, Traducere de Archibald Coolidge, Cambridge, Harvard University Press, 1920, p. 37- 46. Tratatul semnat în 1881 de către Germania, Austro-Ungaria și Rusia cuprinde textul propriu-zis, urmat de un protocol care are în vedere situații concrete. Statele semnatare se angajează în a păstra o neutralitate binevoitoare în cazul în care oricare dintre ele s-ar afla în conflict cu o altă putere. Protocolul secret are în vedere o serie de probleme punctuale precum: Bosnia și Herțegovina, sangeac-ul Novi Sad, Rumelia Orientală și Bulgaria. Austro-Ungaria își rezervă dreptul anexării Bosniei și Herțegovinei în orice moment considerat oportun. În ceea ce Bulgaria și Rumelia, Marile Puteri se angajează a nu se opune unei posibile uniuni.

¹⁰ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 11, 15 martie 1883, p. 101.

¹¹ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 18, 3 mai 1883, p. 170.

¹² „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 22, 31 mai 1883, p.213.

Marilor Puteri. În contextul preconizatei întâlniri a statelor pe 1 septembrie 1883 pentru ratificarea tratatului, Parisul și Londra se arată de acord în a negocia propunerile românești: „[...] puterile occidentale sunt dispuse să răspundă cât mai mult posibil unor cereri ale României, precum ca România să fie inclusă în concertul european pe toate problemele Dunării. În ceea ce privește cealaltă dorință a românilor, adică că Austro-Ungaria ar trebui să se alătore comitetului mixt nu ca stat de coastă, ci pe baza unui mandat european, puterile occidentale cred că va reuși să se găsească un punct de mijloc care să satisfacă toate părțile și să nu trebuiască schimbat textul tratatului¹³”. Fără îndoială că tonul este dat de Monarhia Dualistă care se aproprie treptat de România în aceeași perioadă.

Nu putem considera relațiile celor două state vecine ca fiind situate exclusiv pe o pantă ascendentă, aspect evidențiat în detaliu în cazul scandalul diplomatic deschis de discursul lui Petre Grădișteanu din 5/17 iunie 1883 de la Iași. Exacerbarea înțelesului vorbelor senatorului în presa austro-ungară este simptomatică pentru anxietățile Monarhiei Dualiste față de mișcările naționale ale popoarelor din imperiu. Conform lui Sorin Cristescu articolul inițial, redactat de tânărul publicist și reporter C.G. Costaforu, raporta doar aproximativ cuvintele lui Grădișteanu, fapt care însă nu a contat prea mult în aceea perioadă. Presa din Monarhia Bicefală s-a întrecut în amenințări asupra României, atitudine considerată de regele Carol I ca o demonstrație de forță¹⁴.

Făcând apel la trecutul nu foarte îndepărtat, ziarul *Pester Lloyd* într-un număr din 10/22 iunie 1883 cerea românilor să-și amintească de un moment din cadrul Congresului de la Viena când: „monarhia noastră [Austro-Ungaria-*n.n.*] n-avea decât să întindă mâna spre a-și apropria toată România împreună cu vitejii de la Plevna”¹⁵. Prin aceste cuvinte oficiosul austro-ungar subliniază așteptările pe care le are de la diplomația română: datorită clemenței dovedite de Viena în urmă cu cinci ani, România ar trebui să se arate recunoscătoare având o atitudine supusă. La 28 iunie, *Pesti Napló* evocă multiplele tensiuni care ies încet la iveală dintre cele două state: „Correspondenții de la București ai *Neue Freie Presse* scriu că serviciul nostru extern [austro-ungar-*n.n.*] vrea să solicite guvernului român informații despre binecuvântarea rostită de Grădișteanu la Iași. Acest lucru nu s-a întâmplat până acum doar pentru că Sturdza, ministrul român de externe, nu era la București”¹⁶.

¹³ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 28, 12 iulie 1883, p. 277.

¹⁴ Sorin Cristescu, *Carol I și politica României (1878-1912)*, București, Editura Paideia, 2007, p. 45.

¹⁵ *Pester Lloyd*, 10/22 iunie 1883 *apud* Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 46.

¹⁶ „A Pesti Napló taviratái”, în *Pesti Napló*, nr. 176, 28 iunie 1883, p. 161.

Prin comunicatul publicat în *Monitorul Oficial* de la 19 iunie/1 iulie 1883, trimis și ca notă explicativă baronului Mayr, oficialitățile române își exprimă dezaprobarea și regretul față de cuvintele rostite la Iași, subliniind faptul că ele: „au fost pronunțate prin surprindere de o persoană, care n-avea nici un rol oficial la acea solemnitate”¹⁷. Interesantă este următoarea mențiune a comunicatului: „În tot cazul, guvernul, îndată ce și-a dat seama de caracterul ce ar fi putut să li se atribuie, a oprit publicarea lor în *Monitorul Oficial*. Ele ar fi trecut negreșit nebagate în seamă dacă ziare ostile țării nu le-ar fi exploatat”¹⁸. Considerăm enunțurile anterioare a fi o critică orientată asupra atitudinii potrivnice a ziarelor austro-ungare. Făcând referire la comunicatul românesc, ziarul *Eger* din 5 iulie 1883, subliniază speranța României că „vorbele necugetate ale lui Grădișteanu [...] nu vor deranja bunele relații dintre România și Austro-Ungaria”¹⁹. Evenimentele următoare au confirmat previziunile românilor: acceptând doleanțele austro-ungarilor de a denunța orice fel de cuvântări cu tente șovine²⁰, scandalul diplomatic se încheie odată cu publicarea notei guvernului român pe această temă în *Wiener Abendpost* la 27 iunie/ 9 iulie²¹.

Soluționarea acestor dispute deschide drumul spre marile mișcări diplomatice ale României pe tabla de șah europeană, respectiv forjarea unei legături cu Tripla Alianță. Deși noi suntem conștienți de implicațiile mai largi ale alianței, putând analiza critic motivațiile oamenilor politici care au contribuit la crearea ei și este posibilă alcătuirea unei cronologii clare a modului ei de funcționare, contemporanii nu aveau aceste beneficii. Caracterul secret al tratatului, esențial pentru păstrarea echilibrului pe scena relațiilor internaționale în contextul sistemului bismarckian, a obstrucționat pentru mai multe decade conturarea unei opinii publice pe această temă. Abia în momentul în care textul tratatului este publicat în februarie 1888 informațiile referitoare la el se dovedesc a fi într-o oarecare măsură acurate, perioada anterioară acestui an fiind dominată de speculații. Cu atât mai puțină certitudine există în ceea ce privește legăturile României cu statele Triplicei.

¹⁷ „Parte Neoficială”, în *Monitorul Oficial*, nr. 061, 19 iunie/1 iulie 1883, p. 1247. Reproducem pasajul exact: „[...] guvernul nu poate decât a dezaproba în modul cel mai energic și pe calea oficială asemenea manifestări și tendințe, ori de unde ar proveni ele, pe cari de-almintrelea bunul simț al națiunii le-a judecat deja.”

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 27, 5 iulie 1883, p. 267.

²⁰ „Österreich und Rumänien”, în *Neue Freie Presse*, nr. 6770, 3 iulie 1883, p. 1-2.

²¹ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 28, 12 iulie 1883, p. 279; „Politikai Szemle”, în *Nemere*, nr. 56, 12 iulie 1883, p. 221.

Cu toate acestea, argumentele menționate nu trebuie duse la extrem. Dovezile identificate de noi atestă faptul că periodicele vremii dețineau informații prețioase, care supuse testului timpului s-au dovedit a fi adevărate. Înainte de a ne concentra exclusiv pe cazul românesc, o problemă importantă abordată de periodice privește existența Triplei Alianțe. Ziarul *Eger* din 18 ianuarie consemna următoarele: „Dacă ziarul *Piccolo* poate să fie crezut, între monarhia austro-ungară, Germania și Italia există o alianță condiționată în eventualitatea unui atac francez asupra Italiei”²². Mai mult, același ziar reproducea la 12 aprilie informații din cotidianul *Berliner Tagblatt* conform căruia statele Dublei Alianțe primesc cu brațele deschise Italia în rândul alianței, ea fiind considerată un aliat prețios, aflat pe locul doi, după Anglia. Surprinzător este că în continuare sunt reproduse aproape identic cu textul tratatului liniile directe ale înțelegerii²³.

Pe de altă parte, același cotidian, *Eger*, redă în numărul din 26 aprilie 1883, informații primite de la corespondentul de la Budapesta al ziarului vienez *Allgemeine Zeitung* conform cărora zvonurile anterioare sunt eronate: Italia nu s-a alăturat în mod oficial Austro-Ungariei și Germaniei. Interesele celor trei țări sunt compatibile în sensul menținerii păcii, dar acorduri formale nu au fost semnate între cele trei²⁴. La 23 august 1883 afirmă, preluând știrea din oficiosul *Nemzet*, faptul că înțelegerea germano-austro-ungară a fost reînnoită la finalul anului trecut, deci în 1882. La ea se consideră că a fost adăugată și Italia²⁵. Aceste oscilații în declarații sunt interesante, persistând și în perioadele ulterioare. Este posibil ca prin negarea existenței alianței presa vieneză dorea să nu trezească suspiciunile rusești, care pe bună dreptate ar fi considerat o asemenea alianță a fi orientată împotriva lor? Considerăm că răspunsul poate fi unul afirmativ. Însă, continuarea răspândirii știrilor care susțineau contrariul denotă, după părerea noastră, diversitatea de opinii existentă.

În acest tablou nesigur pictat de declarațiile diferitelor organe de presă dorim a încadra mențiunile referitoare la România și Tripla Alianță. Ziarul *Pesti Napló*, preluând informații din cotidianul românesc *România Liberă* scria la 12 iunie 1883 faptul că: „în cazul unui inevitabil război ruso-austriac, România va trebui să se alieze cu Rusia, datorită identității și poziției sale geografice actuale.” De asemenea, scoate în evidență și importanța aspirațiilor naționale, de unire cu

²² „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 3, 18 ianuarie 1883, p. 18.

²³ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 15, 12 aprilie 1883, p. 135.

²⁴ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 17, 26 aprilie 1883, p. 160.

²⁵ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 34, 23 august 1883, p. 333.

conașionali de peste Carpați²⁶. O asemenea narațiune este bine cunoscută în istoriografia română, ilustrând un punct de vedere al populației care empatiza cu soarta românilor din Austro-Ungaria. Asemenea mențiuni se intensifică odată cu trecerea timpului, mai ales în momentul formării dublei alianțe franco-ruse, ce sparge rigiditatea alianțelor continentale, diversificând opțiunile statelor europene. Cu toate acestea, interesele strategice ale României dictau necesitatea apropierii de statele Europei centrale, Germania în principal, iar secundar Monarhia Dualistă. Vara anului 1883 este hotărâtoare în acest sens.

La nivelul presei vremii, discuțiile și negocierile care au avut loc atunci, culminând cu semnarea tratatului secret de aderare la Tripla Alianță în 30 octombrie 1883, nu au trecut neobservate, dar nu s-a cunoscut nici adevărata lor semnificație. Din nou, majoritatea afirmațiilor pot fi plasate la nivel de speculații ale diverselor ziare. Principalele evenimente raportate în această chestiune priveau deplasările diplomaților români precum Brătianu, fie la Viena, fie la Berlin sau mișcările regelui Carol I. Primele discuții sunt începute oficial de Brătianu odată cu întâlnirea sa de la Friedrichsruh cu Bismarck din 8/20 iulie 1883, continuând cu următoarele evenimente: participarea lui Carol I la un botez la Postdam în 18 august unde se va întâlni cu împăratul Wilhelm I; întrevvedereea regelui cu împăratul Franz Joseph, cu Kálnoky și cu prințul Reuss la 25 august; întâlnirea dintre Kálnoky și Bismarck de la Salzburg din 30 august preparatoare pentru vizita preconizată a lui Brătianu; discuțiile purtate de prim-ministrul român cu ministrul de externe austro-ungar la Viena pe 5 septembrie, urmate de cele ale lui Brătianu cu Bismarck la Gastein pe 9 septembrie.

Deși periodicele studiate nu raportează toate discuțiile și deplasările despre care avem cunoștințe că au avut loc, considerăm edificatoare pentru construirea percepției străine asupra mutărilor diplomatice următoarele consemnări. Ziarul *Eger* de la 23 august 1883, raportează o știre de la București din 20 august: „Călătoria regelui Carol I și a ministrului de externe Brătianu la Viena este interpretată de cercurile politice de aici [Austro-Ungaria] drept un semn că România caută o relație mai strânsă cu Austro-Ungaria și Germania”²⁷. Mai mult, remarcă tăcerea așternută asupra motivelor vizitei de către oficiosul *Românul* ceea ce confirmă suspiciunile existente și denotă semnificația politică a evenimentului²⁸. După părerea noastră, aceste mențiuni ilustrează o bună cunoaștere din partea corespondentului ziarului a situației politice europene,

²⁶ „A Pesti Napló taviratái”, în *Pesti Napló*, nr. 160, 12 iunie 1883, p. 67.

²⁷ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 34, 23 august 1883, p. 333.

²⁸ *Ibidem*.

care plasa România în rândul statelor de „mâna a doua”. Singura modalitate de continuare a unui traseu evolutiv pozitiv, atât intern, cât și extern rezida în speranța apropierii de un stat mai puternic, care să îi ofere garanții.

Întâlniri între regele Carol I, împăratul Franz Josef și contele Kálnoky sunt evidențiate și în paginile cotidianelor americane *New York Tribune* din 26 și 28 august 1883²⁹ respectiv ziarul maghiar *Eger* din 30 august³⁰. Informațiile prezentate sunt sumare, punctând itinerarul călătoriilor șefilor de stat. Interesante sunt, după părerea noastră, știrile referitoare la politicile de pe continent regăsite în numărul din 9 septembrie a *New York Tribune*. Discuțiile ce au avut loc între Kálnoky și Bismarck la Salzburg, completate de prospectul alăturării Serbiei, României și Spaniei la „alianța germană” și de disputele existente la nivelul statelor din Balcani sunt prevestitoare, conform articolului, redeschiderii chestiunii Orientale³¹.

Frapantă este analiza atât de lucidă a situației politice de pe continentul european din punctul de vedere al jocului diplomatic și a situației existente în Balcani. În continuare, întâlnim paragrafe ce menționează întâlnirea de la Gastein dintre Brătianu și Bismarck. Acuratețea lor este din nou surprinzătoare: negocierile dintre cei doi privind formarea unei alianțe cu Germania s-au finalizat, urmând a fi reluate odată cu întâlnirea prim-ministrului român cu Kálnoky. Rezultatul întrunirilor este numit fățiș: „intrarea României în relații cu imperiile austro-ungare și germane similare cu cele pe care le are Italia cu aceleași puteri”³². Paternitatea, sursa informațiilor, nu ne este dezvăluită. Putem doar să bănuim că ele nu sunt simple știri generice, datorită preciziei lor confirmate de viitoarele evoluții, excepție făcând alăturarea Spaniei la Tripla Alianță. Mai mult de atât, ele confirmă importanța dată statelor mai mici europene în privința tensiunilor din zona balcanică.

²⁹ „Visiting the King of Roumania”, în *New York Tribune*, nr. 13,433, 26 august 1883, p. 1; „Foreign Notes”, în *New York Tribune*, nr. 13,435, 28 august 1883, p. 1.

³⁰ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 35, 30 august 1883, p. 342.

³¹ „Foreign Politics”, în *New York Tribune*, nr. 13,477, 9 septembrie 1883, p. 1. Reproducem aici textul original: „[...] Considerable interest is manifested among foreign politicians respecting the nature of the interview between Bismarck and Kálnoky at Salzburg. These, with Servia, and what is still more remarkable, Roumania joining the German alliance, and the prospect of Spain following suit after Italy, and keen rivalries between the representatives of the Great Powers in the petty Balkan States, presage renewed trouble in Eastern Europe, possibly even before Turkey collapses [...]”.

³² *Ibidem*.

Dacă ziarele americane au o viziune atât de clară asupra problemelor europene, cele de pe continent sunt mai nesigure. *Eger*, preluând informația din oficiosul francez *Journal des Débats*, afirmă că ruptura dintre România, pe de o parte, și Franța și Rusia, pe de altă parte, este regretată³³. Momentul publicării unei asemenea opinii, 13 septembrie 1883, în preajma discuțiilor care se bănuiește că au avut loc între factorii decizionali germano-austro-ungari și români, ne dă de gândit asupra sincerității lor. Surprinzătoare este și referirea comună la Franța și Rusia atât de repede, în condițiile în care acorduri formale vor fi încheiate între cele două state abia în anii 1891-1894. Formulările denotă deja, după părerea noastră, o oarecare perspectivă conform căreia exista un bloc central al Austro-Ungariei, Germaniei și Italiei, state precum România având de ales între el sau alte state. Același ziar la 27 septembrie 1883, folosindu-se din nou de surse franceze, de data aceasta organul semioficial *Gazette Diplomatique*, speculează despre conținutul discuțiilor purtate între Kálnoky și Bismarck la Salzburg. Nu este menționată explicit România sau măcar Italia, însă se subliniază deschiderea Dublei Alianței spre alăturarea altor state³⁴.

Zvonurile privitoare la Tripla Alianță și România nu se opresc la nivelul anului 1883. Deși caracterul tratatului era unul eminent secret, afirmație valabilă pentru nivelurile oficiale, suntem de părere că oamenii politici români aveau suspiciuni legate de orientarea politică românească. Sursele dovedesc acest lucru: ziarul *Eger* din 1 ianuarie 1884 menționează o interpelare a lui Brătianu în „Camera Reprezentanților”. Prim-ministrul român a afirmat că: „el dorește pace și tocmai de aceea s-a alăturat puterilor care doresc la rândul lor apărarea păcii. Războiul, indiferent din ce parte vine, poate cauza doar pagube României”³⁵. Vorbele sale par să confirme bănuielile existente atât la nivel intern, cât și la cel extern: România a făcut o mișcare de politică externă. Însă, ele nu pot fi luate drept certitudini, fapt ilustrat și prin fluxul constant de știri al anilor următori referitoare la problematică.

Metamorfozele de după 1890

Pe cât de presărat de intrigi la nivel european, pe atât de liniștit s-a dovedit a fi ultimul deceniu al secolului al XIX-lea pentru politica externă românească. Perioada anterioară, caracterizată printr-o serie de suișuri și coborâșuri abrupte

³³ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 37, 13 septembrie 1883, p. 359.

³⁴ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 39, 27 septembrie 1883, p. 375.

³⁵ „Politikai heti szemle”, în *Eger*, nr. 1, 1 ianuarie 1884, p. 2.

este și cea în care se cimentează opțiunile românești: menținerea alianței cu Monarhia Dualistă, Germania și Italia și păstrarea atitudinii de bună vecinătate cu statele balcanice. Deși implicarea efectivă a României în uneltirile diplomatice europene de la finalul secolului este redusă, presa vremii continuă să-i acorde atenție. De această dată remarcăm diversificarea știrilor, ele căpătând o nuanță mai personală, existând numeroase mențiuni la întâmplări ce țin de familia regală a României (jubileul regelui Carol I, călătoriile sale în capitalele europene, căsătoria lui Ferdinand I cu principesa Maria etc.), fără ca accentul să fie pus pe politica românească. Se continuă narațiunea fragmentară referitoare la apartenența incertă a României la Tripla Alianță, cu atât mai exacerbată cu cât în 1888 termenii Triplicei (fără mențiuni la statul român) au fost publicați într-o serie de ziare germane.

Cele mai captivante informații referitoare la aceste aspecte le-am regăsit în periodicele americane. Atât ziarul *Evening Star*, cu numărul său din 22 octombrie 1894, cât și *New York Tribune*, 23 octombrie 1894, preiau o știre apărută în cotidianul *Le Figaro* pe 22 octombrie 1894, conform căreia România s-a alăturat Triplei Alianțe, urmând ca pe mai departe să se alătore și Serbia³⁶. Autorul articolului din *New York Tribune*, spre deosebire de maniera sumară a restului periodicelor, își prezintă punctul de vedere referitor la zvon. Își prefațează afirmațiile prin enunțarea faptului că informațiile de politică externă din *Le Figaro* sunt considerate neserioase. În opinia sa, momentul publicării unei astfel de vești este bizar, inoportun. Singura explicație pe care o poate concepe constă în ideea că zvonul a fost lansat de către „prieteni” acelei alianțe, pentru a contracara zvonurile că Italia se pregătește în a se retrage din Triplice³⁷. Autorul

³⁶ „Triple Alliance”, în *The Evening Star*, nr. 21,022, 22 octombrie 1894, p. 2; „Foreign”, în *The Evening Star*, nr. 21,027, 27 octombrie 1894, p. 4; „Extending the Triple Alliance. Rumania alleged to have joined it. Servia’s possible step”, în *New York Tribune*, nr. 17,509, 23 octombrie 1894, p. 1.

³⁷ „Extending the Triple Alliance. Rumania alleged to have joined it. Servia’s possible step”, în *New York Tribune*, nr. 17,509, 23 octombrie 1894, p. 1. Reproducem textul original: „The assertions of the «Figaro» about foreign affairs are generally considered rather untrustworthy. That well-known organ of the Paris Boulevard is a society paper par excellence, but it attempts through sensational news to make up for its deficiency in regard to foreign questions, though it might be better informed, since its chief editor is a Belgian and its foreign editor a German. Anyhow, the present moment seems peculiarly inopportune for announcing that Rumania has joined the Triple Alliance, unless this rumor should have been started by the friends of that Alliance, in order to counteract other rumors relative to the alleged intention of Italy to withdraw from the Dreibund.”

articolului, luând în considerare situația existentă la nivelul celor două state, marcată în acele momente de consecințele mișcării memorandiste, socotește alierea României de partea Monarhiei Dualiste a fi irealizabilă. În încheiere remarcă cum, în situația în care regele Carol s-ar alătura vreodată Triplei Alianțe, actul său ar aliena afecțiunea poporului român față de dinastie³⁸.

Dacă în acest articol, autorul său a luat în considerare factorii de natură națională, într-un număr din 27 octombrie 1895 al aceluiași periodic, aproape la un an distanță de la primul, sunt enunțate următoarele. Contextul scrierii piesei jurnalistice privește căderea guvernului conservator a lui Catargiu, întâmplare ce atrage din nou privirile străinilor asupra statului stabil din Balcani³⁹. De data aceasta, pornind de la ipoteza că România este într-adevăr aliată cu Austro-Ungaria, Germania și Italia, autorul nu se îndoiește de păstrarea în continuare a aceleiași linii politice. Considerentele sunt acum de sorginte geostrategică: apărarea față de „marele barbar din Nord” care îi amenință pe toți⁴⁰. Constatăm, asemănător anilor 1880, o incertitudine privind relația României cu statele Triplicei. Nodul gordian îl reprezenta, fără îndoială, raportul România-Austro-Ungaria. Dacă este să urmărim raționamentul prezentat în periodicele anterioare, din punct de vedere strategic, al apărării față de Rusia, alianța poate fi acceptată. În schimb, dacă privim din unghiul atitudinilor populare, a tensiunilor legate de chestiunea celor aproape trei milioane de români din Monarhia Dualistă, situația pare contrară cerințelor publicului larg. Este aceeași situație întâlnită în 1883, ea rămânând neschimbată până în 1914.

În ceea ce privește situația din Balcani, intervalul de timp cuprins între 1890 și 1900 cunoaște o perioadă îndelungată de acalmie, întreruptă brusc de războiul greco-turc ce izbucnește în 1897⁴¹. Deschiderea conflictului armat a fost urmată de masarea trupelor bulgare și sârbe la granițe, situația căpătând conotații periculoase pentru întregul continent. Însă, Imperiul Otoman demonstrează din nou că încă mai are vitalitate, Grecia neprimind sprijin diplomatic de la statele

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ „Progress in Rumania”, în *New York Tribune*, nr. 17, 876, 25 october 1895, p. 6.

⁴⁰ *Ibidem*. Reproducem textul original: „[...] But whatever party wins, the general policy of the last few years will be maintained. Rumania will keep her treaty with Austria-Hungary and remain an ally of that Power and of Germany and Italy in sturdy opposition to the great northern barbarian who menaces them all.”

⁴¹ Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din Sud-Estul Europei în epoca modernă, 1789-1923*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011, p. 246. Cauza războiului greco-turc se plasează în răscoala populației din Creta din 1896. Ei cereau respectarea autonomiei interne așa cum e înscrisă în Statutul Organic din 1868 și realizarea reformelor promise la Congresul de la Berlin.

europene, finalul fiind unul defavorabil statului elen. România a ales calea neutralității, poziție apreciată de celelalte state. Atitudinea este reflectată în numărul din 1 mai 1897 al ziarului *New York Tribune*. Parafrazând textul unei note comune ruso-austro-ungare adresată reprezentanților diplomați de la Belgrad, Sofia, București și Cetinje, se raportează satisfacția resimțită de Marile Puteri față de atitudinea de neutralitate a acestor state. Ea este conformă cu propriile dorințe ale țarului și împăratului Franz Joseph de a menține pacea în Balcani⁴².

Ce concluzii pot fi trasate în urma acestei prezentări, ce s-a scris despre România, cum a fost privită implicarea ei în jocul diplomatic european de la sfârșitul secolului al XIX-lea? În primul rând, rolul Vechiul Regat a fost puternic influențat de poziția sa geografică. Marile Puteri se raportau la o prezență stabilizatoare în zona balcanică, idee de la care decurge și interesul Austro-Ungariei de a o atrage în sfera sa de influență. Constatăm o neconcordanță între acțiunile Monarhiei Dualiste și planurile sale, care se bazau într-o bună parte pe colaborarea cu România, respectiv atitudinea reflectată în presă. Cu predilecție în momentele tensionate, tonul folosit este unul contondent, ziarele devenind o modalitate de raliere a opiniei publice din Austro-Ungaria pentru a exercita presiune asupra factorilor decizionali români. Incidentul cu discursul senatorului Petre Grădișteanu este unul ilustrativ.

Pe de altă parte, la un nivel general al presei întâlnim foarte multe informații contradictorii, fie în cadrul aceleiași ziar sau în ziare diferite. Imaginea României tributară acestor surse este și ea fragmentară, flexibilă, necesitând explicații suplimentare. După părerea noastră, percepțiile față de România anilor 1883-1900 cunosc un traseu ascendent în periodicele analizate. Aspectul este legat și de evoluțiile contextului vremii. Dacă inițial, mențiunile referitoare la România apar doar în circumstanțe ce fac referire la mari evenimente, precum războiul ruso-turc, chestiunea dunăreană etc., treptat întâlnim știri ce privesc doar România. Iar ele nu sunt limitate doar la aspectele de natură externă, ci și la personalitatea regelui Carol I, la scrierile reginei Elisabeta sub pseudonimul Carmen Sylva etc. Considerăm edificatoare următoarea mențiune apărută în *New York Tribune* la 8 martie 1897: „[...]Cu capitala la București, cel mai fortificat oraș de pe continent, România este acum puternică, aproape o Mare Putere”⁴³.

⁴² „Balkan states thanked. Their neutral attitude praised by Russia and Austria”, în *New York Tribune*, nr. 18,430, 1 mai 1897, p. 1.

⁴³ „Turkey ready to strike”, în *New York Tribune*, nr. 18,376, 8 martie 1897, p. 1.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

DEPORTAREA POPULAȚIEI DIN FOSTUL RAION HUEDIN

COSMINA MARIANA CORDOȘ*

Abstract: *The collectivization process in Romania begins with the support of the Plenary CC of the PCR on March 3-5, 1949, and will be implemented throughout the country. In the Cluj Administrative Region, the first collective farms start to appear in the same year after the approval of the decision, but not in all districts the same thing happened. As we saw in Huedin District, the first GAPs appear since/IN 1950 in several localities due to the mountainous relief covered with a significant area of forest and pastures. This does not prevent the authorities from imposing quotas and implementing repressive measures against kulaks. In order for the collectivization process to proceed according to the plan, repressive measures are put into practice, including the deportation of the population and the fixing of Compulsory Residence. These measures are imposed on several families in Huedin District culminating in/on the eve of the Pentecost in 1952 when several families from different localities are displaced, they are required to live in Bărăgan where they were practically starting over from scratch with their lives. The period of hardship came to an end in 1955/1956 when home restrictions were lifted and families were allowed to return to their previous home.*

Keywords: *Collectivization, Repressive measures, Deportation, Kulaks, Huedin District.*

Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial este asociat, fără îndoială, cu impunerea sferei de influență a Uniunii Sovietice asupra statelor aflate în Europa Centrală și de Est, fapt ce a adus o nouă organizare socio-economică și ideologică a acestora. Influențele ideologice totalitare de extremă stângă nu fac excepție nici în cazul României, strategia sovietizării urmărea să atingă și să modifice toate planurile societății românești. Procesul de preluare a puterii de către comuniști s-a realizat într-un timp relativ scurt, având în vedere că un factor important care a influențat demersul era, desigur, prezența Armatei Roșii pe teritoriul statului. Un pas important a fost instaurarea guvernului Petru Groza, fapt ce a permis punerea în aplicare a planurilor ce priveau reforma agrară. Având în

* Studentă, Anul III Licență, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș Bolyai Cluj-Napoca, coordonator științific prof. univ. dr. Virgiliu Țărău.

vedere că populația era una majoritar rurală și beneficiind de o atență îndrumare din partea Moscovei, comuniștii vor pune în aplicare o largă campanie de transformare socialistă a agriculturii prin constituirea unei ample legislații în domeniu. Astfel, la scurt timp, în data de 23 martie 1945 a fost publicat Decretul-Lege cu nr. 187 (lege ce va fi completată cu câteva noi dispoziții în anul 1949), pentru înfăptuirea reformei agrare, bunurile agricole care erau supuse exproprierii fiind următoarele: pământurile și proprietățile agricole ce aparțineau cetățenilor de naționalitate germană sau română; proprietățile agricole ale „criminalilor de război și a celor vinovați de dezastrul țării”; terenurile celor care erau refugiați în statele cu care România se află în stare de război, terenurile celor care într-o perioadă mai lungă de 10 ani nu și-au lucrat pământul etc. Decretul prevedea că în urma confiscărilor realizate, țăranii săraci sau cei cu suprafețe sub 5 ha vor fi împroprietăriți, s-au creat gospodării țărănești individuale a unor grădini individuale, pentru aprovizionarea muncitorilor agricoli fără pământ și vor fi revendicate terenuri în scopul ridicării școlilor și fermelor experimentale în vederea ridicării unor noi culturi agricole.¹ Conform surselor, în urma aplicării acestor prevederi legislative, aproximativ 1.468.000 ha de pământ au fost confiscate de autorități.²

Situația țării la sfârșitul războiului s-a dovedit una dramatică ținând cont că distrugerile suferite erau semnificative, fondurile rămase erau insuficiente, la care se mai adaugă seceta puternică ce cuprinsese teritoriul României în anul 1946 și, desigur, uriașele reparații de război pe care le datoram URSS. Tocmai de aceea, colectivizarea era văzută de către comuniști ca o soluție pentru asigurarea necesarului de hrană populației de la oraș, și în același timp o modalitate de a face față cererilor ocupantului sovietic. Semnalul oficial al transformării socialiste a agriculturii a fost dat prin Plenara CC al PMR, la 3-5 martie 1949. O acțiune legislativă cu consecințe grave asupra populației rurale a fost Decretul cu nr. 83 din 2 martie 1949, privind necesitatea de a dezvolta agricultura și de a opri moșierii care realizau „acțiuni de sabotare a planului de însămânțări și a producției agricole” .³ Punerea în aplicare a decretului este considerată de către

¹ Legea nr. 187 din 23 martie 1945, Publicat în MONITORUL OFICIAL NR. 68 bis din 23 martie 1945, accesat (04.02.2022) la următorul link: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/34>

² Sanda Borșa, *Colectivizarea agriculturii în fosta regiune administrativă Cluj (1949-1962)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012. p.20.

³ Sanda Borșa, Mihai Croitor, *Colectivizarea agriculturii în România: mecanisme legislative ale subordonării lumii rurale (1949-1962)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009. p.38.

specialiști drept „ultima reformă agrară”. Aceasta începe la nivelul întregii țări din noaptea de 1 spre 2 martie 1949, timp în care confiscarea bunurilor chiaburilor era o acțiune pusă în desfășurare de către comitetele județene ale partidului.⁴ Acestea ajungeau într-o primă fază la Direcțiile Agricole Județene, iar de acolo, terenurile ajungeau în proprietatea gospodăriilor agricole de stat, în timp ce bunurile erau depozitate în conace sau în reședința de județ.⁵ Gheorghe Gheorghiu-Dej își exprimase clar punctul de vedere privind țărani înstăriți „*Ne sprijinim pe țărănimea săracă, strângem alianța cu țărănimea mijlocașă și ducem o luptă neîntreruptă împotriva chiaburimii*”⁶, această atitudine venită mai ales în urma recensământului din 1948 care stabilise că proletarul agricol era într-un procent de 2,5%, țărănimea săracă cu 57%, țărănimea mijlocașă cu 34% și chiaburimea cu un procent de 5,5%. Procesul urma să evolueze gradual, urmând două direcții: cea dintâi privea organizarea de structuri colectiviste de tip G.A.C., S.M.T., G.A.S; iar cea de-a doua urmărea intensificarea luptei de clasă.⁷

De la colectivizare la deportare

Desfășurarea procesului de colectivizare a fost susținută de practicile de represiune prin violență fizică, frică, intimidare, amenințări, arestări sau chiar prin executare. Deși era una din statele fondatoare ale Națiunilor Unite și a votat *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, Uniunea Sovietică a dat exemplu sateliților săi prin încălcarea flagrantă a fiecăruia din cele 30 de articole.⁸ Aceste metode fiind de inspirație stalinistă, aveau scopul de a spori controlul supra

⁴ *Chiaburul*- este o generoasă categorie a „dușmanului de clasă”, reprezentați de proprietății de la orașe și de la sate. Acțiunea de *deschiaburire* a țărănimii înstărite începe în anul 1949, prin impunerea unor taxe și impozite foarte mari (cotele), sunt umiliți în fața societății, iar situația culminează cu arestarea și deportarea acestei pături sociale, procedeul urmărea confiscarea tuturor bunurilor incluzând și locuința acestora și transformarea țărănilor în „dislocați”. Cartea de identitate a respectivei familii era înlocuită cu una nouă la care apărea și „DO” (domiciliu obligatoriu). Explicație detaliată asupra chiaburului în Vasile Calestru, „*Martiraj în Bărăgan Lățești*” Editura Casa editorială Demiurg, Iași, 2006. pp.117-120.

⁵ Dumitru Șandru, „*Decretul 83/1949*”, în Arhivele Totalitarismului, an I, nr. 1/1993, p 136.

⁶ *Rezoluția Ședinței plenare a Comitetului Central al PMR din 3-4 Martie 1949 asupra sarcinilor partidului în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii*, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1949, pp.8,22.

⁷ Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Represiunea*. Vol. I 1949-1953, Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, București, 2004. p.11.

⁸ Comisi Prezidențială Pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, București, 2006. p.197.

societății, de a crea sentimentul de insecuritate și de a destructura comunitățile, polarizându-le și divizându-le prin aplicarea principiului ideologic al luptei de clasă. Într-o primă fază represiunea s-a aflat sub atenta supraveghere a consilierilor NKVD, aceștia au înființat Brigada Mobilă ȘMERȘ, ce înlocuia structurile secrete din statele satelit cu unele noi de tip sovietic. O parte semnificativă din atribuții au revenit Direcției Generale a Securității Poporului, înființată prin decretul nr. 221 din 28 august 1948 al Prezidului Marii Adunări Naționale a RPR.⁹ Astfel, Securitatea a jucat un rol esențial în procesul deportărilor, fiind responsabilă cu identificarea, urmărirea, ridicarea și transportarea persoanelor clasificate drept chiaburi.

Deportarea reprezintă un proces complex prin care unor persoane, sau adesea unor grupuri, le sunt luate drepturile civice și bunurile de care dispuneau, fiind alungate din locul de origine, sau din țară, astfel sunt transportate într-o zonă prestabilită unde le este impus un regim carceral de muncă forțată.¹⁰ Personale deportate aveau interdicție să părăsească noul domiciliu până în momentul în care autoritățile permiteau acest lucru. Punerea în aplicare a procesului nu a fost o noutate pentru autoritățile din România, ținând cont că avea deja modelul sovietic drept exemplu de urmat. Sfârșitul anului 1932 în URSS, vine cu implementarea pașaportului intern, ca metodă de a ține sub control și de a limita numărul uriaș de țărani care au migrat din zonele rurale spre orașe, din dorința de a scăpa de colectivizare. Având în vedere că migrările continuau, se declanșează demersul de „curățare” a orașelor de elementele nedorite începând cu anul 1933. Persoanele depistate erau arestate și deportate în „satele de muncă” din Siberia, Kiev, Insula Nazino etc.¹¹ Se ia decizia ca în loc să condamne la moarte un număr atât de mare de persoane, acestea să fie concentrate în lagăre de muncă (acestea se aflau în zonele nord-estice ale teritoriului: Kazahstan, Siberia, Extremul Orient).¹²

Operațiunile de deportare ating un nivel din ce în ce mai critic deoarece mii de persoane puteau fi ridicate și deportate pe motive total nejustificate, în urma unor simple descinderi ale poliției. Pe parcursul anilor `30 condițiile de

⁹ *Ibidem*, p.198.

¹⁰ Explicația termenul „deportare” conform Dicționarului Explicativ al limbii Române, accesat online (13.12.2021) la link-ul: <https://dexonline.ro/definitie/deportare>

¹¹ Stephane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panne, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin, *Cartea Neagră a Comunismului: Crime, teroare, represiune, Editura Humanitas și Fundația Academia Civică, 1998, pentru prezenta versiune românească*, pp.165-168.

¹² Monica Ioana Bălan, *Metodologia aplicării Terorii în anii 1930 în URSS*, Editura Nouă, București, 2011. p.53.

detenție s-au înăsprit, culminând cu perioada Marii Terori: în celule au fost înghesuți deținuți peste limita prevăzută, drepturile precum plimbarea, corespondența, lectura erau interzise.¹³ Acest haos care se desfășura între anii 1932-1938, nu demonstra altceva decât apogeul terorii comunismului sovietic cât și proasta organizare a sistemului. Acest „plan grandios” al deportărilor, așa cum îl numește Nicolas Werth, urmărea un traseu clar, având în vedere că în anii precedenți fuseseră deportați mai mult de 2.000.000 de „culaci”, se dorea trecerea la un alt nivel, de această dată mult mai cuprinzător de deportare a „tuturor elementelor care poluează societatea socialistă în curs de construire”, astfel că între anii 1933-1934 trebuiau trimise în Siveria de Vest și Kazahstan 2.000.000 de persoane. Dintre acestea se puteau diferenția șase categorii: culacii care nu fuseseră „deculacizați”, țăranii care erau suspectați de sabotarea planurilor colectărilor de Stat, culacii care se ascundeau și fugeau din țară, persoanele expulzate de la frontierele de Vest ale URSS, elementele care refuzau să părăsească orașele (în contextul procesului prin care se persoanele primeau pașapoarte speciale) și ultima categorie, indivizii condamnați de tribunale la o pedeapsă mai mică de cinci ani.¹⁴

Conducătorii români având în față aceste aspecte, au încercat pe cât posibil evitarea unor astfel de greșeli în momentul în care a fost pus în aplicare procesul de colectivizare din România, în sensul de a nu duce o politică atât de dură față de populație. „Deportările și dislocările de populații au fost metode represive practicate în perioada anilor 1945-1964, fiind o practică politică curentă, care a afectat un număr imens de persoane. Prin ele se viza distrugerea existenței unor categorii largi de oameni, a unor familii și comunități. Comunitățile rurale sau urbane din care s-au făcut dislocări au pierdut o forță de muncă importantă și au suferit o traumă de natură umană și colectivă, destructurându-se și pierzând un important capital economic și social. Efectele dislocării s-au reflectat și în modul de funcționare al familiei, care s-a văzut deposedată de posibilitatea de a transmite de la o generație la alta, bunuri reale și simbolice. Relațiile dintre generații au fost afectate și de faptul că membri ai aceleiași familii s-au văzut divizați și obligați să se situeze de părți diferite ale baricadei, astfel că și memoria lor e una divizată și adesea conflictuală, amenințată de diverse forme de uitare generate de tăceri vinovate, de compromisuri, de opțiunile diferite în ce privește modul de raportare la regimul comunist”.¹⁵

¹³ *Ibidem*, p.52.

¹⁴ Nicolas Werth, trad. Silvia Colfescu, *Insula Canibalilor 1933, o deportare-abandon în Siberia*, Editura Vremea, București, 2017. p.15.

¹⁵ Comisia Prezidențială Pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *op.cit.*, p.289.

Dislocările persoanelor și fixările de domiciliu obligatoriu ale unor categorii de persoane au fost stabilite prin acte normative (decrete ale Prezidiului Marii Adunări Naționale și Hotărâri ale Consiliului de Miniștri), care erau publicate în Monitorul Oficial și Buletinul Oficial al RPR și RSR.¹⁶ Actele aprobate și publicate contraveneau prevederilor Constituțiilor din anul 1948 și 1952, deoarece în cele două sunt precizate drepturile și libertățile cetățenești și inviolabilitatea domiciliului pe care statul român le ratificase în maniera drepturilor fundamentale ale omului. Nu se va ține cont de aceste aspecte deoarece la scurt timp se adoptă Decretul nr. 243/1950 al Prezidiului MAN al RPR pentru înscrierea și evidența populației, emis la data de 25 octombrie 1950,¹⁷ prin care se prevede stabilirea Domiciliului Obligatoriu. Decretul nr. 243/1950 reglementa problema înscrierii și evidenței populației precum și domicilierea și stabilirea în centrele aglomerate, (lucru ce nu era precizat în Decretul nr. 295/1949 referitor la centrele aglomerate), iar conform dispozițiilor, persoanele care nu se conformau prevederilor de mutare din centrele aglomerate, ajungeau la închisoare corecțională de la 1-5 ani. Prevederile de la art.6 se adresau tuturor persoanelor din centrele aglomerate (precum orașe sau centre industriale), care se opuneau construirii socialismului în România. De asemenea, dispozițiile se puteau fixa și celor „care comit acte de sabotaj, se opun la executarea legilor și măsurilor organelor de stat, răspândesc știri de natură a discredita regimul de democrație populară și alte fapte de asemenea natură”.¹⁸ Mergând mai departe, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1554 din 22 august 1952, art.6, se preciza „DO și locul de muncă obligatoriu elementelor dușmănoase și suspecte din orașe și centre muncitorești, în locurile stabilite de guvern”. Stabilirea era decisă de către o comisie regională, în urma analizei dosarelor pregătite de către Securitate și Miliție. Hotărârea îi viza pe foștii moșieri, bancheri, mari negustori, deținătorilor de diferite afaceri, elementelor dușmănoase regimului sau celor care aveau cunoștințe, rude care au trecut granița înainte de 1944 ori erau condamnați pentru crime, de trădare de patrie și spionaj.¹⁹

Dislocarea și fixarea de domiciliu obligatoriu, așa cum am explicat mai sus s-a pus în aplicare după un plan clar, deportările putând fi împărțite în patru categorii. O primă categorie îi viza pe țăranii care se împotriveau colectivizării

¹⁶ Nicoleta Ionescu Gură, *Dimensiunea represiunii din România în regimul comunist. Dislocări de persoane și fixări de domiciliu obligatoriu*, Editura Corint, București, 2010. p.239.

¹⁷ *Ibidem*, p.239

¹⁸ *Ibidem*, pp.240-241

¹⁹ *Ibidem*, p.242

prin participarea sau organizarea unor revolte, așa cum a fost cazul celor desfășurate în anul 1949 în mai multe județe situate în vestul și nordul țării (de pildă: Arad, Bihor, Baia Mare, Sălaj, Sibiu, Rădăuți etc.). Acestea au fost urmate de un al doilea val de revolte țărănești izbucnite în anul 1950, în sudul țării în (județele Vlașca și Ilfov), toate fiind reprimare violent. Persoanele care au fost arestate în cadrul acestor evenimente li s-a fixat domiciliu obligatoriu sau au fost judecate și condamnate la închisoare. Menționăm tot aici, că DO a fost impus și familiilor luptătorilor din munți care au dus campanii anticomuniste. În lucrarea de doctorat a Paulei-Vasilica Ivan, este explicat foarte bine aspectul acesta. În localitățile Răchițele și Săcuieu, care aparțineau de Raionul Huedin, au existat două astfel de grupări. În cea dintâi, în localitatea Răchițele activa Gruparea de rezistență anticomunistă „Șușman Teodor”, desfășurând forme de rezistență specifică prin retragerea în munți și refuzul de a se supune regimului. Inițial rezistența a fost una pașnică, însă mai târziu, după ce se fac câteva arestări ale unor membri din rezistență, gruparea reacționează violent. Acest lucru a făcut ca subiectul să devină destul de delicat și mediatizat în același timp, în zona Munților Apuseni.²⁰ Iar cea de-a doua, în localitatea Săcuieu cu numele Gruparea de rezistență anticomunistă „Cruce și Spadă”, avut susținători inclusiv de la București care au fost urmăriți și arestați într-o vastă operațiune în gara Huedin.²¹

În cea de-a doua categorie de persoanele care au fost dislocate, intră persoanele aflate în apropierea graniței cu Iugoslavia. Relația dintre cei doi lideri, Stalin și Iosip Broz Tito, la acel moment era mult prea tensionată, tocmai de aceea Republica Populară Română era total ostilă statului său vecin. Astfel, sunt luate măsuri de întărire la nivelul frontierei cât și o atentă supraveghere asupra oricărei mișcări suspecte pe o adâncime de 25 de km de la această linie.²² Cea de-a treia categorie de persoane încadrate în DO erau acelea care „dăunau construirii socialismului în RPR” cu precădere persoanele din centrele aglomerate. Iar cea din urmă categorie, viza persoanele eliberate din închisori și colonii de muncă pe o perioadă cuprinsă între 6 luni și 5 ani (amintim aici demnitarii vechiului regim, legionari, ofițeri deblocați, celor care au făcut parte din conducerea centrală a PNL, PNT, PSDI etc).²³ Am creat astfel o imagine mult mai clară privind deportările, ca mai apoi să ne îndreptăm atenția asupra zonei noastre de interes și anume Raionul Huedin.

²⁰ Paula-Vasilica Ivan, Teză de doctorat, *Mișcarea de rezistență anticomunistă din Munții Apuseni în memoria colectivă (1948-1958)*, Cluj-Napoca, 2011, p.133

²¹ *Ibidem*, p.127

²² Nicoleta Ionescu Gură, *Op.cit.* p.86

²³ *Ibidem*, pp.195-197

Raionul Huedin

Potrivit legii nr. 5 din 8 septembrie 1950 și mai apoi în Constituția din anul 1952, se trece de la organizarea administrativ-teritorială în județe și comune, la cea în regiuni, raioane, orașe și comune, ca Sfaturi Populare aparținând oamenilor muncii de la sat și de la oraș (art. 51). Astfel că cele 58 de județe (în care se aflau 424 plăși și 6 276 comune) sunt înlocuite cu 28 de regiuni (compuse din 177 de raioane, 148 de orașe și 4 052 comune).²⁴ Regiunea Cluj este supusă mai multor modificări administrativ-teritoriale în sensul în care numărul raioanelor care se aflau în această regiune au variat de la 8 (în anul 1950), la 14 (1952), iar spre sfârșitul anului 1960 ajunge să fie stabilită la nouă raioane (după cum urmează: Aiud, Bistrița, Câmpeni, Dej, Gherla, Huedin, Năsăud, Turda și Zalău).²⁵ Procesul de colectivizare debutează și aici în anul 1949 cu primele gospodării inaugurate „Tractorul roșu”, „Bobâlna”, „Horea” etc. Numărul crescând spectaculos până în anul 1950 când sunt inaugurate nu mai puțin de 97 de gospodării agricole colective în care fuseseră înscrise 9020 de familii.²⁶

Raionul Huedin, comparativ cu celelalte raioane din Regiunea Administrativă Cluj, se distinge din punct de vedere geografic, deoarece avem aici o zonă preponderent muntoasă în care peste 30% din suprafață este acoperită de păduri, urmată de o zonă propice creșterii animalelor cu fânețele și pășuni, și o parte de câmpie, destinată cultivării cerealelor cu 22,4% teren arabil.²⁷ Raionul era împărțit la rândul său având în componență 29 de comune și 94 de sate, conform evidențelor de la 1 iulie 1959.²⁸ Chiar dacă am precizat mai devreme că procesul de colectivizare în regiunea Cluj a început în anul 1949, pe teritoriul raionului Huedin avea să-și concretizeze rezultatele abia în cursul anului 1950, prin apariția primelor Gospodării Agricole Colective precum „Brazda păcii” din Almaș; „Horea, Cloșca și Crișan” la Călățele; „Înfrățirea” în Cuzăplac etc. GAC-urile abia începeau să fie înființate, însă lucrurile nu au mers conform planului deoarece țăranii refuzau să participe la muncă și își manifestau dorința de a nu se înscrie în colectiv. Conform rapoartelor întocmite de membrii

²⁴ Constituția Republicii Populare Române din 1952, textul actului publicat în B.Of. nr. 1/27 sep. 1952.

²⁵ Sanda Borșa, *Op.cit.* p.147

²⁶ *Ibidem*, p.147.

²⁷ *Ibidem*, p.268.

²⁸ Direcția Centrală de Statistică. Direcția Regională de Statistică Cluj. *Anuarul statistic al Regiunii Cluj 1960*.București. p.31

Sfatului Popular din localitatea Băbiu, în octombrie 1951, din 57 de familii înscrise în GAC, doar 10-15 frecventau activitățile, lucru ce a făcut necesară angajarea unor „brațe străine” pentru seceriș cu plata în alimente. O atare decizie a făcut ca perioada stabilită secerișului să fie decalată, iar 40% din recoltă a fost distrusă.²⁹ Spre sfârșitul anului 1950 se constituie un număr de 7 gospodării agricole colective, în care însă, un număr mare de familii erau de țărani săraci, țărani fără pământ și țărani mijlocași. La sfârșitul anului 1951 se constată o involuție a gospodăriilor, având în vedere că mai mulți țărani au luat decizia să se retragă, în vreme ce suprafața totală de pământ se redusese vizibil deoarece pământurile trebuiau retribuite celor „excluși” și „înlăturați”. De pildă, la GAC din Cuzăplac, până la 23 Noiembrie 1953 părăsiseră gospodăria colectivă 31 de familii³⁰. La TOZ-ul din Călata, unde în 1953 existau 90 de familii înscrise, la începutul anului următor au început să apară tot mai multe cereri de ieșire din întovărășire, finalizându-se cu plecarea a 55 de familii. Observăm astfel că anul 1953 nu a fost unul favorabil pentru înființarea noilor gospodării, această stagnare conducând la o oarecare relaxare a procesului de colectivizare similară celei manifestate în plan național. Până în anul 1957, pe teritoriul raionului nu a fost înființată nici o altă gospodărie colectivă. S-a optat mai degrabă pentru o formă mai simplă de înregimentare a țăranimii în organizațiile de muncă, metoda „întovărășirilor”. La sfârșitul lunii februarie 1953 cele 10 gospodării cuprindeau un număr de 768 de familii și o suprafață totală de 3166 ha. După o așa-zisă „eliminare” a câtorva familii (14), conform unei note informative a Secției Agricole a Sfatului Popular Raional, se invoca motivul că aceste familii refuzau să muncească în colectiv. Concomitent cu aceste probleme cererile de ieșire din gospodăriile agricole colective deveneau din ce în ce mai greu de gestionat din cauza numărului tot mai mare al acestora.³¹

Totodată, autoritățile au luat o serie de măsuri împotriva unora dintre locuitorii regiunii care aveau o oarecare bunăstare materială, aceștia fiind catalogați drept „chiaburi” și „dușmani de clasă”. La sediul Raionului Huedin, autoritățile trebuiau să raporteze periodic situația și să înainteze așa-zisele „liste negre”. De mai multe ori pe an listele se reactualizau pe baza unor comenzi politice „dându-le posibilitatea celor înscriși acolo să iasă din această categorie”

²⁹ Sanda Borșa, *Op.cit.* pp.270-271.

³⁰ *Ibidem*, p.269.

³¹ *Ibidem*, p.273.

doar dacă renunțau la bunuri (pământ, batoze, depozite și fabrici de cherestea, prăvălii ș.a.m.d) în favoarea statului sau a asociațiilor corporatiste.³²

Rusalii 1951/ Rusalii 1952

Deși discutăm de zone montane, faptul că terenurile nu se puteau comasa era cert, dar asta nu i-a scutit pe țărani de plata cotelor către stat (cum vom vedea în cazul localității Mărișel). Astfel o familie ce posedă 1-2 ha de pământ trebuia să dea statului 110 kg de produse agricole, la care se mai adaugă interzicerea desfășurării activităților de valorificare a resurselor lemnoase prin faptul că nu mai erau oferite bonurile de lemne de orice fel (inclusiv uscături sau doborâturi de vânt).³³ Având în vedere că în aceste zonele montane afacerile cu cherestea erau principala ocupație a oamenilor, o atare decizie a creat mari tensiuni și nemulțumiri, ce s-au concretizat prin izbucnirea unei revolte în anul 1951. La data de 5 iunie 1951, în luna de Rusalii, mai multe persoane din localitățile: Beliș, Mărișel, Poiana Horii, Giurcuța de Jos, Giurcuța de Sus și Arada, s-au adunat la Beliș unde au dat năvală peste autoritățile Ocolului Silvic. Situația s-a agravat în momentul în care în fața Ocolului numărul protestatarilor creștea, iar în urma negocierilor cu funcționarii de acolo, sătenii constată că nu aceștia din urmă nu sunt dispuși la nici o concesie, astfel decid să ia sub sechestru atât autoritățile de la Ocol, cât și patru camioane cu securiști care sau îndreptat la fața locului ulterior.³⁴ Sursele spun că după mai multe telefoane date șefilor de la București și de la Comitetul Central al P.M.R, oamenilor revoltați li s-au făcut promisiuni deșarte, dar pe care le-au crezut și s-au liniștit, așteptând punerea în aplicare a celor promise. Desigur că lucrul acesta nu se întâmplă, ba chiar mai mult, în lunile următoare este pus în mișcare un întreg proces de anchete ca să-i depisteze și aresteze pe organizatorii revoltei. Cei prinși au îndurat teroarea din închisori sau au fost duși la muncă forțată la Canalul Dunăre-Marea Neagră.³⁵ Așa cum am văzut la începutul acestei demonstrații, deportările persoanelor a fost o măsură a autorităților în perioada anului 1949 în mai multe localități din vestul țării. Procesul este similar cu cel din Raionul Huedin, în sensul în care

³² Cristian Claudiu Filip, Ana Tripon Lăcătuș, *Finciu- un sat pentru sufletul meu- Schiță monografică*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2014. pp.35-36.

³³ Nicolae Șteiu, Ioan Mariș, *Mărișelul la Centenarul Unirii. Locuri, oameni, fapte și folclor*. Editura Casa de Cultură Dokia, Cluj-Napoca, 2018. pp.104-106.

³⁴ *Ibidem*, pp.106-108.

³⁵ *Ibidem*, p,109.

după nemulțumirea populației manifestată prin revolte a urmat represiunea venită din partea autorităților. Întrucât revolta sătenilor din aceste localități are loc în plină sărbătoare a Rusaliilor, 1951, fix un an mai târziu, tot în timpul sărbătorii de Rusalii 1952, are loc descinderea trupelor securității în plină noapte în case pentru a ridica persoanele țintă.

Cu trecerea timpului, presiunile asupra celor care nu renunțau la bunuri au fost tot mai mari, ajungându-se în final la măsuri extreme cum a fost deportarea. Astfel, în dosarele Comitetului Executiv al Sfatului Popular al Raionului Huedin pe *Lista nominală a gospodăriilor chiaburești din raionul Huedin Regiunea Cluj*, încheiată la data de 10 mai 1955, apare un număr însemnat de persoane trecute în evidență pe „criterii pe baza cărora a fost încadrat chiabur”.³⁶ Localitățile din care sunt realizate deportări sunt: Beliș, Bălcești, Poiana Horea, Călățele, Mărgău, Măguri, Arada, Albac, Scărișoara, Mănăstireni, Finciu și alte localități, care în noaptea de 7-8 iunie 1952, în ajunul Rusaliilor, mai multe familii au fost trezite violent de către autorități. Ridicarea familiilor din casă s-a făcut pe baza Deciziei Ministerului Afacerilor Interne nr. 2391 din 20 aprilie 1952, pe baza căreia s-au alcătuit listele cu cei declarați chiaburi.³⁷ Familiilor nu li s-a permis să ia multe bagaje deoarece au fost forțați să se deplaseze pe jos până la gara din Călățele, unde a avut loc îmbarcarea în vagoane. O parte din evenimentele petrecute sunt consemnate de către Viorica Purcel (din localitatea Mărișel, care a fost deportată împreună cu familia în localitatea Rubla) într-un jurnal pe care l-a numit mai apoi „Memoriile din viața unei femei și ciulinii din Bărăgan 1952-1956”, în care descrie condițiile pe care le-au îndurat atât în momentul în care au fost debarcați în Bărăgan, după trei zile de drum transportați cu camioanele și cu vagoanele de marfă, timp în care erau controlați și amenințați în permanență. Situația era cu atât mai gravă având în vedere că în locul unde au fost stabiliți nu au găsit nici un refugiu sau condiții de locuit.³⁸ Această regiune a Bărăganului era descrisă drept zonă sărăcăcioasă unde se mai puteau observa câteva bordee din lut aparținând localnicilor. În această zonă temperaturile pe timpul verii erau extrem de ridicate și se confruntau în permanență cu problema secetei, iar pe timpul iernilor temperaturile scăzute erau resimțite mult mai tare având în vedere că nu se găseau materiale pentru încălzire. Oamenii au fost puși în fața faptului de a-și

³⁶ Cristian Claudiu Filip, Nicolae Șteiu, *Beliș, frumusețea Apusenilor: istorie și tradiție*, Editura Casa Cărții de Știință, 2013. pp.95-96

³⁷ Nicolae Șteiu, Ioan Mariș, *Op.cit.* p.112

³⁸ *Ibidem*, pp.112-120

începe viața de la zero. Primii doi ani au fost deosebit de grei, deportații erau supuși multor restricții, nefiind lăsați să meargă nici măcar în staul de alături, de asemenea actele erau controlate periodic astfel încât să aibă ștampila de D.O.³⁹ Autoarea vorbește despre faptul că în localitățile din împrejurimi precum în localitatea *Însurăței Noi*, a întâlnit alte familii deportate din localitățile Măguri, Mănăstireni și Beliș pe care le cunoștea având în vedere că și acestea au fost dislocate din localitățile vecine cu cea din care fusese ea deportată. Oamenii și-au căutat rapid de lucru la fermele agricole de bumbac din apropiere pentru asigurarea hranei, iar cu economiile pe care le puteau face și cu ajutorul altor familii, au reușit să-și ridice propriile case, anexe gospodărești și au crescut animale, unele familii au reușit chiar să-și asigure un venit decent.

După anul 1955 restricțiile de domiciliu au fost ridicate conform Deciziei nr. 6200 din 20.12 1955 a M.A.I. (f.4)-ridicarea restricțiilor domiciliare, fapt ce le-a permis celor deportați să se întoarcă la locurile natale. Fiecare și-a luat agoniseala pe care a reușit să o adune în anii petrecuți în Bărăgan, adică bunuri, haine, animale etc. În momentul în care familiile deportate ajung acasă își găsesc gospodăriile pustiite și vandalizate. Pentru unii a fost nevoie și 20 de ani care au implicat nenumărate drumuri, cereri și bani pentru avocați, ca să poată săreintre în posesia propriei case, la alții procesul durase mai puțin, iar în timpul acela au locuit în casele vecinilor.⁴⁰ Rudele i-au ajutat să-și reconstruiască gospodăria, bărbații și-au găsit de lucru, iar copiii au urmat studiile mai departe. Iar familiile au încercat să ducă o viață normală în ciuda traumei prin care au trecut.

Între timp, persoanelor cărora nu li s-a fixat Domiciliu Obligatoriu, au fost nevoiți în continuare să plătească cotele stabilite, asta până când CC al PMR din 27-29 decembrie 1956 va adopta la 31 decembrie Decretul 728/1956, prin care, începând de la 1 ianuarie 1957 cotele obligatorii la porumb, floarea-soarelui, grâu, secară, orz, ovăz, fasole, linte, cartofi, lapte și fân vor fi desființate. Erau păstrate în schimb cele pentru carne și lână.

Așa cum am demonstrat mai sus, colectivizarea agriculturii în România a fost un proces complex, pus în aplicare pe întreg teritoriul țării. În Regiunea Administrativă Cluj primele gospodării agricole colective au apărut încă din anul 1949, iar în Raionul Huedin apar începând cu anul 1950. Acest lucru nu împiedică autoritățile să impună cotele și să pună în practică măsuri represive împotriva chiaburilor. Ele culminează cum momentul ajunului sărbătorii de Rusalii din anul 1952 când sunt dislocate mai multe familii din diferite localități,

³⁹ *Ibidem*, pp.112-113.

⁴⁰ Nicolae Șteiu, Ioan Mariș, *op.cit*, p.118.

și li se fixează domiciliu obligatoriu în Bărăgan unde au fost nevoiți să-și ridice o nouă gospodărie. Cu toate acestea, oamenii nu au pierdut deloc timpul și în scurt timp s-au orientat spre fermele agricole din apropiere unde și-au găsit de lucru astfel încât să asigure hrana și un venit familiei, iar cu economiile strânse au reușit să-și ridice noile locuințe, anexe gospodărești și să crească animale. Perioada de grea încercare avea să ia sfârșit în anii 1955/1956 când restricțiile domiciliare au fost ridicate iar familiilor li s-a permis să se întoarcă la domiciliul anterior. Astfel, perioada 1952-1956 a reprezentat pentru acești oameni cel mai dramatic segment al vieții, despre care și-au adus aminte în restul zilelor lor, iar pentru mulți dintre aceștia singura răzbunare care ar mai putea fi făcută se află în mâna istoricului care investighează și consemnează istoria așa cum ne-o povestesc cei care au trecut prin aceste evenimente cu ajutorul interviurilor de istorie orală.

ANEXE

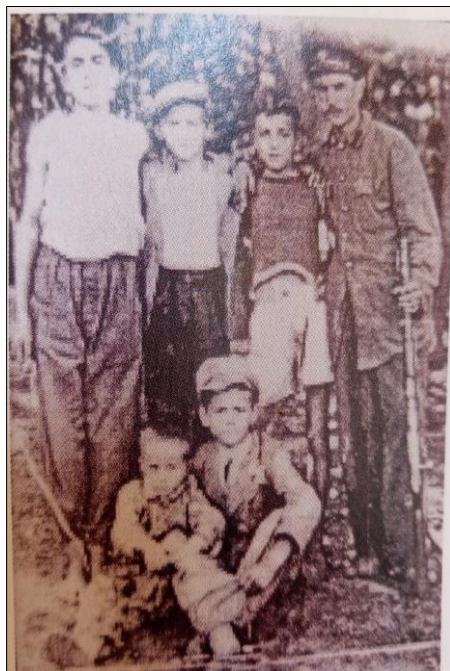

Fig. 1. Fotografie cu familia Victoriei Purcel, deportați în Bărăgan în com. Rubla, rai. Călmăuți, reg. Galați. (Fotografie preluată din lucrarea lui Nicolae Șteiu, Ioan Mariș, *Mărișelul la centenarul Marii Uniri, oameni, fapte și folclor*, Editura Dokia, Cluj-Napoca, 2018.)

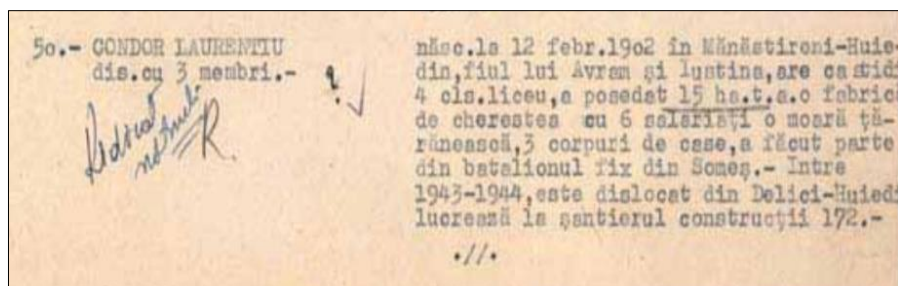

Fig. 2. Condor Laurențiu, deportat din localitatea Mănăstireni alături de alți trei membri ai familiei în loc. Bumbăcari, rai. Călmăuți, reg. Galați. (Fotografie preluată din dosar CNSAS Deciziile 6100 și 6200/950 privind ridicarea restricțiilor de domiciliu obligatoriu pentru elementele încdrate în D.D.O. Dosar 55/40.)

ECONOMIA SUBTERANĂ DIN RSSM ÎN PERIOADA 1944 – 1945

ALEXANDRU ANTOCIAN*

Abstract: *This study will examine the phenomenon of the Soviet underground economy in the MSSR between 1944 and 1945. The basis of the analysis consists of the documents from the archives of the Soviet administration of Republic of Moldova. The article incorporates the study of elements of the underground economy such as speculation, blat, theft of state property and corruption of the Soviet nomenclature in the Moldavian SSR. While in a disastrous socio-economic state, the new political elite immediately reintroduced economic planning, existing until 1941. Thus, the shadow economic elements were also reimported. The Soviet economy had a dysfunctional and inefficient character and could not cope with the economic plan. For these reasons, the Soviet elite resorted to the use of a market economy in certain segments, in order to calm the mood of the population and ensure the fulfillment of the economic plan. This way, the underground economy was one of the main links between Soviet power and the people, which occupied a leading place in the Soviet social universe.*

Keywords: *Soviet Moldova, planned economy, nomenclature, speculation, blat, corruption.*

Demersul de față este o tentativă de definire și examinare a unui fenomen foarte cunoscut, dar puțin cercetat în istoriografia contemporană – economia subterană sovietică. De fapt, termenul este utilizat frecvent în literatura de specialitate, însă o tratare și sistematizare din perspectivă istorică se întâlnește mai rar, mai ales în ceea ce ține de economia subterană din perioada sovietică. Fenomenul a fost unul omniprezent la toate nivelurile societății comuniste. Înainte de a trece nemijlocit la subiect, se cer câteva clarificări metodologice.

Economia subterană este un subiect de studiu important, atât din perspectivă epistemică, cât și pentru relevanța acestuia în înțelegerea mai bună

* Masterand, Anul II, Programul „Stat și societate din perspectivă istorică: forme de guvernare, securitate națională și relații internaționale”, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, Coordonator: Lector Univ. Dr. Igor Cașu, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.

a prezentului, mai exact a corupției și a altor practici conexe din perioada postcomunistă. Expresia „economie subterană” desemnează o serie de fenomene, precum ar fi corupția, evaziunea fiscală, comerțul ilicit, la prețuri speculative, criminalitate organizată, jafuri care implică comercializarea ulterioară a bunurilor etc. Prin urmare, expresia-cheie „economie subterană” acoperă o suită întreagă de practici care au o conotație negativă în raport cu statul. În sens larg, economia subterană (sau ilegală, din afara spațiului legal) este sectorul care funcționează în paralel cu economia oficială și prejudiciază statul. Referindu-ne la perioada sovietică, economia subterană înglobează fenomenele unui sistem economic ilegal derivat din carențele economiei centralizate și planificate. Corupția în sistemul capitalist nu intră în obiectivele acestui articol, deși merită o analiză aprofundată pentru a înțelege specificul celei din perioada sovietică.

Importanța subiectului rezidă din rolul său jucat în etosul social sovietic. Economia subterană ocupă un loc de frunte în raporturile sociale dintre nomenclatura de partid și cetățeni, fiind ca o punte dintre elită și popor. Pentru mulți cetățeni sovietici, corupția a fost nu de puține ori un colac de salvare în perioade dificile. Așa cum relevă numeroase studii, în situațiile critice chiar autoritățile recurgeau la relaxarea fiscală și admiteau relațiile de schimb economic pentru a calma starea de spirit a populației. În acest context, studierea economiei subterane devine necesară pentru înțelegerea structurii cotidianului sovietic cu reperele și modelele în gândire, dar și formele de percepție a puterii.

Economia subterană trebuie plasată în contextul economiei planificate și centralizate. De fapt, la acest capitol în istoriografie persistă două opinii. Prima face parte din repertoriul istoriografic sovietic și încearcă să demonstreze funcționalitatea și viabilitatea centralizării economice. Studiile științifice din acea perioadă au avut un substrat politic și ideologic accentuat. Opinia diametral opusă este promovată de către cercetătorii contemporani, care, spre deosebire de colegii sovietici, au avut o mai mare libertate de gândire și un acces la arhive mult mai mare. În acest sens, școlile istorice actuale s-au remarcat printr-o acuratețe mai mare în redarea și analiza fenomenului. În cele din urmă s-a putut ajunge la concluzia că economia subterană era segmentul economic existent în afara economiei planificate, însă ultima nu se putea menține fără introducerea unor „măsuri economice neoficiale”.

Tematica economiei subterane în Moldova sovietică reprezintă un areal necercetat pentru istoriografia națională. Această lacună poate fi lesne înlăturată prin lectura critică a documentelor de arhivă, care rămâne cea mai eficientă metodă în absența altor surse primare (de exemplu, memorialistice). Istoricii din

Republica Moldova și România au posibilitatea acum, când sunt deschise arhivele, să efectueze studii sistematice asupra subiectului.

În economia textului se pot evidenția câteva lucrări de pionierat în această direcție de cercetare. Un volum de pionierat în care s-a pus în discuție fenomenul corupției în Moldova de la perioada medievală până în postcomunism a fost publicat în 2000, reprezentând o culegere de studii semnate de istorici și juriști. În 2013, istoricul Igor Cașu a editat volumul de documente „La originile sovietizării Basarabiei. Identificarea „dușmanului de clasă”, confiscări de proprietăți și mobilizări la muncă, 1940 – 1941” prin care a pus în circulație pentru prima dată în istoriografia națională documente inedite despre multiple fațete ale economiei ilegale în Basarabia primului an de ocupație sovietică.

În spațiul ex-sovietic, lucrările științifice despre economia subterană sovietică au fost scrise, în marea lor majoritate, de cercetători fie din Federația Rusă, fie de origine rusă, dar formați la prestigioasele școli istorice din Occident. Direcțiile principale de cercetare ale economiei subterane în istoriografia sovietică și rusă sunt: piața neagră, *blat*-ul, comerțul ascuns, relațiile de schimb economic ilicit, speculațiile pe piață, repartizarea fondului locativ, distribuția fondului alimentar la nivel regional și local, delapidarea proprietății de stat, corupția etc. În Federația Rusă problematica respectivă este discutată în literatura de specialitate, istorică, precum și în cea juridică, socială, economică etc. Printre istoricii consacrați domeniului se regăsesc: Sheila Fitzpatrick cu analize exhaustive despre cotidianul sovietic anilor 1930; James Heinzen cu cercetări despre corupția în stalinismul târziu; Elena Osokina – cu studii ample asupra comerțului ilegal și repartizării bunurilor de larg consum în anii 1930; Mark Meerovici – de formație arhitect - a studiat politica locativă sovietică, tot preponderent în anii 1930. Antropologul american Katherine Verdery oferă o nouă optică asupra sistemului de producție socialist și rolul statului în distribuția producției. Alena Ledeneva în lucrările sale a reflectat conotația *blat*-ului și a rețelelor informale de cunoștințe între cetățenii sovietici, care îi ajuta să facă față curenților economiei planificate și penuriei sistemice căreia erau supuși.

Într-un demers anterior destinat analizei economiei subterane din RSSM în anul 1940 – 1941, am putut constata că la momentul venirii puterii sovietice în Basarabia în vara anului 1940, bolșevicii au instituit o nouă ordine social-politică, axată pe principiile ideologice revoluționare. Deci instaurarea comunismului s-a impus pe mai multe dimensiuni: politică, economică, socială și ideologică. Bolșevicii au pornit o amplă campanie de propagandă pentru a însufla încredere populației locale. Din punct de vedere instituțional,

instaurarea regimului comunist în Basarabia semnifica, în primul rând, trecerea puterii de la clasele înstărite la cele nevoiașe, instituindu-se dictatura proletariatului. Urma să se desfășoare un proces amplu și total de sovietizare, care presupunea integrarea spațiului basarabean în structurile politice, sociale și culturale ale Uniunii Sovietice. În domeniul economic urmau să fie imediat naționalizate întreprinderile industriale, agricole și financiare, ceea ce a semnat lichidarea economiei de piață și a mecanismelor acesteia. Anularea proprietății private a avut un efect dezastruos asupra bunăstării oamenilor și a condus la pauperizarea unei părți semnificative a populației.

După cum se știe, puterea sovietică a revenit în spațiul pruto-nistean în anul 1944, mai exact în august, dar recucerirea teritoriului a demarat cu câteva luni mai devreme, în martie. În data de 16 martie 1944, Armata Roșie forțează Nistrul la Soroca, iar pe 12 aprilie – cucerește orașul Tiraspol și creează un cap de pod pe teritoriul Basarabiei. De la sfârșitul lunii martie capitala temporară a RSSM este stabilită la Soroca¹. La momentul anului 1944 teritoriul se află într-o stare catastrofală, iar populația suferea o penurie acută, la care se mai adaugă și epidemii periodice cauzate de precaritatea condițiilor sanitare.

În acest răstimp a fost reintrodusă economia planificată, dar aceasta purta un caracter disfuncțional și ineficient. Distribuția fondului alimentar către populație era prost reglementată; la întreprinderile agricole și industriale lipsea evidența contabilă, iar penuria se făcea tot mai resimțită în rândurile populației civile, ceea ce a creat un teren fertil pentru răspândirea speculei și trocului. Absența unei puteri centralizate și a unui cadru legal bine determinat a impulsivat apariția germenilor economiei subterane la toate nivelurile vieții cotidiene. Abuzurile proveneau, preponderent, din partea celor care trebuiau să amortizeze situația socială și să mențină liniștea populației. Principalii promotori ai economiei subterane au devenit – ca și în anul 1940 – 1941 – funcționarii de partid, colaboratorii securității sovietice și directorii întreprinderilor agroindustriale. Acest fapt se explică prin situația politică incertă creată de război, dar și prin abuzul de putere de care profitau diverse structuri în activitatea lor.

Un caz ce ar putea ilustra starea de fapt este atestat pe data de 16 august 1944, într-o scrisoare adresată secretarului Comitetului Central al PCM - Nikita Salogor. Ea consemnează faptul că Procuratura Frontului a anchetat mai multe

¹ Igor Cașu, „Începuturile resovietizării Basarabiei și starea de spirit a populației (martie – septembrie 1944)” în Diana Dumitru, Igor Cașu, Andrei Cușco, Petru Negură (editori), *Al Doilea Război Mondial: memorie și istorie în Estul și Vestul Europei*, Cartier, Chișinău, 2013, p. 127.

ilegalități săvârșite de către ofițerii SMERȘ, contrainformațiile militare ale Armatei Roșii. Aceștia s-au dedat actelor de vandalism și jaf. General-locotenentul Frontului al II-lea Ucrainean, Susaikov, în subordinea căruia se aflau soldații acuzați, afirmase că *s-a produs o eroare, iar multe lucruri s-au exagerat, de exemplu faptul că subalternii săi au delapidat obiecte prețioase din fondurile Uniunii raionale de Consum din Râșcani, apoi au forțat ușile și au spart mai multe geamuri la depozite*². Reclamația a parvenit din partea secretarului raional de partid din Râșcani. Pe lângă aceasta, ofițerii SMERȘ au ocupat abuziv apartamentele mai multor colaboratori NKGB, poliția politică sovietică. La baza Uniunii raionale de Consum din Râșcani au fost deturnate bunuri într-o valoare destul de mare, printre care sunt: 27 de mese birou, 120 de scaune, 14 canapele acoperite cu piele și toată biblioteca. General-locotenentul a încercat să dezmințască incidentul produs și a afirmat că la elaborarea protocolului, comisia de anchetă a utilizat inventarele de evidență a mobilierului făcute în 1941, iar membrul comisiei Naghirneak a scris lista bunurilor delapidate din cuvintele unui oarecare tovarăș Mîrza, care sugera implicit că SMERȘ-ul nu a avut aici nici o implicație.

Ulterior, într-un raport din 6 septembrie 1944, emis aproximativ peste trei săptămâni după constatările de mai sus, Comitetul Central a stabilit că dezmințirile general-locotenentului Susaikov nu corespundeau realității. Din contra, s-a stabilit fără tăgadă faptul că cei de la SMERȘ au sustras bunurile publice de la baza Uniunii de Consum în valoare de 9 650 de ruble, au abuzat de statutul lor în situația creată și i-au insultat pe membrii locali ai partidului, precum și pe reprezentanții securității statului. Așadar, controlul efectuat de Comitetul Central al PCM a confirmat actele ilegale raportate în reclamațiile membrilor raionali de partid înaintate la adresa SMERȘ-ului. S-a adevărit și ocuparea abuzivă a apartamentelor ce aparțineau NKGB-iștilor, unii dintre ei fiind nevoiți să doarmă la podea sau în birourile de lucru. O parte din bunurile preluate de la bază au fost returnate de către SMERȘ organizațiilor locale de partid, dar o parte mai mare a fost preluată și vândută la prețuri speculative de către populația locală. Cea mai mare parte a mobilei nu a putut fi recuperată³.

Cazul invocat este foarte instructiv. Acesta surprinde elementele-cheie ale unei economii subterane: furtul proprietății socialiste, corupția, abuzul în serviciu și incitarea la acțiuni speculative. Ofițerii SMERȘ-ului au făcut abuz de poziția lor în raport cu funcționarii locali de partid și cu membrii NKGB-ului,

² Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova (în continuare AOSPRM), Fond 51, inv.2, d.25/1944, f. 14 – 15.

³ AOSPRM, Fond 51, inv.2, d.25/1944, f. 20.

care în ierarhia puterii ocupă un loc inferior comparativ cu serviciul de contraspionaj. Făcând uz de relațiile sale cu general-locotenentul frontului, soldații au încercat să mușamalizeze cazul, având o relație de blat. Luând în considerare și faptul că au fost prinși în flagrant, gravitatea crimei se dublează. Și în cele din urmă inculpații nu au returnat bunurile sustrase ilegal, ba chiar au încurajat specula prin partajarea unor obiecte între populația civilă. În mod sigur, conjunctura războiului ar putea crea circumstanțe atenuante cazului, dar toate elementele adunate la un loc indică la acțiuni premeditate, cu un scop determinat și rezultate vizibile. Dacă să apelăm la opinia istoricului James Heinzen, care a definit corupția drept *abuzul realizat de o poziție oficială cu scopul de îmbogățire proprie sau obținerea altor avantaje materiale*⁴, putem afirma că faptele analizate mai sus se înscriu în această logică interpretativă. Cu atât mai mult că în concepția și istoricului Alenei Ledeneva despre blat persistă opinia că acest fapt înseamnă *într-o manieră ilegală, ilicit, prin protecție sau sub patronajul cuiva*⁵.

Din documentele administrației sovietice putem identifica cazuri de natură diversă. Spre exemplu, un raport datat cu 12 iunie 1944, emis de către Comisariatul Poporului pentru Finanțe conține informații despre ineficiența evidenței contabile duse la o serie de întreprinderi din nordul republicii. În mod particular, la departamentele financiare regionale lipsește estimarea valorii bunurilor și actele contabilizării. Aceste carențe au creat o bază fertilă pentru apariția delapidărilor din fondurile publice. De exemplu, *șeful penitenciarului din orașul Soroca nu a permis inspectorului financiar să controleze contabilitatea instituției, iar șeful regional al NKVD din Florești nu a admis controlul inspectorilor asupra documentației de evidență. Locotenent-colonelul NKVD-ului, Orlov, a scos ilegal din orașul Soroca două mașini de tapat și un cușor cu mai multe obiecte*⁶. Mai mulți funcționari de partid, din justiție și din structurile de forță și-au asumat bunuri care nu le aparțin, evitând ordinele și decretele Comisariatului pentru Finanțe, deci sfidând legea.

Aici se evidențiază și o trăsătură inerentă economiei planificate și centralizate. Accesibilitatea oamenilor la resursele statului este restrânsă, pârgھیile fiind concentrate în mâinile elitelor. Exact în acest moment se creează un mediu propice pentru apariția corupției și a relațiilor economice informale.

⁴ James Heinzen, *The Art of the Bribe: Corruption Under Stalin, 1943-1953*. Yale University Press, 2016, p. 2.

⁵ Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*, University Press, Cambridge, 1998, p. 12.

⁶ AOSPRM, Fond 51, inv.2, d. 25/1944, f. 49 – 49 verso.

De aceste relații cel mai mult profită persoanele care dețin poziții înalte pe verticala puterii și nu ezită să facă uz și abuz de putere. Problema principală este implicarea factorului politic în procesul decizional economic. În acest sens, economia planificată de la bun început a fost un sistem compromis și extrem de vulnerabil la ingerința politică. Chintesența planificării economice a fost formulată de către Katherine Verdery în articolul „Ce a fost socialismul și de ce s-a prăbușit el?”, după cum urmează: „Fragilitatea socialismului începe de la sistemul de „planificare centralizată”. [...] Fiecare director de întreprindere și birocrații de la fiecare nivel umflau bugetele și cererile în speranța de a avea destul în momentul producției. [...] Apoi în cazul în care directorii ajungeau să aibă mai mult decât aveau nevoie dintr-un anumit material ei îl stocau. Materialele stocate aveau două întrebuințări: puteau fi păstrate pentru următorul ciclu de producție sau puteau fi date unei alte întreprinderi în schimbul altor materiale care lipseau întreprinderii în cauză. Aceste schimburi sau trocuri de materiale au fost o componentă esențială a comportamentului în cadrul planificării centralizate”⁷. Evident, vulnerabilitatea economiei sovietice magnetiza riscul delapidărilor. Și dacă de aceste oportunități profitau oamenii simpli, elita politică și economică pilota procesul.

De fapt, după cum putem deduce din documentele de arhivă, ilegalitățile economice și financiare sunt simptomatice pentru toate straturile societății sovietice. Nu doar colaboratorii securității abuzau de poziția lor socială și de funcțiile deținute. Această stare de lucruri este valabilă pentru toți funcționarii sovietici din ierarhia socială. Raportul plenarei a III-a al CC PCM din iulie 1944 menționează că existau probleme organizatorice la nivelul tuturor comisariatelor din RSSM. Așa de exemplu Comisariatul pentru Industrie Alimentară nu-și îndeplinea conștient atribuțiile, obstrucționând aprovizionarea populației cu produse alimentare și obiecte de larg consum. *Lucrătorii întreprinderilor de alimentare publică nu și-au primit salariile de câteva luni și plus la toate lipseau planurile de producție*⁸.

Breșe adânci sunt atestate în activitatea cooperativelor industriale și alimentare de la nivelul local. Este absentă reglementarea producției de larg consum, ceea ce creează penurie în rândurile populației locale. În context, la cooperativele de acest fel sunt înregistrate multiple cazuri de furt și delapidare a proprietății de stat, girate de șefi însuși. *Șeful combinatului industrial din raionul*

⁷ Katherine Verdery, „Ce a fost socialismul și de ce s-a prăbușit el?” în Vladimir Tismăneanu (coord.), *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*. Iași, Polirom, 1999, p. 77.

⁸ AOSPRM, Fond 51, inv.2, d.36/1944, f. 71.

Edineț, personal, timp de o lună (aprilie – mai 1944) a repartizat ilegal diferitor organizații și persoanelor terțe 6 tone de făină și 2 tone de grâu⁹. Adjunctul Uzinei de producție a săpunului din Edineț a procedat în același fel cu o tonă de săpun și aparte a mai distribuit marfă în valoare de aproape 30 000 de ruble¹⁰.

De regulă, crizele de aprovizionare – cum surprinde și studiul Elenei Osokina – se produceau datorită lacunelor în organizarea distribuției de mărfuri, care, de cele mai multe ori, nu ajungeau la oamenii de rând, fiindcă mărfurile cele mai bune erau deturnate din fondurile de stat prin diferite aranjamente dintre nomenclatura de partid, iar populația civilă putea profita de obiecte calitative, doar dacă „aveau cunoștințe sau prieteni”, ceea ce în limbajul social sovietic este un eufemism pentru blat.

Dacă contextul economiei tenebre din anul 1944 este sub semnul întrebării, iar ilegalitățile pot fi plasate pe seama situației dificile de război, atunci anul 1945 este mai rezistent la critică. După reinstaurarea și consolidarea regimului economia subterană a continuat să se manifeste. Într-un raport emis de către Comisarul pentru Controlul de Stat al RSSM, tovarășul Poloz, figurează numele lui Rebenkov – președintele Uniunii de Consum al raionului Ungheni. Funcționarul este acuzat de deturnarea fondurilor într-o valoare de 28 mii de ruble, lipsa a 5 127 kilograme de pâine și vânzarea acestora fără cartele alimentare într-o cantitate de 7 803 kg. La toate încălcările posibile se mai subsumează și falsificarea datelor, instituția apelând la propria tipografie pentru a tipări cartele false. Ele au permis distribuția a 1 261 de kg de pâine, cantitatea fiind mai mare decât cea predestinată cartelelor simple. S-ar putea crede că funcționarii locali, au falsificat datele pentru a ajuta populația la obținerea produselor alimentare. Dar raportul, atestă contrariul. S-a stabilit că repartizarea inegală a fondului alimentar a provocat nemulțumiri în rândurile localnicilor. De fapt, *cei mai afectați de pe urma acestor acțiuni au fost profesorii, medicii și specialiștii agricoli¹¹* - adică elita rurală autohtonă. După cum specifică autorul raportului, funcționarii de partid erau ajutați și de către colaboratorii NKVD, care rețineau pentru uz personal mărfuri sau materie primă. În asemenea cazuri complicitatea structurilor de forță sovietice este demonstrată și într-o măsură inevitabilă. Iată cum interpretează un fenomen asemănător istoricul Elena Osokina – fiind vorba de rețeaua comercială din Moscova - într-un studiu consacrat comerțului sovietic și relațiilor de schimb interzise: „Organele NKVD-

⁹ AOSPRM, Fond 51, inv.2, d.36/1944, f. 73.

¹⁰ AOSPRM, Fond 51, inv.2, d.36/1944, f. 73.

¹¹ AOSPRM, Fond 51, inv. 3, d. 39/1945, f. 9.

ului țineau sub un control rigid întreg procesul al comerțului statal. Rețeaua comercială a capitalei Moscova se afla sub „deservirea operativă” a departamentului economic din cadrul NKVD. În august 1940 în acest sistem activau 490 de agenți informatori”¹².

O cunoaștere mai pronunțată asupra faptelor aferente economiei subterane pot oferi documentele provenite din organele judiciare ale republicii ce se ocupă cu infracțiunile penale. În fondurile Procuraturii RSSM se întâlnesc multe cazuri de felul confiscărilor ilegale, asumării de bunuri străine și furtului proprietății de stat. Acțiunile din această categorie cădeau sub incidența penală și prin urmare țineau de competența organelor procuraturii. În raportul procuraturii din Ocnița despre activitatea pe luna ianuarie 1945 se stipulează intentarea unui dosar penal pe numele lui Simion Matveev – funcționar în departamentul financiar raional. Matveev împreună cu colegii de lucru organizau perchezitiile în casele cetățenilor, confiscând lucruri străine și asumându-și-le mai târziu. În timpul perchezitiilor procurorilor, acasă la Matveev a fost depistat un număr mare de obiecte confiscate¹³. Apoi mai figurează cazul Tamarei Kuzimina, care fiind șefa cantinei partidului, sustrăgea produse alimentare și în acest mod a prejudiciat cantina cu 8.448 de ruble¹⁴. Ambii inculpați au fost arestați și li s-au intentat dosare penale.

În raportul Procuraturii din RSSM pentru primul trimestru al anului 1945 vehiculează mai multe cazuri de delapidări de fonduri și de speculă, întreprinse de funcționari publici. Directorul Departamentului de Combustibil din cadrul Comisariatului Poporului pentru Agricultură – Dobrojan Maxim – a abuzat de postul ocupat și a distribuit produse petroliere unui grup de speculanți în schimbul remunerării cu sume importante de bani. În acest fel au fost deturnate 700 kilograme de combustibil și vândute pe piață a câte 80-90 de ruble kilogramul. Persoanele se află în arest preventiv, iar cazul este instrumentalizat de procurorul pe cauze speciale – Berkovici¹⁵. Un alt caz atestă că o uniune raională de consum din Răspopeni are o conducere defectuoasă, întrucât directorul acesteia – Abram Șapoșnikov – a fost condamnat penal pentru

¹² Elena Osokina. *Za fasadom stalinskogo izobilija. Raspredelenie i ryinok v snabzhenii naseleeniya v godyi industrializatsii. 1927 – 1941*. Moskva, ROSSPEN, 2008, p. 296 – 297.

¹³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), Fond 3085, inv. 1, d. 37/1945. f. 28

¹⁴ ANRM, Fond 3085, inv. 1, d. 37/1945. f. 28 v.

¹⁵ ANRM, Fond 3085, inv.1, d.32/1945, f. 6.

deturnarea fondurilor organizației și asumării a unei sume de bani în valoare de 25 000 de ruble¹⁶.

În același raport figurează o acțiune de speculă pusă la cale de către conducerea unei organizații cooperatiste de consum din raionul Lipcani. *Entitatea economică a primit la realizare 30 de litri de votcă, care trebuia comercializată la prețul de 36 ruble pe litru. În realitate, conducerea a realizat alcoolul la un preț de 56 de ruble pe litru, având un câștig suplimentar de 6 000 de ruble, investite la rândul său, în producția de carne pentru îndeplinirea planului*¹⁷. Este important de remarcat că acest caz reflectă starea de fapt din sistemul organizațional și de planificare economică, dar și consecințele unei administrări defectuoase a întreprinderii.

Există și câteva studii despre amploarea speculei la nivel unional. Acțiunile speculative și furtul proprietății de stat au stat la baza economiei subterane în perioada stalinismului târziu. A fost un fenomen atotcuprinzător pentru întreaga Uniune Sovietică, nu doar pentru RSS Moldovenească. Începând cu anul 1945, organele sovietice de urmărire penală intensifică lupta cu speculanții, care au apărut într-un număr mare din cauza crizei interne de aprovizionare cu obiecte de larg consum condiționată de război. Pe parcursul lunilor octombrie, – decembrie 1946, la nivel unional au fost reținute 66 793 de persoane acuzate de cumpărarea și vânzarea cartelelor alimentare. Din aceștia, 10 063 s-au ales cu dosare penale. Prin urmare, de la ei au fost sustrate cartele și taloane alimentare, bani gheață în valoarea totală 5 109 316 ruble și obiecte prețioase ce însumau 2 952 365 de ruble¹⁸.

În cazurile menționate, am putea depista și o complicitate a funcționarilor de diferite ranguri și activități. Efectiv, nu s-ar putea produce multe dintre ilegalitățile enunțate, dacă nomenclatura nu ar beneficia de o acoperire a organelor de forță sau judiciare. Aceste fapte ne induc la ideea unei relații de blat strânse dintre mai multe segmente ale nomenclaturii sovietice și faptul că aranjamentele făcute de ei sunt destinate îmbogățirii personale sau instituțiilor pe care le conduc. De altfel, concluziile noastre se pliază pe opinia expusă de istoricul Sheila Fitzpatrick în studiul de referință „Stalinismul de fiecare zi. Viața cotidiană în Rusia sovietică a anilor 1930”. Fitzpatrick opina că *blatul era aproape același lucru cu mită [...] blat era aproape sinonim cu protecția și patronajul [...] blatul poate fi descris ca un sistem de relații reciproce care implica bunuri și favoruri [...] După*

¹⁶ ANRM, Fond 3085, inv.1, d.32/1945, f. 8.

¹⁷ ANRM, Fond 3085, inv.1, d.32/1945, f. 8.

¹⁸ Sergey Bogdanov, „Spekulyatsiya v SSSR v 1945 – 1953 gg: prichiny, masshtaby, osobennosti”, în *Novyy istoricheskiy vestnik*, p. 43.

cum se zice în Uniunea Sovietică: „Omul să n-aibă 100 de ruble, ci 100 de prieteni”¹⁹. Constatarea ilustrează fidel importanța patronajului și a protecției în viața de zi cu zi a cetățeanului sovietic. Pentru a putea duce o viață fără lipsuri trebuia neapărat să ai pe cineva „mai sus” și lucrul respectiv se întindea într-un lanț de cunoștințe și pile până la eșaloanele superioare ale puterii.

Concluzionând, putem afirma că subiectul economiei subterane este unul relativ nou și merită pus în discuție. Înțelegerea segmentului economic a cotidianului sovietic ne oferă o cheie de interpretare pentru întreaga bază socială sovietică. Lectura documentelor conjugată cu studierea literaturii de specialitate demonstrează faptul că economia subterană este inerentă sistemului de producție centralizat, iar pe lângă economia oficială, există și una secundară care se axează pe relații economice de schimb. Penuria la care era supusă populația este una din caracteristicile de bază care ne permite să înțelegem principiile funcționării universului social sovietic.

Prin urmare, în loc de concluzii, se poate observa că economia subterană a fost importată în Basarabia de către sovietici la momentul ocupării ei la 28 iunie 1940 și reanimată după revenirea provinciei în 1944 sub administrația comunistă. Grație surselor arhivistice consultate, am putut observa că elementele economiei subterane au revenit cu sistemul politic sovietic imediat după 1944. Bolșevicii, de fapt, nu au instituit o economie planificată, ci mai ales componentele acelui tip de economie care țineau de corupție, delapidări, speculație și afaceri ilegale, iar majoritatea acestor acțiuni erau susținute chiar de către nomenclatura partidului. Mulți nu ezitau să-și utilizeze poziția socială sau postul de conducere pentru a-și putea asigura relații bune cu prietenii, cunoștințele sau chiar cu șefii. Din acest considerent, am observat că după natura sa economia subterană este un fenomen dinamic și polivalent – el generează un lanț de fenomene și are mai multe ramificații care întrepătrund toate nivelurile puterii, a societății și a statului sovietic.

¹⁹ Sheila Fitzpatrick. *Stalinismul de fiecare zi. Viața cotidiană în Rusia sovietică a anilor 1930*. Corint, București, 2016, p. 133 – 134.

DEZBATERI POLITICE PRIVIND LEGEA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PRIMAR ȘI NORMAL- PRIMAR DIN 1924

MIHAI-DANIEL BOTEZATU*

Abstract: *This article is intended to discuss the political steps around the process of unification and reform of the educational system in post-war Romania. Particularly we will realise an analysis of the Law of the State Primary and the Normal-primary Education from 26th July 1924, adopted during Dr. Constantin Angelescu's mandate as Ministry of Public Instruction. Our step will be materialized by presenting the contexts of the process of primary education's unification, the innovations from the law project, parliamentary and press debates around this political step, but also the impact generated by the new primary law of education.*

Keywords: *Dr. Constantin Angelescu, Ion I. C. Brătianu Government Primary Education, Law, Politics, Post-War Romania, National Liberal Party, Parliamentary Debates.*

Tabloul general al învățământului primar înaintea unificării și reformării

Chestiunea sistemului de învățământ a reprezentat una din principalele dificultăți cu care s-a confruntat statul român imediat după 1918. Anterior perioadei Marelui Război, sistemul școlar din Vechiul Regat cunoscuse o perioadă de reformare și dezvoltare atât în plan pedagogic, cât și în cel al politicilor publice, datorită măsurilor impuse de Spiru Haret în timpul mandatelor sale la Ministerul Instrucțiunii. Plecând de la procesul de culturalizare a maselor, implicit la cel de impunere a conceptului de *educație națională*, sistemul de învățământ reorganizat de Haret a cunoscut o dezvoltare semnificativă, prioritar fiind considerat învățământul primar. Acest fapt reiese și din datele statistice realizate în timpul mandatelor sale, dar și din cele ulterioare. Din acestea era evidențiat faptul că din punct de vedere cantitativ,

* Doctorand, anul I, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie, Coordonator Prof. Univ. Dr. Gheorghe Iacob (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie).

numărul de școli primare a crescut cu 1.000 de noi unități, fiind angajați cu 1.700 de învățători mai mult decât în perioada anterioară, iar numărul elevilor crescuse de la 300.000 la 600.000¹. Aceste noi modificări cantitative au dus și la o creștere a gradului de alfabetizare de 39%².

Noul context în care s-a aflat statul român după război a generat de la sine necesități specifice, pe care elita politică a perioadei a trebuit să le soluționeze conform noii stări de fapt. Procesul de unificare și reformare a învățământului din România a fost clamat încă din anul 1919. Printr-o privire asupra imaginii de ansamblu deducem situația dificilă a învățământului românesc postbelic, fiind întâlnită o situație problematică generată de existența a patru modele diferite pe teritoriul țării. De aceea considerăm că cererile anterioare de reformare și unificare ale învățământului au fost justificate, mai ales în demersul Statului de a consolida Unirea și a nu lăsa loc manifestării tendințelor centrifuge din noile provincii.

Până în 1918, în Vechiul Regat învățământul primar a fost statornicit prin *Legea pentru Învățământul Primar și Normal-primar* din 30 aprilie 1896, cu modificările și completările ulterioare³. În cazul provinciilor unite a fost observată prezența a trei sisteme de învățământ distincte implementate de autoritățile centrale ale statului din care au făcut parte. Sistemele de învățământ din provinciile românești dinainte de 1918 au constituit mecanisme de deznaționalizare a populației românești, de aici și necesitatea ulterioară a autorităților române de a unifica sistemul de învățământ prin crearea unei școli naționale la nivelul întregului teritoriu.

În Transilvania autoritățile de la Budapesta au demarat un proces de maghiarizare intensă asupra populațiilor românești, legiferat prin actele lui Albert Aponyi, Ministru al Religiilor și Educației în 1907. Procesul a fost materializat prin introducerea limbii maghiare în predare la modul intensiv și a trecerii profesorilor din școlile confesionale în corpul funcționarilor publici, ceea ce atrăgea răspunderea penală în cazul unor acte ce vizau lezarea politicilor autorităților. Sistemul școlar din Ardealul aflat sub administrație maghiară a fost coordonat și susținut de stat. Școlile primare au fost de stat, comunale,

¹ Biblioteca Academiei Române (trecut în continuare B. A. R.), Fond personal Dr. C. Angelescu, I. Mss. 65, f. 25.

² Constantin Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*, Curentul, București, 1940, p. 4.

³ Gheorghe Bunescu (coord.), *Antologia Legilor Învățământului din România*, f. e., București, 2004, p. 62-71.

confesionale și particulare. Legătura strânsă cu Biserica a făcut ca multe din școlile primare să fie confesionale. Rezistența populației românești în fața procesului de maghiarizare s-a făcut în cadrul școlilor confesionale ortodoxe și greco-catolice, acestea având aportul principal la conservarea și perpetuarea limbii și valorilor autohtone⁴.

În Bucovina, sistemul școlar implementat a fost cel de sorginte germană, cu un accentuat caracter catolic. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până spre Unire, numărul școlilor primare cu predare în limba română a scăzut simțitor, fiind impuse limbile germană și ruteană, ca rezultat și al populării masive a regiunii cu ruteni. De menționat în acest caz este activitatea Consistoriului ortodox de la Cernăuți care a avut în subordine școlile românești în perioada 1850-1869. Prin acțiunile acestei instituții, rețeaua școlară românească a fost extinsă, dar la un nivel minor⁵.

În Basarabia n-au existat școli românești. Toate școlile primare (de grămătică, primare bisericești, primare ale zemstvelor și cele mănăstirești) au fost școli rusești, cu limbă de predare exclusiv rusă. Au existat minorități cărora le-a fost permisă crearea unor școli proprii, cu limbă distinctă de predare, dar nu a existat un caz specific pentru populația românească⁶.

Pe lângă existența a patru sisteme de învățământ diferite – autohton în Vechiul Regat, maghiar în Transilvania, german în Bucovina și rusec în Basarabia – pe teritoriul unui singur stat, prin Unirea din 1918 Statul român a cuprins în noul său teritoriu un număr semnificativ de populație analfabetă, situația din punct de vedere regional fiind următoarea:

- Vechiul Regat: 43%;
- Ardeal: 40%;
- Bucovina: 60%;
- Basarabia: 94%⁷.

După cum poate fi observat din datele de mai sus, cea mai mare rată a analfabetismului a fost înregistrată în Basarabia, fiind într-o proporție de 94%. Pasivitatea – devenită cutumă – și rezistența populației autohtone în fața procesului forțat de rusificare dinainte de 1918 a generat acest revers al medaliei,

⁴ *Desbaterile Adunării Constituante a Senatului* (trecută în continuare în forma abreviată *D. S.*), ședința din 6 iunie 1924, publicată în *Monitorul Oficial* (trecut în continuare *M. Of.*), Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1295-1296.

⁵ *D. S.*, ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1290.

⁶ *D. S.*, ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1296.

⁷ B. A. R., Fond personal Dr. C. Angelescu, I Mss. 65, f. 1.

astfel că aproape trei sferturi din populație nu știa să scrie și să citească. În scopul reducerii acestui fenomen, Constantin Angelescu a fost adeptul *chemării la viață, la lumină a tuturor acelor pe care vitregia vremurilor i-a ținut atâta timp în întuneric, în ignoranță*, afirmând că odată cu împrăștierea țăranilor și introducerea votului universal, situația lor materială și spirituală s-a îmbunătățit, astfel putea să înceteze rușinea analfabetismului⁸.

Însuși Constantin Angelescu remarca necesitatea realizării unei reforme a învățământului „de jos în sus”, începând cu cel primar⁹. Această modalitate a fost justificată de ridicarea prin cultură a claselor cele mai de jos ale țării, dar și a românilor din noile provincii (ceea ce s-a numit în epocă *unificare culturală*), care au fost supuși unor influențe culturale diferite de cele naționale. Angelescu constata că aceste influențe culturale neromânești au generat efecte negative și au slăbit conștiința națională a acestora¹⁰. Astfel, principala instituție care a putut realiza unificarea culturală a poporului a fost școala, urmând ca după unificarea culturală să se realizeze cea spirituală¹¹, etapa finală a constituirii unui corpus român omogen și a consolidării Unirii¹². Încă din această perioadă devin observabile viziunile naționaliste ale lui Constantin Angelescu (*direcțiunea naționalistă* după cum o numea), preluate din modelul haretian de organizare a școlii naționale, ce vor fi întâlnite pe tot parcursul carierei sale politice.

Perspective liberale asupra unificării și reformării învățământului

Concepția angelesciană asupra școlii reprezenta în fond viziunea Partidului Național Liberal referitoare la rolul școlii în societatea românească, o continuare a demersurilor de tip haretian, asumate de liberali ca direcții de dezvoltare a culturii și a întregului Stat, prin instituțiile școlare. Astfel, guvernările liberale au inițiat acțiuni de culturalizare cu caracter centralizat, în care Statul devenea principalul coordonator al acestor direcții. Totodată, introducerea votului universal a impulsionat guvernele postbelice să intensifice

⁸ Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii Publice 1922-1926*, Ed. Cartea Românească, București, 1926, p. 4.

⁹ Gheorghe Bunescu (coord.), *op. cit.*, p. 62-71.

¹⁰ Constantin Angelescu, *Activitatea...*, p. 3-4.

¹¹ *Ibidem*, p. 4.

¹² Aceleași opinii le întâlnim și la Petre P. Negulescu, fost Ministru al Instrucțiunii în guvernele averescane și unul dintre marii susținători ai reformării învățământului din perioada interbelică. Fostul ministru averescan susținea că „unificarea se impune de urgență”. Petre P. Negulescu, *Reforma învățământului. Proiecte de legi*, Ed. „România nouă”, București, 1922, p. 4-7.

demersurile de alfabetizare a majorității populației care a căpătat drept de vot. Alături de cele două mari măsuri ce au schimbat Statul și societatea românească, respectiv introducerea votului universal și Reforma Agrară, Angelescu a văzut în reformarea învățământului drept a treia mare măsură ce urma să schimbe România postbelică¹³.

Un prim pas în vederea *unificării sufletești* a fost unificarea învățământului, *școala fiind chemată să provoace o premenire a sufletelor și să trezească și conștiința națională la cultura și viața românească, sporind astfel puterile noastre de rezistență la toate asalturile fie din afară, fie din năuntru*¹⁴. Imediat după sfârșitul războiului și realizarea Unirii, Angelescu a atras atenția asupra învățământului *nenational și inegal* din provinciile alipite, acesta ducând la deznaționalizarea populației române, ceea ce făcea imperioasă adoptarea unor măsuri de reformare, fiind după caz, deodată sau realizate etapizat¹⁵.

Dezbateri politice și în presă asupra proiectului de lege; adoptarea legii și impactul generat

Odată cu anul 1923, reformarea învățământului a devenit un deziderat al Guvernului condus de Ionel Brătianu, aflat sub auspiciile respectării noii Constituții, iar anul 1924 a fost reprezentativ pentru îndeplinirea prevederilor articolului 24¹⁶. Mai mult decât atât, a fost pus un accent deosebit pe gratuitatea și obligativitatea învățământului primar. Încă din expunerea de motive a proiectului de lege a fost stipulat faptul că dacă toți cetățenii deveniseră egali prin adoptarea noii Constituții, atunci Statul la rândul său trebuia să ofere acces tuturor persoanelor la educație, care să se facă începând cu învățământul primar. În contextul agitațiilor din mediul universitar, Angelescu constata în ședința

¹³ Nicolae Peneș (ed.), *Dr. C. Angelescu – Reformatore al învățământului românesc*, Ed. Graph, Buzău, 2008, p. 148.

¹⁴ Constantin Angelescu, *Activitatea...*, p. 10.

¹⁵ Cătălina Mihalache, *Copilărie, familie, școală: politici educaționale și receptări sociale*, Prefață de Alexandru-Florin Platon, Ed. Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016, p. 217.

¹⁶ Articolul 24, alineatul 1 prevedea că „Învățământul este liber în condițiile stabilite prin legile speciale și întrucât nu va fi contrar bunelor moravuri și ordinii publice”, iar alin. 2 al aceluiași articol prevedea că „Învățământul primar este obligator. În toate școlile Statului acest învățământ este gratuit”. http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=1517 (accesat 03.12.2021).

Adunării Deputaților din 31 ianuarie 1923 faptul că „dacă universitățile stau rău, apoi și învățământul primar stă foarte rău”¹⁷.

Școala primară, conform expunerii de motive depusă în Senat¹⁸ și în Adunarea Deputaților¹⁹ a fost gândită ca o școală națională și democratică. Legiitorul susținea printr-o retorică militantă faptul că școala națională trebuia să creeze sau să consolideze conștiința națională în rândul românilor, cu precădere a celor din noile provincii, conștiință națională care să întărească unitatea statului și a poporului român *la toate asalturile din afară și dinăuntru*²⁰.

Prin școală democratică s-a înțeles tipul de sistem de învățământ primar care asigura întregii populații neadulte accesul gratuit și obligatoriu la învățământ, ca rezultat al îmfăptuirii Reformei Agrare și a introducerii votului universal. Legătura cu cele două evenimente marcante pentru perioada postbelică a României este dată de viziunea elitei politice liberale referitoare la rolul populației la viața politică. Mai exact, guvernul liberal a considerat că participarea democratică a poporului la conducerea statului trebuia pregătită prin instrucțiune realizată în instituțiile de profil, de unde erau deprinse noțiunile privind rolul cetățeanului în viața Statului²¹.

Scopul învățământului primar a fost educarea fiilor *în spiritul conservării Statului*, un proces de educare pe principii naționale, iar pentru a se putea realiza acest fapt, învățământul primar trebuia să aibă trei caracteristici de bază: să fie unitar, gratuit și obligatoriu. Accentul pus pe ultima caracteristică reiese din eșecul aplicării acesteia, chiar din vremea Legii Instrucției din 1864, prima lege din domeniu ce a impus obligativitatea școlii primare. Din expunerea de motive se poate observa că Ministerul Instrucției a legat interesele Statului de păstrarea și aplicarea fermă a obligativității ciclului primar, alăturând-o cu beneficiul gratuității. Astfel, Statul dorea să transmită cetățenilor că *toți copiii trebuie să învețe carte*²². Dorința înlocuirii *elementelor străine* din noile provincii și

¹⁷ Constantin I. Stan, Viorel Frîncu, *Dr. Constantin Angelescu, Omul politic, diplomatul și ctitorul de școli românești (1869-1948)*, Ed. Teocora, Buzău, 2009, p. 104.

¹⁸ D. S., ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1287-1352.

¹⁹ Expunerea este publicată și în *Desbaterile Adunării Constituante a Deputaților* (trecută în continuare în forma abreviată *D. A. D.*), ședința din 20 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 110, 29 iulie 1924, p. 3048-3141.

²⁰ D. S., ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1288.

²¹ D. S., ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1288.

²² D. S., ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1222.

românizarea sectoarelor Statului au fost subliniate de Nicolae Peneș în sfera motivelor pentru o nouă lege a învățământului primar²³.

În expunerea proiectului de lege a fost subliniată necesitatea unor noi măsuri impuse de situația postbelică la nivel general. Plecând de la situațiile de ordin general, referitor la sistemul de învățământ s-a constatat faptul că *se impune pe de o parte reformarea învățământului potrivit cerințelor moderne și noilor stări și condițiilor de viață, iar pe de altă parte se impune unificarea organizațiunii școlare, ca urmare firească a situațiunii create prin Unire*²⁴.

Legiuitorul a considerat că învățarea în școală a limbii oficiale este un imperativ, plecând de la chestiunea analfabetismului și a raportării populațiilor minoritare ce nu cunoșteau limba română. Interpretat dintr-un unghi pragmatic, *interesul minorităților le impune să învețe, din școală, limba țării în care vor trăi și ai cărei cetățeni vor fi. În relațiunile cu autoritățile și cetățenii de altă limbă, singurul mijloc de înțelegere e limba Statului [...]. Chiar dacă nu ar învăța-o în școală, vor fi siliți de necesitățile vieții s-o învețe mai târziu*.²⁵

Un loc important în expunerea legii l-a avut chestiunea analfabetismului. Plecând de la o comparație la nivel european, legiuitorul a expus argumentat și cu date statistice situația privind populația neștiutoare de carte. Plecând de la datele valabile în perioada 1899-1918, a fost constatat faptul că la nivelul anului 1899, în Vechiul Regat 78% din populația cu vârstă de peste șapte ani nu știa să scrie și să citească, procentul înregistrând o scădere spre 43% în jurul anului 1918. Până la nivelul anului 1912 nu au fost expuse date referitoare la procentul populației românești analfabete din Ardeal. În Bucovina, procentul românilor neștiutori de carte a fost de 60,4% la nivelul anului 1910. Pentru cazul Basarabiei am expus mai sus situația deosebită privind analfabetismul, iar în expunere au fost menționate măsurile luate de Minister până la nivelul anului 1924 (alocări bugetare suplimentare, trimiterea de învățători din Vechiul Regat și organizarea mai multor cursuri pentru copii și adulți) pentru a reduce din procentul uriaș al populației analfabete²⁶. Pornind de la afirmația conform căreia *neștiința* [implicit și analfabetismul – n. n.] *aduce slăbirea națiunii*, legiuitorul a propus înăsprirea pedepselor pentru încălcarea obligativității școlare, ajungându-se la instituirea,

²³ Nicolae Peneș (ed.), *op. cit.*, p. 146.

²⁴ D. S., ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1287.

²⁵ D. S., ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1308-1309.

²⁶ D. S., ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1317-1318.

după caz, a pedepsei cu închisoarea pentru părinții care nu-și trimiteau copiii la școală²⁷.

Școala primară urma să fie aceeași, atât la sat cât și la oraș, oferind pregătirea fundamentală necesară fiecărui copil, dar și accesul către învățământul secundar²⁸. Pe lângă elementele de natură pedagogică, Angelescu a motivat necesitatea reformării învățământului primar și din prisma democratizării societății, ca urmare a introducerii votului universal și a Reformei Agrare. El conchidea cu afirmația conform căreia că prin școală poporul român ajunge să fie stăpân pe a sa țară. Mai mult decât atât, privind din unghiul procesului de culturalizare, Angelescu susținea că prin *luminarea minții* copiilor, aceștia vor ajunge acei cetățeni responsabili care vor contribui la dezvoltarea țării²⁹. În proiectul de reformă al învățământului primar a fost alăturat și cel normal. Conform viziunii lui Angelescu, școala normală trebuia să formeze învățătorii României Mari, punându-se accent pe pregătirea teoretică și educația fizică. Pe lângă rolul pedagogic, învățătorul trebuia să aibă însărcinarea de a transmite normele și valorile educației morale și naționale în rândul populației³⁰.

Din expunerea la care ne referim, observăm pentru prima dată ideea introducerii a trei clase primare superioare, prin care să se prelungească prelungească automat obligativitatea învățământului primar de la patru la șapte ani, adică până la împlinirea vârstei de 16 ani. Motivul inițial al introducerii a ceea ce se va numi ciclul *supraprimar* a fost, după Angelescu, realizarea unei continuități între perioada dintre ciclul primar și cel secundar. Acestui ciclu de învățământ i s-a conferit o latură practică și locală ce trebuia să formeze o cultură practică în rândul copiilor, în funcție de specificul geografic sau ocupațional al zonei³¹.

În expunere a fost explicată reglementarea privind înființarea și funcționarea *școalelor de adulți*, instituții școlare menite să reducă analfabetismul din rândul populației adulte. Considerăm inițiativa una benefică din punct de vedere al instituirii politicilor de culturalizare a maselor. Dacă în cazul analfabetismului înregistrat la copii s-au găsit soluții, urma ca și pentru adulți

²⁷ D. A. D., ședința din 29 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 121, 9 septembrie 1924, p. 3554.

²⁸ D. S., ședința din 5 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 68, 14 iunie 1924, p. 1223.

²⁹ D. S., ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1288.

³⁰ Constantin Angelescu, *Activitatea...*, p. 8.

³¹ Constantin Angelescu, *op.cit.*, p. 43.

să se reglementeze forme specifice de alfabetizare, încât după cum menționa Angelescu, analfabetismul *va trebui să dispară ca o amintire dureroasă*³².

Necesitatea unei reforme a învățământului primar a fost semnalată și în presa vremii. Un articol semnat de criticul literar Izabela Sadoveanu menționa gradul de dificultate ridicat al acestui demers, dar aducea la cunoștința cititorilor demersul profesionist realizat de Angelescu, prin crearea diferitelor comisii formate din specialiști în domeniu, dar și ideile preluate de pe urma rezoluțiilor lanaste de congresele și conferințele învățătorilor și profesorilor. Adoptând argumentația angelesciană asupra reformei, Sadoveanu a accentuat completarea unei *lacune serioase* în privința prelungirii obligativității școlare. Tot ea afirma că *școala să pregătească cât mai bine și cât mai mulți indivizi folositori comunității și capabili de a-și câștiga mijloacele de trai*. În continuare, ea a scos în evidență demersul de reglementare a școlilor pentru anormali, fiind adepta educării acestor nefericiți cu scopul de a nu deveni viitorul lumpenproletariat al țării³³.

Dezbaterile din jurul legii privind învățământul primar și cel normal ne ajută să privim din mai multe perspective modurile prin care politicienii au abordat problematica demersului politic de reformare a învățământului. Diferențele de nuanță gravitează în jurul viziunilor politice ale partidelor parlamentare.

Partidul Național Liberal a susținut și promovat proiectul de lege în parlament pe toată durata dezbaterilor asupra noului demers legislativ. Laude asupra proiectului angelescian au fost aduse de senatorul liberal Nicolae Hasnaș. Având o tentativă de a analiza proiectul de lege, senatorul a formulat acuzații cu caracter politic și l-a criticat pe țărănistul Nicolae Costăchescu pentru că judecata acestuia ar fi *influențată de patima politică și atunci scoate concluziuni afară de adevăr*. Totodată, Hasnaș s-a arătat nemulțumit de o *luare în derâdere* de către țărăniști a politicilor lui Angelescu în privința ridicării de clădiri școlare, astfel că luarea sa de cuvânt s-a dovedit a fi doar o tiradă de acuze politice³⁴.

Analize, spicuri și sintetizări ale proiectului de lege au fost expuse și în ziarul liberal *Viitorul*. În ediția din 15 iunie 1924, redacția a inserat pe prima pagină o explicație asupra noutăților ce se regăseau în proiect, fiind elogiata eforturile Guvernului, implicit ale lui Angelescu pentru culturalizarea maselor, iar la modul general, pentru consolidarea Unirii și dezvoltarea României.

³² D. S., ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1290.

³³ *Adevărul*, Anul 37, Nr. 12376, 4 iunie 1924, p. 1-2.

³⁴ D. S., ședința din 9 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 71, 20 iunie 1924, p. 1377-1378.

Trecând la o analiză particulară, articolul expunea sintetic noutățile în ceea ce privește statutul învățătorilor, maniera de obținere a concediului, informații privind salarizarea dar și alte bonficiații, impulsul învățătorilor ce predau în *zonele culturale* ș. a. m. d. Finalul acestui articol punctează pe caracterul de noutate și de aliniere cu alte sisteme de învățământ din Europa, fiind consdierată *un real și mare progres pentru organizarea școlii noastre primare*³⁵.

O viziune favorabilă asupra legii lui Angelescu a avut-o Mitropolitul-Primat Miron Cristea. Înaltul prelat a văzut proiectul de lege drept unul de importanța *unei legi fundamentale*, deoarece acesta reglementa educația generațiilor viitoare. În legătură cu importanța educației pentru viitorul țării, viitorul Patriarh a readus în discuție chestiunea analfabetismului și a sugerat ca școala primară să formeze cetățenii prin apel la moralitatea creștină, făcând trimitere la învățăturile de bază ale creștinismului și la jertfa lui Iisus Hristos pentru oameni. Plecând de la aceste considerente, acesta a făcut apel la o eficientizare a învățământului religios, elogiind totodată dorința similară exprimată de Angelescu³⁶.

În ședința Senatului din 15 iunie 1924, profesorul Nicolae Costăchescu, conturând o opinie a grupului țărăniștilor, atrăgea atenția asupra caracterului de unitate al școlii, acesta fiind mai degrabă un adept al școlii organizată prin descentralizare. Referitor la școala democratică, Costăchescu a expus o viziune filosofică asupra acestui concept. Pentru acesta, școala democratică trebuia să cultive în oameni valori precum munca, cinstea și altruismul. Nicolae Costăchescu a susținut că proiectul de lege privind învățământul primar și normal nu aducea nicio noutate, având aceeași concepție ca *Legea asupra învățământului primar și normal primar* din 1896. Acesta conchidea declarând: *Aș fi dorit ca din spiritul lui să reiasă care este direcțiunea de dezvoltare a învățământului elementar în România Nouă*³⁷.

Confurmtarea dintre liberali și țărăniști, pe tema discuțiilor dintre Angelescu și Costăchescu, a continuat în presa vremii. Un anume M. B. formula acuzații împotriva politicianului țărănist în oficiosul liberal *Viitorul*, acuzându-l de demagogie și criticând toate intervențiile expuse de acesta în dezbaterile pentru legea învățământului. În ciuda caracterului *pătimaș* al opoziției – după cum numește autorul articolului [n. n.] –, a fost scos în evidență faptul că punctul

³⁵ *Viitorul*, Anul 17, Nr. 4879, 15 iunie 1924, p. 1.

³⁶ D. S., ședința din 7 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 70, 16 iunie 1924, p. 1368-1370.

³⁷ D. S., ședința din 6 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 69, 15 iunie 1924, p. 1365.

comun abordat atât de putere, cât și de opoziție, a fost necesitatea înfăptuirii reformei³⁸.

O părere asemănătoare celei formulate de Nicolae Costăchescu a fost întâlnită la scriitorul Spiridon Popescu. Acesta a afirmat că proiectul reprezenta doar o înșiruire de deziderate cu o formă nouă, dar cu un fond vechi. Totodată, a susținut că legea învățământului primar trebuia precedată de o lege prin care să se realizeze venituri pentru cultura națională. Ultimul demers promovat de Popescu este confuz, iar articolul în care au fost expuse aceste idei nu detaliază scopul adoptării unei astfel de legi³⁹.

Politica Partidului Național Român referitoare la învățământ a fost cea a organizării unei școli descentralizate, cu un sistem de educație regional. Multiple perspective au fost identificate în presa de partid. Un punct de vedere referitor la proiectul lui Angelescu reiese dintr-un articol publicat în ziarul *Patria*. În articolul cu pricina, legea învățământului a fost considerată un demers *dezavantajos și imposibil de realizat și pentru satele noastre și pentru cetățenii de altă naționalitate*, plecând de la o cuvântare a lui Vasile Goldiș. Acesta a acuzat liberalii de neglijență, lăsând satele fără școli și fără învățători, ceea ce a produs rata ridicată a analfabetismului la nivel național. Din articol reiese faptul că politica P. N. R.-ului referitoare la sistemul școlar prioritiza accesul țăranului la o educație descentralizată, ca principală structură socială ce trebuie să beneficieze de procesul de culturalizare⁴⁰. Mai mult decât atât, Goldiș l-a comparat pe Angelescu cu contele Albert Apponyi⁴¹, pentru politica centralizatoare a învățământului promovată de acesta. Tot Vasile Goldiș în cadrul discuțiilor asupra legii a susținut păstrarea autonomiei școlilor confesionale, după modelul ardelenesc de organizare anterior anului 1918⁴².

Pe parcursul întregii perioade de unificare și reformare a învățământului pot fi observate multiple critici din partea minorităților etnice și din partea reprezentanților unor culte religioase. Acestea au fost determinate de abordarea centralizatoare a Statului, ce avea ca efect slăbirea influenței acestora în societate,

³⁸ *Viitorul*, Anul 17, Nr. 4876, 12 iunie 1924, p. 3.

³⁹ *Aurora*, Anul IV, Nr. 799, 23 iunie 1924, p. 6.

⁴⁰ Goldiș i-a sugerat ministrului Angelescu angrenarea societăților culturale în procesul de învățământ și culturalizare al maselor desfășurate de școli, având ca model societatea ASTRA. *D. A. D.*, ședința din 27 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 118, 27 august 1924, p. 3443.

⁴¹ *Patria*, Anul VI, Nr. 136, 1 iulie 1924, p. 1.

⁴² *D. A. D.*, ședința din 27 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 118, 27 august 1924, p. 3429, 3444-3445.

dar și generarea unor dificultăți de ordin financiar. În ședința Senatului din 11 iunie 1924, preotul unit Gheorghe Macaveiu și-a exprimat nemulțumirea față de proiectul de lege, fiind de părere că Statul român, prin Minsiterul Instrucției urma o politică de monopolizare a instrucției publice și o secularizare și laicizare a insituțiilor școlare strâns legate de Biserică. În întărirea afirmației sale, preotul unit a comparat acest demers cu politicile iacobine și bolșevice, fiindu-i adus la cunoștință de către Angelescu faptul că monopolul asupra școlii era prezent în toate statele lumii⁴³. La rândul său, Keléme Gal critica demersul guvernului de restrângere a ariei de curriculum a școlilor confesionale⁴⁴. În plus, Gal a acuzat Minsiterul Instrucțiunii că reglementează activități școlare după modelul centralist aplicat în Vechiul Regat, aducând în discuție situația școlilor confesionale care ar fi încadrate ca școli particulare, urmând ca ele să fie etatizate, ca urmare a intruziunii Ministerului în diversele sectoare ale acestora⁴⁵.

D. V. Țoni a analizat timp de trei ore proiectul de lege, criticând inițiativa legislativă, în special în domeniul salarizării cadrelor didactice. Acesta a susținut că învățătorii săvârșesc un apostolat pe salarizări necorespunzătoare⁴⁶, afirmație parțial neadevărată. Argumentația noastră se bazează pe existența *zonelor culturale* încă din perioada ministeriatelor haretiene. În fapt, aceste zone culturale au fost considerate zonele de graniță unde au fost trimiși învățători și profesori să predea în limba de stat. Cadrele didactice aflate în zone culturale primeau un spor de 50% din salariu⁴⁷.

Legea pentru învoățământul primar al Statului și Învoățământul Normal-primar a fost votată de Parlament în ședința comună a celor două Camere la 30 iunie 1924, promulgată de Regele Ferdinand și publicată în Monitorul Oficial, la 26 iulie 1924⁴⁸. Angelescu și-a exprimat dorința de a vedea cum noua lege a învățământului primar și normal va fi aplicată cât se poate de ferm, alături de un Regulament de aplicare alăturat legii⁴⁹. În comentariile și discuțiile ulterioare

⁴³ D. S., ședința din 11 iunie 1924, publicată în *M. Of.*, Partea a III-a, Nr. 72, 21 iunie 1924, p. 1402-1403.

⁴⁴ Constantin I. Stan, Viorel Frîncu, *op. cit.*, p. 109.

⁴⁵ Ioan Scurtu, Liviu Boar (coord.), *Minoritățile naționale din România. Documente*, Vol. I 1918-1925, Ed. Tipo Moldova, București, 1995, p. 680-683.

⁴⁶ *Adevărul*, Anul 37, Nr. 12393, 25 iunie 1924, p. 4.

⁴⁷ Nicolae Peneș (ed.), *Dr. Constantin Angelescu...*, p. 161-162.

⁴⁸ *Lege pentru Învoățământul Primar al Statului (Școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele speciale pentru copii debili și anormali educabili) și Învoățământul Normal-Primar*, publicată în *M. Of.*, Partea I, Nr. 161, 26 iulie 1924, p. 8602-8629.

⁴⁹ Constantin Angelescu, *Activitatea...*, p. 8.

adoptării legii, Angelescu a susținut teza unei anumite superiorități a învățământului primar românesc, în raport cu cel francez, deoarece el a realizat unificarea acestuia, ceea ce în Franța încă nu se întâmplase. Întărirea acestei teze era făcută printr-o comparație dintre școala unitară românească și școlile franceze ale celor înstăriți și ale celor săraci⁵⁰.

În ciuda speranțelor ministrului Angelescu, limitele aplicării legii au apărut rapid. La nouă ani de la adoptarea legii, G. G. Antonescu și Iosif Gabrea afirmau că învățământul obligatoriu de șapte ani era neaplicabil, astfel mulți dintre copii abandonau școala după ciclul de patru clase⁵¹, ceea ce lăsa școala primară în vechiul ei tipar, statornicit de legile anterioare. Articolul 11 din lege, ce prevedea obligativitatea înscrierii și participării la cursuri a copiilor a fost aplicat în funcție de unitate școlară. Astfel dacă procesele verbale de inspecție consemnau frecventarea regulată a elevilor în unele școli, în multe cazuri a fost menționată lipsa elevilor. Cauzele erau multiple, iar motivațiile se axau de multe ori în jurul chestiunilor agricole⁵² sau meteorologice⁵³.

În același timp, această stare de fapt situa România pe locurile codașe în privința frecventării școlare (59,81% în 1933), atât în raport cu vecinii ei, dar și cu celelalte state europene sau extra-europene, cum ar fi Turcia sau Japonia⁵⁴.

Mai mult decât atât, cei doi pedagogi au acuzat guvernele precedente că au tergiversat aplicarea articolului 24 din Constituție, fapt cauzat de politicile incoerente de la nivel central și gradul de aplicabilitate limitat înregistrat la nivel

⁵⁰ Nicolae Peneș (ed.), *Dr. Constantin Angelescu...*, p. 147.

⁵¹ Sub 60% din elevi erau înscriși la cursurile supraprimary, iar prezența lor la acestea a fost una sporadică. Pentru mai multe detalii vezi Traian Udrea, „Aspecte privind dezvoltarea învățământului din România interbelică” în *Revista Istorică*, Tom I, Nr. 3, 1990, p. 276.

⁵² Într-un proces verbal realizat în urma unei inspecții la Școala Mixtă Nr. 2 din satul Burdujeni, Județul Suceava, inspectorul școlar consemna că prezența redusă a elevilor din ziua de 9 octombrie 1924 a fost cauzată de campaniile agricole de recoltare a cartofilor. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, filiala Iași (trecut în continuare S. J. A. N. Iași), Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași 1909-1934: Corespondență, Dosar 46/1924, f. 8.

⁵³ Într-un alt proces verbal realizat în urma unei inspecții la Școala Mixtă din Bucium, Județul Iași, inspectorul nota faptul că prezența redusă a elevilor din ziua de 11 decembrie 1924 fusese cauzată de frigul de afară, notând de asemenea că în situații meteorologice normale, frecvența școlară este una regulată. *Ibidem*, f. 135.

⁵⁴ În raport cu situația țărilor vecine, România s-ar fi aflat pe ultimul loc, fiind surclasată de Iugoslavia (69%), U.R.S.S. (70%), Bulgaria (94%), Ungaria (95%), Polonia (96%) și Cehoslovacia (100%). La nivel mondial, România s-ar fi aflat pe penultimul loc, fiind urmată de Turcia (33%), dar sub Italia (60%) și Albania (60%). G. G. Antonescu, Iosif I. Gabrea, *Organizarea învățământului*, Ed. Institutului Pedagogic, București, 1933, p. 10-12.

local⁵⁵, al prevederilor legii și ale Regulamentului. Un exemplu relevant oferit, a fost cel pentru anul școlar 1928-1929, unde a fost înregistrat un număr de 877.447 de copii neșcolarizați și un deficit de 21.936 de învățători care ar fi asigurat școlarizarea lor⁵⁶. Astfel, rolul școlii primare de „trambulină” către învățământul secundar sau cel de formare a *oamenilor de ispravă* pentru societate a fost unul limitat⁵⁷, perpetuându-se, evident într-o mai mică măsură, fenomenul abandonului școlar și al analfabetismului în rândul populației, în special a celei de la sate⁵⁸. În consecință, Antonescu și Gabrea au semnalat nevoia unei noi reforme, ancorată realităților valabile pentru anul 1933⁵⁹. Modificări asupra Legii din 1924 au fost produse în 1929, 1932, respectiv 1934⁶⁰.

Concluzii

Legea învățământului primar din 1924 a reprezentat punctul de plecare al amplului proces de unificare și reformare a sistemului de educație din România. Continuând linia haretiană de consacrare a școlii ca instituție-cheie de calificare profesională, formare culturală și națională, Constantin Angelescu a consolidat conceptul de *educație națională*. Pe lângă acestea, amplul proces de unificare și reformare a învățământului finalizat în anii '30 s-a dovedit a fi eficient, cunoscându-se pe anumite paliere rezultatele prognozate de oamenii politici ai vremii.

Miza reformei a fost în general una politică, plecând de la necesitatea uniformizării unui palier de învățământ esențial pentru procesul de culturalizare și românizare al maselor. Totodată nu trebuie exclusă din discuție și gradul de modernizare din perspectivă pedagogică dat de legea din 1924. Cu toate acestea, legea învățământului primar trebuie văzută ca o prioritate de natură politică a guvernului liberal condus de Ionel Brătianu, prin ministrul de resort Constantin Angelescu.

Acesta a fost un continuator al liniei impuse de Spiru Haret, iar contextul postbelic i-a oferit posibilitatea de a extinde programul gândit de vechiul

⁵⁵ Un proces verbal realizat cu ocazia unei inspecții la Școala din comuna Sculeni, Județul Iași, revizorul a propus sancționarea directorului unității școlare, conform articolului 26 – și 37 [n. n.] –, din cauza frecvenței școlare neregulate. S. J. A. N. Iași, *op. cit.*, f. 51.

⁵⁶ G. G. Antonescu, Iosif I. Gabrea, *op. cit.*, p. 39-40.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 42.

⁵⁸ În jur de 5,4% din absolvenții învățământului primar își continuau studiile în învățământul secundar [n. n.]. Ioan Scurtu (coord.), *op. cit.*, p. 663.

⁵⁹ G. G. Antonescu, Iosif I. Gabrea, *op. cit.*, p. 52.

⁶⁰ Traian Udrea, *op. cit.*, p. 275.

ministru liberal. „Ridicarea la lumină” a poporului a însemnat în termeni practici reducerea gradului de analfabetism, a abandonului școlar și pregătirea tinerilor pentru o viață profesională sau intelectuală care să devină parte a procesului de dezvoltare a statului și a societății, viziuni ce se vor regăsi și în demersurile ulterioare de unificare și reformare a celorlalte paliere ale sistemului de învățământ în anii `20 și `30.

PREDAREA LITERATURII ȘI A PROPAGANDEI: O PERSPECTIVĂ ASUPRA MANUALELOR DE LITERATURĂ ROMÂNĂ DIN PERIOADA LUI NICOLAE CEAUȘESCU

ANTONIA-LAURA PUP*

Abstract: *This paper aims to analyze how the Communist Party's official propaganda impacted the teaching of literature during the national communist regime of Nicolae Ceaușescu in Romania. The method used in this research is a critical interpretation of primary sources (e.g. Romanian language and literature textbooks from the communist period) and putting them in the historical context and in relation to the new education law established in 1968. The Ceaușescu regime proposed few changes regarding the art and humanities track such as diminishing the weight of Russian language classes and allowing other western new languages to be taught in schools but, at the same time, creating more spaces for the party-state to indoctrinate youth with propaganda. Developing the cult of personality of the supreme leader, Nicolae Ceaușescu, using the „langue de la bois” to address the teenagers and call them to fight for the socialist revolution and promoting solely writers that had been validated by the regime, were just a few mechanisms through which communist propaganda changed the way literature was taught.*

Keywords: *Nicolae Ceaușescu, communism, education, July Theses, textbooks*

Când Nicolae Ceaușescu a preluat puterea în 1965, devenind secretar general al Partidului Comunist din România, sistemul de învățământ românesc era cel mult o copie a celui din URSS: copiii învățau limba rusă la școală în mod regulat, participau la ore dedicate marxismului și cântau cântece de laudă la adresa Armatei Roșii eliberatoare. Oponându-se viziunii occidentale asupra educației, care înfățișa școlile drept instituții în care erau formați cetățenii activi pentru a se putea integra ulterior pe piața muncii, ideologii comuniști din Uniunea Sovietică aveau convingerea că școlile ar trebui să fie instituții de clasă care pregătesc proletariatul pentru comunism și pentru administrația comunistă. Mai mult, tendințele de organizare a sistemelor educaționale din

* Licență, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, Timișoara.

Europa de Est în timpul regimurilor comuniste au dovedit că exista, la acel moment, un nou obiectiv pentru educarea copiilor, reprezentat de *trecerea de la un tip de educație decorativ la unul funcțional*¹ și, implicit, o mai pronunțată conectare a instituțiilor de învățământ la planurile economice centralizate ale guvernului. În termeni sociologici, am putea spune că politicile educaționale comuniste s-au aliniat pe schimbarea de paradigmă reprezentată de vizualizarea individului într-o stare de izolare sau alienare la vizualizarea acestuia ca parte a unui grup mai mare, cu obiective și interese comune, o tranziție de la o concepție individualistă la una colectivistă. Prin intermediul noilor planuri și politici de partid, metode și chiar manuale școlare, factorii de decizie politică în domeniul educației din țările comuniste din Europa de Est au urmărit *tranziția de la abordarea pedocentrică a educației la abordarea sa sociocentrică*².

Această lucrare își propune analizarea modului în care cultul personalității președintelui Nicolae Ceușescu și propaganda Partidului Comunist s-au reflectat în manualele utilizate pentru predarea limbii și literaturii în învățământul general. Până în prezent, nu au existat multe studii care să examineze într-o manieră critică modul în care propaganda lui Nicolae Ceaușescu a afectat anumite domenii specifice ale educației, analizând instrumentele folosite pentru predare în acea perioadă (1965-1989), cum ar fi manualele sau resursele de formare a profesorilor. În particular, atunci când vine vorba de predarea literaturii, a filosofiei sau a științelor sociale, o analiză aprofundată asupra modului în care faptele științifice au fost modificate în funcție de linia discursivă a Partidului Comunist este necesară pentru a îmbogăți istoria României și predarea istoriei în prezent, prin înțelegerea modului în care acțiunile totalitare (de exemplu, cenzurarea anumitor scriitori anti-regim, interzicerea cărților din biblioteci și școli, în special a celor care au fost scrise de autori din vestul democratic) au fost transformate în activități uzuale în sălile de clasă.

Perioada cuprinsă între 1947 și 1989 a fost considerată ca fiind un adevărat câmp de luptă pentru două tipuri distincte de discurs, care uneori s-au suprapus, mai ales atunci când a fost vorba de politicile culturale și educaționale: *marxismul și discursul naționalist*³. Abordarea politică a lui Ceaușescu a fost diferită de cea a lui Gheorghiu-Dej din mai multe puncte de vedere, atât în

¹ Edgar B., Gumbert, "Some Trends in Education in Communist East Europe" în *The High School Journal*, vol. 50, nr. 4, 1967, p. 187

² *Ibidem*, p. 186

³ Katherine, Verdery, *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, 1991, p. 11

problemele interne, cât și în privința afacerilor externe. Cercetătorii au descris abordarea drept „stalinism național” (Vladimir Tismăneanu), „comunism xenofob” (Michael Shafir) sau un „amestec de marxism vulgar și nationalism feroce” (Răzvan Părăianu). Păstrând o distanță aparent igienică față de Uniunea Sovietică și manifestând o aparentă atitudine pozitivă față de Occident, dezvoltând în același timp un cult al personalității, mai ales după 1971, când au fost lansate Tezele din iulie (un set de măsuri și propuneri pentru îmbunătățirea activității politice și ideologice, dar și o educație marxistă mai eficientă pentru toți cetățenii republicii), teze care au rămas în mentalul colectiv drept elemente ale unei mini-revoluții culturale a lui Ceaușescu.

Începând cu anul 1964, atât oficialitățile, cât și diverse categorii de specialiști în educație au sugerat necesitatea unei noi legi a învățământului, criticând-o pe cea existentă, care fusese emisă în 1948, sub regimul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Conducerea de la vârful Partidului Comunist a recunoscut faptul că mult prea multe elemente din programa școlară erau afectate de propaganda sovietică, admitând faptul că istoria și literatura care se predau în școli erau pline de informații false. Dorința lui Ceaușescu de a crea un nou regim comunist distinct (mai bun decât cel al predecesorului său) a reprezentat astfel un teren favorabil pentru construirea unui nou sistem educațional. De fapt, Tezele din iulie din 1971 au fost realizate pornind de la premisele legii învățământului adoptate în 1968, un element major al schimbării prezent în lege fiind eliminarea cursurilor de limba rusă din învățământul general. Zece ani mai târziu, Ceaușescu a impus o nouă lege, Legea educației și instrucțiunii publice, care a întărit și mai mult procesul de îndoctrinare.

Pentru filiera umanistă, legea educației din 1968 a adus o serie de beneficii, cum ar fi posibilitatea de a învăța engleza, germana și franceza în școală, dar trebuie să recunoaștem faptul că cifrele vorbesc mai tare decât măsurile politice. *Numărul elevilor școlarizați în liceele cu filiera umanistă a scăzut de la 390.455 în 1968 la 55.988 în 1989⁴, ceea ce arată că posibilitatea de a pregăti noi profesori în domeniul umanist a scăzut semnificativ în epoca Ceaușescu. Cu toate acestea, după adoptarea Tezelor din iulie, scriitorii, istoricii și filosofii au devenit mai respectați decât inginerii, economiștii și șefii întreprinderilor, deoarece primii erau considerați a fi pivotul creației ideologice și simbolice⁵*

Numărul liceelor cu filiera umanistă a fost redus drastic în favoarea liceelor cu filiera industrială, în conformitate cu planurile economice ale

⁴ Bogdan, Murgescu, *Romania and Europe – Economic gaps’ storage (1500 - 2010)*, 2010, p. 389

⁵ Katherine, Verdery, *op. cit.*, p. 107

guvernului de industrializare rapidă. Legătura puternice dintre ordinea economică imaginată de conducerea Partidului Comunist din R.S.R. (Republica Socialistă România) și politicile educaționale era previzibilă încă din definiția principală a sistemului de învățământ enunțată în noua lege a educației: „Învățământul – principalul factor de cultură și civilizație, de educare a omului nou, asigură realizarea politicii de partid și de stat privind pregătirea personalului pentru toate domeniile de activitate economică și socială, pe baza ultimelor realizări ale științei și tehnicii, a cunoașterii umane, formarea și dezvoltarea conștiinței socialiste a tineretului, creșterea generațiilor temeinic pregătite pentru muncă și viață, devotate patriei, partidului și poporului, cauzei socialismului și comunismului”⁶. Învățământul nu putea fi despărțit de partidul-stat, așa cum nici artele și științele umaniste nu puteau fi despărțite de ordinea filozofică și politica marxist-leninistă promovate de stat, interdependența subliniată în prefața scrisă de Nicolae Ceaușescu pentru manualul de literatură română pentru clasa a XII-a, publicat în anul 1977.

„...Numitorul comun al artei noastre socialiste este concepția filozofică marxist-leninistă, idealul de înaltă responsabilitate socială al artistului socialist. Este de notorietate generală faptul că semnul distinctiv al mării arte a fost întotdeauna și continuă să fie exprimarea celor mai nobile aspirații ale omenirii, confundarea artistului cu cele mai progresiste, mai revoluționare idealuri ale epocii în care trăiește și creează, cu năzuințele și interesele supreme ale poporului său, căruia trebuie să-i închine întreaga existență, întregul său talent.” (Nicolae Ceaușescu)

Potrivit acestui mesaj expus în prefața manualului, artistul nu putea fi separat de misiunea sa ultimă de a contribui la solidaritatea națională; astfel, artistul nu mai este privit prin prisma operei sale de geniu, ci prin „idealul de înaltă responsabilitate socială”, care se manifestă prin arta sa. Toate operele de artă trebuiau să fie create în conformitate cu „concepția filozofică marxist-leninistă” care era văzută drept principal deziderat al guvernului, o utopie pentru care toți cetățenii R.S.R. trebuiau să muncească, chiar dacă erau proletari, artiști, profesori sau studenți. Există cel puțin o concluzie pe care o putem schița după lectura a acestui mesaj al lui Ceaușescu, dispus ostenativ pe prima pagină a manualului: vocabularul aparține registrului cunoscutei „limbi de lemn”. Chiar dacă se adresează indirect adolescenților, el folosește cuvinte destul de

⁶ Legea nr. 11 din 13 mai 1968 privind învățământul din Republica Socialistă România disponibilă aici <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/46715> accesată la 15.12.2021

⁷ Florian Crețeanu, Dumitru Andronache, Nicolae I. Nicolae, *Literatură română – manual pentru clasa a XII-a* (manual), clasa a XII-a, 1977, prefață, disponibil la <http://manualul.info/> accesat la 15.12.2021

complexe, provenind din zona semantică a politicii. Acest mesaj este un exemplu clar de utilizare a ceea ce Francoise Thome numea „la langue de bois”: *un tip de discurs stereotip care, în ciuda faptului că este aparent complex și tehnic, are rolul de a egalizare, de a dispensa de responsabilitatea și efortul de a gândi, practic de a șterge diferențele de inteligență și de cultură, de a egaliza competențele, de a uniformiza*⁸. Acest tip de adresare a fost utilizat în mod obișnuit în discursurile oficialilor și chiar în timpul formării profesorilor în universități, pentru a le permite acestora să folosească un astfel de limbaj cu ușurință în sălile de clasă.

Ce a fost „concepția filosofică marxist-leninistă” și ce legătură are aceasta cu predarea literaturii în școlile gimnaziale? Potrivit Tezelor din iulie, școlile erau entități importante în lupta pentru narațiuni, pentru consolidarea unei căi mai clare către revoluția socialistă. Vom recunoaște faptul că Ceaușescu nu a renunțat la dialectica marxistă, ci a exagerat-o. Discursurile sale din acea perioadă pot fi asemănaute unui mozaic lingvistic zidit între chemarea marxist-leninistă la revoluție și consolidarea supremației naționale. Prin accentuarea cultului personalității liderului, aparatul de stat a căpătat o putere semnificativă. De la propunerea aparent științifică potrivit căreia orice artă și idee sunt produse mediului istoric, se trecuse la principiul despotismului: *societatea, în expresia dată de stat, impune o ortodoxie economiștilor, romancierilor și chiar muzicienilor*⁹. Astfel, „înalta responsabilitate socială” a artistului a neglijat pluralismul artei însăși, subordonând viziunea și producți artistică liniei și retoricii de partid.

Disponerea ostentativă a propagandei de partid pe prima pagină a unui manual școlar a fost un lucru obișnuit în timpul regimului național-comunist al lui Nicolae Ceaușescu. Cultul personalității a fost dezvoltat pe mai multe căi și în mai multe genuri: plasarea unor fragmente din discursurile sale în materiale educaționale a fost o regulă indirectă a celor care au condus, cu proiectarea manualelor școlare folosite în toate școlile din România. Mitul tânărului erou Ceaușescu a fost construit cu grijă de către autoritățile statului în toate sectoarele, iar educația a fost un pilon puternic în extinderea adorației oficiale a conducătorului în societate. Un exemplu de discurs-poem de la grandioasa Adunare populară din 5 decembrie 1981, dedicată dezamării și păcii, a fost dispusă pe prima pagină a unui manual de literatură pentru clasa a VIII-a, publicat în 1987:

⁸ Armăsar, Ioana Paula, „Ideologie și manipulare: limba de lemn din limba română postcomunistă” în *Structure, use, and meaning linguistic studies*, 2012, p. 36

⁹ Aron, Raymond, *The opium of the intellectuals*, 1962, p. 197

*„Hai să ne unim popoare/În luptă cumic, cu mare,/Să trăim liberi sub soare/Fără arme
nucleare!
Să strigăm cu toții iară,/Cei ce vor război să piară,/Să fie flori pe câmpie/Și-o lume de
omenie!
Iarba rea din holde piară, /Din lume ura dispară,/Toți cei cu inima bună - Est și Vest -
mână în mână.
Din Pirinei la Carpați/Să trăim uniți, ca frați/În muncă, pace deplină./S-avem o viață
senină.
Să facem din tun tractoare,/Din atom lumini, izvoare,/Din rachete nucleare/Pluguri de
arat ogoare.
Noi suntem Puterea Mare./Hai la luptă, deci, popoare!/Pentru pace și dreptate!/Pentru
viață-n libertate!¹⁰”*

(Din cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la grandioasa adunare populară de la 5 decembrie 1981, consacrată dezarmării și păcii)

Liderii din zilele noastre pot folosi astfel de discursuri emoționale și de responsabilizare pentru a-și consolida promisiunile privind reforma educației sau pentru a sublinia mesajul generic că educație este un sector cheie pentru societate, în care sunt necesare investiții. În opoziție, ne confruntăm cu un discurs-poem care nu are nicio legătură cu predarea literaturii și nici cu importanța educației; Ceaușescu se adresează adolescenților pentru a-i chema la „luptă” pentru „pace și dreptate” și „viață în libertate”. Propoziția „Noi suntem Puterea Mare” marchează politica externă izolaționistă pe care Ceaușescu o promova, îndepărtând România de Uniunea Sovietică, îmbrățișarea valorilor occidentale nefiind încă posibilă. El revendică populist un proces de unificare între Est și Vest: „Din lume ura dispară,/Toți cei cu inima bună - Est și Vest - mână în mână”, condamnând indirect Războiul Rece. Transformând rachetele nucleare în instrumente prin care revoluția proletară să devină realitate (tractoare, lumini, izvoare, pluguri), Ceaușescu este dornic să-și consolideze imaginea de erou în ochii cetățenilor, de militant curajos pentru pace, dreptate și libertate, ceea ce reprezenta exact opusul politicii sale interne. Educația, ca și cultura, deveneau instrumente în acest proces.

Poemul-discurs este el însuși parte a acestui univers dihotomist, în care totul poate fi văzut ca parte a unei clase: binele și răul nu sunt separate în urma unei analize raționale a indivizilor, ci mai degrabă în lipsa oricărui filtru critic,

¹⁰ Dumitru, Săvulescu, *Limba română – lecturi literare* (manual), clasa a VIII-a, 1987, disponibil la <http://manualul.info/> accesat la 15.12.2021

prin propagarea retoricii de partid, difuzate prin mijloacele de comunicare în masă controlate de către stat. Aparatul de stat multiplică mesajul liderului suprem așa cum editura de stat multiplică manualele școlare: fără o analiză critică. În acest discurs particular, universul dihotomist în care se situează războiul de clasă este compus din termeni opuși precum „Est și Vest”, „rachete nucleare și câmpuri de arat”, „tunuri și tractoare”. Răul poate deveni bun, dar numai prin solidaritate pentru pace mondială („Ura poate dispărea din lume”). Raymond Aron consideră că acest exercițiu dihotomist de portretizare a lumii poate fi văzut ca un semn de frustrare istorică. „*Pentru că a fost incapabil să își atingă obiectivele fără douăzeci și cinci de ani de haos și vărsare de sânge, partidul progresului a conceput, după eveniment, o nouă dihotomie prea simplificată – între bine și rău, între viitor și trecut*”¹¹.

Trecând la un comunism de tip național exclusivist, Ceaușescu a folosit atât măsuri blânde, precum propaganda (prin subordonarea tuturor instituțiilor legate de educație, cultură sau viața socială retoricii partidului-stat), cât și opresiunea, teroarea și închisoarea pentru a converti cetățenii la cauza sa, cu scopul de a-I convinge că acționează în interesul țării. Încă din primele etape ale vieții, cetățeanul a fost îndoctrinat cu ideea supremației partidului, așa cum reiese din aceste texte extrase dintr-un manual de literatură pentru elevii din clasa I și a II-a, publicat în 1982:

Partidul

*Oriunde merg,
În tot ce simt
Alături ești
Iubit Partid!*

*Ești școala nouă,
Cartea frumoasă,
Ești pâinea caldă
Ce-avem la masă.*

*Ești câmpul verde,
Ziua senină,
Hidrocentrala*

¹¹ Raymond, Aron, *op. cit.*, p. 10

Ce dă lumină.
Trăiască Partidul Comunist Român!¹²

Țara mea

Țara în care locuim se numește Republica Socialistă România. Avem o țară mare, frumoasă și bogată. Locuitorii ei sunt harnici și pricepuți. Capitala țării noastre este orașul București. Ești atât de frumoasă,/ Țara mea!/ Pentru tine-am să muncesc,/ An de an, să înflorești,/ Țara mea!¹³

În privința programelor școlare, erau predate cu prioritate fragmente de literatură care se aliniau la imaginarul marxism-leninismului, așa cum îl descria Ceaușescu însuși. În timp ce comisia responsabilă cu cenzura a decis să interzică mai multe cărți pentru că erau în contradicție cu filozofia guvernului, scriitori precum Mihail Sadoveanu (fost președinte al Adunării Naționale, distins cu Premiul Lenin pentru Pace în 1961) și Marin Preda au fost puternic promovați în manualele de literatură folosite pentru a-i învăța pe adolescenți despre literatură română. De altfel, în acest manual apărut în 1977, perioada de referință considerate drept punct culminant în literatura română este considerat anul în care Armata Roșie a eliberat România: „În unele privințe, cum e și normal, proza română de după Eliberare continuă realitatea anterioară, dar ea și-a dobândit cu timpul, în urma unor lungi căutări și firești eșecuri, o anumită individualitate estetică și, mai ales, o originalitate tematică de necontestat. Lucrul cel mai izbitor este că în toilul căutărilor, fără destulă perspectivă, fără o sedimentare mai adâncă, apar la un interval de câțiva ani câteva romane bune sau foarte bune: Desculț de Zaharia Stancu, 1948, Nicoară Potcoavă de Mihail Sadoveanu, 1952, Bietul Ioanide de G. Călinescu, 1953, Moromeții, vol. I, de Marin Preda, 1955, Străinul de Titus Popovici, 1955, Un om între oameni de Camil Petrescu (1953-1957), Groapa de Eugen Barbu, 1957 ș.a.¹⁴”

Atunci când studiau diferite genuri din literatură, elevii s-au confruntat cu texte și materiale în care erau abordate teme precum viața rurală, condiția muncitorului, conflictul de clasă sau exagerarea trecutului într-o manieră romantică. Estetica nu era suficientă pentru a justifica valoarea literaturii, era nevoie de un context politic și social. Astfel, genul realismului social (prezent în special în romane și povestiri scurte) a devenit din ce în ce mai popular. Un

¹² Maria Giurgea, Maria Georgescu-Boștină, *Abecedar* (manual), 1982, p. 101 disponibil la <http://manualul.info/> accesat la 15.12.2021

¹³ *Ibidem*, p. 100

¹⁴ Florian Crețeanu, Dumitru Andronache, Nicolae I. Nicolae, *op. cit.*, p. 179

exemplu care arată predilecția pentru romanele judecate după tematica lor, în raport cu contextul politic și cu doctrina promovată de Partidul Comunist: „Aproape fără excepție, întâiul deceniu republican e dominat de roman. Situația aceasta, aparent ciudată, are o explicație simplă. Romanele de mai sus au toate un punct de pornire în vechile realități sociale și un caracter, într-un anume sens, polemic. Scriitorii reiau temele tradiționale fundamentale (uneori propriile lor teme) - problema țărănească, istoria, drama intelectualului ș.a. - din perspectiva Revoluției Socialiste, propunând soluții umane, sociale, filozofice noi. Romanul contemporan începe în acest dialog cu trecutul, posibil într-o epocă agitată, de fierbere, de răsturnări, de restructurări esențiale. O epocă polemică a favorizat o literatură polemică. Dar romanului i s-a deschis și un alt câmp de investigație: societatea contemporană născută în Revoluția Socialistă¹⁵”.

Putem corela elementele proeminente ale ideologiei, prezente în manualele menționate mai sus, cu măsurile strategice pe care Partidul Comunist Român le-a votat în adunarea organizată în perioada 3 – 5 noiembrie 1971. Printre aceste măsuri, partidul a enunțat obligațiile ca toate instituțiile statului să se implice în creșterea gradului de conștientizare față de linia politică a republicii. Exagerarea elementului „socialist” în artă încă de la adoptarea Tezelor din iulie a fost doar un alt mecanism prin care Partidul Comunist condus de Nicolae Ceaușescu dorea să subordoneze orice eventuală voce disidentă. Promovarea cu obstinație a construcțiilor semantice create prin alăturarea forțată a adjectivului „socialist” – scriitor/literatură/poezie/artă socialistă – deși în realitate goale de conținut, reflectau, de fapt, viziunea regimului, pentru care orice act cultural trebuie să se desfășoare în limitele impuse de partid și să servească obiectivelor stabilite de acesta¹⁶.

Chiar dacă lansarea mini-revoluției culturale din 1971 a marcat începutul unui nou nivel al propagandei comuniste promovate la toate nivelurile societății, mulți specialiști în teoria literară recunosc că literatura română a înflorit în ciuda condițiilor grele. Au început să apară noi genuri, iar vocile disidente au contribuit în mod semnificativ la dezvoltarea literaturii naționale (Monica Lovinescu, Virgil Ierunca și alte voci disidente promovate în primul rând de Radio Europa Liberă). Cu toate acestea, nu am fi văzut oameni precum Mircea Dinescu, Dorin Tudoran, Ana Blandiana, Paul Goma sau Dan Deșliu fiind în centrul unor dezbateri privind literatura exilului în clasele de liceu din România. *Cei mai mulți dintre acești scriitori au fost ștampilați sub codul oficial*

¹⁵ *Ibidem*, p. 179

¹⁶ Cătănaș, Ana Maria, Dissident writers and the Romanian communist regime in the 1980's, Cuvintele puterii. Literatură, intelectuali și ideologie în România comunistă, 2015, p. 151

„inamic” în *evidențele Securității*¹⁷. Alții, cum ar fi Marin Preda, al cărui roman *Delirul* este recunoscut ca o declarație politică de admirație față de Nicolae Ceaușescu portretizat în opoziție cu un alt tiran al României din secolul al XX-lea, Ion Antonescu, au fost predați în școli, în special în licee, și sunt cunoscuți și în aceste zile pentru contribuția lor la genul realismului social.

Până la urmă, coabitarea cu regimul a avut avantajele sale. Refuzul ofertei era, totuși, o cale sigură spre descalificarea din statutul de scriitor. În epoca lui Ceaușescu, profesionalizarea scriitorilor a însemnat supravegherea ideologică a acestora și integrarea într-un regim de producție naționalizat, dar și *contopirea intereselor lor într-o breaslă și ridicarea statutului lor social*¹⁸. *Scriitorii și savanții au fost persecutați nu doar pentru asociații „burgheze”, ci pur și simplu pentru că au refuzat colaborarea activă cu noii conducători*¹⁹. Indexul cărților interzise a fost un element-cheie în strategia de propagandă a Partidului Comunist Român și, după 1971, toate resursele statului concepute astfel încât să se încadreze în definiția „omului nou”: un supus loial al elitei de partid (*nomenklatura*).

Elementele de ideologie, retorică și propagandă ale Partidului Comunist Român au fost prezente în toate manualele de literatură folosite în perioada național-comunistă din România, iar prezența acestora a fost amplificată și după publicarea Tezelor din iulie în 1971, care au marcat începutul dezvoltării cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu. Încă de la începuturile lor, manualele socialiste au fost folosite pentru a în-doctrina tinerii pe diverse teme precum supremația statului, mitul liderului providențial, lupta de clasă și, în cele din urmă, abordarea izolaționistă a relațiilor internaționale. Normalitatea în ceea ce privește organizarea conținutului unui manual de literatură era sinonim[cu a avea un portret lui Nicolae Ceaușescu pe una dintre primele pagini, poezii și texte referitoare la partidul-stat și la liderii săi și o listă strictă de scriitori aprobați, care au trecut testul cenzurii. Generalizarea acestor rezultate este supusă anumitor limitări. De exemplu, realizarea mai multor interviuri în rândul subiecților și analizarea modului în care aceste manuale și metode de învățare le-au schimbat viziunea asupra organizării societății ar îmbogăți cu siguranță perspectivele din domeniul nostru. Chiar dacă această analiză critică trebuie continuată pentru a stabili dacă și în ce măsură materialele educaționale manipulate de partidul-stat au afectat cunoștințele generale ale elevilor și în ce

¹⁷ Eugen, Negrici, *Literatura română sub comunism (1948-1964)*, 2010, p. 31

¹⁸ Ioana, Macrea-Toma, *Instituționalizarea scriitorilor în comunism. Premise ideologice și consecințe profesionale, Intelectualii și regimul comunist: istoria unei relații*, vol. IV, 2009, p. 76

¹⁹ Katherine, Verdery, *op. cit.*, p. 111

măsură, putem recunoaște un fapt cert: literatura, ca și științele sociale, a reprezentat un teren fertil pentru ideologizarea școlii prin dezvoltarea pârghiilor de diseminare a propagandei și consolidare a cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu.

TEHNOLOGIE ȘI CONFLICT. CUM ARMELE TRANSFORMĂ RĂZBOIUL

TUDOR TURIAN*

Abstract: *War is a human act that forces the enemy to obey our will, as Prussian strategist Carl von Clausewitz stated. Every battle during history was fought with the best weapons that existed at that time. There is a relation between the nature of the armament and the way a battle can be conducted. Therefore, the present work tries to analyze the connection amongst those two aspects of the war. Besides the introductory part, the work is divided into three different parts. In the first part I discuss some of the theoretical issues regarding the types of weapons used in combat. Much of these ideas are inspired by Clausewitz's work <<On war>>. In the second part I review the improvements of the weapons during the XIXth century caused by the Industrial Revolution. In the final part I try to analyze the relation between the weapons and the way they shaped the First World War. Firstly, I discuss how the artillery, the barbed wire and the trenches caused a war of attrition. The final paragraphs follow the invention of the tank and how its use in fights with combined weapons transformed the war into one of motion.*

Keywords: *Artillery, Infantry, Cavalry, Fight with combined weapons, War of Attrition, War of Motion.*

La momentul izbucnirii Primului Război Mondial, acesta părea din multe puncte de vedere un eveniment similar cu alte conflicte ce au avut loc pe continentul european în ultimele trei secole. În primă instanță, a fost primit cu entuziasm de societățile europene, fiind larg răspândit sentimentul că luptele aveau să se termine până la Crăciun. Rezultatul avea însă să fie unul cu totul diferit. Ororile și nivelul la care moartea putea fi semănată în rândul inamicilor, mobilizarea generală și pierderile imense suferite de ambele tabere aveau să determine schimbarea tipologiilor războaielor, introducându-se noțiunea de „război mondial”.

Privind retrospectiv, istoricii au argumentat incompetența liderilor politici în a observa modificările și progresul industrial ce aveau să transforme

* Student, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, e-mail: tudor.turian@yahoo.com profesor coordonator prof. dr. Virgiliu Țărău, Universitatea Babeș-Bolyai.

modul de purtare a războaielor. Însă nu avansul tehnologic *per se*, ci tipul acestuia va determina modul de purtare a noului război.

De la sfârșitul Războiului de 30 de ani, conflictele între marile puteri au fost o constantă a spațiului european. Următoarele două secole au văzut marile puteri confruntându-se de cel puțin cinci ori. Cele mai semnificative confruntări au fost Războiul de 9 ani (1688-1697), Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei (1700-1713), Războiul de 7 ani (1756-1763), Războaiele Revoluției Franceze (1792-1799) și cele Napoleoniene (1800-1815) și Războiul Crimeii (1853-1856). Toate acestea au avut următoarele caracteristici comune: au implicat marile puteri europene împărțite în tabere adverse sau între o alianță și un potențial hegemon, au avut Anglia/Marea Britanie drept custode al balanței de putere, au fost conflicte de durată, au implicat mari resurse militare, economice și financiare.

Din acest punct de vedere, nici conflictul început în august 1914 nu ar fi trebuit să fie diferit de celelalte. Și totuși, prin prisma rezultatelor acesta face parte dintr-o cu totul altă categorie.

Întrebarea care se naște e următoarea: ce modificări au avut loc, capabile să transforme întru totul strategia războiului și modul de purtare al acestuia? Cum au influențat noile arme modul de purtare a războiului? În ciuda posibilelor răspunsuri, adevărul este că nici Revoluția Industrială, nici dezvoltarea căilor ferate, nici afirmarea statelor naționale și nici militarismul societăților europene nu au fost cele care au modificat purtarea războiului. Răspunsul se află, după cum am afirmat, în tipul dezvoltării tehnologiei militare.

Generalului Patton îi este atribuită celebra remarcă potrivit căreia „războiul este purtat cu arme, dar câștigat de către oameni”. Aceasta evidențiază raportul existent între natura războiului, capacitatea tehnologică și resursa umană. Pare un truism a considera că orice război este purtat cu armamentul disponibil la momentul respectiv, însă într-un domeniu atât de complex studierea și înțelegerea naturii armelor este de maximă importanță, fiind o sarcină mai dificilă decât pare. Căci tocmai natura armelor este cea care determină opțiunile strategice, motiv pentru care un comandant trebuie să înțeleagă în profunzime capacitățile și dezavantajele acestora.

În privința tipologiei armelor, Clausewitz distingea între trei tipuri principale: „infanteria, cavaleria și artileria”¹. Fiecare dintre acestea avea propriile caracteristici, derivate din natura luptei. Astfel, „lupta consta din două componente ce trebuie să se distingă după natura lor: principiul distructiv al

¹ Carl von Clausewitz, *Despre război*, Editura Antet Revolution, p. 133.

focului și lupta corp la corp”². Repartizarea între cele trei tipuri de arme este în felul următor: „artileria, evident, acționează prin principiul distructiv al focului, cavaleria prin lupta corp la corp, infanteria prin ambele”³. Aceste considerente sunt esențiale și în raportul dintre atac și apărare: „În lupta corp la corp, esența apărării este să rămână nemișcată, ca înrădăcinată în pământ; esența atacului este mișcarea. Cavaleria este cu totul lipsită de prima calitate și se bucură în mod deosebit de a doua. Ea se pretează deci numai la atac. Infanteria are, în mod deosebit calitatea rezistenței pe loc, dar nici nu este cu totul lipsită de mobilitate”⁴. De aici rezultă corelația apărare-immobilism și atac-mișcare, astfel încât modul de purtare a unui război este dat de preponderența unui anumit tip de arme.

În cazul în care artileria predomină, la fel ca în timpul Primului Război Mondial, conflictul va fi unul static, de uzură: „un surplus de artilerie trebuie să ducă la un caracter mai defensiv și mai pasiv al războiului; se va recurge mai mult la poziții fortificate”⁵. În cazul celui de-al Doilea Război Mondial însă, în care predominau tancurile și aviația, am avut de-a face cu un război în mare parte ofensiv, de mișcare și manevră.

Totodată, legătura dintre infanterie și artilerie va da războiului un caracter defensiv, în care avansul infanteriei va reprezenta singura modalitate de atac. Prin această legătură, un război va putea fi mai ușor susținut, chiar și în lipsa cavaleriei: „Este mai greu să te lipsești de artilerie decât de cavalerie, pentru că artileria este principalul mijloc al nimicirii, iar lupta ei este mai contopită cu a infanteriei”⁶.

În secolul al XIX-lea, Revoluția Industrială a dus la progrese semnificative în domeniul artileriei și al dotării infanteriei, însă nu s-a făcut niciun avans important în cel al cavaleriei.

Infanteria a beneficiat de aproape un secol de descoperiri în domeniul tehnicii militare. Începând cu anii 1830, se dezvoltă capsele perforante ce vor înlocui camerele de încărcare de la muschete. Ulterior, închizătorul va crește de până la șapte ori puterea tirului. De asemenea, de acum încolo, soldații vor fi capabili să încarce și din poziția culcat, fapt ce va avea importante consecințe tactice. Asta deoarece, se poate afirma că puterea de foc a unei unități de luptă este echivalentă cu capacitatea totală a soldaților de a trage la o comandă. Prin

² *Idem.*

³ *Idem.*

⁴ *Idem.*

⁵ *Ibidem*, p. 135.

⁶ *Ibidem*, p. 137.

aceasta practic, soldații dintr-un regiment sau batalion puteau fi dispuși acum pe trei rânduri din care trăgeau simultan. Perioada dintre anii 1830 și până la începutul anilor 1860 va cunoaște un progres extraordinar prin invenția glonțului conoidal, cunoscut și drept glonțul Minié. Prin intermediul tehnicii balistice noi, creștea astfel puterea de tragere și precizia armelor. În continuare, în anii 1860 vor apărea pușca Chassepot, cu închizător aproape perfect, folosită de armata franceză, sau pușca Dreyse a armatei prusace cu închizător la fund. În următoarele două decenii însă un nou progres va fi făcut odată cu apariția puștilor cu încărcător⁷. Începând cu 1874, armata franceză va beneficia de pușca Gras cu cartuș metalic, iar mai apoi de pușca Lebel cu tragere rapidă, după anul 1886. Din 1888, armata germană va fi dotată cu pușca Mauser cu încărcător, armă ce putea trage până la o distanță de 1800 m⁸. Anul 1884 a fost însă un reper pentru progresul efectuat în domeniul tehnicii militare. În primul rând, în acest an a fost inventată pulberea albă, sau pulberea fără fum, care a dus la reducerea calibrului unui cartuș, introducându-se astfel banda încărcătoare, crescând în acest fel viteza și precizia. În al doilea rând, a fost inventată mitraliera Maxim de către americanul Hiram Maxim. Mitraliera de 0,45 inchi, operată de patru oameni, putea să tragă până la 500 de focuri pe minut⁹. Prin puterea de foc de care dispunea, dar mai ales prin rapiditatea cu care putea secera un batalion întreg, mitraliera era cu siguranță arma crucială în infanteria unei armate. Dovadă stă faptul că din 1898 și până în 1908 aceasta avea să devină o armă standard în cadrul unui batalion din armata germană¹⁰.

În plus, trebuie menționată și inventarea sârmei ghimpate în 1874, inițial folosită în America pentru împrejmuirea fermelor, dar mai apoi având importante aplicații militare. În timpul Primului Război Mondial, sârma ghimpată împreună cu mitraliera și tranșeele au format ceea ce era cunoscut la acea vreme drept trinomul SG+T+M¹¹. Combinația aceasta dintre puterea de foc a mitralierei, caracterul de fortificație al tranșeelelor și efectul stopant al sârmei ghimpate va conferi un aspect mult mai defensiv războiului, făcând practic orice

⁷ Colin S. Gray, *Războiul, Pacea și Relațiile Internaționale: o introducere în istoria strategică*, trad. de Ramona Lupu, Polirom, Iași, 2010, pp. 88-89.

⁸ F.-G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *Istoria Universală, Vol. 3: Evoluția lumii contemporane*, trad. de Maria Cazanac și George Anania, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2009, p. 167.

⁹ Niall Ferguson, *Imperiul: cum a creat Marea Britanie lumea modernă*, trad. de Cornelia Marinescu, Polirom, Iași, 2018, p. 197.

¹⁰ *Ibidem*, p. 234.

¹¹ F.-G. Dreyfus *et. alii*, *op. cit.*, p. 311.

tentativă de înaintare a infanteriei inutilă. Și tot la capitolul infanterie trebuie menționat și stilul de tragere în anfiladă, folosit în special de infanteria germană, ce avea drept efect maximizarea victimelor cu ajutorul preciziei crescute.

Al doilea tip de arme în cadrul căruia s-au făcut mari progrese este artileria. În primă instanță, tunurile erau făcute din alamă și fier, iar după Războiul Crimeii din oțel. În anii 1860 și acestea vor avea parte de modificări majore. În primul rând, țeava ghintuită va înlocui țeava lisă, crescând astfel precizia. Totodată, încărcarea pe la gură va ceda locul încărcării pe la chiulasă, iar obuzele solide vor fi înlocuite de cele explozive. În plus, în anii 1890 puterea va fi sporită prin reducerea reculului odată cu apariția sistemului de eliberare a gazelor prin spate¹². În preajma Primului Război Mondial, armata franceză va beneficia de cea mai bună artilerie din lume prin intermediul tunului de câmp de 75 de mm cu frână oleopneumatică. Armata germană era dotată cu tunurile Krupp, extrem de mobile și cu obuziere de mare calibru, de 105 mm și respectiv de 150 mm¹³. Totodată, datorită dimensiunii mari, au adoptat un stil de tragere în linie curbă. Importanța tactică a tunului a fost exprimată concis de către colonelul francez Grandmaison: „Pe teren descoperit, un atac frontal al infanteriei sub focul inamic este imposibil. Tunului îi revine sarcina de a asigura o barieră împotriva inamicului, cât timp durează apropierea laborioasă a infanteriștilor”¹⁴.

Astfel, după cum se poate remarca, până la începutul Primului Război Mondial s-au făcut progrese semnificative în domeniile artileriei și infanteriei, însă niciunul în cel al cavaleriei. Prin urmare, la momentul izbucnirii conflictului în august 1914, statele-majore ale puterilor beligerante s-au confruntat cu serioase probleme tactice, strategice și logistice.

În primul rând, la nivel tactic, principalele probleme constau în incapacitatea efectuării manevrelor și în lipsa elementului surpriză. Imposibilitatea practicării unui război de manevră se datora faptului că teatrele de război (frontul vestic și cel italian) nu dispuneau de flancuri și nici de o cavalerie capabilă să susțină atacul. Lipsa elementului surpriză se datora modului de folosire a artileriei, care trebuia să tragă focuri de identificare a țintei, folosindu-se de asemenea și bombardamentul de pregătire (7 zile în cazul ofensivei de pe Somme). Tot în domeniul tacticii, o problemă majoră în momentul ofensivei era cea a intrării și a ieșirii din zona atacată. Întrucât în lipsa

¹² Colin S. Gray, *op. cit.*, p. 89.

¹³ F.-G. Dreyfus *et. alii*, *op. cit.*, p. 298.

¹⁴ *Ibidem*, p. 301.

cavaleriei singura care putea efectua manevre ofensive era infanteria, aceasta avea o sarcină imposibil de pus în practică, întrucât teoretic trebuia să străpungă linia de apărare inamică, să străbată linii succesive ce puteau avea și câțiva kilometri adâncime și să asigure zona pentru a putea fi fructificat câștigul¹⁵.

În privința logisticii, principala problemă era cea a aprovizionării la nivelul frontului. Tehnologia existentă la acel moment permitea cel mult aprovizionarea susținută pe o distanță de 10-20 km¹⁶. În schimb, căile ferate au avut un impact în special la nivel strategic, prin capacitatea de deplasare pe distanțe mari într-un timp relativ scurt.

Astfel, prin natura armamentului existent și în lipsa unor soluții tactice, războiul va fi, până în 1917 unul de uzură.

Dificultatea purtării războiului va fi dată și de către factorul natural, și anume terenul. În ciuda dezvoltării tehnologice și mai ales a utilizării avioanelor, terenul avea să joace în continuare un rol fundamental atât la nivel strategic, cât și tactic. Influența terenului asupra războiului se restrânge la trei aspecte generale, potrivit lui Clausewitz: „ca obstacol de acces, ca obstacol de vedere și ca acoperire contra acțiunii focului inamic”¹⁷. Deplasarea unor mari mase de oameni pe zone întinse trebuie să țină astfel cont de particularitățile reliefului. Pe o câmpie deschisă, accesul se face relativ ușor, fiind accesibilă războiului de manevră. Regiunile muntoase nu permit accesul liber în orice punct, facilitând în special un război al infanteriei, în care aceasta se deplasează în grupuri restrânse. Zonele împădurite, mlăștinoase sau intens locuite, cu o densitate mare a populației îngreunează și ele accesul și deplasarea în formațiuni mari de luptă. Astfel, după cum remarcă Clausewitz,

Dacă vom ține seama de ansamblul fenomenelor, vom afla că, în esență, o regiune se îndepărtează în trei feluri de noțiunea de câmpie deschisă, degajată: întâi prin configurația terenului, deci prin ridicături și depresiuni ale lui, apoi prin păduri, bălți și lacuri, ca fenomene naturale și, în sfârșit, prin efectele agriculturii. În toate trei direcțiile crește influența asupra acțiunii militare. Dacă urmărim aceste direcții pe o anumită distanță, distingem terenul muntos, cel puțin cultivat, acoperit cu păduri și bălți, și cel foarte cultivat. În toate trei cazurile terenul contribuie, deci, ca războiul să devină mai complicat și mai tehnic¹⁸.

¹⁵ Colin S. Gray, *op. cit.*, p. 118.

¹⁶ F.-G. Dreyfus *et. alii*, *op. cit.*, p. 312.

¹⁷ Clausewitz, *op. cit.* p. 173.

¹⁸ *Idem.*

În timpul Primului Război Mondial, toate aceste constante geografice s-au manifestat în unul sau altul dintre fronturi. Înainte de a trece la analiza lor însă, trebuie să mai aprofundăm modul în care aceste tipuri de teren influențează lupta. „Fiecare dintre cele trei tipuri de teren acționează, deci, în mod întreit, ca obstacol al accesului, al ușurinței de observare, ca acoperire, și anume fiecare în felul său”¹⁹, notează în continuare strategul prusac. Cele trei tipuri de teren se îmbină cu cele trei probleme generate în următorul mod: „Într-un teritoriu împădurit predomină obstacolul observării, într-unul muntos cel al accesului, în zone foarte cultivate cele două obstacole există la un grad mediu”²⁰. Desigur că odată cu dezvoltarea avionului pe parcursul războiului și folosirea acestuia inițial pentru recunoaștere, caracterul de împiedicare a observării al pădurilor se va diminua. Astăzi, prin folosirea tehnicilor de supraveghere prin satelit, caracterul atribuit de Clausewitz acestui tip de teren dispare aproape în totalitate. Desigur, asta este valabil doar pentru armate mari, precum cele folosite în războaiele mondiale, însă grupuri de insurgenți încă se pot ascunde în zonele împădurite din America de Sud sau în cele muntoase din Pakistan și Afghanistan.

Strategia din timpul Primului Război Mondial poate fi rezumată într-un mod destul de simplu: centrul continentului european era stăpânit de către Imperiul German alături de aliatul său, Austro-Ungaria. Pe cele două flancuri ale Puterilor Centrale se aflau Imperiul Rus la est, respectiv Franța la vest. Sudul Germaniei era protejat de un posibil atac prin prezența munților Alpi, însă granița Italiei cu Austro-Ungaria o făcea vulnerabilă la o posibilă penetrare militară. Astfel, germanii prin intermediul Planului Schlieffen încercau să își concentreze forțele în primă instanță pe flancul vestic, iar mai apoi să le redirecționeze înspre cel estic, împotriva colosului rus. Aliații în schimb încercau să strângă Puterile Centrale ca într-un clește: Germania dinspre vest, Austro-Ungaria dinspre sud, ambele dinspre est. Prin urmare, principalele teatre de operațiuni au fost în aceste trei zone, fiecare diferit de către celălalt și cu propriile caracteristici geografice. În primul rând, frontul de vest se întindea de la granița Elveției, prin nordul Franței și prin Belgia până la Canalul Mânecii pe o lungime de aproximativ 800 km. Zona aceasta era una cu o mare densitate de populație, cu o agricultură intensivă și de asemenea puternic industrializată, făcând astfel parte din acel tip de teren cu un grad mediu de dificultate. Aici se adaugă și faptul că partea vestică a frontului, cea a Flandrei, era una străbatută de numeroase canale, care, în urma bombardamentelor artileriei au creat o vastă

¹⁹ *Idem.*

²⁰ *Idem.*

zonă mlăștionasă, crescând astfel dificultatea de a opera în acest teatru de război. În fapt, aceste aspecte au fost observate și de către Clausewitz cu aproape un secol în urmă: „cel mai puternic acționează tipul uzitat în Flandra, în Holstein și în alte regiuni, unde terenul, [este] străbătut de multe șanțuri, garduri, garduri vii și diguri”.

Pe lângă aspectele geografice și cele militare, la desfășurarea unui război static pe acest front au contribuit și aspecte precum densitatea trupelor de pe front, existând de exemplu 3000 de soldați francezi la fiecare kilometru²¹. Totodată, deși de partea Puterilor Centrale frontul era apărat doar de Germania, de partea Aliaților erau dispuse în principal trupele francezilor și ale britanicilor, două dintre cele mai mari și industrializate națiuni din lume, dar și a altor națiuni mai mici, precum Belgia și mai apoi Portugalia, iar începând cu 1918, aveau să sosească în număr mare trupele americane. Astfel, numărul de soldați disponibili era superior germanilor, însă nu într-o așa măsură încât să poată relua războiul de mișcare.

Frontul sudic a apărut abia în 1915, odată cu intrarea Italiei în război de partea Aliaților după semnarea Tratatului de la Londra din 26 aprilie din același an. Granița dintre Italia și Austro-Ungaria era una îngustă și muntoasă, existând o singură zonă cu relief mai puțin accidentat, lată de 32 de km, la nord de Trieste²². Astfel, posibilitățile de ofensivă strategică erau și mai limitate decât pe frontul de vest, făcând apărarea relativ ușoară. Această idee este confirmată și de numărul mare de ofensive ale italienilor, toate în zona platoului Bainsizza, și toate oprite de către armata austriacă (de exemplu, doar până la înfrângerea italiană de la Capporetto din 24 octombrie 1917 au avut loc nu mai puțin de unsprezece ofensive).

Frontul estic în schimb se întindea pe o distanță de aproximativ 1600 de kilometri, de la Marea Baltică în nord și până la Marea Neagră în sud. Din partea Aliaților zona era apărată de către Imperiul Rus (și România după 1916), iar din partea Puterilor Centrale atât de către Germania cât și de către Austro-Ungaria. Fiind un front aproape dublu față de cel din vest, nu putea exista aceeași densitate de soldați, aceasta fiind de doar 1000 de ruși la fiecare kilometru, de trei ori mai puțin decât cel al francezilor²³. De asemenea, rușii dispuneau aproape în orice moment 90 de divizii aici contra a 80 de divizii germane și

²¹ Norman Stone, *Primul Război Mondial: o scurtă istorie*, trad. de Cora Radulian, Litera, București, 2021, p. 64.

²² *Ibidem*, p. 90.

²³ *Ibidem*, p. 64.

austro-ungare²⁴. Cu excepția ariei din jurul Carpaților, care este o zonă muntoasă, frontul estic era marcat de un teritoriu vast acoperit fie de păduri, fie de mlaștini și lacuri. Astfel, el nu se preta la un război static, precum celelalte două fronturi, fiind mult mai deschis la un război de manevră, prin încercuri pe flancuri, cum a fost cazul încă din 1914 în bătălia de la Tannenberg.

Înainte de a trece la problemele legate de dezvoltarea tancurilor, trebuie precizat că încercări de a obține și folosi noi arme s-au mai făcut după izbucnirea conflictului. Un caz notoriu este cel al utilizării gazului otrăvitor. Deși interzis prin Convenția de la Geneva, germanii nu au ezitat să-l folosească începând cu anul 1915. Scopul lor era de a lua prin surprindere inamicul, crezând că astfel vor putea să câștige un avantaj strategic semnificativ. A fost folosit pentru prima oară împotriva rușilor în ianuarie, însă fără a obține un avans semnificativ²⁵. Utilizarea sa pe o scară mai largă avea să se facă după bătălia de la Ypres, din aprilie 1915. În primă instanță gazul otrăvitor a creat panică în rândul trupelor aliate, dar germanii nu au putut profita de asta, întrucât și ei erau nevoiți să intre în acea zonă contaminată. Ulterior au apărut modalități eficiente de a combate acest nou tip de armă prin folosirea măștilor de gaz. Motivul pentru care gazul otrăvitor nu a fost acea armă-minune la care sperau germanii este unul destul de simplu: comparativ cu alte tipuri de arme, aceasta avea nevoie de un proces mai îndelungat pentru a ucide. Mai întâi trebuia eliberat, apoi trebuia să se asigure că vântul purta gazul în direcția inamicului, dar mai important, acesta nu ucidea exact la momentul contactului, ci avea nevoie de mai mult timp pentru a acționa. Timp care, în mod evident, putea fi folosit pentru a-i contracara efectele. Acest argument poate fi susținut și dacă ne gândim că mulți dintre soldații afectați nu mureau, ci treceau prin perioade de convalescență, cum a fost și cazul caporalului Adolf Hitler. Astfel, gazul otrăvitor nu a adus nici un succes strategic, nici măcar tactic, ci doar a crescut suferințele provocate combatanților de ambele părți.

Revenind la chestiunile de tehnică militară, confrunțați cu astfel de probleme, se încearcă inventarea unor arme pentru scoaterea războiului din tranșee. Ideea unui car de luptă a pornit de la invenția americană a tractorului cu șenile Holt. Tancul a fost dezvoltat concomitent de către francezi (sub îndrumarea colonelului Estienne) și de către englezi (la îndemnul și sub

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 83.

supravegherea lui Winston Churchill și a generalului Swinton) începând cu februarie 1916²⁶.

Ca tip de armă, tancul este continuatorul de drept al cavaleriei. Acesta întrunește principala sa calitate, și anume mobilitatea. Desigur, la început, tancurile erau greoaie și se deplasau încet. Primele modele de tancuri cântăreau până la 30 de tone, iar deplasarea lentă și faptul că se defectau constant nu le făcea să fie considerate drept alternative viabile pentru folosirea în luptă²⁷. În privința tipologiei de arme specific clausewitene, tancul combină mobilitatea cavaleriei cu puterea de foc specifică artileriei (și nu cu lupta corp la corp). Forța tancului creștea astfel exponențial și era mult superioară celei a cavaleriei, făcându-l astfel principala armă a luptei terestre. Desigur, rolul acesta îl va avea doar mai târziu, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în perioada Marelui Război modelele rudimentare neputând face față cerințelor intensive ale unui război de mișcare. Și totuși, forța maximă a unei armate este dată de combinarea celor trei categorii de arme. Prin urmare, folosit într-un număr considerabil și în formații compacte, într-un sistem de luptă tactic cu arme combinate, tancul a putut reda capacitatea ofensivă armatelor aliate.

Tancurile au fost folosite pentru prima dată în cadrul ofensivei din aprilie 1917 a generalului Robert Nivelle, însă numărul lor redus (200) nu a influențat rezultatul, majoritatea împotmolindu-se pe culmile de la Chemin des Dames²⁸. Rezultate mai notabile au avut loc în cadrul ofensivei britanice de la Cambrai²⁹ (20 noiembrie-3 decembrie 1917), când s-a reușit pentru prima dată penetrarea liniei Hindenburg pe un perimetru de 10x12 km, însă poziția nu a putut fi menținută. În campania din 1918, tancul însă avea să fie folosit cu un succes considerabil. Producția tot mai mare, în special cea britanică (vezi tabelul de mai jos), va duce la utilizarea pe scară largă a noii invenții. Primul rezultat semnificativ și din punct de vedere strategic are loc în cadrul ofensivei din 18 iulie a generalului Foch, în care sunt folosite aproximativ 900 de tancuri. În ofensiva lansată în 8 august în Picardia, tancurile au asigurat avansul pe o distanță de 10 km într-o singură zi³⁰. Din acest moment, războiul de mișcare se va relua.

²⁶ F.-G. Dreyfus *et. alii*, *op. cit.*, p. 313.

²⁷ Stone, *op. cit.*, p. 114.

²⁸ F.-G. Dreyfus *et. alii*, *op. cit.*, p. 332.

²⁹ Ian Kershaw, *Drumul spre iad. Europa, 1914-1949*, trad. de Alexandru Țirdea, Litera, București, 2017, pp. 87-88.

³⁰ F.-G. Dreyfus *et. alii*, *op. cit.*, p. 337.

Producția de tancuri a Marii Britanii ³¹				
1914	1915	1916	1917	1918
-	-	150	1110	1359

Și pentru a întări argumentul în privința rolului jucat de tancuri, analizarea situației armatei germane în 1918 este revelatoare. În primăvara anului, ca urmare a semnării Tratatului de la Brest-Litovsk la 3 martie 1918, Luddendorf și Hindenburg sunt capabili să mute 600 000 de soldați pe frontul de Vest. La sfârșitul lui martie, în momentul lansării ofensivei, aveau o superioritate de 191 de divizii contra a 175 de divizii aliate³². Operațiunea Michael, un succes în primă instanță datorat folosirii noii tactici de infiltrare perfectate de către generalul Oskar von Hutier în bătălia de la Riga (1-3 septembrie 1917)³³, se va împotmoli în curând în fața rezistenței Aliților. În schimb, ofensivele lansate de Marea Britanie, Franța și Statele Unite au avut succes nu datorită dezintegrării armatei germane, întrucât aceasta va fi o forță capabilă de luptă până la începutul lui noiembrie 1918, ci datorită rolului tactic al tancurilor. Acestea, pavând zona moartă și neutralizând efectul sârmei ghimpate, a făcut-o accesibilă avansului infanteriei, care începea să fie net superioară numeric celei germane prin intrarea masivă în luptă a trupelor americane. Prin urmare, eliminând un element vital al trinomului SG+T+M, se dăruia capacitatea defensivă a acestuia, întrucât o linie de apărare are doar rezistența punctului cel mai slab.

Astfel, tehnologia militară a avut un rol fundamental în modul de purtare a Primului Război Mondial, conferindu-i un caracter defensiv și de uzură în primă instanță prin prezența masivă a artileriei și a trinomului SG+T+M, iar mai apoi unul ofensiv și de mișcare începând cu 1918, prin folosirea pe scară largă a tancului în bătălii cu arme combinate.

În final, o ultimă chestiune ce trebuie evidențiată este cea a luptei cu arme combinate. Am văzut cum tancul, folosit alături de artilerie și infanterie în Primul Război Mondial a putut să ducă la reluarea unui război de mișcare. Însă pentru a înțelege mai exact forța pe care o generează utilizarea tuturor tipurilor

³¹ Paul Kennedy, *Ascensiunea și decăderea marilor puteri: transformări economice și conflicte militare din 1500 până în 2000*, trad. de Laurențiu Ursu, Teodora Moldovanu, Lucia Dos și Ramona Lupu, Polirom, Iași, 2017, p. 249.

³² Colin S. Gray, *op. cit.*, p. 116.

³³ *Ibidem*, p. 120.

de arme într-un război trebuie să analizăm tehnica *blitzkrieg*-ului folosită de naziști în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Reîntorcându-ne la Clausewitz, și în această privință el remarca simplu: „Combinarea celor trei [tipuri de arme-n.n.] dă maximum de putere”³⁴. Superioritatea acestei strategii a reieșit în primele campanii desfășurate de Germania nazistă. Polonia, prin geografia ei plană, a fost terenul perfect de testare a noii tehnici³⁵. Concentrarea tancurilor în grupuri compacte care înaintau cu viteză și tăiau liniile de comunicație ale inamicului, beneficiind de sprijin aerian și urmate îndeaproape de infanterie aveau să reprezinte un nou mod de purtare a războiului. Acesta devenea acum mult mai mecanizat, iar noile tactici necesitau cooperarea îndeaproape a tuturor forțelor armate. Dacă Polonia a fost terenul de exercițiu, adevăratul test avea să vină în primăvara anului 1940 pe frontul de vest. Căderea Norvegiei și a Danemarcei într-o singură zi nu atesta cu veridicitate forța *blitzkrieg*-ului, întrucât cele două nu erau sub nicio formă capabile să se opună agresiunii germane. Însă înfrângerea Franței și a Marii Britanii care a urmat și a avut loc în aproximativ trei săptămâni avea să confirme forța devastatoare a noii tehnici de luptă. Superioritatea acestei strategii rezultă în primul rând din viteza și mobilitatea cu care se deplasează forța atacatoare, surpriza fiind în război un element esențial. În al doilea rând, resursele necesare pentru a duce la îndeplinire un atac de acest tip sunt mai restrânse decât cele necesare pentru un război de uzură. Însă și în privința strategiei de tip *blitzkrieg* există două dezavantaje majore: nu se poate susține pe o perioadă îndelungată și nu se pretează la acțiuni defensive. Primul caz a fost evidențiat de către operațiunea Barbarossa și eșecul ei. Cel de-al doilea de către bătălia din Ardeni din 1944, care în ciuda succesului inițial al germanilor, nu a putut să-și ducă la îndeplinire obiectivele.

Războiul este o acțiune strict umană și are loc de când primul strămoș al omului a folosit un băț sau un os pentru a-și ataca inamicul. De atunci și până în prezent armele și tehnica de luptă au evoluat, însă natura războiului a rămas aceeași. Scopul său este de a-ți impune voința asupra adversarului, iar aceasta se face prin intermediul armelor. Astfel, tipurile de arme existente într-un anumit moment vor fi și cele care vor determina modul în care se poartă acel război. După cum a fost cazul Primului Război Mondial, evoluția și prezența semnificativă a artileriei au asigurat un caracter defensiv al conflictului. Din contră, dezvoltarea tancurilor și a aviației în perioada interbelică vor face ca Al

³⁴ Clausewitz, *op. cit.*, p. 134.

³⁵ Andrew Roberts *Furtuna războiului. O nouă istorie a celui de-al Doilea Război Mondial*, trad. de Florin Sia, Litera, București, 2020, p. 82.

Doilea Război Mondial să fie unul de mișcare, în care marile ofensive au fost prezente în ambele tabere. De atunci și până în prezent nu a mai existat un mare război între marile puteri, însă conflictele la o scară mai redusă au persistat. Cert este însă că războiul ca activitate umană nu va dispărea, iar desfășurarea sa va fi în continuare dictată de către tehnologia militară existentă.

CURTEA REGALĂ ÎN ANII REGENȚEI (20 IULIE 1927 - 8 Iunie 1930): CONSIDERAȚII GENERALE

TUDOR VIȘAN-MIU*

Abstract: *This study is dedicated to the Royal Court of Romania during the minority reign of King Michael. Having an underage monarch serving under a Regency of three was a historical novelty for Romanian monarchical tradition. Lacking any such experience, the Romanians, from average citizens to the politicians, would get confused in understanding where the power actually resided – and even the members of the Court were affected by such misconceptions. The head of the Royal Family was Prince Nicolae, one of the Regents. The nominal head of the Court was King Michael, but, as a young boy, he was still under the guardianship of his mother, Princess Helen. The Court's dignitaries had their offices inside the Royal Palace, while the child sovereign lived with his mother in a villa several blocks away uptown. Above all, Queen Maria, the wife of the late monarch, King Ferdinand, was still seen as the Royal Family's most authoritative figure. Our research, based on historical archives all memories, is focused on how the Royal Court organised around the three Regents while still serving the King – thus highlighting the problems created by Prince Carol when he renounced his claim to the Throne in 1925 and providing our own answer to a matter of historical counterfactualty: could the Regence last until King Michael's coming of age, in 1939?.*

Keywords: *Constantin Iliott, Regency, King Michael*

La 4 ianuarie 1926, în momentul în care Parlamentul, reunit în „Reprezentanță Națională”, a validat renunțarea la tron a principelui Carol și noua linie de succesiune, a aprobat și desemnarea unei Regențe care l-ar fi tutelat pe succesor (principele moștenitor Mihai) în eventualitatea în care regele (Ferdinand I) s-ar fi stins din viață înainte de majoratul nepotului său¹. S-a optat,

* Universitatea din București – Școala Doctorală de Istorie. Coordonatorul lucrării este dr.habil. Cosmin Budeancă (Universitatea din București – Școala Doctorală de Istorie).

¹ În general, Ioan Scurtu, *Criza dinastică din România: 1925-1930*, Editura Enciclopedică, București, 1996. Câteva considerații personale, la Tudor Vișan-Miu, „Regele Ferdinand - o succesiune complicată”, în *Anuarul Societății de Științe Istorice din România - Filiala Câmpina*, nr. 12/2012, pp. 46-49.

conform Constituției, pentru o formulă de trei, tipică pentru tradiția românească a locotenențelor². Au fost desemnați principele Nicolae, patriarhul Miron Cristea și Gheorghe Buzdugan, prim-președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție³. Regența a intrat în funcțiune la 20 iulie 1927, când membrii ei au depus jurământul împreună cu regele minor (Mihai I).

În 1927, dinastia regală domnea deja de 61 de ani, iar lunga domnie de 48 de ani a regelui Carol I (1866-1914) obișnuise publicul românesc cu un o formă de continuitate monarhică. Odată cu Regența, puterea s-a disipat într-un mod care a dat naștere la confuzii și nelămuriri. Principele Nicolae, fiind cel mai în vârstă membru masculin al dinastiei, era considerat și „șeful familiei regale” pe timpul minoratului regelui – situație care îi conferea autoritate în chestiunile de familie și care a nemulțumit-o pe principesa-mamă Elena⁴. În același timp, regina Maria (bunica regelui) continua să se impună în familie cât și în societate prin autoritatea câștigată în timpul războiului. În palatul regal de la Cotroceni, reședința reginei Maria⁵, politicienii veneau în audiență cu așteptări mai mari decât când se prezentau în fața membrilor Regenței⁶.

Sugestive sunt și soluțiile găsite de instituțiile care aveau înaltul patronaj regal și care, în fața noii situații, s-au văzut nevoite să improvizeze pentru a menține o protecție activă care să o substituie pe cea deocamdată nominală (a

² Constituția din 1923 stabilea că locotenența regală sau Regența vor fi compuse din trei persoane (art. 79, respectiv, art. 83). Același lucru îl prevedea pentru locotenența domnească și pentru Regență Constituția din 1866 (art. 84, respectiv, art. 88). În 1866, locotenența care a asigurat tranziția între Alexandru Ioan Cuza și Carol I avea trei membri; în 1848, locotenența care a preluat puterea de la guvernul provizoriu pașoptist al Valahiei avea trei membri etc.

³ Principele Nicolae reprezenta familia regală dar și Armata, ca ofițer activ (Armata fusese reprezentată și în locotenențele din 1848 și 1866, de Christian Tell, respectiv, Nicolae Haralambie). La momentul preluării puterii, la 20 iulie 1927, Buzdugan a fost singurul membru al Regenței care a trebuit să demisioneze din funcția sa activă, de la Înalta Curte (*MOF*, nr. 160 din 22 iulie 1927, p. 9979).

⁴ Maria, regină a României, *Însemnări zilnice: 1929*, trad. de Georgeta Filitti, note de Nicolae Pepene, Corint, București, 2021, p. 22, însemnare din 1 ianuarie 1929.

⁵ Și principele Nicolae rezida la Cotroceni, dar își desfășura activitatea oficială la Palatul Regal din București. Venind pe tron în 1930, regele Carol al II-lea a lăsat reginei Maria reședința de la Cotroceni și s-a instalat într-o casă din spatele Palatului Regal.

⁶ Jurnalele reginei Maria și ale oamenilor politici români din anii Regenței îndreptățesc această apreciere. Pentru o implicare directă a reginei Maria în chestiunea completării locului vacant din Regență, vezi urm.

regelui minor). Academia Română, de exemplu, a completat președinția onorifică a regelui prin cooptarea regenților ca membri de onoare⁷.

În anii Regenței, Curtea regală a păstrat organizarea introdusă de regele Ferdinand în anul 1920, când a creat funcția de „ministru al Casei Regale”, având rolul de șef superior al Curții. Primul titular, diplomatul Nicolae Mișu⁸, a murit în 1924, fiind înlocuit de diplomatul Constantin Hiott⁹. Al doilea în ierarhia Palatului era șeful Casei Militare Regale, care era mereu un general. În iunie 1927, fostul titular (generalul Paul Angelescu¹⁰) intrase în guvernul Barbu Știrbei ca ministru de Război, așa încât Regența l-a înlocuit cu un fost adjutant regal, generalul Nicolae Condeescu¹¹.

⁷ În cadrul Academiei Române, principele Nicolae și Gheorghe Buzdugan au fost aleși membri de onoare în 1929; Miron Cristea fusese ales membru de onoare în 1919, după ce a devenit mitropolit-primat al Bisericii Ortodoxe Române.

⁸ Nicolae Mișu (1858-1924), diplomat, ministru plenipotențiar al României la Londra (1912-1919), ministru al Afacerilor Străine în guvernul Văitoianu (15 octombrie-28 noiembrie 1919), delegat al României la Conferința de Pace de la Paris, administrator al Domeniului Coroanei (9 decembrie 1919-15 mai 1920) și ministru al Casei Regale (1920-1924). Cf. Daniel Cain, *Un trimis al Maiestății Sale: Nicolae Mișu*, Editura Anima, București, 2007.

⁹ Constantin Hiott (1861-1941), om politic și diplomat, a fost ministru plenipotențiar la Praga (1 august 1920 – 1 martie 1925). Ministru al Casei Regale (numit la 20 septembrie 1924, și-a luat postul în primire la 1 martie 1925; demisionat la 8 iunie 1930).

¹⁰ Paul Angelescu (1872-1949), ofițer de artilerie, autor de studii militare și profesor al Școlii Superioare de Război. A devenit adjutant regal în anul 1910. În timpul Războiului de Întregire a fost comandant al Diviziei 15 Infanterie (1917-1920). Șeful Casei Militare Regale (1927-1930). A deținut portofoliul Apărării Naționale în guvernele Barbu Știrbei, Ion I.C. Brătianu, Vintilă I.C. Brătianu și Gheorghe Tătărescu (4 iunie 1927 – 9 noiembrie 1928; 27 iunie 1934 – 18 august 1937) și a fost inspector general de Armată (1929-1933). În 1937 a intrat în rezervă, preluând președinția consiliului de administrație al Societății de armament „Astra”.

¹¹ Nicolae Condeescu (1876-1936), ofițer de infanterie, a deținut, în timpul Războiului de Întregire, funcții la Marele Cartier General. Adjutant regal din 1919, atașat principelui moștenitor Carol, a rămas în slujba Casei Regale, cu intermitențe, până în 1930 (în 1927-1930 ca șef al Casei Militare Regale). A fost ministrul Armatei în guvernele Maniu și Mironescu (14 aprilie 1930 – 17 aprilie 1931) și inspector general de Armată.

În Palatul Regal aveau cabinetele Înălții Regenții¹², în timp ce regele Mihai locuia cu mama lui, principesa Elena, într-o vilă de pe Șoseaua Kiseleff¹³. Pentru personalul Curții, nelămuririle au apărut destul de repede, așa cum ne dăm seama dintr-o comunicare a ministrului Casei Regale din iunie 1928 (Anexa 1), în care explică noua situație:

„Casa Regală este una, independent de faptul că sunt mai multe palate și de faptul că M. S. Regele și A.S.R. Principesa-Mamă își au reședința într-unul și Înalta Regență își are sediul într-altul.”

Ceremonialul Curții, adoptat în timpul regelui Carol I¹⁴, a primit și el, în aprilie 1929, o anexă care regla situațiile de protocol în timpul Regenței (Anexa 2). Introducerea unui capitol detaliat dedicat „soțiilor Înălților Regenți”, a cărui materialitate viza deocamdată o singură persoană (doamna Lucia Buzdugan)¹⁵, pare o consecință directă a pretențiilor regentului Buzdugan privind statutul soției sale – față de care regina Maria a protestat:

„Avem o neplăcere cu Buzdugan, care se socotește ofensat pentru că soția lui nu este invitată la micul dejun de luni, de după sfințirea icoanelor. L-am rugat însă pe Hiottu [Hiott – n.n.] să rămână ferm. Nu ne putem implica. Buzzy [Buzdugan – n.n.] *trebuie* să știe că soția lui nu deține *nicio* poziție oficială și, cu toate că are primul loc la o petrecere mare, nu poate avea pretenții de a împărtăși onorurile și privilegiile Familiei Regale. Eu sunt regina cu cele mai largi vederi, dar în acest caz simt că *trebuie* să fiu fermă, întrucât altfel ni s-ar urca în cap, în detrimentul intersului general”¹⁶.

¹² Cabinetele regenților erau conduse de ofițeri: al principelui Nicolae, de adjutanții regali Nicolae Păiș (1887-1952) și Preda Fundățeanu (1890-1969), al regentului Buzdugan, de locotenent-colonelul Sebastian Ionescu-Munte (1889-1946), iar al patriarhului Miron Cristea, de maiorul Vasile Dumitrescu (1893-1970). Secretarul general al Regenței era diplomatul Raoul Bossy (1894-1975).

¹³ Eugeniu Arthur Buhman, *Patru decenii în serviciul Casei Regale a României. Memorii, 1898-1940*, ed. Cristian Scarlat, Sigma, București, 2006, pp. 304-305, însemnare din 24 noiembrie 1927.

¹⁴ Theodor Văcărescu, *Ceremonialul Curții Regale a României*, Tipografia F. Göbl, București, 1882. (ediția anterioară: idem, *Ceremonialul Curții Domnești a României*, Tipografia Curții, București, 1876).

¹⁵ Patriarhul era celibatar iar principele Nicolae era încă necăsătorit.

¹⁶ Maria, regină a României, *Însemnări zilnice*, vol. X. 1928, Polirom, Iași, 2013, trad. Sanda Ileana Racoviceanu, ed. îngrij. de Olga-Silvia Turbatu, pp. 444-445, însemnare din 22 decembrie 1928.

La 7 octombrie 1929, regentul Buzdugan a murit, lăsând un loc liber în Regență. Jurnalul reginei Maria, de curând apărut, confirmă discuțiile pe care aceasta le-a avut cu președintele Consiliului de Miniștri, Iuliu Maniu, pentru a-l înlocui ea însăși pe defunctul regent. Maniu a reușit să domolească pretențiile reginei invocând de principiu că, în Regență, familia regală are dreptul la un singur loc¹⁷. În Parlament, unde Partidul Național Țărănesc avea majoritatea (câștigată în decembrie 1928), a fost ales ca Regent magistratul Constantin Sărățeanu, susținut de guvern. În epocă s-a comentat intens faptul că Sărățeanu¹⁸ era cumnatul vicepreședintelui PNTȚ, Mihai Popovici¹⁹. Regina Maria i-a adresat lui Maniu o amplă scrisoare, în care invoca principiile dinastice:

„(...) și în timpul minoratului unui rege, o monarhie constituțională trebuie guvernată în spirit monarhic și nu într-unul republican. Alegerea unui membru al Regenței nu se aseamănă cu alegerea unui președinte de republică (...) cum o monarhie nu e de conceput fără o dinastie, nu-i este îngăduit unei Regențe să micșoreze prestigiul și autoritatea Dinastiei”²⁰.

¹⁷ Maria, regină a României, *Însemnări zilnice: 1929*, p. 475, însemnare din 8 octombrie 1929.

¹⁸ Constantin Sărățeanu (1862-1935), magistrat, consilier la Înalta Curte de Casație și Justiție. A fost ministru de Interne în guvernul Averescu (29 ianuarie – 4 martie 1918) și regent (9 octombrie 1929 – 8 iunie 1930). Cumnatul său, Mihai Popovici (1879-1966), a fost vicepreședinte al Partidului Național-Țărănesc și ministru de Finanțe în guvernul Maniu (10 noiembrie 1928 – 15 octombrie 1929), demisionând din cabinet în urma alegerii lui Sărățeanu ca regent.

¹⁹ Vezi de exemplu, Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine: amintiri din vremea celor de ieri*, ediție și indice de Stelian Neagoe, vol. VIII, Humanitas, București, 1997, p. 276; Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. V, Editura „Națională” S. Ciornei, 1939, p. 365. Pentru o relatare a desfășurării ședinței Parlamentului din 8 octombrie 1929, vezi Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 2010, pp. 48-51. Din cele 482 de voturi valid exprimate, 92% (445) au fost acordate lui Sărățeanu, iar restul de 8% (37) unor personalități care au întrunit puține voturi, precum generalul Constantin Prezan (22) sau chiar fostul principe Carol al României (9). Au primit câte un vot Nicolae Iorga, mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan și senatorul Theofil Sauciuc-Săveanu. Este de remarcat că nimeni nu îl propusese și votase pe Oscar Niculescu (1860-1939), prim-președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție (1927-1930). A primit trei voturi, însă, magistratul Andrei Rădulescu (1880-1959), care a devenit ulterior prim-președintele Înaltei Curți (1938-1940).

²⁰ Vezi scrisoarea reginei Maria către Iuliu Maniu, la Maria, regină a României, *Însemnări zilnice: 1929*, pp. 475-476. Ulterior, după publicarea scrisorii „pe surse”, în ziarul *Universul*, sub forma „declarațiilor reginei Maria”, a fost dată o dezmințire oficială din partea Curții (*Ibidem*, p. 492), deși textul era real.

În aprilie 1930, în contextul scandalului Skoda, ministrul Armatei, generalul Henri Cihoski²¹, a demisionat, iar șeful Casei Militare Regale, generalul Condeescu, i-a luat locul, trecând de la Palat în guvern. Noul șef al Casei Militare Regale a devenit generalul Gheorghe Athanasescu²², care era și adjutantul reginei Maria. În calitate de ministru al Armatei, Condeescu a sprijinit revenirea în țară și întronarea regelui Carol al II-lea²³.

În momentul „Restaurației” din 8 iunie 1930, Hiott, ministrul Casei Regale, a fost primul demnitar al Curții care a demisionat, motivând că el fusese cel pe care regele Ferdinand I-a trimis, în decembrie 1925, să-l întâlnească pe fostul principe Carol la Milano și a revenit cu semnătura sa pe actul oficial de renunțare la Tron²⁴. Regele Carol al II-lea a desființat funcția de ministru al Casei Regale, încredințând conducerea Curții sale unui nou șef al Casei Militare Regale cu rol de mareșal al Curții, generalul Constantin Ilasievici²⁵.

Concluzionând: în timpul Regenței, Casa Civilă și Casa Militară, subordonate formal regelui Mihai și Regenței, au funcționat în condiții neobișnuite. Reorganizarea Curții în jurul regelui Carol al II-lea, în iunie 1930, a restabilit o normalitate care se pierduse la moartea regelui Ferdinand I. În

²¹ Henri Cihoski (1872-1950), ofițer de geniu. În timpul Războiului de Întregire a comandat Divizia 10 infanterie, fiind decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul”, clasa a III-a. A fost ministrul Armatei în guvernul Maniu (10 noiembrie 1928 - 5 aprilie 1930). Arestat la 4/5 mai 1950, a murit 11 zile mai târziu în penitenciarul Sighet.

²² Gheorghe Athanasescu (Atanasescu) (1880-1967), ofițer de cavalerie. Ofițer de ordonanță și adjutant al principelui moștenitor Carol în 1915-1918, atașat militar la Berlin (1924-26), adjutant și maestru al Casei reginei Maria (1926-1930), șef al Casei Militare Regale (aprilie – iunie 1930), comandant al Diviziei 11 infanterie (1934-1936) și inspector de armată (1938-1940). Trecut în rezervă în 1941.

²³ Gheorghe Athanasescu, *Jurnal: 1926-1940*, Vremea, București, 2018, p. 64.

²⁴ Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, ed. Stelian Neagoe, vol. I, Humanitas, București, 1993, p. 167; Simona Lahovary, *Pagini de jurnal*, trad. și ed. Georgeta Filitti, vol. I, Corint, București, 2021, p. 459, însemnare din 7 iunie 1930.

²⁵ Constantin Ilasievici (1881-1955), ofițer de cavalerie. A luptat în Războiul de Întregire ca șef de stat major al Diviziei 2 Cavalerie. A fost comandantul Regimentului de Escortă Regală, apoi al Brigăzii 14 călărași. În 1930-1936, șeful Casei Militare și mareșalul Curții regelui Carol al II-lea. A fost comandantul Corpului II Armată (1936-1937), ministrul Apărării Naționale în guvernul Gheorghe Tătărescu (4 septembrie – 27 decembrie 1937), comandant al Armatei a IV-a (1939-1940), apoi al Grupului de Armate Est (1940) și, concomitent, șeful Casei Militare Regale (1939-1940). După 6 septembrie 1940 a fost trecut în retragere de guvernul Antonescu, hotărâre anulată de regele Mihai după 23 august 1944 prin trecerea sa în rezervă cu gradul deținut în 1940 (general de corp de armată). A fost arestat în lotul demnitarilor, în 1950, murind în Penitenciarul Văcărești.

România interbelică, Regența a eșuat și pentru că, spre deosebire de alte cazuri în care a putut fi menținută până la majoratul regelui, puterea era disipată într-un mod ambiguu, membrul familiei regale din cadrul Regenței (principele Nicolae) neasumându-și o poziție mai autoritară, și exista un pretendent major (tatăl suveranului minor). Învățând din experiența românească, iugoslavii au instituit, în 1934, o Regență de trei în care unchiul regelui minor, principele Paul, era figura dominantă. Poate nu întâmplător mareșalul Curții regelui Petru al II-lea, în anii Regenței sale, a fost diplomatul Bosko Colak-Antic²⁶, ministrul iugoslav la București (1921-1935).

Anexe

1. Comunicarea ministrului Casei Regale (15 iunie 1928)²⁷

„Ministrul Casie Regale are onoarea a aduce la cunoștința Demnitarilor și Serviciilor Casei Regale următoarele lămuriri și precizări relative la dispozițiile în vigoare pentru atribuțiile demnitarilor și funcționarilor serviciilor Casei M.S.Regelui, în special în chestiunile de ceremonial și protocol.

I. Decrete, decizii, regulamente, instrucțiuni

Regulele după care funcționează serviciile Casei Regale sunt conținute în următoarele texte:

- a) Decretul regal din 11 mai 1920²⁸.
- b) Decretul regal din 15 mai 1920²⁹.

²⁶ Bosko Colak-Antic (1871-1949), originar dintr-o familie sârbă cu o veche tradiție militară (era stră-strănepotul lui Colak-Anta Simeonovici, unul dintre comandații războaii sârbe din 1804-1813). A intrat în diplomatie în 1899, ca secretar al agenției diplomatice din Sofia până în 1903. A fost mareșalul Curții regelui Petru I al Serbiei (1904-1907). După o misiune la Cairo (1908-1912), a revenit la Sofia ca șef de misiune. În anii Primului Război Mondial s-a alăturat guvernului sârb în exil. A fost ministru iugoslav la Stockholm (1918-1920) și București (1920-1935), apoi mareșalul Curții regelui Petru al II-lea pe durata Regenței sale (1935-1941). Fratele său, generalul Vojin Colak-Antic (1877-1945), ofițer de cavalerie, a fost atașat militar la București (1923-1927) și adjutant regal (1935-1939).

²⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Stârcea, dos. 15/1920, ff. 211-212.

²⁸ Decret-lege nr. 2.119 din 11 mai 1920 pentru personalul civil și militar al Casei Regale, în *Monitorul Oficial* (MOF.), nr. 29 din 12 mai 1920, p. 1.185.

²⁹ Înalta Decizie din 15 Mai 1920 pentru orânduirea ierarhiei la Curtea Regală, apud ANIC, Fond Casa Regală-Oficiale, dos. 37/1920, f. 3.

c) Dispozițiile aprobate de M. S. Regele din 22 noiembrie 1925³⁰.

d) Dispozițiile aprobate de Înalta Regență din 12 decembrie 1927³¹.

Aceste texte au fost comunicate la timp demnitarilor și serviciilor.

Afară de acestea mai sunt diferite regulamente privitoare la serviciul Adjutanților, la personalul inferior, la aprovizionare, dispoziții relative la aplicarea bugetului etc.

Executarea precisă a tuturor acestor dispoziții este indispensabilă pentru a asigura bunul mers al Casei Regale.

II. Unitatea Casei Regale.

Casa Regală este una, independent de faptul că sunt mai multe palate și de faptul că M.S.Regele și A.S.R. Principesa-Mamă își au reședința într-unul și Înalta Regență își are sediul într-altul.

De aici rezultă:

a) că nu sunt două Curți și că demnitarii sau funcționarii care își au cancelaria într-un palat sau într-altul nu au prin aceasta alte atribuții decât cele rezultând din decretele și deciziile sus menționate.

b) că nu poate fi loc la corespondență prin adrese oficiale între Palate. Toate comunicările de serviciu se fac verbal (direct sau prin telefon) sau în scris prin notă verbală. În caz de comunicare confidențială și urgentă să se poată face prin scrisoare personală.

III. Corespondența cu exteriorul

Chestiunea este reglementată prin art 2. al deciziei din 22 noiembrie 1925.

Regula este că corespondența cu exteriorul se face prin Ministrul Casei Regale.

Această regulă nu suferă decât două excepții:

a) Corespondența cu Ministerul de Război, în chestiunile de ordin militar, se face prin Șeful Casei Militare.

b) Mareșalatul, Administrația, Direcția Reședințelor Regale etc. corespundează direct cu Ministerele și autoritățile, în toate chestiunile care privesc exercițiul atribuțiilor lor de administrația interioară (Ex. transporturi, vămi, siguranță, edilitate etc.).

³⁰ ANIC, Fond Casa Regală-Oficiale, dos. 37/1920, f. 17 f./v. și f. 18; ANIC, Fond Stârcea, dos. 15/1920, ff. 203-204.

³¹ ANIC, Fond Stârcea, dos. 15/1920, ff. 198-200. Documentul poartă semnătura regenților, cu mențiunea „aprobat”.

IV. Ceremonial, protocol, primiri, solemnități, serbări etc.

1. Ceremonialul Curții Regale a României este cel stabilit de Regele Carol la 1 Septembrie 1875, cu modificările introduse la 20 August 1882 (a se vedea volumul intitulat: *Regulamentele Curții Regale*), precum și cel rezultând din uzanțele consacrate de timp. El este și azi în vigoare, cu modificările rezultând din noua organizare a Curții la 1920, când s-a creat demnitatea de Ministru al Casei Regale, și dispozițiile luate de la acea dată încoace, precum și cele impuse de noile împrejurări.

Nici o modificare nu se poate aduce acestui ceremonial și protocol decât cu aprobarea Înaltei Regențe și după propunerea Ministrului Casei Regale³².

2. În ce privește organizarea și facerea programelor primirilor, serbărilor, solemnităților, trebuie a se distinge între primirile, serbările etc. care au loc la Curtea Regală și cele la care Curtea ia parte.

a) Primiri, serbări, prânzuri oficiale etc. care au loc la Curte.

Organizarea lor privește Mareșalatul Curții, cu obligația de a referi Ministrului Casei Regale. (Vezi Decizia din 22 noiembrie 1925, art. I, și Decizia din 12 decembrie 1927, cap. „Mareșalul Curții”, nr. 9, 10 și 11).

Se exceptează cazul primirii Suveranilor sau Șefilor de Stat străin sau a misiunilor străine, a unei ceremonii de căsătorie sau de botez a Familiei Regale, când organizarea se face de Ministrul Casei Regale, conform Înaltului Decret din 15 mai 1920, art. 2, al. b.

b) Primiri, serbări, solemnități etc. la care Curtea ia parte.

În ce privește participarea M.S. Regelui, A.S.R. Principesei-Mamă, a A.S.R. Principelui-Regent sau a Înalților Regenți la vreo solemnitate, serbare etc. fără caracter oficial, invitația poate fi făcută, după cazuri, prin Marea Doamnă de Onoare, prin Doamnele de Onoare, prin Mareșal sau cei care-i îndeplinesc funcțiile, prin Secretarul General al Regenței, prin Adjutanți și prin Șefii de Cabinet, care, luând ordinele convenite, îngrijesc și de aducerea la îndeplinire, avizând și pe Ministrul Casei Regale.

În cazul când serbarea, solemnitatea etc. are un caracter oficial, fiind organizată de Guvern, de orașe etc., de vreo instituție de Stat sau de vreo asociație mai importantă, în Capitală sau în provincie, invitația se adresează prin Ministrul Casei Regale, care, luând ordinele necesare și punându-se în legătură cu Președinția Consiliului, va stabili programul, comunicându-l apoi Președinției Consiliului și Mareșalatului Curții, pentru a-l executa în părțile ce-l

³² Vezi Anexa 2.

privesc. (Vezi Înaltul Decret din 15 Mai 1920, Art., 2, al. b, Decizia din 22 Noiembrie 1925, art. 11 și Decizia din 12 Decembrie 1927, Art. 1).

Orice călătorie sau schimbare de reședință a M.S. Regelui va fi anunțată la timp Ministrului Casei Regale.

V. Telegramme și adrese de omagii, felicitări etc.

Se răspunde de Ministrul Casei Regale în forma și după distincțiile stabilite de protocol.

Cele semnate de șefii militari și de autoritățile militare se rezolvă de Șeful Casei Militare.

Când o telegramă sau adresă e semnată de reprezentanții mai multor autorități civile și militare, se răspunde numai primului semnatar, după distincțiunea de mai sus.

VI. Dispoziție generală.

Orice cerere, petiție, invitație etc. adresată unui demnitar sau unui serviciu necompetent spre a o rezolva se va trimite de acestuia celui în drept'.

2. Anexă la Ceremonialul Curții privind Înalta Regentă (6 aprilie 1929)³³

„ÎNALTA REGENȚĂ

I. Înalta Regentă, în întregul ei sau, în caz de împiedicare, compusă numai din doi Înalți Regenți, reprezentând pe Majestatea Sa Regele, Îi exercită, pe lângă toate prerogativele constituționale și toate drepturile și prerogativele de reprezentare înăuntrul Curții și în afară.

Ca atare, are dreptul la onoruri regale.

II. Ea primește, în numele Majestății Sael Regelui, la Palatul Regal din Calea Victoriei, pe oaspeții străini, misiunile extraordinare străine, dă mese și recepții oficiale - în invitațiile fiind făcute în numele ei de Mareșalul Curții - într-un cuvânt, înlocuiește în toate împrejurările pe Majestatea Sa Regele.

În toate cazurile de mai sus se aplică ceremonialul în vigoare al Curții.

III. Audiențele la Înalta Regentă se cer prin Mareșalul Curții (în lipsă, prin Directorul Reședințelor Regale).

Cererile de audiență trebuie făcute în scris și cu arătatea motivului.

³³ ANIC, Fond Stârcea, dos. 15/1920, ff. 216-217. Documentul poartă semnătura regenților, fiind aprobat la 5 aprilie 1929 și intrând în vigoare ziua următoare.

IV. Invitarea la Înalta Regență a Președintelui Consiliului sau a Miniștrilor, în afară de orele de lucru, se face prin Ministrul Casei Regale.

În caz de lipsă sau de urgență, când Ministrul Casei Regale nu poate fi găsit îndată, invitarea se face prin Secretarul General al Regenței.

ÎNALȚII REGENȚI

I. Înalții Regenți fiecare în parte, au un caracter reprezentativ special și, ca atare, au prerogative și dreptul la onoruri speciale.

II. Ei au la automobil un stindard cu culorile și stema țării.

III. Au dreptul la scoaterea gărzii la Palatele Regale și în toate locurile unde este o gardă militară.

IV. Au liberă trecere la vămi.

V. Au dreptul de a se folosi, împreună cu soțiile lor, de lojile regale din teatrele subvenționate, de la Ateneu și de la Hipodromul de la Băneasa, când doresc să asiste în mod privat la o reprezentație, la un concert sau la alergări.

În acest caz, se va aviza la timp Mareșalul Curții, pentru a se ști dacă loja este liberă.

VI. Audiențele la unul din Înalții Regenți, la Palatul Regal din Calea Victoriei, se cer prin Mareșalul Curții (în lipsă, prin Directorul Reședințelor Regale) sau prin adjutantul respectiv, în forma prescrisă sau sus pentru audiențele la Înalta Regență. Acesta însă va aviza îndată Mareșalul.

VII. Invitarea la unul din Înalții Regenți la Palatul Regal din Calea Victoriei a Președintelui Consiliului sau a Miniștrilor, în afară de orele lor de lucru, se face prin adjutantul respectiv.

SOTIILE ÎNALȚILOR REGENȚI

I. Soțiile Înalților Regenți, nefiind învestite cu prerogativele soților lor, nu figurează alături de ei la solemnitățile oficiale la care participă Regența.

II. Ele au un rang special și anume: Soția Înaltului Regent care face parte din Familia Regală ia loc după Principesa-Mamă, iar soția Înaltului Regent care nu face parte din Familia Regală ia loc îndată după Principesele din Familia Regală.

III. În afară de cortegiile oficiale și de ceremoniile cu caracter privat ale Familiei și ale Casei Regale, care au loc în Palatul Regal (prezentarea icoanelor în ajunul Crăciunului, prezentarea felicitărilor de către demnitarii și funcționarii superiori ai Casei Regale la Anul Nou, prezentarea cu botezul în ajunul Botezului Domnului), soțiile Înalților Regenți care nu fac parte din Familia Regală participă la Te Deum-uri, la serviciile religioase de la Mitropolie în

Vinerea și Sâmbăta Paștilor, la defilări de trupe, la solemnități, serbări, prânzuri etc., într-un cuvânt la toate ceremoniile oficiale de la Curte sau din afară, în capitală sau în provincie, și la care participă Majestate Sa Regina Maria, Princesele din Familia Regală și Doamnele în general”.

RELAȚII INTERNAȚIONALE

DIPLOMAȚIA CULTURALĂ CA INSTRUMENT DE SOFT POWER A FEDERAȚIEI RUSE ȘI UCRAINEI

ADRIANA CAMELIA TĂȚAR*

Abstract: *Cultural Diplomacy is a soft power tool and an element of public diplomacy, associated with promoting a country's culture abroad to build long-term relationships with foreign audiences, thus creating an enabling environment for the actor on international affairs level. This paper aims to analyze the term and practical application of cultural diplomacy as a soft power tool in the Russian Federation towards Ukraine; the aim of this paper is to present the main elements of cultural diplomacy and their role in the international relations. The relevance of the concept of Cultural Diplomacy stems from the fact that the new challenges posed by globalization have led to an increasingly active involvement of civil society in decision-making processes, which requires an analysis of soft power tools (public diplomacy). The scope of the article will be limited to the strategic aspects of the cultural diplomacy of the Russian Federation. In this sense, the article will be using qualitative research methods through/by analyzing existing data on the study.*

Keywords: *cultural diplomacy, international relations, public diplomacy, Russian Federation, soft power, Ukraine*

Introducere

În secolul al XXI-lea, lumea se confruntă cu un număr mare de provocări atât de natură umană, cât și naturală, care necesită răspunsuri eficiente din partea sistemului internațional. În plus, cooperarea eficientă între state, organizații internaționale, societăți civile și indivizi, în mediile actuale complexe și incerte, depinde în mare măsură de nivelul de înțelegere reciprocă și de conștientizare cu privire la mediul cultural al actorilor relațiilor internaționale. În acest sens, diplomația culturală vine ca un instrument important pentru realizarea unor relații echilibrate și reciproc avantajoase între state. Potrivit Institutului pentru Diplomație Culturală, conceptul de diplomație culturală este

* Doctorand, an II, Școala Doctorală de Relații Internaționale și Studii de Securitate, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România, coordonator de doctorat: prof. univ. habil. Roșca Luminița.

definit ca un instrument *soft power*, care cuprinde toate acțiunile care se bazează pe schimbul de informații, idei, valori, tradiții, artă și alte aspecte ale culturii între state și cetățenii acestora pentru a consolida relațiile, a spori cooperarea socială și culturală, a promova interesele naționale și a construi o imagine pozitivă a unor astfel de state într-o perspectivă globală.¹

Până la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al-XXI-lea, cercetările care îmbrățișează problematica *soft power* au fost conduse în principal de reprezentanții școlii de gândire occidentale, concentrându-se, în consecință, pe țări, precum SUA, Marea Britanie, Franța, Germania, etc. Ca urmare, în prezent, există o lipsă de studii academice cuprinzătoare care să exploreze conduita diplomației culturale în țările est-europene. Această lucrare își propune să prezinte noțiunea și aplicarea practică a diplomației culturale ca instrument de putere non-coercitivă (soft) în Ucraina și Rusia. Obiectivul acestui studiu este de a înțelege modul în care două țări, care au împărtășit o istorie comună în trecut și au optat pentru căi strategice diferite în prezent, folosesc o astfel de resursă primară a puterii lor soft (cultura) în zilele noastre.

Relevanța acestui domeniu de studiu provine din faptul că noile provocări generate de globalizare, au determinat o implicare tot mai activă a societății civile în procesele decizionale, ceea ce implică o analiză a instrumentelor de *soft power*, cum ar fi diplomația publică. Întrebarea de cercetare este următoarea: care sunt inițiativele de diplomație culturală ale Federației Ruse în relația cu Ucraina? Contribuția adusă articolului este legată de ipoteza de cercetare, care pornește de la faptul că diplomația culturală, fiind un element al diplomației publice, poate servi drept un instrument *soft power*, asociat cu o promovare a culturii unei țări în străinătate pentru a putea construi astfel relații pe termen lung cu publicul străin, creând, în același timp, un mediu propice pentru o astfel de țară în afacerile internaționale.

Domeniul de aplicare al articolului va fi limitat la aspectele strategice ale diplomației culturale ale Rusiei. În conformitate cu abordarea convențională utilizată în domeniul științelor sociale, acest studiu va fi realizat prin analiza datelor existente, utilizând metode calitative de cercetare; însă, din cauza limitărilor în ceea ce privește disponibilitatea metodelor de colectare a datelor, lucrarea va fi construită în jurul analizei datelor existente, utilizând ca metode de colectare a datelor, revizuirea literaturii și studiul de caz, care vor analiza diverse surse (cărți, articole academice, publicații pe internet, acte legislative,

¹ Institute for Cultural Diplomacy, *What is Cultural Diplomacy? What is Soft Power?* http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy accesat în 15.01.2022.

rapoarte, comunicate de presă) pe tema studiului disponibile în cel puțin una dintre cele două limbi (engleză, rusă).

Lucrarea va cuprinde două părți principale. Prima va începe cu prezentarea detaliată a conceptelor cheie: soft power, diplomație publică și diplomație culturală, prezentând abordările școlii occidentale și pozițiile adoptate de practicanții din Ucraina și Federația Rusă. A doua parte va analiza aspecte strategice ale diplomației culturale ale Rusiei în Ucraina, prin analiza cadrului legislativ, a structurii actorilor din diplomația culturală și prin prezentarea eforturilor de diplomație culturală rusă din Estul Ucrainei, ca o ilustrare a practicii contemporane a diplomației culturale. Partea finală va oferi o imagine de ansamblu asupra principalelor constatări ale acestei cercetări.

Cadru teoretic: soft power – apariția și evoluția termenului

Conceptul de “putere” este unul dintre cele mai importante concepte ale teoriei relațiilor internaționale și un pivot al științelor politice. În raport cu un stat în sistemul internațional, puterea este definită ca fiind capacitatea unui stat de a exercita influență asupra altor state. O astfel de definiție presupune posesia de către primul a unui anumit set de resurse. În anul 1990, Joseph Nye, unul dintre părinții fondatori ai școlii neoliberale, apoi decan asociat, profesor și director al Centrului pentru Afaceri Internaționale de la Universitatea Harvard, în cartea sa *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, a susținut că puterea unui stat constă nu numai în resursele sale militare și economice, ci și în capacitatea sa de a schimba comportamentul altor state prin atracție și persuasiune, introducând astfel noțiunea de *soft power*².

Apariția conceptului în ultimul deceniu al secolului al XX-lea nu poate fi pe deplin explicată fără o referire la situația geopolitică globală din acea perioadă: în anii 1989-1990, a avut loc căderea Zidului Berlinului, s-au deschis granițele, iar voturile libere au dus la prăbușirea regimurilor comuniste din Europa de Est. În 1991, pe hartă a apărut un set de republici independente, foste state sovietice: Cortina de Fier a fost eliminată și s-a încheiat Războiul Rece, totul cu o viteză remarcabilă. Trecerea de la bipolaritate la multipolaritate combinată cu lărgirea grupului de actori din politica mondială au fost caracteristici fundamentale ale acelei perioade. Având în vedere tendința de apropiere existentă de atunci între foștii adversari, blocurile estice și vestice, apariția unei

² Joseph Jr. Nye, „Soft Power”, *Foreign Policy*, nr. 80, 1990, pp. 153-171.

abordări non-coercitive (soft power) în relațiile bilaterale și multilaterale s-a potrivit perfect mediului internațional din anii '90.

Întrucât *soft power* este o putere atractivă, Nye susține că, puterea soft a unei țări se bazează în primul rând pe trei resurse: cultură, valorile politice și politicile sale externe, având astfel, capacitatea de a convinge alți actori în aceeași direcție a obiectivelor de politică externă urmărite. Cu toate acestea, Nye a clarificat că puterea soft nu este o prerogativă exclusivă a statului, afirmând că, pe lângă guvern, sectorul privat, societatea civilă, organizațiile internaționale și alianțele bilaterale și multilaterale au și ele putere soft³.

Rolul culturii în practica diplomației publice este foarte important. În măsura în care diplomația publică poate fi considerată o platformă pentru implementarea soft power, cultura poate fi examinată ca parte integrantă a diplomației publice. Mai mult, promovarea culturii este adesea scopul principal al practicilor diplomației publice. Astfel, diplomația culturală poate fi distinsă ca un vector separat. Este important de subliniat faptul că, în timp ce Joseph Nye a analizat diverse dimensiuni ale conceptului de soft power timp de trei decenii din 1990, definiția de bază „o capacitate de a-i afecta pe ceilalți și de a obține rezultate preferate prin atracție și persuasiune, mai degrabă decât prin constrângere sau plată” a rămas constantă. În ultimul său articol pe această temă, Nye a susținut că, în contextul politic contemporan, răspunsul la întrebarea „a cui poveste câștigă”, mai degrabă decât „a cui armata câștigă” este crucial⁴. El a reiterat constant importanța capacității unei anumite țări de a comunica și explica în mod corespunzător politicile, valorile și cultura acesteia. În zilele noastre, având în vedere abundența de informații care ar putea fi răspândite rapid în orice moment dat, succesul în a câștiga „mințile” cu ajutorul unui discurs construit corespunzător depinde de capacitatea de a atrage atenția publicului țintă și, în plus, să înceapă și să mențină un dialog cu acesta din urmă. Acesta este motivul pentru care rolul diplomației publice ca instrument de putere soft în relațiile internaționale este în continuă creștere.

Puterea soft din punct de vedere rus este legată atât de diplomația publică, cât și de cea culturală. Președintele Vladimir Putin a folosit termenul de *soft power* în 2012 în articolul său „Rusia și lumea în schimbare”. Oglindind parțial

³ Joseph Jr. Nye, “Soft Power and Smart Power”, Joseph Nye & Brent Scowcroft (authors) & Kurt Campbell & Jonathon Price (eds.), *The Instruments & Institutions of American Purpose*, Aspen Institute, 2009, pp. 29-33.

⁴ Joseph Jr. Nye, “Soft Power and the Public Diplomacy Revisited”, în *The Hague Journal of Diplomacy*, nr. 14, 2019), pp. 1-14.

definiția clasică a lui Joseph Nye, președintele rus observă că „puterea soft este o matrice de instrumente și metode pentru a atinge obiectivele de politică externă fără utilizarea armelor, ci prin exercitarea informațiilor și a altor pârghii de influență”⁵. Această mențiune a „pârghiilor de influență” ar putea fi văzută ca un atribut al definiției sale a puterii soft. Vladimir Putin continuă apoi să argumenteze despre granițele care ar trebui să existe în eforturile statelor de a influența opinia publică din străinătate. Aceste granițe sunt definite de noțiunile de suveranitate națională și securitate națională. Astfel, el diferențiază pozițiile rusești cu privire la noțiunea de soft power.

Cadru teoretic: diplomația publică – definiții, actori, elemente

Putem observa în prezent o tranziție de la diplomația tradițională sau, așa cum a definit-o R. Ammon, „diplomația veche”⁶, înțeleasă ca realizarea politicii externe prin contacte politice între guverne, la așa-numita „nouă diplomație” care se bazează mai mult pe presa și televiziunea globală. Datorită intervenției tehnologiei informației în procesul de realizare a diplomației, au apărut noi forme de diplomație și termeni corespunzători, în special – „diplomația media”, „diplomația rețelei”, „diplomația virtuală”, „diplomația în timp real”, etc. Un alt domeniu al transformărilor activității diplomatice constă în extinderea gamei de audiențe care vizează contactele directe stabilite, printre care, populația altor țări, ONG-uri, instituții de învățământ, etc. Conceptul de diplomație publică a fost înțeles ca o comunicare dialogică între guverne și alți actori de pe scena relațiilor internaționale prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă și a canalelor nemediate cu publicul din țările străine. Scopul diplomației publice este de a crea sau de a consolida o imagine pozitivă a țării și a societății acesteia și, prin influențarea opiniei publice, să modeleze atitudini pozitive față de țară și, în consecință, să ușureze atingerea obiectivelor politicii internaționale⁷.

Conceptul de „diplomația publică” a fost descris în 1965 de Edmund Gullion, decanul Școlii Fletcher de la Universitatea Tufts și un ofițer distins al serviciului extern, în timpul discursului său de la lansarea Centrului Edward R.

⁵ Vladimir Putin, „Russia and the changing world”, în *Moskovskiy Novosti*, 27.02.2012, <https://rusemb.org.uk/press/612> accesat la data de 15.01.2022.

⁶ Royce J. Ammon, *Global Television and the Shaping of World Politics: Telediplomacy and Foreign Policy*, NC: McFarland, 2001.

⁷ Beata Ociepa, „Public Diplomacy”, *The International Encyclopedia of Communication*, Wolfgang Donsbach (ed.), Malden, MA: Blackwell Publishing, 2008, pp. 3956-3960.

Murrow de Diplomație Publică, astfel: *Diplomația publică...se ocupă de influența atitudinilor publice asupra formării și executării politicilor externe. Ea cuprinde dimensiuni ale relațiilor internaționale dincolo de diplomația tradițională; cultivarea de către guverne a opiniei publice din alte țări; interacțiunea grupurilor și intereselor private dintr-o țară cu alta; raportarea afacerilor externe și impactul acesteia asupra politicii; comunicarea între cei a căror sarcină este comunicarea, ca diplomați și corespondenți străini; și procesul de comunicare interculturală*⁸.

După cum putem observa, o premisă de bază pe care se construiește termenul de diplomație publică este că atitudinile oamenilor dintr-o anumită țară afectează implementarea politicii externe într-o astfel de țară. Astfel, diplomația publică a fost definită inițial ca o activitate în domeniul relațiilor internaționale menită să cultive sau să influențeze opinia publică din alte țări care depășește diplomația tradițională și de aceea este realizată nu doar de guverne, ci și de grupuri private și mass-media. În mod similar, Nye a definit diplomația publică ca un instrument de putere soft pe care guvernele îl folosesc pentru a mobiliza resursele soft power (cultură, valori, politici) pentru a comunica și a atrage publicul din alte țări, mai degrabă decât doar guvernele lor. El a diferențiat-o de campaniile de propagandă și de relații publice, pentru că prima este lipsită de credibilitate, iar cea de-a doua nu duce la relații pe termen lung între un anumit stat și popoarele din străinătate⁹. Prin urmare, Nye a adăugat o caracteristică importantă a acestui instrument, spunând că are ca scop stabilirea unei legături pe termen lung cu țările străine.

Discursul academic global nu oferă o definiție universal acceptată a diplomației publice. Aceasta este o noțiune studiată de reprezentanți din diverse științe sociale, precum științele politice și relațiile internaționale, teoria comunicațiilor și relațiilor publice, studiile culturale, etc. Deși există un acord cu privire la ideea de bază a „câștigării inimilor și minților pentru a modela politicile din străinătate”, există o diferență între definițiile diplomației publice din epoca post-Război Rece și cele din perioada post-9/11. Pentru H. Tuch, membru emerit al Consiliului de Diplomație Publică din SUA, diplomația publică reprezintă comunicarea dintre guvern și publicul străin, menită să aducă înțelegere pentru ideile naționale, idealurile, instituțiile, cultura, obiectivele

⁸ Wilson Jr. Dizard, *Digital Diplomacy: U.S. Foreign Policy in the Information Age*, Prager, London, 2001, p. 5.

⁹ Joseph Jr. Nye, „Public Diplomacy and Soft Power”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, nr. 616, 2008, pp. 94-109.

naționale și politicile actuale¹⁰. Paul Sharp, profesor de științe politice la Universitatea din Minnesota, Duluth a definit diplomația publică drept „procesul prin care se urmăresc relațiile directe cu oamenii unei țări pentru a promova interesele și a extinde valorile celor reprezentați¹¹. Manuel Castells, profesor al Școlii de Comunicare Annenberg de la Universitatea din California de Sud, a susținut că diplomația publică servește la valorificarea dialogului dintre diferitele colective sociale și culturile lor pentru a împărtăși sensul și înțelegerea, mai degrabă decât urmărește să afirme puterea unui stat sau a unui actor social sub formă soft power¹², implicând astfel o asemănare strânsă cu noțiunea de relații culturale. Colegul său de la aceeași universitate, Nicholas J. Cull, a descris diplomația publică într-un mod destul de diferit și a prezentat-o drept „conduită a politicii externe prin angajarea cu publicul străin”¹³. Eytan Gilboa, profesor de comunicare internațională la Universitatea Bar-Ilan din Israel, a prezentat diplomația publică ca o politică oficială care transpune resursele puterii soft¹⁴. Cercetătorul rus în diplomație publică, Anna Velikaya a văzut acest instrument de *soft power* ca un proces de implicare a publicului străin prin stimularea cooperării în sferile politice, economice și culturale, cu scopul de a promova interesele naționale ale țării¹⁵. Profesorul Leonid Huberskyi, rectorul Universității Naționale Taras Shevchenko din Kiev, a definit diplomația publică ca fiind o activitate a organizațiilor guvernamentale de stabilire a mediului de comunicare internațional, menită să consolideze percepția pozitivă a unui stat în străinătate, să îmbunătățească înțelegerea politicii externe a statului și să contracareze publicitatea negativă¹⁶. După cum putem observa, deși cercetătorii din diverse părți ale lumii folosesc concepte similare pentru a

¹⁰ Hans Tuch, *Communicating with the World: U. S. Public Diplomacy Overseas*, Institute for the Study of Diplomacy, Georgetown University, Washington, 1990, p. 3.

¹¹ Jan Melissen, *The new public diplomacy: Soft power in international relations*, New York: Palgrave Macmillan, 2005, p. 11.

¹² Manuel Castells, “The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, nr. 616, pp. 78–93.

¹³ Nicholas Cull, „The Long Road to Public Diplomacy 2.0: The Internet in US Public Diplomacy”, *International Studies Review*, nr. 15, 2013, pp. 123-139.

¹⁴ Eytan Gilboa, „Searching for a Theory of Public Diplomacy”, în *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, nr. 616, 2008, pp. 55–77.

¹⁵ Anna Velikaya, “The Russian Approach to Public Diplomacy and Humanitarian Cooperation”, *Rising Powers Quarterly*, vol. 3, 2018, pp. 39-61.

¹⁶ Leonid Huberskyi, *Diplomatic encyclopaedia of Ukraine*, Ukraine: Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of International Relations, vol. 1–2, 2004.

defini acest instrument de putere non-coercitivă, există o lipsă de coeziune în cadrul comunității științifice cu privire la obiectivele, actorii și publicul țintă al activităților de diplomație publică. Prin urmare, pornind de la înțelegerea diplomației publice ca instrument de putere soft, actorii diplomației publice din secolul al XXI-lea includ guverne, organizații non-guvernamentale (societate civilă), organizații internaționale, cetățeni individuali și grupuri de cetățeni.

Pe lângă analiza efectuată de cercetători, conceptul de diplomație publică este analizat și de către guverne. În actualul *Concept de politică externă al Federației Ruse*, diplomația publică este menționată ca instrument de urmărire a obiectivelor statului în două domenii. În primul caz, diplomația publică este menționată ca unul dintre instrumentele cooperării internaționale umanitare și culturale care vizează: „construirea dialogului între civilizații, obținerea consensului și asigurarea înțelegerii între popoare, cu un accent pe dialogul inter-religios”. În al doilea caz, diplomația publică este asociată cu sprijinul informațional pentru activitățile de politică externă ale statului (care implică cooperarea mediului academic și a experților rusi cu colegii lor străini specializați în domeniul politicii globale și securității internaționale). Pe de altă parte, Ministerul Afacerilor Externe al Ucrainei definește diplomația publică ca un mecanism atât de popularizare a Ucrainei, cât și de implicare cu publicul din străinătate. Astfel, se pot observa diferențe semnificative în aceste două abordări. De exemplu, definiția ucraineană nu se referă la crearea unui mediu favorabil pentru promovarea intereselor sale naționale, în timp ce versiunea rusă are referințe clare în acest sens. Rusia oferă o interpretare diferită a noțiunii, menționând cooperarea umanitară și subliniind importanța dialogului inter-religios. Absența unui echivalent precis al „diplomației publice” (ca termen) în limba rusă a creat mai multe noțiuni paralele¹⁷ (diplomație socială, diplomație civilă, diplomație populară, diplomație publică, etc), care variază în setul de actori, obiective și instrumente.

Cadru teoretic: diplomația culturală ca instrument de soft power

În domeniul politicii externe, atât de des dominat de gândirea realpolitik, cultura și schimbul cultural sunt adesea considerate ca fiind de dorit, dar nu esențiale. O viziune comună este că, deși diplomația culturală poate ajuta la

¹⁷ Tatiana Zonova, *Public diplomacy and its actors*, 2018,

<https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/public-diplomacy-and-its-actors/> accesat la data de 21.01.2022.

stabilirea și susținerea relațiilor între țări, este strict subordonată elementelor „hard power” (capacitate militară). Cu toate acestea, în lumea interconectată a secolului XXI, cultura nu ar trebui să fie subordonată politicii. În schimb, cultura ar trebui percepută ca fiind contextul operațional pentru politică. Astfel, este esențial să înțelegem că beneficiile culturii nu vor fi pe deplin realizate ca resurse de soft power decât dacă există o structură mult mai puternică și mai coerentă pentru coordonarea activităților care contribuie la diplomația culturală și care susțin în cele din urmă politica externă.

După cum am menționat, diplomația culturală a fost practică încă din cele mai vechi timpuri: istoric, diplomația culturală a însemnat politica unei țări de a facilita exportul de exemple ale culturii sale¹⁸. O abordare instituțională a diplomației culturale a fost adoptată de statele europene abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Franța a fost un pionier în acest sens, când prima „Alliance Française” (o organizație pentru promovarea limbii franceze) și-a deschis porțile în 1883. Departamentul de Stat al SUA a început să folosească termenul „diplomație culturală” în 1959. În acel an, Robert H. Thayer, asistent al secretarului de stat pentru coordonarea relațiilor educaționale și culturale internaționale, în discursul său de la Universitatea din Maine a descris termenul astfel: *relațiile externe nu mai sunt relații între guverne sau șefi de stat – relațiile externe sunt relațiile dintre oamenii din toate țările – iar relațiile dintre popoare sunt guvernate de felul în care oamenii gândesc și trăiesc, mănâncă și simt, iar aceasta reprezintă cultura unui popor; și astfel astăzi avem în primul plan implementării politicii noastre externe, diplomația culturală și, în opinia mea, cel mai important mijloc de a aduce o înțelegere reciprocă completă între popoare, care, la rândul său, obligă la înțelegerea reciprocă între guverne*¹⁹.

Cultura este adesea văzută ca una dintre sursele soft power și diplomația culturală ca unul dintre instrumentele sale. În comparație cu diplomația publică, care a fost tratată ca o funcție exclusivă de comunicare a guvernului care exercită influență asupra publicului străin cu scopul de a influența guvernele acestora²⁰, diplomația culturală este adesea însărcinată cu capacități de exercitare a puterii soft. Astăzi, discuțiile despre diplomația publică și diplomația culturală se

¹⁸ Nicholas Cull, „Public Diplomacy: Taxonomies and Histories”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 616, 2008, pp. 31-54.

¹⁹ John H. Brown, *What We Talk About When We Talk About Cultural Diplomacy: A Complex Non-Desultory Non-Philippic*, American Diplomacy, 2016, <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2016/03/what-we-talk-about-when-we-talk-about-cultural-diplomacy-a-complex-non-desultory-non-philippic/> accesat în 22.01.2022.

²⁰ Arthur A. Bardos, „Public Diplomacy: An Old Art, a New Profession”, *The Virginia Quarterly*, vol. 77, 2000, pp. 424-437.

bazează în mare măsură pe noțiunea de soft power, iar acești doi termeni sunt adesea confundați; în acest sens, conceptul de soft power este utilizat pe scară largă pentru a explica funcția și valoarea diplomației publice, din care diplomația culturală este parte integrantă.

Ipoteza de bază din spatele ideii lui Nye despre soft power este că există surse de putere dincolo de bunurile materiale. Nye a afirmat că sursele de soft power, pe de o parte, pot fi găsite oriunde – de la cultura populară la modă, sport, știri, internet, educație – și au un impact asupra politicii externe, securității naționale, comerțului, turismului și altor interese naționale. Pe de altă parte, soft power, conform lui Nye, se bazează pe „atractivitatea culturii, a idealurilor politice și a politicilor unei țări”²¹. Această descriere sugerează că atragerea unei țări poate fi o caracteristică naturală și inerentă a unei națiuni.

Diplomația culturală ca instrument *soft power* folosește cultura ca principala resursă. Mai precis, resursele diplomației culturale sunt derivate din industriile culturale, care produc și distribuie bunuri sau servicii culturale. De asemenea, există cinci instrumente de diplomație culturală așa cum au fost definite în Culture & Creativity Course privind relațiile culturale și diplomația culturală: mobilitatea actorilor culturali (programe de schimb cultural); evenimente culturale (concerte, conferințe); schimb de expertiză (înființare de institute culturale - British Council, French Institute); promovarea anumitor practici culturale sau formelor de artă; negocieri privind zonele conflictuale²².

Diplomația culturală rămâne în centrul a ceea ce își propune să obțină diplomația publică: să atingă publicul larg și elitele altor țări într-un mod care generează mai multă înțelegere și sprijin pentru propriile interese, idei și valori; astfel diplomația culturală este numită printre elementele de bază ale diplomației publice și este văzută ca „o implicare cu un public străin prin facilitarea exportului culturii cuiva”. Aici putem aminti două puncte de vedere. În primul rând, cultura este una dintre principalele surse de *soft power*. În al doilea rând, diplomația publică este un instrument al *soft power*. În timp ce practică diplomația culturală, actorii din diplomația publică interacționează cu publicul străin prin exportul culturii, care este o resursă principală a *soft power*. În acest sens, putem face referire la raportul Departamentului de Stat privind

²¹ Joseph Jr. Nye, “Soft Power and American Foreign Policy”, *Political Science Quarterly*, vol. 119, nr. 2, 2004, pp. 255-270.

²² Tetiana Filevska, *Cultural Diplomacy: Latest trends? Or how to make it*, 2019, <https://www.culturepartnership.eu/en/publishing/cultural-diplomacy/lecture-18-2> accesat la data de 22.01.2022.

diplomația culturală, care a numit-o pe aceasta din urmă o piatră de temelie a diplomației publice „pentru că în activitățile culturale este reprezentată cel mai bine ideea unei națiuni despre sine însuși”²³.

Aspecte strategice ale diplomației culturale a Rusiei în Ucraina

Ministerul Afacerilor Externe al Federației Ruse este un actor principal al diplomației culturale ruse. Acesta elaborează strategii generale, desfășoară activități diplomatice, oferă un cadru pentru dezvoltarea cooperării culturale internaționale, reprezintă Rusia în organizațiile internaționale și coordonează relațiile externe ale altor ministere. Diplomația publică și culturală joacă un rol crucial în politica externă a Rusiei, ceea ce se poate observa și în discursurile oficialilor Ministerului Afacerilor Externe. De exemplu, ministrul de externe Serghei Lavrov a afirmat că „diplomația culturală joacă un rol din ce în ce mai mare în promovarea unei imagini obiective a țării noastre și în întărirea atmosferei de încredere și înțelegere reciprocă în afacerile internaționale”²⁴, precum și că „joacă un rol colosal, dacă nu chiar un rol principal într-o situație în care există o răcire a legăturilor interstatale”²⁵. De asemenea, Ministerul Culturii al Federației Ruse negociază și implementează acorduri internaționale de cooperare culturală, „exportă” cultura și artele rusești, gestionează evenimente culturale internaționale în Rusia, organizează schimburi culturale și sprijină participarea Rusiei la competiții artistice internaționale, festivaluri, forumuri, expoziții, scene, etc.²⁶ Ministerul Dezvoltării Regionale al Federației Ruse colaborează cu organizații internaționale în domenii precum dezvoltarea

²³ US Department of State, *Cultural Diplomacy: The Linchpin of Public Diplomacy*, 2005, ACPD Special Report, <https://www.state.gov/cultural-diplomacy-the-linchpin-of-public-diplomacy/> accesat la data de 23.01.2022.

²⁴ Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation, *Foreign Minister Sergey Lavrov's opening remarks at the 26th meeting of the Council of the Heads of Russian Federation Regions at the Foreign Ministry*, 2015. https://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/1904820 accesat la data de 23.01.2022.

²⁵ Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation, *Foreign Minister Sergey Lavrov's remarks and answers to questions at a meeting with students and faculty at MGIMO University*, 2016 https://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/2417731 accesat la data de 23.01.2022.

²⁶ Ministry of Culture <http://government.ru/en/department/27/events/>

culturilor etnice, artelor populare și păstrarea identității și supraveghează cooperarea culturală regională și transfrontalieră²⁷.

Fundația Russkiy Mir este o instituție de stat înființată în 2007 prin decret prezidențial, care este angajată în popularizarea și promovarea limbii și culturii ruse. Fundația este un proiect comun al Ministerului Afacerilor Externe și al Ministerului Educației și Științei, dar este susținută și din fonduri private. Misiunea acesteia este de a promova înțelegerea și pacea în lume prin sprijinirea, îmbunătățirea și încurajarea aprecierii limbii, patrimoniului și culturii ruse. Ca actor de diplomație culturală, Fundația Russkiy Mir promovează cultura rusă prin sponsorizarea programelor culturale și sprijinirea financiară a reprezentanților artei și culturii ruse din întreaga lume. Fundația are o rețea mondială de centre rusești și cabinete Russkiy Mir, lansate în parteneriat cu organizații educaționale din întreaga lume²⁸. De asemenea, Russkiy Mir, are și scopul de a reconecta rușii care locuiesc în străinătate cu patria lor. Se pune accent pe diaspora rusă din țările est-europene și pe rolul acesteia în crearea de noi legături mai puternice între Rusia și cei mai noi membri ai UE și pe implicarea acestor membri ai comunității în dezvoltarea dialogului dintre Rusia-UE la toate nivelurile. În plus, diplomația culturală rusă se concentrează pe crearea de programe și activități culturale pentru rușii din străinătate, care include țări din fosta Uniune Sovietică, precum Belarus, Ucraina și Kazahstan. Astfel de eforturi includ oferirea de oportunități pentru programe culturale și sociale, schimburi și asistență pentru relocarea cetățenilor vorbitori de limbă rusă ai acestor țări în Rusia.

Cu toate acestea, ultimele evenimente din Ucraina au demonstrat în mod clar că multe dintre aceste eforturi de diplomație culturală au dat rezultatele dorite. Dificultatea conflictului informațional dintre Rusia și Ucraina nu constă doar în faptul că ambele părți raportează și interpretează greșit în mod continuu și intenționat informațiile, ci și în faptul că multe comunități locale din estul Ucrainei susțin acțiunile Federației Ruse. Acești cetățeni vorbitori de limbă rusă din estul Ucrainei văd Rusia ca un panaceu pentru toate greutățile lor economice și politice. În ultimii ani, cetățenii Ucrainei au fost expuși eforturilor strategice de diplomație publică și au trăit sub influența și presiunea continuă din partea Rusiei prin promovarea activă a limbii ruse (care intră în conflict cu cea ucraineană) și a Bisericii Ortodoxe Ruse cu centrul la Moscova (care intră în conflict cu Biserica Ortodoxă Ucraineană). Deși prezentarea detaliată a acestor

²⁷ Ministry for Regional Development of Russian Federation <https://culture.gov.ru/en/>

²⁸ Russkiy Mir Foundation <https://russkiymir.ru/en/fund/>

eforturi depășește sfera acestei cercetări, multe alte studii confirmă că Rusia are o influență impresionantă asupra populațiilor de limbă rusă din Ucraina²⁹. Deși eforturile diplomației culturale rusești au fost prezente în Ucraina de Vest în ultimii ani, se poate observa cu ușurință că eforturile majore s-au concentrat în regiunile cu un mediu favorabil Rusiei: de exemplu, toate centrele rusești ale Fundației Russkiy Mir sunt situate în estul Ucrainei, unde vorbitorii de limbă rusă sunt populația majoritară. De asemenea, este evident că cea mai mare concentrare de centre rusești se află într-o singură țară europeană, Ucraina, ceea ce indică, de asemenea, un interes strategic de politică externă a Rusiei în această țară. Aceste centre rusești au oferit multe oportunități ucrainenilor vorbitori de limbă rusă de a se conecta cu limba rusă, cultura, literatura, și alte colaborări culturale umanitare și ar fi putut, la rândul lor, să fi contribuit la susținerea unei colaborări, care să creeze un mediu *soft power* favorabil pentru viitoarele eforturi de politică externă strategică a Rusiei în estul Ucrainei. În acest sens, înțelegerea puterii soft poate debloca o mai bună înțelegere a eforturilor de diplomație culturală și publică ale unor țări, precum Rusia, care la început ar putea să nu pară eficiente în eforturile lor de diplomație publică. Cu toate acestea, aceste țări pot avea destul de mult succes în a atrage un anumit public țintă din diferite regiuni ale unei alte țări, în care mediul *soft power* le permite să se conecteze cu valorile culturale comune, cum ar fi limba și religia comună.

Blitt a observat că, pe lângă guvern, Fundația Russkiy Mir a dezvoltat „o legătură din ce în ce mai evidentă” cu Biserica Ortodoxă Rusă, care permite „acoperirea politicii externe a Rusiei cu un furnir de Ortodoxie”³⁰. El a susținut că Russkiy Mir a fost conceput ca un instrument pentru implementarea unei viziuni pe termen lung a Rusiei, susținută inițial de Vladimir Putin, în care ortodoxia trebuie promovată nu doar ca noțiune de spiritualitate sau cultură, ci mai mult ca un efort deliberat al guvernului de păstrare a limbii ruse. Conceptul de securitate națională al Federației Ruse din 2000 rezumă această viziune: „reinnoirea spirituală a societății este imposibilă fără păstrarea rolului limbii ruse ca factor al unității spirituale a popoarelor din Rusia și ca limbă de

²⁹ Anna Fournier, “Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainisation in Central and Eastern Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, vol. 54, 2010, pp. 415-433.

³⁰ Robert Blitt, “Russia’s ‘Orthodox’ Foreign Policy: The Growing Influence of the Russian Orthodox Church in Shaping Russia’s Policies Abroad”, *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 2011, pp. 1-60.

comunicare interstatală între popoarele statelor membre ale CSI³¹. Ca atare, există o legătură clară între importanța răspândirii limbii ruse și a Bisericii Ortodoxe. Ambele trebuie să contribuie la crearea unui mediu favorabil de *soft power* în rândul acelor membri vorbitori de limbă rusă ai comunității UE care au rădăcini rusești, care înțeleg sau sunt pasionați de limba rusă și o prețuiesc. În 2009, Fundația Russkiy Mir a semnat un acord cu Biserica Ortodoxă Rusă pentru „a promova limba și cultura rusă, a colabora cu compatrioții din străinătate și pentru a permite Bisericii Ortodoxe Ruse să-și îngrijească turma”³². Astfel, Biserica Ortodoxă Rusă a avut sarcina de a umple bibliotecile Cabinetului rus cu literatura ortodoxă. Poziționarea acesteia ca o extensie a culturii și limbii ruse permite construirea unui mediu de *soft power* specific, centrat pe ideea unei mari culturi ruse care unește limba și spiritualitatea.

Cu toate acestea, Blitt a susținut că, având în vedere angajamentul internațional al fundației Russkiy Mir, asocierea strânsă dintre Biserica Ortodoxă Rusă și Fundația Russkiy Mir este periculoasă și servește la promovarea intereselor religioase și politice ale Bisericii prin diseminarea unui punct de vedere exclusiv ortodox asupra lumii ruse. El a mai spus că fundația este, în esență, „un organism de procură care reprezintă nimic mai puțin decât o fuziune a instituțiilor ortodoxe și de stat și este o „întruchipare perfectă a modului în care politica externă a Rusiei este condusă fără a ține cont de cerințele constituționale ale secularismului și egalității religioase”³³.

În Ucraina, responsabilitatea pentru conduita diplomației culturale a fost împărțită la nivel de guvernare, în principal între Ministerul Afacerilor Externe și Ministerul Culturii, Tineretului și Sportului. Din anul 1991, statul ucrainean a făcut mai multe încercări de a stabili legislația necesară pentru dezvoltarea diplomației culturale. Principalul impuls a avut loc în 2014, ca urmare a Revoluției de la Maidan, anexarea Crimeei și începutul războiului din Donbas. Ministerul Afacerilor Externe al Ucrainei joacă un rol cheie în formularea politicii culturale internaționale și a imaginii culturale a Ucrainei. În 2015, a înființat Divizia de Diplomație Publică, cu scopul de a servi drept un nou mecanism de popularizare a Ucrainei în lume, prin coordonarea activității misiunilor diplomatice ucrainene

³¹ Ministry of International Affairs of Russia, *The National Security Concept of the Russian Federation*, 2000, <https://www.bits.de/EURA/natsecconc.pdf> accesat la 24.01.2022.

³² Russkiy Mir Foundation, *An Agreement on Cooperation Between the Russian Orthodox Church and the Foundation "Russian World*, 2009, <https://russkiymir.ru/fund/press/82509/> accesat la data de 24.01.2022.

³³ Rober Blitt, *op.cit.*, p. 8.

în străinătate³⁴. În 2016, Guvernul a aprobat Strategia pe termen lung pentru dezvoltarea culturii ucrainene și Conceptul de promovare a Ucrainei în lume și de promovare a intereselor Ucrainei în spațiul informațional global. În 2017, Ministerul Afacerilor Externe a înființat Institutul Ucrainean, prima instituție de stat axată exclusiv pe diplomația culturală. Institutul Ucrainean este o instituție autonomă, deși este afiliată și finanțată de Ministerul Afacerilor Externe. Institutul își propune să faciliteze conexiunile internaționale între oameni și instituții și să creeze oportunități pentru Ucraina de a coopera cu restul lumii. Obiectivele sale includ o vizibilitate internațională sporită și o mai bună înțelegere a Ucrainei în rândul oamenilor din alte culturi; promovarea limbii și culturii ucrainene; sprijinirea activităților internaționale de schimb profesional în industriile creative, educație și știință. Instrumentele diplomației culturale folosite de această instituție includ organizarea de turnee de teatru, evenimente literare, concerte; programe de mobilitate pentru industriile culturale și creative ucrainene din străinătate, participarea acestora la târguri, festivaluri de film; sprijinirea departamentelor de studii ucrainene în universități străine, cercetare privind percepția Ucrainei în străinătate³⁵. De asemenea, există și o serie de organizații și programe culturale internaționale, care oferă oportunități de consolidare a capacității sferei culturale, aducând astfel o contribuție extrem de valoroasă la dezvoltarea diplomației culturale ucrainene; astfel, există instituții însărcinate cu dezvoltarea relațiilor interculturale, precum British Council, French Institute, Goethe-Institut, care se bucură de prezență globală și există diverse inițiative care sprijină cultura în Ucraina (Culture Bridges) sau în regiunea Parteneriatului Estic (Culture and Creativity).

Concluzii

Conceptul de *soft power* a fost introdus de Joseph Nye chiar la începutul unui deceniu care a asistat la prăbușirea Cortinei de Fier și la sfârșitul Războiului Rece. Având în vedere tendința de apropiere existentă de atunci între foștii adversari, blocurile estice și vestice, apariția unei abordări non-coercitive în relațiile bilaterale și multilaterale, s-a potrivit perfect mediului internațional actual. În anul 1990, profesorul Nye a susținut că puterea unui stat constă nu

³⁴ Vitaliy Tereshchuk, *Cultural diplomacy as a tool of Ukraine's policy: achievements and challenges*, The Copernicus Journal of Political Studies, 2018.

³⁵ Alyona Getmanchuk (ș.a.), *Ukraine's Soft Power in the Region: The tool for effective foreign policy*, Institute of World Policy, 2011, pp. 80-95.

numai în resursele sale militare și economice, ci și în capacitatea sa de a schimba comportamentul altor state prin atracție și persuasiune, folosind resurse precum cultura, valorile și politici sale externe.

Analiza literaturii de specialitate arată că există o lipsă de acord între cadrele universitare și practicieni cu privire la definițiile cheie în domeniu, inclusiv pozițiile luate de reprezentanții Ucrainei și Rusiei, cu privire la concepte precum: *soft power*, relațiile culturale internaționale, diplomație publică și diplomație culturală. Cu toate acestea, punctul de vedere al diplomației publice ca instrument cheie al puterii *soft* prevalează. Conceptul depășește diplomația tradițională și se bazează pe premisa că atitudinile oamenilor dintr-o anumită țară afectează politica externă a unei astfel de țări. Prin urmare, diplomația publică reprezintă o activitate menită să cultive sau să influențeze opinia publică în străinătate, fiind realizată de către guverne, organizații non-guvernamentale și cetățeni individuali, ca și actori, care se angajează cu publicul străin prin exportul culturii.

În țările care fac obiectul acestui articol, diplomația culturală este văzută ca un subelement al diplomației publice menită să promoveze politicile statului și interesele naționale prin utilizarea culturii; însă, cu toate acestea, când vine vorba de principalele discursuri promovate de fiecare stat, observăm diferențele, de exemplu, Rusia pune accent pe identitatea națională, în timp ce Ucraina prezintă diplomația culturală din perspectiva securității naționale. Deși sunt în principal similare în structura cadrelor legislative și în utilizarea anumitor tipuri de instrumente de diplomație culturală, cele două țări au abordări diferite atunci când vine vorba de definirea termenilor de bază folosiți de practicieni și în mediul academic, mesajele transmise publicului străin, structura actorilor din diplomația culturală (mai ales în ceea ce privește includerea organizațiilor non-guvernamentale și disponibilitatea autorităților statului de a coopera cu instituțiile culturale străine). Dacă modelul de diplomație culturală ucraineană este mai eficient față de modelul rus sau invers, rămâne de analizat în cercetări ulterioare.

După analizarea diverselor abordări, putem defini diplomația culturală ca fiind un instrument *soft power* și un element al diplomației publice, asociat cu o prezentare și promovare a culturii unei țări în străinătate cu scopul de a construi relații pe termen lung cu publicul străin, creând astfel un mediu propice pentru o astfel de țară în afacerile internaționale.

Diplomația culturală ca instrument *soft power* folosește cultura, ca resursă principală. Structura actorilor diplomației culturale o reflectă pe cea a diplomației publice, întrucât acești actori sunt împărțiți în două grupuri cheie ale instituțiilor de stat și ale celor non-statale. În acest articol am evidențiat faptul

că primele includ nu numai structurile diplomației tradiționale, precum ministerele și posturile diplomatice, ci și toate organele de stat implicate în activitățile culturale din cadrul statului (ex. ministerele culturii, subordonatele acestora și instituțiile afiliate), cu condiția ca sfera responsabilităților lor să includă un domeniu al relațiilor internaționale. Cu toate acestea, rolul din ce în ce mai mare al actorilor non-statali ai diplomației culturale (fundații culturale, ONG-uri culturale) ar putea fi numit o trăsătură caracteristică a diplomației culturale în secolul al XXI-lea.

ORGANIZAȚIA NAȚIUNILOR UNITE ȘI CONFLICTUL INDO-PAKISTANEZ

GABRIEL ZVÎNCĂ*

Abstract: *The India-Pakistan conflict has been a recurrent topic on the international agenda since the end of the Second World War. The two-state entities, India and Pakistan, which were formed after the dismemberment of the former British Empire's colony, wanted to impose their own regime over the important region of Kashmir. This has led to a series of conflicts during the Cold War which could have escalated into a bigger regional and even global conflict, with the involvement of the two superpowers, the United States, and the Soviet Union. In this context, the newly created international organization, the United Nations, made use of its prerogatives found in the UN Charter and had an important contribution to the limitation of the conflict and its prevention from becoming a larger conflict. Thus, the UN authorized a series of peacekeeping operations in the region by which it wanted to limit the impact of the conflict and limit its expansion. The present paper's purpose is to analyze these peacekeeping operations and assess to which degree did it proved to offer the UN an opportunity to prove its worth on the international stage.*

Keywords: *United Nations Organization, India, Pakistan, Kashmir, peacekeeping.*

Introducere

Încă de la înființare, Organizația Națiunilor Unite a fost implicată în mai multe activități care au avut ca scop menținerea păcii și securității internaționale, primele astfel de intervenții fiind în Balcani, în contextul războiului civil din Grecia, apoi în Orientul Mijlociu, pentru a veghea respectarea tratatului de armistițiu între israelieni și arabi, iar ulterior a fost implicată și în conflictul dintre India și Pakistan pentru regiunea Kashmir.

United Nations Military Observer Group in India and Pakistan (UNMOGIP) s-a asemănat cu United Nations Truce Observation Mission (UNTSO, 1948 – prezent) pentru că ambele au avut rolul de a veghea respectarea unui armistițiu și, deci, au avut un rol de observare. De altfel, ambele au constituit niște centre logistice ale ONU deoarece au constituit precedentul

* Masterand al Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai.

pentru autorizarea imediată a unor operațiuni, precum în cazul United Nations Emergency Force, unde, la început, comandantul și câteva batalioane au fost dislocate de la UNTSO.

În cele ce urmează, vom analiza intervenția ONU în conflictul indo-pakestinian și vom inspecta impactul avut de cele două operațiuni autorizate în 1949 și 1965, urmând ca mai apoi să apreciem succesul sau eșecul operațiunilor pornind de la respectarea principiilor de *peacekeeping*. Se va urmări mai întâi o contextualizare a conflictului dintre cele două state, urmând să fie prezentată autorizarea UNMOGIP, ulterior a United Nations India-Pakistan Observation Mission (UNIPOM) și se va analiza respectarea principiilor de bază ale *peacekeeping*, care sunt: autorizarea operațiunilor cu acordul statelor gazdă, nerecurgerea la forță decât în caz de auto-apărare, imparțialitatea, libertatea de mișcare și lipsa de contribuție a membrilor permanenți ai Consiliului de Securitate pentru a nu influența o tabără.

Apariția Indiei și a Pakistanului. Conflictul pentru Kashmir

Regiunea Kashmir a fost în perioada postbelică unul dintre cele mai mari focare de tensiune din Asia, fiind un subiect perpetuu de dispută între India și Pakistan. ONU s-a permanentizat în provincie prin a doua cea mai veche operațiune a sa, UNMOGIP, cu care a încercat să găsească o rezolvare disputei care măcina regiunea, importantă pentru ambele state datorită implicațiilor economice și geopolitice pe care le avea.

Retragerea Imperiului Britanic din peninsula a dus la divizarea fostei colonii pe baze etnice și culturale ale Indiei hindu în sud și a Pakistanului musulman în nord, bazele constituind și motive de conflict între diferitele comunități existente. Mărul discordiei dintre cele două state l-a constituit disputa pentru teritoriul Kashmirului, unul din cele peste 600 de state princiare, care, conform „Actului de Independență” din august 1947, avea posibilitatea să se alăture unuia dintre cele două state. Doar că liderul princiar, Hari Singh, nu a hotărât apartenența la unul dintre cele două state și a încercat să tergiverseze situația pentru a putea obține independența¹. Profund divizat între o populație majoritară musulmană și un conducător hindu, regiunea a început să fie invadată de către miliții pakistaneze odată cu toamna lui 1947 pentru a-l motiva pe liderul regiunii să unească regiunea cu Pakistanul. Ca urmare a faptelor

¹ Norrie MacQueen, *The United Nations, Peacekeeping and the Cold War*, Routledge, Londra, 2013, p. 31

aproape beligerante, conducătorul a hotărât ca regiunea să intre în componența guvernului de la New Delhi, armata indiană având să intervină în Kashmir pentru a-i alunga pe pakistanezi la câteva zile după decizie².

După unirea cu India, interferențele pakistanezilor nu păreau să se diminueze, iar drept urmare India a dus problema la Consiliul de Securitate în ianuarie 1948. În urma dezbaterii problemei, Consiliul a hotărât înființarea United Nations Commission for India and Pakistan (UNCIP) la câteva zile după. Astfel, mandatul operațiunii era să: „investigheze faptele în temeiul articolului 34 a Cartei Națiunilor Unite...” , să medieze disputa și să demilitarizeze zona. Mai mult, după cum arată Christy Shucksmith și Nigel D. White, UNCIP trebuia să depună eforturi pentru crearea contextului prielnic pentru a fi organizat un plebiscit, care să decidă din care stat să facă parte regiunea .

United Nations Military Observer Group in India and Pakistan (1949 – prezent)

Deoarece UNCIP nu a avut posibilitatea să își îndeplinească mandatul, iar ciocnirile au continuat, Consiliul de Securitate i-a extins prerogativele în aprilie 1948 printr-o nouă rezoluție³. Rezoluția din aprilie 1948 a oferit posibilitatea constituirii unui grup de observație militară, grup ce a format nucleul viitoarului **United Nations Military Observer Group in India and Pakistan (UNMOGIP)**. Pe lângă formarea grupului de observație militară, mandatul Comisiei a fost extins și a prevăzut și încercarea de încurajare a păcii și restabilire a ordinii, retragerea trupelor pakistaneze și indiene, crearea unui context „liber și imparțial” pentru a se ține plebiscitul.

Prin mijlocirea și ajutorul misiunii Națiunilor Unite cele două părți s-au înțeles asupra unui armistițiu la finalul anului 1948, care a intrat în vigoare în ianuarie 1949. UNMOGIP avea să își asume rolul prevăzut în rezoluția din 1948, de supraveghere a armistițiului încheiat și raportare a eventualelor lui încălcări⁴. Misiunea a fost autorizată să aibă un număr mic de observatori militari, ce i-a limitat rolul în gestionarea eventualelor conflicte din zonă, lucru demonstrat prin incapacitatea de a preveni războaiele din 1965 și 1971.

² Burton Stein, *A History of India*, 2nd edition, Blackwell Publishing, Oxford, 2010, p. 358.

³ Rezoluția Consiliului de Securitate S/RES/47 (1948) din 21 aprilie 1948, disponibil la [https://undocs.org/S/RES/47\(1948\)](https://undocs.org/S/RES/47(1948)).

⁴ Norrie MacQueen, *Peacekeeping Operations and the International System*, Routledge, Londra, 2006, p. 66.

UNMOGIP a devenit o misiune de durată deoarece planul unui eventual plebiscit, care să stabilească din care stat să facă parte regiunea, nu s-a mai materializat, fiind abandonat în 1956. Incertitudinea privind apartenența Kashmirului la unul dintre cele două state și continua luptă între India și Pakistan pentru provincie, a condamnat oarecum misiunea să se semipermanentizeze în zonă. Mai mult decât atât, operațiunea a fost instituționalizată și prin „Înțelegerea Karachi” din iulie 1949, prin care avea să fie însărcinată cu supravegherea graniței de armistițiu dintre India și Pakistan, trasată pe teritoriul Kashmirului. Prin rezoluția Consiliului de Securitate 91 din martie 1951, UNMOGIP a continuat mandatul UNCIP, cea din urmă fiind desființată în același an⁵.

Misiunea de observație militară din India și Pakistan a urmat modelul oferit de UNTSO prin aceea că și-a asumat rolurile de supraveghere și control, dar la o scară mult mai mică, cu un maxim de 100 de persoane ca personal. Deși am fi tentați să opinăm că UNMOGIP este un eșec pentru că nu a reușit să soluționeze cauza disputei dintre cele două state și nu a dus la o pace stabilă, fiind condamnată la semipermanentizare, Norrie MacQueen este de părere că, în ciuda resurselor sale reduse, misiunea a avut un rol decisiv în îngrădirea comportamentului celor două state și la evitarea unui război de proporții mai mari. De altfel, autorul este de părere că relativa influență a UNMOGIP, precum și costurile mici au determinat Consiliul de Securitate să finanțeze și să autorizeze în continuare această misiune⁶.

Drept urmare, cea de a doua operațiune de observație militară sub egida ONU a fost mobilizată în contextul conflictului dintre India și Pakistan pentru regiunile Kashmir și Jammu din 1948. La fel ca și UNTSO, UNMOGIP a fost formată de pe urma unei crize a decolonizării determinate de retragerea administrației britanice din colonia India.

⁵ Christy Shucksmith, Nigel D. White, *United Nations Military Observer Group in India and Pakistan*, în Joachim A. Koops, Thierry Tardy, Norrie MacQueen și Paul D. Williams (editori), „The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations”, Oxford University Press, Oxford, 2015, p. 136.

⁶ Norrie MacQueen, *Peacekeeping Operations and the International System*, p. 67.

United Nations India-Pakistan Observation Mission (septembrie 1965 – martie 1966)

În ciuda faptului că problema Kashmirului a fost soluționată pentru moment prin „Înțelegerea Karachi”, problema a reapărut pe agenda ONU la finalul anilor 1950 și a fost accentuată între 1963-1964, urmând ca după un scurt război între cele două părți, izbucnit în septembrie 1965, să se formeze o nouă operațiune sub egida ONU care să vegheze armistițiul și frontiera stabilită după conflict.

Poziția Indiei cu privire la Kashmir a fost reformulată după ce a început conflictul cu China din 1959 pentru regiunea Ladakh, regiunea Kashmir urmând a fi integrată în statul indian conform dorințelor guvernului din New Delhi. Cu toate că India a apelat la mai multe artificii legislative prin care să integreze teritoriul și a respins ideea unui plebiscit care să stabilească viitorul regiunii⁷, Pakistanul a rezistat și s-a opus oricărui astfel de acțiuni ducând de fiecare dată problema la ONU. Deși Pakistanul a încercat prin diferite metode să obțină organizarea unui plebiscit, care, cel mai probabil, o favoriza, nu a reușit în acest sens, India refuzând să mai ia în calcul varianta plebiscitului. De altfel, orice încercare de mediere a Secretariatului General al ONU prin reprezentanții săi a eșuat⁸, iar UNMOGIP s-a văzut nevoit să se stabilizeze între cele două părți în regiunea Kashmirului datorită tensiunilor existente.

Situația a rămas relativ stabilă până înspre anii 1963-1964, când s-a marcat o creștere a incidentelor de o parte și de alta a frontierei⁹. Problema a fost dusă la Consiliul de Securitate începând cu octombrie – noiembrie 1963 pe fondul unor încălcări a înțelegerilor încheiate și a fost discutată între februarie – mai 1964¹⁰. Ca urmare a discuțiilor, a fost încheiat un nou armistițiu care dorea să limiteze comportamentele celor două state, dar nu a fost respectat în cele din urmă¹¹.

La începutul anului 1965, problemele privind Kashmirul au reapărut. India a încercat prin mijloace legislative, ca și în lunile precedente, să anexeze provincia. Din nou, Pakistanul a protestat și a dus problema la Consiliul de

⁷ Evan Luard, *A History of The United Nations. Volume 2: The Age of Decolonization, 1955-1965*, Palgrave Macmillan, New York, 1989, p. 468.

⁸ *Ibidem*, pp. 467-468.

⁹ P.K. Singh, *United Nations India-Pakistan Observation Mission (UNIPOM)*, în Joachim A. Koops, Thierry Tardy, Norrie MacQueen și Paul D. Williams, *op. cit.*, p. 222.

¹⁰ Documentul Adunării Generale A/5802 din 1965, pp. 86-101, disponibil la <https://digitallibrary.un.org/record/720234?ln=en>.

¹¹ P.K. Singh, *op. cit.*, p. 222.

Securitate¹². Situația din 1965 a fost diferită din cauza mai multor elemente contextuale, iar tensiunile au dus la un război între cele două state. India se afla în tensiuni cu China ca urmare a evenimentelor din octombrie-noiembrie 1962 pe frontiera sino-indiană, nu mai era condusă de Nehru din mai 1964¹³, iar Pakistanul prindea din ce în ce mai multă încredere în forțele proprii și în ideea că populația Kashmirului era nemulțumită de situația existentă, ca urmare a protestelor izbucnite după arestarea unui militant pentru auto-determinarea regiunii¹⁴.

a. Cel de al doilea război indo-pakistanez pentru Kashmir

În primăvara anului 1965 cele două state s-au ciocnit în diferite regiuni, cel mai notabil în zona Marelui Rann din Kutch. După mai multe zile de lupte, la intervenția Marii Britanii, s-a obținut un armistițiu în iunie prin care s-a restaurat status-quo¹⁵. Tensiunile au persistat pe parcursul verii, comandantul UNMOGIP, generalul Nimmo, raportând că existase peste 2.000 de plângeri de încălcare a armistițiului de către ambele părți¹⁶.

Datorită deznodământului, este de părere Rahul Roy-Chaudhury, Pakistanul a fost motivat să pornească un nou conflict pentru Kashmir și Jammu care putea să fie negociat în favoarea sa și a declanșat astfel „operațiunea Gibraltar”¹⁷. Generalul Nimmo a raportat că, începând cu 5 august 1965, oameni înarmați, de obicei fără uniformă, au pătruns în partea indiană a liniei de armistițiu din 1949 cu scopul unor acțiuni armate¹⁸. Pakistanul a sperat că prin introducerea elementelor armate va putea să declanșeze o revoltă în regiunile disputate, dar a eșuat deoarece populația nu s-a revoltat împotriva administrației indiene¹⁹. Ciocnirile cu indienii au început la câteva zile după și s-au prelungit între 15 august și 2 septembrie²⁰, în ciuda eforturilor pe care le-a

¹² Evan Luard, *op. cit.*, p. 473-474.

¹³ Rahul Roy-Chaudhury, *The Security Council and The India-Pakistan Wars*, în Vaughan Lowe, Adam Roberts (editori), „The United Nations Security Council and War”, p. 335.

¹⁴ Evan Luard, *op. cit.*, pp. 474-475.

¹⁵ Robert W. Reford, *UNIPOM: success of a mission*, în „International Journal”, vol. 27, nr. 3, 1972, p. 406.

¹⁶ P.K. Singh, *op. cit.*, p. 222.

¹⁷ Rahul Roy-Chaudhury, *op. cit.*, pp. 335-336.

¹⁸ Documentul Consiliului de Securitate S/6651 din 3 septembrie 1965, p. 4, disponibil la <https://undocs.org/S/6651>.

¹⁹ Evan Luard, *op. cit.*, p. 476.

²⁰ *Ibidem*, pp. 4-5.

interpretat premierul sovietic Alexei Koșighin de a preveni escaladarea conflictului²¹. Situația s-a degradat și mai mult, iar începând cu 1 septembrie, India a răspuns ofensivelor pakistaneze. U Thant a încercat să detensioneze situația și să determine cele două părți să revină la prevederile înțelegerii Karachi, dar, din nou, fără succes²². Inclusiv Consiliul de Securitate a adoptat o rezoluție în 4 septembrie prin care cerea celor două state să încheie un armistițiu și ca personalul să fie retras în spatele liniei de demarcației. De altfel, le solicita cooperarea cu UNMOGIP pentru a-i permite supravegherea armistițiului²³. De altfel, Uniunea Sovietică a solicitat din nou celor două state să se abțină de la acțiuni care ar amenința pacea regională, dar cererile au fost ignorate²⁴.

Pe 6 septembrie 1965, India a atacat pozițiile pakistaneze de pe linia de armistițiu, inclusiv în afara zonei Kashmir-Jammu unde era mandatată UNMOGIP, și a declanșat astfel cel de al doilea război indo-pakistanez. După o ședință a Consiliului de Securitate în aceeași zi, a fost adoptată o rezoluție care cerea ambelor părți să oprească ostilitățile, să se revină la pozițiile avute la 5 august 1965 și solicita Secretarului General să facă toate eforturile necesare prin care să întărească UNMOGIP și să țină Consiliul informat cu privire la evoluții²⁵. Astfel, U Thant avea însărcinarea directă de a se ocupa de soluționarea problemei.

Secretarul General a mers pe teren între 7 – 16 septembrie pentru a încheia un armistițiu între cele două state, însă eforturile sale nu au reușit să pună capăt ostilităților, iar Consiliul de Securitate s-a întrunit din nou, începând cu 17 septembrie 1965²⁶. La finalul acestor dezbateri a fost adoptată rezoluția 211 din 20 septembrie²⁷, care a fost acceptată de ambele state într-un final.

Rezoluția 211 poate să fie împărțită în două părți, prima cerea statelor implicate să încheie un armistițiu, să oprească ostilitățile până pe 22 septembrie 1965 și ca trupele să fie retrase la pozițiile din 5 august 1965. Cea de a doua parte îi oferea însărcinarea și prerogativele necesare Secretarului General prin care să asigure supravegherea armistițiului și retragerea trupelor. Însărcinarea

²¹ P.K. Singh, *op. cit.*, p. 222.

²² Documentul Consiliului de Securitate S/6651, pp. 6-8.

²³ Rezoluția Consiliului de Securitate S/RES/209 (1965) din 4 septembrie 1965, disponibilă la [https://undocs.org/S/RES/209\(1965\)](https://undocs.org/S/RES/209(1965)).

²⁴ P.K. Singh, *op. cit.*, p. 222.

²⁵ Rezoluția Consiliului de Securitate S/RES/210(1965) din 6 septembrie 1965, disponibil la [https://undocs.org/S/RES/210\(1965\)](https://undocs.org/S/RES/210(1965)).

²⁶ Evan Luard, *op. cit.*, pp. 482-484.

²⁷ Rezoluția Consiliului de Securitate S/RES/211 (1965) din 20 septembrie 1965, disponibilă la [https://undocs.org/S/RES/211\(1965\)](https://undocs.org/S/RES/211(1965)).

prevăzută în rezoluție era dificil de îndeplinit, mai ales că frontul de luptă din septembrie 1965 s-a prelungit dincolo de linia pe care o supraveghea UNMOGIP, iar o extindere a mandatului nu era posibilă deoarece atât India, cât și Pakistanul nu intenționau să mărească prerogativele misiunii deja existente. Totuși, U Thant folosindu-se de prevederile rezoluției: „[Secretarul General să] ofere asistența necesară [...] și să exercite orice este posibil care să ducă la îndeplinirea prezentei rezoluții”, a anunțat Consiliul de Securitate că intenționează să înființeze o nouă operațiune care să supravegheze porțiunea rămasă liberă și a asigurat toate părțile implicate că va exista o cooperare strânsă între noua misiune și UNMOGIP²⁸. Astfel, U Thant și-a asumat prerogativele din rezoluție și a autorizat o operațiune care să se ocupe de situația din Kashmir, amintind oarecum de inițiativele și conducerea forte a lui Hammarskjöld.

b) United Nations India-Pakistan Observation Mission (U.N.I.P.O.M.)

U Thant a gândit intervenția ONU înainte de adoptarea rezoluției din 20 septembrie, iar imediat după a anunțat Consiliul de Securitate privind componența și obiectivele pe care să le aibă viitoarea operațiune. Astfel, el a specificat că o „echipă de aproximativ 100 de observatori militari” erau necesari pentru a supraveghea armistițiul, costurile aveau să se ridice undeva la 1,6 milioane dolari și întrebuse deja câteva state dacă doreau să contribuie la intervenție²⁹.

Imediat ce India și Pakistan au fost de acord cu prevederile rezoluției din 20 septembrie și un armistițiu a fost încheiat oficial la 22 septembrie, ora 22:00 GMT, U Thant a dispus deja contingentele ONU pe frontiera dintre cele două state³⁰. Echipa de observatori, cunoscută de atunci ca UNIPOM, a primit provizoriu contingente de la UNMOGIP și UNTSO, cu care să supravegheze linia de armistițiu³¹, până când aveau să ajungă trupele din Brazilia, Burma (Myanmar), Ceylon (Sri Lanka), Etiopia, Irlanda, Nepal, Olanda, Nigeria și Venezuela³². În 24 septembrie îl numea pe generalul MacDonald ca șef al UNIPOM, sub coordonarea

²⁸ Robert W. Reford, *op. cit.*, pp. 408-409.

²⁹ Documentul Consiliului de Securitate S/6699 din 21 septembrie 1965, pp. 4-5, disponibil la <https://undocs.org/S/6699>.

³⁰ Documentul Consiliului de Securitate S/6699/Add.2 din 23 septembrie 1965, disponibil la <https://undocs.org/S/6699/Add.2>.

³¹ Documentul Consiliului de Securitate S/6699/Add.6 din 1 octombrie 1965, p.2, disponibil la <https://undocs.org/S/6699/Add.6>.

³² Documentul Consiliului de Securitate S/6699/Add.9 din 14 septembrie 1965, disponibil la <https://undocs.org/S/6699/Add.9>.

generalului Nimmo, comandant UNMOGIP³³, respectând promisiunea privind cooperarea și coordonarea celor două operațiuni.

UNIPOM a început să funcționeze autonom la 30 septembrie 1965, când un număr de 90 de observatori supravegheau granița internațională dintre India și Pakistan³⁴, ajungând în 11 octombrie la 96, divizați de o parte și de alta a frontierei³⁵. În 4 octombrie, U Thant prezenta Consiliului funcțiile și regulile pe care trebuia să le respecte UNIPOM în perioada în care a fost mobilizată³⁶. Se menționa rolul strict de observație și raportare a situației din teren, non-interferența și imparțialitatea în conflict, interzicerea purtării armei de către observatori și loialitatea față de ONU și nu de guvernele de care țin. Prin dispozițiile prevăzute, UNIPOM nu a avut posibilitatea să impună respectarea armistițiului, ci a trebuit prin negocieri și înțelegeri cu comandanții să se respecte prevederile rezoluției 210³⁷. Astfel, se confirma din nou că operațiunile se fondau și trebuiau să respecte principiile hammarskjöldiene pe toată durata activității lor, iar printre acestea cele mai importante erau imparțialitatea și consințământul statelor gazdă.

Odată ce a ajuns pe teren, UNIPOM a început să se confrunte cu dificultăți cu care s-au mai întâlnit și celelalte misiuni sub egida ONU. Pe lângă distanța mare de frontieră pe care trebuia să o supravegheze cu un număr de trupe redus și cu prea puține resurse, s-a confruntat și cu piedici puse de către geografia locului. Pe lângă, comandanții celor două armate nu prea au dorit să colaboreze cu observatorii ONU pentru dezangajare deoarece erau reticenti cu privire la acțiunile inamicului³⁸. Nerespectarea prevederilor rezoluției 210 și izbucnirea unor ciocniri mici pe linia de demarcație au determinat Consiliul de Securitate să se întâlnească în 27 septembrie 1965³⁹ și să solicite respectarea armistițiului din 22 septembrie printr-o nouă rezoluție⁴⁰.

³³ Documentul Consiliului de Securitate S/6699/Add.4 din 24 septembrie 1965, disponibil la <https://undocs.org/S/6699/Add.4>.

³⁴ Documentul Consiliului de Securitate S/6699/Add.6, p. 1.

³⁵ Documentul Consiliului de Securitate S/6699/Add.9, p. 2.

³⁶ Documentul Consiliului de Securitate S/6699/Add.7 din 4 octombrie 1965, disponibil la <https://undocs.org/S/6699/Add.7>.

³⁷ Robert W. Reford, *op. cit.*, p. 411.

³⁸ *Ibidem*, pp. 411-41

³⁹ Discuția ședinței 1245 a Consiliului de Securitate din 27 septembrie 1965, disponibilă la <https://digitallibrary.un.org/record/592907>.

⁴⁰ Rezoluția Consiliului de Securitate S/RES/214 din 27 septembrie 1965, disponibilă la [https://undocs.org/S/RES/214\(1965\)](https://undocs.org/S/RES/214(1965)).

Pe teren, UNIPOM a reușit să încheie câteva înțelegeri prin care trupele celor două tabere să se retragă în spatele liniilor de demarcație, doar că o înțelegere de retragere propriu-zisă a trupelor din regiune nu a fost încheiată. Drept urmare, începând cu 13 octombrie, U Thant a înaintat scrisori Indiei și Pakistanului prin care le-a cerut fie să își conceapă singure planurile de retragere, fie să coopereze cu un reprezentant special al ONU pentru formularea lor⁴¹. Deoarece nu s-a făcut nici un progres iar trupele încă erau aproape de linia de demarcație, Consiliul a adoptat o rezoluție în noiembrie 1965 prin care cerea numirea unui reprezentant al ONU care să negocieze cu cele două state retragerea armatelor⁴². După negocierile aferente, generalul Tulio Marambio al Chile a fost numit reprezentantul special al ONU⁴³.

Marambio a ajuns pe teren în 6 decembrie, iar la câteva zile după India și Pakistan au acceptat invitația lui Koșighin de a negocia rezolvarea disputei pentru Kashmir. Reprezentanții celor două guverne s-au întâlnit la Tashkent între 4-10 ianuarie 1966, iar ca rezultat a fost dată o declarație prin care se făceau promisiuni pentru restaurarea „relațiilor normale și de pace”⁴⁴. Negocierile de la Tashkent au oferit climatul favorabil ca Marambio să discute cu șefii celor două armate pe parcursul lunii ianuarie și să obțină, în 29 ianuarie, un acord care să includă și prevederea ca UNMOGIP și UNIPOM să ofere bunele oficii ca să supravegheze retragerea efectivă a trupelor⁴⁵. În concordanță cu înțelegerile încheiate, generalul MacDonald a trasat o serie de însărcinări pe care să le aibă UNIPOM în a-și îndeplini funcțiile de arbitru și bune oficii, printre care amintim facilitarea întâlnirilor locale între comandanții armatelor și distrugerea materialelor de fortificație dispuse în zona de conflict⁴⁶.

Pe 31 ianuarie 1966, cele două operațiuni raportau că prima fază a retragerii, ce însemna dezangajarea și reducerea tensiunilor, se încheiase și că se intra în cea de a doua fază a retragerii trupelor din zonele ocupate⁴⁷. Ambele au jucat un rol important în aceste procese, iar pe lângă au mediat și schimburile

⁴¹ P.K. Singh, *op. cit.*, p. 225.

⁴² Rezoluția Consiliului de Securitate S/RES/215 din 5 noiembrie 1965, disponibilă la [https://undocs.org/S/RES/215\(1965\)](https://undocs.org/S/RES/215(1965)).

⁴³ Documentul Consiliului de Securitate S/6719/Add.4 din 25 noiembrie 1965, disponibil la <https://undocs.org/S/6719/Add.4>.

⁴⁴ Evan Luard, *op. cit.*, pp. 486-487.

⁴⁵ Documentul Consiliului de Securitate S/6719/Add.5 din 17 februarie 1966, pp. 2-3, disponibil la <https://undocs.org/S/6719/Add.5>.

⁴⁶ Robert W. Reford, *op. cit.*, p. 419.

⁴⁷ Documentul Consiliului de Securitate/6719/Add.5, pp. 3-4.

de prizonieri din 2 și 8 februarie 1966. Retragera celor două armate s-a concluzionat pe 25 februarie, după cum era stipulat în Declarația Tashkent, iar ca urmare dispozițiile rezoluției din septembrie au fost îndeplinite⁴⁸. U Thant a venit în anticiparea acestor concluzii și a anunțat, încă din 23 februarie, planul de retragere al UNIPOM. Astfel, odată cu retragera completă a celor două armate, mandatul lui Marambio se termina efectiv la 26 februarie, în timp ce UNIPOM mai avea să rămână pe teren câteva zile pentru a acompania ambele armate să revină la teritoriul deținut înainte de 5 august 1965, urmând să se retragă treptat odată cu 1 martie 1966⁴⁹.

c) UNIPOM și modelul hammarskjöldian al operațiunilor de menținere a păcii

A doua operațiune care a fost autorizată de ONU pentru a despărți India și Pakistan a fost însărcinată cu supravegherea graniței internaționale dintre cele două state și retragera armatelor, ca urmare a conflictului din 1965. UNIPOM a fost declarată un succes deoarece a reușit să îndeplinească mandatul dat de Consiliul de Securitate și să soluționeze oarecum războiul izbucnit. Totuși, ONU, deși a încercat să faciliteze semnarea unei înțelegeri, nu a contribuit efectiv la încheierea acordurilor de la Tashkent, deoarece India și Pakistan au fost mai interesate să accepte bunele oficii oferite de Uniunea Sovietică, decât să apeleze la medierea oferită de organizație.

Succesul UNIPOM a fost atribuit în bună parte deschiderii actorilor de a coopera cu misiunea, cel mai probabil datorită presiunilor externe, dar și datorită consensului care a existat în Consiliul de Securitate privind înființarea misiunii. Deși U Thant nu fusese însărcinat expres cu formarea unei operațiuni, el a considerat că printr-o intervenție se putea asigura supravegherea liniei de armistițiu, care se întindea dincolo de mandatul UNMOGIP. Consiliul de Securitate nu s-a opus inițiativei lui U Thant. Mai mult, chiar l-a sprijinit în rezoluțiile ulterioare și mai ales i-a oferit acceptul de a finanța operațiunea din bugetul general al ONU, probabil din dorința Uniunii Sovietice de a avea un rol mai important în regiunea pe care o interesa.

UNIPOM a fost însărcinată cu supravegherea și investigarea liniei de armistițiu dintre cele două părți, să raporteze dacă existau încălcări și să favorizeze procesul de retragere al armatelor în spatele liniilor de dinainte de 5 august 1965. UNIPOM a reușit cu succes să își îndeplinească mandatul, a

⁴⁸ Documentul Consiliului de Securitate S/6719/Add.6 din 26 februarie 1966, disponibil la <https://undocs.org/S/6719/Add.6>.

⁴⁹ *Ibidem*.

supravegheat constant frontiera internațională dintre India și Pakistan, cu toate că nu a dispus de foarte multe resurse, și a favorizat încheierea unor acorduri locale care au detensionat situația, precum schimbul de prizonieri, interzicerea testelor cu focuri de artilerie, anti-tanc și arme mici, interzicerea zborurilor de recunoaștere pentru 10 kilometri pe linia de armistițiu⁵⁰. După înțelegerea de la Tashkent și planurile de retragere încheiate la finalul lui ianuarie 1966, UNIPOM, alături de UNMOGIP, a avut un rol esențial în a favoriza procesul de retragere al celor două armate, constituind o entitate imparțială care a asigurat ca fiecare dintre părți să se retragă în liniște și siguranță la frontierele avute înainte de izbucnirea conflictului.

În ceea ce privește respectarea principiilor hammarskjöldiene, se poate spune că UNIPOM le-a respectat pe toate. În primul rând, a respectat cele trei principii esențiale ale operațiunilor de menținere a păcii. A fost înființată cu acordul Indiei și a Pakistanului, deși nu existase un mandat care să specifice prezența unei operațiuni ONU în teren. A fost imparțială conflictului și nu a intervenit în dispută, trupele ONU fiind instruite în acest sens. Privind forța de auto-apărare, UNIPOM nu s-a văzut nevoită să riposteze unor potențiale atacuri deoarece ambele armate au dorit să coopereze cu observatorii imparțiali. Datorită acestei cooperări, cu toate că a avut parte de dificultăți minore la început, operațiunea s-a bucurat de libertatea de mișcare pe ambele părți ale frontierei. Cei aproximativ 100 de observatori au fost recrutați de la state care se încadrau relativ în tipologia statelor „mijlocii” gândită de Hammarskjöld. Un aspect surprinzător al operațiunii în cauză a fost că a reușit să respecte și principiul privind finanțarea de la bugetul general al ONU, în ciuda faptului că majoritatea intervențiilor care au fost autorizate după ONU au trebuit să apeleze la alte modalități de subvenționare. O posibilă explicație poate să fie legată de dorința Uniunii Sovietice de a rezolva problema din regiune, probabil datorită și intereselor pe care le avea China în a susține conflictul⁵¹, cât și din cauză că India a refuzat să plătească pentru operațiune, argumentând că a fost agresată de către Pakistan⁵².

Prin urmare, UNIPOM constituie un model pentru operațiunile sub egida ONU pentru că a reușit, cu resurse modeste, să își ducă la bun sfârșit mandatul. Se poate argumenta că deznodământul operațiunii a fost favorizat de dorința actorilor de a coopera cu operațiunea, de interesul Consiliului și al

⁵⁰ Robert W. Reford, *op. cit.*, p. 415.

⁵¹ Evan Luard, *op. cit.*, p. 483.

⁵² Alan James, *Peacekeeping in International Politics*, Palgrave Macmillan, Londra, 1990, p. 166.

superputerilor de a rezolva situația și de a nu o implica în confruntarea globală, UNIPOM a fost până la urmă autorizată în timpul detenției Războiului Rece. Dar a doua intervenție a organizației în subcontinentul indian ne arată că atunci când condițiile externe și interne sunt favorabile, respectarea modelului și principiilor hamarskjöldiene conturează o operațiune agreabilă de toate părțile care poate să își îndeplinească cu capacități reduse și într-un timp scurt mandatul dat.

Concluzii

Ambele operațiuni autorizate pentru litigiul dintre Pakistan și India, UNMOGIP și UNIPOM, au avut un rol important în implicarea ONU în problemele internaționale și au căutat să mențină pacea și securitatea internațională. Deși acest lucru a fost aproape imposibil de împiedicat, prin simpla prezență a căștilor albastre pe teren, ambele părți au fost mai puțin dispuse să recurgă la forță. Cu toate acestea, principala diferență între UNMOGIP și UNIPOM a fost aceea că cea din urmă a fost mai bine mobilizată prin faptul că a ținut cont de principiile de bază ale peacekeeping și a reușit să prevină, pentru un timp, re izbucnirea conflictelor.

CONSTANTIN DIAMANDI, MINISTRU PLENIPOTENȚIAR LA PETROGRAD, 1914-1918

IONEL DOCTORU*

Abstract: *The generation of diplomats that arose at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century and reached its maturity before the Great War, represented Romania in front of the Great European Powers and took the Romanian desire of unity into diplomacy. Constantin Diamandi was one of these great diplomats. Appointed minister plenipotentiary to Petrograd in 1914, Diamandi had to represent Romania's interests in an extremely difficult moment – the beginning of the First World War. In the capital of the Russian Empire, Diamandi developed political relations and had the possibility to observe Russian diplomacy's way of action. Under the government of Ion I. C. Brătianu, Diamandi negotiated with the Russian authorities the map of Greater Romania. During the negotiations, Diamandi tried to take advantage of any possible advantage that the development of the war could bring so as to increase the stake and obtain as much as possible from an initiative intended to facilitate the union of Romania with the territories controlled by the Austro-Hungarian Empire.*

Keywords: *Constantin Diamandi, Petrograd, legation, Great War, negotiation, political.*

Generația de diplomați, formată la sfârșitul secolului al XIX și începutul secolului al XX-lea, și ajunsă la maturitate înaintea Marelui Război, a reprezentat România pe scena Marilor Puteri europene și a extins lupta românilor pentru întregire în spațiul diplomatic. Printre acești mari diplomați s-a regăsit și Constantin Diamandi. Născut la 12 martie 1870, Constantin Diamandi se trăgea din marea familie moldovenească Iamandi¹. La doar 22 de ani, Constantin Diamandi, licențiat în drept și ofițer în rezervă, era admis să lucreze, la 15 mai 1892, în birourile Administrației Centrale ale Ministerului Afacerilor Străine în

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Doctorat, Îndrumător, Prof. Univ. Dr. Lucian Leuștean.

*Ionel DOCTORU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Doctorat, Îndrumător, Prof. Univ. Dr. Lucian Leuștean.

¹ Adrian Butnaru, *Familia Iamandi. Origine și evoluție istorică (până la mijlocul sec. al XX-lea)*, Teză de doctorat la Univ. Al. Ioan. Cuza, Conducător științific Ștefan S. Gorovei, p. 7.

calitate de atașat supranumerat². În tot acest timp, Diamandi a urcat fiecare treaptă diplomatică, activând pe diferite posturi, în diverse capitale europene precum Berlin, Petersburg, Viena, Belgrad, Atena, Sofia³ sau Roma⁴. Activitatea sa, în diverse orașe europene, precum și portofoliul său lingvistic bogat, l-au transformat într-un diplomat polyvalent, capabil să îndeplinească misiuni atât în capitale exotice, precum și pe scenele politice ale marilor puteri⁵.

Prin intermediul Decretului Regal nr. 5578, din 11 septembrie 1913, Constantin Diamandi a fost trimis la Sankt Petersburg, capitala Imperiului Rus⁶. La 21 ianuarie 1914, Constantin Diamandi a prezentat scrisorile de acreditare în fața Împăratului Rusiei⁷. Numirea lui Diamandi la Sankt Petersburg⁸ a adus cu sine și înaintarea sa la gradul de ministru plenipotențiar clasa I⁹. Astfel, după 21 de ani de când intrase în mediul academic și la 5 ani de când devenise ministru plenipotențiar și șef de legație, Constantin Diamandi ajungea la cel mai înalt grad diplomatic¹⁰. Trimiterea lui Diamandi în capitala Rusiei în fost motivată de cunoștințele pe care diplomatul le-a obținut la Sofia despre spiritul slav și despre modul cum diplomația rusă acționa în estul Europei.

Instalarea lui Diamandi la Petersburg s-a făcut într-un moment în care relațiile româno-ruse se aflau într-un trend ascendent. Înfrângerea Rusiei în

² Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. I, Decizia nr. 29, Ministerul Afacerilor Străine, 15 mai 1892, semnată Alexandru Lahovari, nepaginat.

³ L8 iunie 1909, Constantin Diamandi a fost numit șef de legație în capitala statului bulgar, vezi în Ibidem, Decret nr. 2048, 18 iunie 1909, semnat Ion I. C. Brătianu, nepaginat.

⁴ La 4 decembrie 1911, Constantin I. Diamandi preia conducerea Legației de la Roma, pentru ca la 15/28 decembrie să prezinte scrisorile de acreditare Regelui Italiei, vezi în Ibidem, Telegrama nr. 1039, Legația de la Roma, Constantin I. Diamandi trimite lui Titu Maiorescu, 22 decembrie 1911/4 ianuarie 1912, nepaginat.

⁵ Alexandru Em. Lahovary, *Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877-1914)*. Paris, Petersburg, București, Roma, ed. Rudolf Dinu, Adrian-Bogdan Ceobanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013, p. 26.

⁶ AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. II., Decret Regal nr. 5578, 11 septembrie 1913, semnat Regele Carol I, nepaginat.

⁷ Ibidem, Telegrama nr. 55, Legația de la Sankt Petersburg, Constantin I. Diamandi trimite MAS, 21 ianuarie 1914, nepaginat.

⁸ Adrian-Bogdan Ceobanu, *Politică și diplomație la sfârșitul secolului XIX. Din istoria relațiilor româno-ruse (1878-1899)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017, în p. 297.

⁹ AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. II., Decret Regal nr. 2502, 20 iunie 1914, semnat Regele Carol I, nepaginat.

¹⁰ Alexandru Em. Lahovary, *op. cit.*, p. 26.

războiul cu Japonia a schimbat perspectiva rușilor cu privire la politica internațională, îndreptându-i privirea mai mult spre vecinătatea ei vestică. Imediat, după venirea lui Serghei D. Sazonov în fruntea Ministerului Imperial de Externe s-a putut constata o apropiere între cele două state. Această stare de fapt s-a accentuat în timpul Războaielor balcanice, când Rusia a sprijinit pretențiile României în disputa sa cu Bulgaria, susținută la rândul ei de Imperiul Austro-Ungar¹¹. Totuși, deteriorarea relațiilor cu Austro-Ungaria nu făcuse din Rusia o alternativă viabilă de securitate, autoritățile române privind acum în exclusivitate spre Germania și Italia¹².

Pe malurile Nevei

Primele luni ale misiunii lui Diamandi în capitala Rusiei s-au suprapus peste schimbarea de guvern de la București. Noul premier, Ion I. C. Brătianu nu părea să mai fie un simplu executant al dispozițiilor monarhice, precum predecesorii săi, ci un politician cu putere de decizie, capabil să imprime statului român o nouă direcție¹³. În acest context, are loc un transfer al factorilor decizionali în cadrul diplomației române, de la Regele Carol I, decedat la 10 octombrie 1914, către liderul liberal Ion I. C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri¹⁴.

În capitala Imperiului Rus, Diamandi preie șefia uneia dintre cele mai importante misiuni diplomatice ale României. Drept urmare, la „legație era mare activitate. Dimineața, după amiaza și seara târziu lucram fără întrerupere¹⁵. În ciuda acestui fapt, Diamandi a fost surprins și atras de „seducția acestei șarmante ospitalități a rușilor, ospitalitate făcută din spontaneitate și din ușurința oamenilor

¹¹ în Rudolf Dinu, *Diplomația în Vechiul Regat 1878-1914, Studii*, Monitorul Oficial Editură și Tipografie, București, 2014, p. 92.

¹² *Ibidem*, pp. 93-94.

¹³ Claudiu Lucian Topor, „Imaginea miniștrilor români în corespondența diplomatică germană. De la războaiele balcanice la războiul mondial (1912-1916)”, în *Diplomație și destine diplomatice în lumea românească*, coord. Paul Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, p. 104.

¹⁴ *Ibidem*, p. 109.

¹⁵ N. B. Cantacuzino, *Amintirile unui diplomat român*, ediție îngrijită de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 2008, p. 33.

care au sufletul în palmă”¹⁶. În același timp, Diamandi a simțit că Sazonov dorește să „împingă spre amicitie relațiile” oficiale pe care le aveau în acel moment. Pentru Diamandi a urmat niște luni „pline” în care audiențele și vizitele s-au ținut lanț, diplomatul fiind primit de numeroși mari-duci și mari-ducese și care s-au finalizat cu primirea sa de către Țarul Nicolae al II-lea la Țarskoe-Selo¹⁷.

Aflat la Petetersburg, Diamandi a intrat inevitabil în contact cu civilizația și valorile morale ale rușilor. Diplomatul român constata astfel că rușii nu doresc o deschidere mai mare către Occident și că valorile morale vest-europene erau considerate a fi decadente. Tradiționalismul, puternic înrădăcinat, era sprijinit, conform lui Diamandi, de nobilime, preoți și mânăstiri care profitau de „rezistența pasivă și neangajantă” a marilor mase de oameni. Noutățile venite din vestul Europei erau refuzate de elita rusească molipsită de un puternic fanatism mistic. Ideile, precum că tot ce era venit din Occident era putred sau că Rusia îndeestulează toate nevoile ei materiale și morale, persistau în continuare și ascundeau disprețul pentru tot ceea ce venea din străinătate ori ce era străin. De altfel, în opinia lui Diamandi, sentimentul rusesc era că valorile morale occidentale urmau să dea faliment, iar lumea își va regăsi mântuirea, până la urmă, tot în adâncul misticismului rusesc. Aceasta părere era aprobată și de Diamandi care menționa că acest fapt părea să aibă „un fond de adevăr”¹⁸.

Odată cu numirea lui Diamandi, apropierea dintre cele doua state s-a strâns. Astfel, la sugestia lui Bratianu, Diamandi i-a cerut ambasadorului Franței la Petersburg, Maurice Paléologue, să-i sugereze lui Sazonov, pregătirea unei vizite imperiale la Constanța. Demersul lui Diamandi a fost bine primit de ruși și, în zilele de 1/14 iunie 1914, la Constanța, Împăratul Nicolae al II-lea al Rusiei vizitează familia regală română. Întâlnirea de mare clasă a fost urmată de o altă întrevedere, secretă de această dată, care s-a ținut la Sinaia. Printre participanți s-au regăsit Serghei Sazonov, baronul Mauriciu Fabian Schiling (directorul Cancelariei Imperiale) și Stanilaw Poklewsky-Koziell din partea Rusiei și regele Carol I, Ion I. C. Brătianu și Diamandi din partea României. Din discuțiile purtate între cele două părți, rușii au rămas cu concluzia că statul român al înclina către Antanta între posibilă confruntare între cele două alianțe internaționale¹⁹.

¹⁶ Arhivele Naționale ale României, *Constantin Diamandi, ministru al României la Petrograd, Memorii, corespondență diplomatică: 1914-1915*, vol. I, ed. Elena Mușat, Laura Dumitru, st. Introd. Daniel Cain, București, 2020, p. 28.

¹⁷ *Ibidem*, p. 29.

¹⁸ Arhivele Naționale ale României, Fond Constantin Diamandi, Dosar nr. 106, f. 251-252.

¹⁹ Claudiu-Lucian Topor, *Germania și neutralitatea armată (1914-1916)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017, pp. 59-63.

Negocierea hărții României Mari

Nu după mult timp de la întâlnirea de mare gală de la Constanța și în cursul lunii iulie 1914, Austro-Ungaria a înaintat, în ziua de 28, un ultimatum Serbiei. În aceeași zi, regele Carol I i-a trimis lui Diamandi o telegramă cu sugestia menținerii păcii cu orice preț²⁰. De cealaltă parte, autoritățile țariste au insistat să afle care era poziția României în acest conflict. A doua zi, Constantin Diamandi a avut întrevederi cu Sazonov și cu ambasadorii francez și englez²¹.

Conform memoriilor sale, Diamandi ar fi a aflat de ultimatumul Austro-Ungariei împotriva Serbiei în timpul unui dejun la Ambasadorul Franței. Ambasadorul Angliei și Sazonov erau printre comeseni. Discuțiile s-au îndreptat spre o potențială intervenție a Angliei, pe care o considerau ca fiind esențială în acest conflict. Sazonov i-a mărturisit lui Diamandi temerea că Austro-Ungaria va invada cu armata sa mica Serbie. În acest context, Sazonov i-a cerut lui Diamandi să telegrafize la București, lui Ion I. C. Brătianu, pentru ca guvernul român să intervină la Viena și să ceară o amânare a datei ultimatumului. Diamandi mai amintește faptul că Sazonov i-ar fi cerut să comunice guvernului român că România era chemată „să spună un cuvânt decisiv”, pentru a atenua și chiar a aplana conflictul dintre Viena și Belgrad.

În memorandumul său, din 24 iulie 1914, Sazonov a menționat faptul că Ambasadorul Franței la Petersburg i-a convocat pe Sazonov, ambasadorul englez și pe C. Diamandi pentru a elabora împreună un plan de acțiune. Această inițiativă denotă faptul că România era invitată să ia parte la o acțiune de interes general, un fapt flatant pentru statul român care era chemat „să participe pe picior de egalitate la demersurile diplomate antamate de Marile Puteri”. Diamandi era încântat de importanța care i se acorda României și lui, ca ministru plenipotențiar al Bucureștiului, fiind de asemenea impresionat de „efortul” pe care autoritățile țariste îl făceau pentru a opri războiului²².

Încântarea și fascinația cu care Diamandi a privit politica „binevoitoare” a rușilor, *vis-a-vis* de conflictul care se conturase, l-a făcut pe acesta să fie părțitor cauzei țariste. Diplomatul a perceput, încă de la primele contacte avute cu reprezentanții germani și austro-ungari de după ultimatum, negativ demersurile Germaniei și Austro-Ungariei fără a încerca să înțeleagă atitudinea

²⁰ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 342.

²¹ Sherman David Spector, *România și Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, trad. Sorin Pârnu, Editura Institutul European, Iași, 1995, p. 18.

²² ANR, *Constantin Diamandi...*, pp. 34-36.

lor²³. În memoriile sale, Diamandi menționa că singura legătură dintre România și Austro-Ungaria o reprezenta neîncrederea față de Rusia²⁴. Mai mult chiar, originea maghiară a ambasadorului austro-ungar i-a creat lui Diamandi suficiente suspiciuni încât să nu creadă deloc în bunăvoința sa²⁵.

După începerea Marelui Război multe lucruri aveau să se schimbe în Rusia. Din acest moment, capitala se va numi Petrograd, numele Petersburg având rezonanță germanică. Imediat după intrarea Imperiului Rus în război, Diamandi telegrafiază, la 26 iulie, guvernului de la București în care semnaleză interesul Rusiei față de atitudinea României. Poziția statului român față de conflictul care tocmai se generalizase preocupa într-o mare măsură autoritățile țariste. Conștienți de legăturile României cu Triplicea, Petrogradul dorea să știe dacă un atac al Austro-Ungariei împotriva Belgradului ar fi produs la București intrarea în vigoare a *casus foederis*. Prin intermediul diplomatului român, Ion I. C. Brătianu transmite că atitudinea România urma să depindă de aspectul pe care mersul evenimentelor îl va lua, subliniind că statul român nu va acționa contrar intereselor sale. Răspunsul lui Brătianu nu a liniștit deloc Rusia²⁶.

La București, în urma Consiliului de Miniștri de la 16/29 iulie, Ion I. C. Brătianu a decis ca România să rămână în neutralitate. Această decizie era considerată una de moment și urma să fie modificată în funcție de situația de pe front²⁷.

Nu la mult timp de la răspunsul părții române, discuțiile între cele două părți au început. Negocierile ruso-române s-au desfășurat în paralel²⁸. La București, prin intermediul trimisului rus, Poklewski-Koziell, ministrul plenipotențiar rus din România și la Petrograd, între Diamandi și Sazonov²⁹. La 5 august 1914, Constantin Diamandi s-a întâlnit cu Sazonov. Ministrul rus i-a prezentat diplomatului român textul unui tratat de alianță militară. În schimbul intrării României în război, autoritățile ruse se angajau „să nu înceapă războiul contra Austro-Ungariei înainte ca regiunile din Monarhia Austro-Ungară locuite

²³ *Ibidem*, pp. 36-38.

²⁴ C. J. Diamandy, „La Grande Guerre vue du versant oriental. II. L'entrevue de Constantza” în *Revue des Deux Mondes*, Paris, 1928, XLIII, p. 129.

²⁵ ANR, *Constantin Diamandi...*, p. 37.

²⁶ *Ibidem*, p. 45.

²⁷ Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 19.

²⁸ ANR, Fond Constantin Diamandi, Dosar nr. 104, f. 26.

²⁹ Iana Bălan, „Rusia și neutralitatea României. Convenția din 1914”, în *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial, Viziuni, percepții, interpretări*, edit. Flavius Solomon, Andrei Cușco, Mihai-Ștefan Ceaușu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016, p. 138.

de o populație românească să fie reunite Coroanei României.” Propunerea făcută de ruși nu l-a convins pe Diamandi care considera că România era aruncată în conflict înainte ca etapa neutralității să fie atinsă.

Era de neconceput pentru Diamandi ca statul român, de abia ieșit din Tripla Alianță și fără să fie provocat de Puterile Centrale să „între într-o alianță inamică³⁰.” Într-o situație asemănătoare Bucureștiului se afla Italia care, la rândul ei, era neutră³¹. Astfel că, pentru Diamandi, românii trebuiau să rămână neutri în continuare. Dacă rușii doreau să negocieze, trebuiau să plece de la acest considerent. Potrivit diplomatului român, exista un interes de a lega acțiunea României de cea a Italiei, cu atât mai mult cu cât „opinia publică română avea privirea ațintită asupra surorii latine mai mari.”

Un alt aspect care stârnea suspiciuni era faptul că tratatul propus de ruși prevedea intrarea în război fără nici o pregătire prealabilă, plus că nu se preciza clar ce teritorii austro-ungare trebuiau să revină României. De cealaltă parte, rușii presau pentru ca tratatul să fie semnat și pus în aplicare cât mai rapid³². Pentru a tergiversa inițiativa rusească, Diamandi a insistat să discute aceste aspecte personal cu Brătianu, în România³³.

Călătoria lui Diamandi a atras o atenție deosebită, diplomatul român fiind singurul pasager³⁴. În drum spre România, Diamandi s-a deplasat la Odessa unde a găsit un vapor mare care, spre uimirea lui Diamandi, arborase pavilionul românesc la capul catargului. Mai mult decât atât, diplomatul român era singurul pasager al navei rusești. La Galați, acolo unde a debarcat, Diamandi a găsit o mulțime adunată pentru a vedea vaporul rusesc al cărui singur pasager era.

Ajuns la București, Diamandi „concepe schița” retrocedării Basarabiei, în schimbul neutralității. Inițiativa sa a fost însă anulată de „marele curent al opiniei publice române care era deja, prea ostentativ, declarat ostil cooperării cu Puterile Centrale”³⁵. După mai multe discuții duse între Diamandi și Brătianu, liderul român s-a arătat nemulțumit de statutul României din cadrul alianței și a cerut Rusiei să se mulțumească deocamdată cu neutralitatea statului român. Petrogradul nu a protestat și a considerat decizia lui Brătianu un act de prietenie³⁶.

³⁰ ANR, *Constantin Diamandi...*, p. 45.

³¹ Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 21.

³² ANR, *Constantin Diamandi...*, p. 46.

³³ ANR, Fond Constantin Diamandi, Dosar nr. 27, f. 83.

³⁴ Iana Bălan, *op. cit.*, p. 142.

³⁵ ANR, *Constantin Diamandi...*, pp. 46-50.

³⁶ Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale în anii 1914-1916*, București, Editura Politică, 1979, p. 71.

Întors la Petrograd, încă de a doua zi, Diamandi a dus negocieri cu autoritățile țariste negocieri „cu intenția de a obține în schimbul neutralității noastre aceleași condiții pe care Rusia ar fi vrut să le rezerve cooperării noastre militare imediate”³⁷.

În perioada următoare, Rusia a pus în mișcare un adevărat mecanism de presiune pentru a forța mâna guvernului român să semneze această convenție. Inițial, Ion I. C. Brătianu a fost invitat să ocupe Bucovina meridională și Transilvania. Acest comunicat, care trebuia să rămână strict secret, a ajuns în presa română ceea ce a produs manifestații la București, forțând în acest fel guvernul să reacționeze. Deranjat de tulburările create în capitală, Brătianu i-a trimis o telegramă lui Diamandi în care i-a cerut să poarte ultimele discuții și să semneze acordul cu partea rusă la Petrograd, motivând că la București influența rusă este prea mare.

După mai mult de o lună de negocieri, la 18 septembrie/1 octombrie 1914, rușii au făcut o ofertă concretă României³⁸. Rusia se oferea să apere *status-quo*-ul teritorial al României și se obliga să recunoască dreptul statului român de a anexa teritoriile Monarhiei austro-ungare care erau locuite de români³⁹. Bucovina urma să fie împărțită între Rusia și România pe baza principiului majorității populației. Înțelegerea dintre cele două state trebuia să rămână secretă până când România urma să anexeze teritoriile austro-ungare⁴⁰.

Acordul a fost semnat la 19 septembrie/2 octombrie 1914, când s-a făcut schimbul de note; nota anexă urma să fie transmisă lui Ion I. C. Brătianu de către Poklewski-Koziell⁴¹. Documentul semnat de Diamandi a reprezentat primul act diplomatic semnat de o mare putere, în care se stipula dreptul României de a reuni teritoriile locuite de o majoritate românească⁴². Convenția semnată de Diamandi cu partea rusă a reprezentat fundamentul pe care s-au derulat negocierile ulterioare dintre București și Petrograd din 1915 și 1916⁴³. Totodată, înțelegerea dintre cele două state a reprezentat un succes pentru Ion I. C. Brătianu și pentru diplomația română, în frunte cu Constantin Diamandi.

³⁷ ANR, *Constantin Diamandi...*, p. 51.

³⁸ *Ibidem*, p. 52.

³⁹ ANR, Fond Constantin Diamandi, Dosar nr. 27, f. 177.

⁴⁰ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 344.

⁴¹ Iana Bălan, *op. cit.*, p. 149.

⁴² Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 21.

⁴³ Iana Bălan, *op. cit.*, p. 135.

Diamandi a fost propulsat în atenția opiniei publice românești, fiind considerat un diplomat de valoare și ieșind astfel din umbra mai cunoscutului său frate, George Diamandi⁴⁴. Un aspect important pe care Diamandi l-a subliniat în memoriile sale a fost că înțelegerea semnată cu Rusia a orientat definitiv politica românească către Antanta⁴⁵.

Tratatul ruso-român a cuprins un cerc restrâns de persoane. Partea română l-a avut în prim-plan pe Ion I. C. Brătianu, cel care gândea strategia. Cu ajutorul indicațiilor venite de la Brătianu, Constantin Diamandi negocia direct cu Sazonov. De cealaltă parte, în afara ministrului de externe, un alt personaj implicat în negocieri a fost trimisul rus la București, Stanislaw A. Poklewski-Koziell și într-o mai mică măsură baronul Mavrikii F. Schilling, care la vremea respectivă era șef al cancelariei în cadrul Ministerului de Externe de la Petrograd⁴⁶.

Negocierile ruso-române au avut ecou în presa rusească, plecarea și sosirea lui Diamandi fiind urmărită cu mare interes. Cererile diplomatului român erau criticate sau aprobate, în funcție de interesele pe care Rusia le nutrea. La București lucrurile au stat diferit. Guvernul a stăruit ca discuțiile cu partea rusă să fie secrete, presa română neavând acces la informații⁴⁷.

După semnarea tratatului cu Rusia, Ion I. C. Brătianu a prezentat textul, împreună cu cel negociat cu Italia, guvernului de la București. Reușita lui Brătianu și Diamandi a fost „aplaudată” și s-a căzut de acord ca România să intre în război exact atunci când circumstanțele i-ar fi permis să culegă „o recoltă cât mai bogată”.

Primăvara anului 1915 a adus cu ea și dezastrul aliaților de la Gallipoli, astfel că Strâmtoarelor erau în continuare închise, iar România rămânea la mâna Rusiei în ceea ce privea o viitoare cooperare militară. Conștienți de slăbiciunea militară în care se aflau, Aliații au trimis în România mai mulți generali britanici și francezi pentru a-l convinge pe Brătianu să intervină⁴⁸. În acest context, rolul lui Constantin Diamandi s-a întărit. Diplomatul român cunoștea spiritul slav, fiind călit în timpul misiunii sale de la Sofia unde pe lângă autoritățile bulgare a avut mai multe contacte cu diplomați ruși⁴⁹. Pus în situația de a negocia granițele

⁴⁴ ANR, *Constantin Diamandi...*, p. 13.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 54.

⁴⁶ Iana Bălan, *op. cit.*, p. 136.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 151-152.

⁴⁸ Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 23-24.

⁴⁹ Nicolae Iorga, *Memorii, Încoronarea și boala regelui*, vol. IV, Editura „Națională” S. Ciornei, p. 215.

României postbelice, Diamandi dă dovadă de abilitate și iscusință în a duce discuțiile în zona sa de confort. Tactica lui Diamandi era una simplistă și eficientă. De fapt, Diamandi nu făcea decât să copie modul de negociere a lui Ion I. C. Brătianu și să-l aplice la Petrograd. Permanent în contact, prin intermediul telegramelor, cei doi au reușit să se coordoneze. În ton cu tendința lui Brătianu, Diamandi a așteptat ca rușii, epuizați de negocieri sau de înfrângeri militare, să accepte într-un final toate pretențiile românești⁵⁰.

La îndemnul lui Ionel Brătianu, diplomatul român a ridicat miza în cadrul negocierilor cu rușii. Astfel, la 3 mai 1915, Constantin Diamandi prezenta ministrului de externe rus revendicările României care includeau pe lângă întreaga Transilvanie, tot teritoriul unguresc până la Tisa, cu excepția unei fâșii între Seghedin și Vasaros-Nameny, Banatul sârbesc până în fața Belgradului, o parte a teritoriilor ucrainene stăpânite de Austro-Ungaria și o serie de localități din Ucraina Subcarpatică. Sazonov a obiectat că noile pretenții teritoriale încălcau principiul național pe baza căruia s-a făcut acordul din octombrie 1914, care acorda României teritoriile locuite de o majoritate românească. Diamandi a replicat că acordul prevedea neutralitatea României și că intrarea în război îi dădea dreptul la mai mult decât frontiera etnografică⁵¹.

Atacul rus din vara anului 1916 a avut succes și rușii reușiseră să ocupe, până la 18 iunie, Cernăuții. În țară, intervenționistii au cerut la unison intrarea României în război pentru a pierde oportunitatea de a prelua Transilvania. Pentru ca presiunea să fie și mai mare pe premier, trupele rusești, în înaintarea lor spre Transilvania, au intrat ilegal pe teritoriul României. Deși această acțiune a fost interpretată ca și cum ar fi fost o încercare de a forța Bucureștiul să intre în conflict, Brătianu a rezistat presiunilor și nu a cedat, în ciuda temerilor sale că rușii vor cuceri Transilvania înaintea intervenției românilor.

După mai multe discuții cu francezii, la 27 iunie 1916, în timpul bătăliei de la Verdun, Petrogradul a invitat formal România să intre în război. În nota sa către București, Sazonov promitea românilor culoar deschis către Budapesta și Timișoara⁵².

În același timp, în România se cristalizase apariția a trei curente de opinie: primul curent de opinie a pledat pentru menținerea neutralității; al doilea era cel germanofil, care pleda pentru intrarea României în război de partea Puterilor

⁵⁰ Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 25.

⁵¹ Anastasie Iordache, *Reorientarea politică a României și neutralitatea armată, 1914-1916*, Editura Paideia, București, 1998, p. 239.

⁵² Sherman David Spector, *op. cit.*, pp. 28-29.

Centrale și al treilea era cel francofil, care solicita intrarea în război de partea Antantei. Curentul francofil a beneficiat de propagandă intensă din partea diplomației franceze care a căutat, printr-o activitate susținută, să convingă guvernul României să intre în tabăra antantistă, sau pentru obținerea unei neutralități binevoitoare⁵³. Pe de altă parte, Kaiser-ul Wilhelm și Împăratul Franz Joseph mizau pe frica lui Carol I de o eventuală invazie rusească⁵⁴.

Intrarea României în Marele Război

Neutralitatea României, declarată mai devreme, la Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914 nu putea dura mult și din motive ce nu țineau de necesitatea istorică. Prin poziția sa geopolitică și potențialul economic, România se afla în situația de a părăsi, indiferent de cauze, neutralitatea armată⁵⁵. Mai mulți chiar, Ion I. C. Brătianu era convins că numai prin intrarea în război România își putea îndeplini pretențiile teritoriale maximale, astfel că era vorba doar de o chestiune de timp și de circumstanțe până când statul român urma să intre în marea conflagrație. Atacul rușilor din vara anului 1916 a fost o reușită ceea ce a stârnit fiori de teamă austrieților. În același timp, autoritățile franceze în frunte cu Aristide Briand, premierul Franței și Generalul Joffre au promis o ofensivă dinspre Salonic, care avea rolul de a bloca vecinul de la sud. Noua ofertă, făcută de francezi, i-a dat curaj lui Brătianu. Astfel că, la 4 iulie 1916, liderul român a l-a informat pe Sazonov că România era pregătită să intre în război.

După o lună, la 4 august 1916, în una din casele lui Vintilă Brătianu, C. Diamandi împreună cu I. I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, G. T. Kirileanu, I. G. Duca, și ministrul rus Poklewski-Koziell au semnat tratatul militar prin care România intra în război în colaborare cu Rusia⁵⁶. La 14 august 1916, ora 11 dimineața, la Cotroceni și în cadrul Consiliului de Coroană, s-a luat hotărârea ca România să intre în război⁵⁷.

Debutul în prima conflagrație mondială a fost unul promițător. Dar, după o înaintare facilă în Transilvania, armata română cedează treptat în fața armatelor

⁵³ Constantin Diamandi, *Tragedia unei conștiințe*, în „Magazin Istoric”, august 1997, p. 41.

⁵⁴ Gerard E. Silberstein, *The Troubled Alliance, German-Austrian Relations 1914-1917*, Lexington, Kentucky, The University Press of Kentucky, 1970, p. 182.

⁵⁵ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 237.

⁵⁶ Dumitru Preda, *România și Antanta. Avatarurile unei mici puteri într-un război de coaliție. 1916-1917*, Editura Institutul European, Iași, 1998, p. 81.

⁵⁷ Marian Voicu, *Tezaurul României de la Moscova, Inventarul unei istorii de o sută de ani*, Humanitas, București, 2016, p. 23.

germano-austro-bulgare mai experimentate și cu o înzestrare militară superioară. Într-un termen relativ scurt de timp, armata română pierde controlul Dobrogei, Olteniei și a întregii Muntenii. Pe fondul pătrunderii trupelor germane în Muntenia, C. Diamandi a dus tratative la Petrograd, la indicațiile lui I. I. C. Brătianu, pentru transportul tezaurului românesc, sub garanția Aliaților în SUA. Proiectul a eșuat deoarece nu s-a obținut acordul de garanție al Aliaților în Franța⁵⁸. În continuare, demersul diplomatic al lui Diamandi la Petrograd s-a concentrat pe obținerea unui sprijin militar cât mai solid din partea aliatului estic. Un demers soldat cu un semieșec, în mare parte, cauzat de politica autorităților țariste.

Începutul anului 1917 a adus cu el mari nemulțumiri la Petrograd. Eșecurile militare, victimele numeroase precum și lipsurile de tot felul și-au pus amprenta inevitabil asupra opiniei publice rusești. Treptat, străzile capitale adunau din ce în ce mai mulți ruși indignați de situația în care se aflau. În acest context, la 19 ianuarie 1917, Ion I. C. Brătianu, însoțit de principele Carol, au plecat spre Petrograd. Misiunea celor doi era de a-l convinge pe țar să oprească retragerea armatei rusești și să înceapă împreună cu armata română o puternică ofensivă. În același timp, liderul român se interesează și de tezaurul românesc.

Ajuns pe meleagurile rusești, Brătianu nu intuiește schimbările care se manifestau la Petrograd. Mai grav era că nici Diamandi nu a intuit, deși în acel moment diplomatul marca deja trei ani de misiune în capitala Rusiei. O explicație a lipsei de presimțământ al diplomatului și al celorlalți lideri români o putem găsi în citatul lui I. G. Duca – „Prăbușirea Rusiei ne apărea așa de catastrofală, încât nici nu voiam să ne gândim la o eventualitate atât de îngrozitoare”. O altă explicație ar fi faptul că Diamandi și-a direcționat atenția mai mult asupra evenimentelor politice, ignorând problemele societății rusești pe care o credea subordonată statului.

Astfel, la 2 martie 1917, C. Diamandi telegrafiază la Iași că țarul Nicolae al II-lea abdică. Șocul produs de veste a fost unul profund. În contextul schimbării de regim, Ion I. C. Brătianu, împreună cu generalul Prezan, călătorește din nou la Petrograd pentru a discuta despre continuarea colaborării militare de pe front. Întors la Iași, Brătianu povestește tuturor că în capitala Rusiei nu mai era guvern și că Lenin, instalat în palatul faimoasei dansatoare Kjesinskaia, fosta „prietenă” a țarului Nicolae al II-lea, ținea discursuri neconținut, de la balcon, mulțimii⁵⁹.

⁵⁸ Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul românesc de la Moscova*, București, 1934, pp. 50-51.

⁵⁹ Marian Voicu, *op. cit.*, pp. 44-51.

Revoluția rusă din 1917 a dus în final la preluarea puterii de către bolșevicii lui Lenin și la dezmembrarea Rusiei. În acest context, la data de 2 decembrie 1917, Sfatul Țării de la Chișinău a proclamat Republica Democratică Moldovenească. Sub teroarea armatelor bolșevice, Sfatul Țării a cerut, la 22 decembrie 1917, Ministerului de Război român ajutor militar, concretizat prin trimiterea unui regiment la Chișinău. Intrarea armatei române în Chișinău a înrăutățit relațiile României cu noul guvern bolșevic⁶⁰. Ca urmare a acestui fapt, la 31 decembrie 1917/13 ianuarie 1918, Troțki a cerut arestarea personalului Legației și Misiunii Militare Române de la Petrograd.

Diamandi a fost înștiințat, încă de la primele ore ale dimineții, de faptul că va fi arestat, dar a luat decizia de a rămâne în cadrul postului diplomatic. În seara Anului Nou, diplomatul a fost ridicat de la masă și dus la fortăreața Petropavlovsk. În arest, Diamandi a fost pus să semneze o hârtie prin care trebuia să garanteze eliberarea tuturor bolșevicilor arestați la Iași, dar diplomatul a refuzat⁶¹.

Arestarea personalului Legației române a stârnit indignarea celorlalte misiuni diplomatice de la Petrograd care, printr-o notă de protest, și-au afirmat solidaritatea cu Legația română. La 1/14 ianuarie 1918 întreaga Legație română a fost eliberată⁶². Ambasadorul Franței s-a prezentat la Petropavlovsk și l-a adus cu mașina personală la legație. După eliberarea sa, Diamandi a fost atenționat să părăsească teritoriul rusec în cel mult zece ore.

În opinia lui Diamandi, ultimele momente petrecute la Petrograd au fost întunecate și grele și și-au pus amprenta, într-un mod negativ, asupra sa⁶³. Mărturiile diplomatului român despre clipele petrecute în temnița rusească sunt descrise într-o formă gravă și dramatică. „Automobilul nostru se oprește în fața unei scări. O urcăm cu toții și suntem introduși într-o sală a cărei mobilier se compune dintr-o masă lungă, lângă care sunt așezate două bănci și câteva scaune. Doi dintre soldații care ne însoțeau rămân cu noi și își rezemau puștile de masă. Unul din ei, cel mai tânăr, scotea din buzunare o oglindă mică rotundă, cu fundul de tinichea și se pieptăna cu o satisfacție naivă, neîmpărtășită se vede

⁶⁰ Ion Țurcanu, *Istoria românilor. Cu o privire mai largă asupra culturii române*, Editura Istoros, Brăila, 2007, p. 279.

⁶¹ Adrian Butnaru, „Fila din viața unei familii – frații Constantin și George Diamandy în preajma și vremea Primului Război Mondial (II)” în *Gândirea Militară Românească*, nr. 1/2013, pp. 135-149, pp. 181-182.

⁶² Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia. Anii 1917-1918. Ciclonul roșu*, Brașov, 1928.

⁶³ ANR, Fond Constantin Diamandi, Dosar nr. 106, f. 145.

de tovarășul lui care stă cu coatele pe masă. La celălalt capăt al camerei ne așezam noi, locotenentul și cu mine. Din odăița vecină se aude cântecul răgușit al unui gramofon și glasuri subțiri de femei”⁶⁴.

Ajuns la Iași, C. Diamandi a fost decorat de Regele Ferdinand cu Ordinul „Mihai Viteazul”, pentru modul demn în care s-a comportat în timpul arestării⁶⁵.

Misiunea lui Constantin Diamandi de la Petrograd a adus cu sine mari provocări. Proaspăt numit în capitala Rusiei, diplomatul român se vede pus în situația de a negocia viitorul țării sale. Diamandi își dă seama de importanța misiunii sale, precum și de responsabilitatea pe care o avea pe umerii săi, astfel că fiecare decizie pe care a luat-o a fost intens dezbătută cu Ion I. C. Brătianu.

La masa negocierilor, Diamandi se dovedește a fi incisiv și bine informat de mersul războiului, reușind să obțină promisiunile maxime din partea autorităților țariste. Totodată, fascinat de Petrograd și de viața politică din această capitală, Diamandi a devenit părtinitor cauzei țariste, fapt ce i-a afectat demersurile diplomatice. Astfel, Diamandi nu reușește să intuiască schimbările care se profilau pe malurile Nevei, în timpul revoluției, iar Guvernul României a fost luat deseori prin surprindere de modificările produse politice la Petrograd.

⁶⁴ Ibidem, f. 257-258.

⁶⁵ AMAE, Fond 77- Constantin Diamandi, Dosar D12, vol. II., f. 31.

REPUBLICA TURCIA ÎN CONTEXTUL NATO

MIHAI CHRISTOPHER MARIAN RADOVICI*

Abstract: *Europe per se finds itself engulfed into a wave of emerging threats and challenges. These developments are in part due to both the high dynamicity of events which transform local, regional and global security formats and ample institutional, organizational and operational reconfigurations that transcend the assemblage's classical boundaries. As such, the Black Sea and Balkan regions are one of the forefronts for some of the modulations, both in practice and prognosis. Thus, a just evaluation of systemic vulnerabilities, risk dissipation, threat patterns, amongst others, in relation to regional security networks, represents one of the pillars upon which statal and non-statal regional, inter-regional and trans-regional policies can be constructed. It is normal, as Turkey represents¹ a centre-point for juxtaposed flows of power, transforming it into a pivotal area of influence divagation, to take a closer look at its development within the grander NATO² and Euro-Atlantic frameworks. Even more in the light of recent international manoeuvring undertaken by high Turkish officials and institutions.*

Keywords: *Turkey, Black Sea region, Balkans, NATO, European Union, security, defense.*

* Academia de Studii Economice din București, Școala doctorală – Economie și afaceri internaționale – student doctorand, anul I.

¹ Republica Turcia a devenit țară membră NATO în data de 18 februarie 1952.

² „Turcia a devenit în ultimii ani membrul cel mai incomod al Alianței. Membru indispensabil, prin felul în care (încă) blochează refugiații din Siria și Irak, dar în același timp prins în deriva autoritară a lui Erdoğan. Nici NATO și nici Uniunea Europeană nu prevăzuseră vreodată o asemenea situație, în care unul din membri ar comite ceva reprobabil (precum cumpărarea de rachete rusești), care să necesite sancțiuni colective și, eventual, excluderea, pentru care nici un mecanism nu a fost prevăzut nici în UE, nici în NATO.

Se pune chiar la un moment dat întrebarea dacă nu cumva Turcia e pe cale de a-și pregăti ieșirea din NATO pentru o alianță militară cu Rusia. Spaimă neîntemeiată: Turcia depinde de rândul ei de NATO, care îi oferă garanții de securitate, precum rachetele Patriot de la frontiera cu Siria. Nu trebuie uitată nici tensiunile dintre Turcia și Rusia în legătură, de pildă, cu persecuțiile prin care trece minoritatea tătară din Crimeea”. Dan Alexe, „Turcia vs. Rusia și „principiul mușchetarilor” în NATO”, în *Radio Europa Liberă Moldova*, 03 martie 2020, <https://moldova.europalibera.org/a/turcia-vs-rusia-%C8%99i-principiul-mu%C8%99chetarilor-%C3%AEn-nato/30466480.html>, 21.11.2021.

Localizarea geopolitică și geostrategică

De-a lungul secolelor, din punct de vedere geopolitic și geostrategic, importanța Mării Negre s-a bazat pe rolul pe care regiunea l-a avut la intersecția dintre fostele puteri și imperii (elen, roman, bizantin, otoman, rus)³. Ea a fost simultan o punte de legătură și o frontieră, o zonă-tampon și una de tranzit, între Vest și Est, între Sud și Nord. Marea Neagră a reprezentat și reprezintă un punct de legătură pentru circuitele comerciale și regiunile bogate în resurse energetice⁴. Zona a prosperat cel mai mult în perioadele în care nu a fost izolată și s-a aflat ancorată în comerțul mondial.

Zona Mării Negre și a Balcanilor parcurge încă o etapă istorică caracterizată prin despărțirea de comunism și de apartenență la sfera de influență sovietică, de tranziție de la o societate și economie închise spre valorile democrației și ale economiei de piață. Din punct de vedere al teoriei relațiilor internaționale, pentru a beneficia de avantaje economice, statele riverane Mării Negre ar trebui să țină seama de: controlul țărmului maritim (mărima fațadei maritime, adâncimea șenalului navigabil – canalul Dunăre-Marea Neagră, Volga, Don); controlul rutelor maritime; controlul locurilor de trecere maritimă (strâmtoarele) – Bosfor și Dardanele care fac legătura Mării Negre cu Marea Mediterană. Unele state din regiune se află în pragul integrării în NATO⁵ sau al aderării la UE⁶, altele au devenit deja membre ale acestor organizații. În schimb, Federația Rusă încearcă să refacă fostul bloc politico-militar și economic și luptă pentru a redeveni un partener important al marilor puteri ale lumii. Evoluțiile din regiunea Mării Negre sunt indisolubil legate de schimbările intervenite, în ultimii ani, în mediul de securitate din Balcani, zonă considerată în continuare „butoiul cu pulbere al Europei”, din Caucazul de Sud⁷ și din fostele state sovietice⁸.

³ R. Bruce Hitchner, *Marea prietenoasă cu străinii: istorie și realizarea strategiei euro-atlantice pentru Marea Neagră*, „O nouă strategie euro-atlantică pentru regiunea Mării Negre”, IRSI, București, 2004, pp. 27-32.

⁴ Alexandra Sarcinschi, Cristian Băhnăreanu, *Redimensionări și configurări ale mediului de securitate regional (zona Mării Negre și Balcani)*, Universitatea Națională de Apărare, București, 2005, p. 7.

⁵ Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (abreviat: NATO).

⁶ Uniunea Europeană (abreviat: UE).

⁷ Cristian Gherasim, „Caucazul de Sud. O traiectorie incertă: Analiza vulnerabilităților în respectarea drepturilor omului și recomandări pentru construcția democratică”, în *Sfera Politicii*, vol. 20, nr. 1, Fundația Societatea Civilă, București, 2012, pp. 61-69.

⁸ Alexandra Sarcinschi, Cristian Băhnăreanu, *op. cit.*, p. 21.

Regiunea Mării Negre *stricto sensu*, include apele teritoriale și litoralul României, Bulgariei, Republicii Georgia, Federației Ruse, Republicii Turcia și Ucrainei, fiind o zonă dens populată, cu resurse naturale importante, conectată cu Marea Mediterană prin strâmtorile Bosfor și Dardanele. Deși nu poate fi considerată în totalitate o mare deschisă, are legături directe cu linii importante de comunicație, prin intermediul fluviilor (Dunărea, Volga, Don) și prin coridoarele pe uscat ce unesc de la Est la Vest Europa Centrală de Caucaz și Asia Centrală, iar de la Nord la Sud zona baltică de Europa de Sud-Est și Marea Mediterană. Aceste rute au fost folosite *in extenso*, atât pentru campanii militare, cât și pentru schimburi comerciale încă de la stabilirea primelor colonii grecești de-a lungul țărmurilor. Singura perioadă în care Marea Neagră a reprezentat un „lac înghețat”, iar canalele de comunicație au fost întrerupte, a fost în timpul diviziunii de 50 de ani a *Războiului Rece*, în momentul în care granița dintre cele două blocuri trecea prin centrul acestei regiuni⁹.

SUA¹⁰ vizează în primul rând consolidarea poziției sale în zona Mării Negre, pilonul său principal fiind interesul geoeconomic. Intenția de eliminare a monopolului rus asupra proceselor de exploatare și transport al materiilor energetice din zona Mării Caspice reprezintă o țintă strategică subsecventă a SUA. În contextul războiului antiterorist global, SUA se implică în demersurile de modernizare ale armatelor Republicii Georgia și Republicii Azerbaidjan, precum și în procesul monitorizării și evaluării traficului de țigete din Marea Neagră realizat prin strâmtorile turcești. Federația Rusă consideră zona Mării Negre un obiectiv strategic fundamental, iar în relația cu statele riverane impune un statut egal cu cel al NATO. Modalitățile de implementare a acestui concept strategic sunt diverse; de la participarea activă în cadrul inițiativelor regionale,

⁹ Marius Gerald Stamate, „Tendențele geopolitice, geoeconomice și geostrategice regionale în zona Mării Negre – Caucaz”, Jan 2006, https://www.academia.edu/724470/TENDIN%C5%A2ELE_GEOPOLITICE_GEOECONOMICE_%C5%9EI_GEOSTRATEGICE_REGIONALE_%C3%8EN_ZONA_M%C4%82RII_NEGRE_CAUCAZ._GEOPOLITICAL_GEOECONOMICAL_AND_GEOSTRATEGICAL_TENDENCIES_IN_THE_BLACK_SEA-CAUCASUS_AREA, 21.11.2021.

¹⁰ Statele Unite ale Americii (abreviat: SUA).

cu precădere în OCEMN¹¹ și BlackSeaFor¹², până la implicarea în activități de influențare a politicilor statelor riverane, precum și prin încurajarea și alimentarea artificială a conflictelor locale.

Federația Rusă își impune prezența militară în unele zone strategice riverane Mării Negre (Republica Georgia-Abhazia, Osetia de Sud, Republica Autonomă Adjaria, Republica Moldova-Transnistria, Ucraina – prin flota din Crimeea, Republica Belarus, Republica Armenia-Ghiumri, Republica Azerbaidjan-Gabala), ca o metodă complementară de implementare a conceptelor sale strategice de mare putere.

Obiectivul fundamental al Republicii Turcia și Ucrainei îl reprezintă impunerea calității de lider zonal. Republica Turcia speră să recâștige SUA ca partener, mizând pe sprijin și pentru realizarea altor obiective strategice adiționale, cum ar fi: campania anti-kurdă din teritoriile nord-irakiene. Ucraina mizează pe sporirea capacităților sale militare din bazinul Mării Negre, care să îi susțină demersurile politice. Plasarea geostrategică pe virtuale rute energetice

¹¹ Organizația de Cooperare Economică la Marea Neagră (abreviat: OCEMN). „OCEMN a fost constituită în 1992, în condițiile existente în acea perioadă în zona Mării Negre. Astfel, la 25 iunie 1992, la Istanbul, unsprezece șefi de stat și guverne (Albania, Armenia, Azerbaidjan, Bulgaria, Georgia, Grecia, Republica Moldova, România, Federația Rusă, Turcia și Ucraina au semnat „Declarația Summit-ului privind Cooperarea Economică la Marea Neagră” și „Declarația Bosforului”. În iunie 1998, la Yalta, s-a semnat „Carta OCEMN”, care a intrat în vigoare la 1 mai 1999 și care a devenit documentul fundamental al Organizației. Odată cu aderarea Serbiei, în aprilie 2003, numărul membrilor OCEMN a crescut la doisprezece. În 2019, Macedonia de Nord și-a exprimat interesul de a deveni stat membru OCEMN, Consiliul Ministerial OCEMN, reunit la Sofia (iunie 2019), adoptând o decizie în acest sens”. ***, „Organizația de Cooperare Economică la Marea Neagră (OCEMN)”, în *Ministerul Afacerilor Externe*, martie 2021, <https://www.mae.ro/node/51353>, 21.11.2021.

¹² „BlackSeaFor a fost format în 2001 cu toate țările litorale ale Mării Negre pentru a efectua exerciții comune cu scopul de a îmbunătăți interoperabilitatea diferitelor navele. În general, exercițiile s-au concentrat pe căutare și salvare, asistență umanitară, măsuri de combatere a minelor, operațiuni de apărare chimică/biologică/radiologică/nucleară și de sprijinire a păcii, a scris analistul militar rus Dmitry Gorenburg într-o evaluare din 2011 de BlackSeaFor. Și pentru obiectivele sale modeste, a avut mare succes, a concluzionat Gorenburg: „BlackSeaFor a jucat un rol important în creșterea interacțiunii între navele statelor litorale ale Mării Negre. Cu toate acestea, operațiunile și exercițiile sale s-au limitat în general la un nivel de bază, ambele din cauza sarcinilor limitate delimitate în acordul politic privind forța și din cauza stării precare a majorității forțelor navale ale statelor membre”. Joshua Kucera, „Black Sea Naval Cooperation Another Casualty Of Ukraine War”, în *Eurasianet*, Jul 23, 2014, <https://eurasianet.org/black-sea-naval-cooperation-another-casualty-of-ukraine-war>, 23.11.2021.

și influența pe care o exercită în cadrul GUUAM¹³ sunt atuuri pe care aceasta le joacă¹⁴.

Ministrul care gestionează problematica apărării naționale în Republica Turcia

Ministrul Apărării Naționale este generalul Hulusi Akar¹⁵. Șeful Statului Major General este comandantul forțelor armate. În timp de război, acesta

¹³ „GUUAM a fost înființat cu scopul expres de a lega strânse legături instituționale cu Occidentul, ceea ce, pe tărâmul militar, înseamnă NATO. Însă apartenența deplină a alianței pentru țările GUUAM pare cel mai bine o propunere pe termen lung, atâta timp cât Statele Unite consideră treburile din Europa de Est prin prisma Moscovei. Opoziția Rusiei față de extinderea NATO a crescut doar în ultimii ani, în timp ce pârghia guvernului Statelor Unite asupra politicii externe rusești a scăzut dramatic. Prin urmare, politica GUUAM de a urmări aderarea la NATO ar putea fi nesustenabilă pe termen lung. Dacă, după cum este probabil, aderarea la NATO nu se va materializa, țările GUUAM se vor simți în cele din urmă trădate de lipsa de interes percepută de alianță și se pot îndrepta împotriva ideilor și principiilor pe care le reprezintă. În anumite circumstanțe, implicarea limitată a Occidentului poate submina securitatea GUUAM”. Tomas Valasek „Military Cooperation between Georgia, Ukraine, Uzbekistan, Azerbaijan, and Moldova in the GUUAM Framework”, în *Policy Brief, Caspian Studies Program*, November 30 2000, <https://www.belfercenter.org/publication/military-cooperation-between-georgia-ukraine-uzbekistan-azerbaijan-and-moldova-guuum>, 23.11.2021.

¹⁴ „Este demn de precizat faptul că Ucraina a semnat, la 24 decembrie 2003, „Tratatul privind utilizarea Mării Azov în comun de către Ucraina și Rusia”, fapt care echilibrează sensibil raporturile cu Rusia, permițându-i să adopte o politică agresivă în problema Insulei Șerpilor”. Marius Gerald Stamate, *op. cit.*, Jan 2006, https://www.academia.edu/724470/TENDIN%C5%A2ELE_GEOPOLITICE_GEOECONOMICE_%C5%9EI_GEOSTRATEGICE_REGIONALE_%C3%8EN_ZONA_M%C4%82RII_NEGRE_CAUCAZ._GEOPOLITICAL_GEOECONOMICAL_AND_GEOSTRATEGICAL_TENDENCIES_IN_THE_BLACK_SEA-CAUCASUS_AREA, 21.11.2021.

¹⁵ „Portofoliul Apărării a fost atribuit șefului Statului Major, Hulusi Akar. Actualul ministru de Externe, Mevlut Cavusoglu, a fost menținut în funcție. Și Suleyman Soyly va păstra portofoliul Internelelor.

Președintele Erdoğan a anunțat componența noului guvern al Turciei într-o ceremonie la Ankara, la câteva ore după ce a depus el însuși jurământul pentru un nou mandat de cinci ani ca șef al statului, cu puteri sporite, conform noii *Constituții*.

În noul cabinet nu va mai exista funcția de premier, ci doar una de vicepreședinte al țării, post în care Erdoğan l-a numit pe Fuat Oktay, un tehnocrat care în trecut a condus Agenția turcă pentru gestionarea situațiilor de urgență (Afad)”. V. M., „Turcia: Erdogan a prezentat noul cabinet de la Ankara. Ginerile său, numit ministru de Finanțe”, în *HotNews.ro*, 9 iulie 2018,

acționează în calitate de comandant suprem, în numele Președintelui Republicii Turcia. Tot el reprezintă Comandamentul Militar Suprem al Forțelor Armate ale Republicii Turcia în fața Marii Adunări Naționale a Republicii Turcia (Parlamentului)¹⁶. Responsabilitățile Statului Major General sunt: comanda forțelor armate; stabilirea politicilor și programelor legate de pregătirea pentru luptă a personalului; informații; operațiuni; organizare; instruire; servicii logistice etc. Statul Major General coordonează relațiile militare ale TSK¹⁷ cu statele membre ale NATO. Pe 9 iulie 2018, Hulusi Akar a fost numit de președintele Republicii Turcia, Recep Tayyip Erdoğan¹⁸, Ministrul Apărării Naționale. Aceasta a fost prima dată în istoria Republicii Turcia când un guvern civil a numit un ofițer militar activ în această funcție¹⁹. În iulie 2020, reacționând la confruntările armenе-azeriene, Hulusi Akar, a declarat: „Vom continua să stăm cu forțele armate azerbaidiene și vom oferi sprijin fraților noștri azerbaidieni împotriva Armeniei, care continuă abordarea sa agresivă”²⁰.

Ministrul Apărării Naționale Hulusi Akar și viziunea acestuia

„Ministrul Apărării Naționale Hulusi Akar se află la sediul NATO de la Bruxelles, capitala Belgiei, unde va participa la Reuniunea miniștrilor Apărării din țările membre ale NATO.

Ministrul Akar a fost întâmpinat de reprezentantul permanent al Turciei la NATO, ambasadorul Basat Öztürk, și alți oficiali. El a vizitat Reprezentanța permanentă și Reprezentanța militară a Turciei pe lângă NATO, a purtat discuții cu personalul și a primit informații despre activitatea lor.

<https://www.hotnews.ro/stiri-international-22558572-turcia-erdogan-prezentat-noul-cabinet-ankara-ginerele-numit-ministru-finan.htm>, 23.11.2021.

¹⁶ Federal Research Division, *Turkey: A Country Study*, Kessinger Publishing Co, Whitefish, Montana, 2004, p. 3331.

¹⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri (abreviat: TSK).

¹⁸ Șeful statului: președinte: Recep Tayyip Erdoğan (din 28 august 2014). *** „Date generale”, în *Ambasada României în Republica Turcia*, <http://ankara.mae.ro/node/925>, 25.11.2021.

¹⁹ Burak Ege Bekdil, „Erdogan appoints active duty military commander as Turkey’s defense minister”, în *DefenseNews*, Jul 9, 2018, <https://www.defensenews.com/global/europe/2018/07/09/erdogan-appoints-active-duty-military-commander-as-turkeys-defense-minister/>, 26.11.2021.

²⁰ *** „Armenian armed aggression against Azerbaijan, Turkey stands with Azerbaijan”, în *The Eastern Herald*, 16 July 2020, <https://www.easternherald.com/2020/07/16/armenia-azerbaijan-turkey/>, 26.11.2021.

Akar a spus că Turcia, care sub conducerea președintelui Recep Tayyip Erdoğan a ocupat o poziție importantă pe arena internațională, a realizat proiecte foarte importante și a obținut succese considerabile.

Subliniind că Turcia și-a îndeplinit responsabilitățile asumate în cadrul NATO până acum, oficialul a accentuat că ea va continua să-și respecte angajamentele și în viitor²¹.

Legislația în vigoare privind participarea forțelor armate la misiuni și operațiuni în afara teritoriului Republicii Turcia

În conformitate cu articolul 5 din *Constituția Republicii Turcia*, țelul și datoria fundamentală a statului este „de a proteja independența și integritatea națiunii turce, unitatea indivizibilă a țării, Republica și democrația și asigurarea bunăstării, păcii și fericirii indivizilor și a societății.”

În paralel cu îndeplinirea îndatoririlor impuse de stat de către articolul 117 din *Constituția Republicii Turcia* se reglementează și aspectele legate de asigurarea securității naționale, astfel: „Comandantul-șef este parte integrantă a existenței spirituale a Marii Adunări Naționale a Turciei și este reprezentat de Președinte”; „Președintele este responsabil în fața Marii Adunări Naționale pentru asigurarea securității naționale și pregătirea Forțelor armatei turcești pentru apărarea națională”; „șeful Statului Major General este comandantul forțelor armate și își îndeplinește atribuțiile de comandant șef în numele președintelui în timp de război”.

Decretul Prezidențial nr. 1 reglementează mandatul Marelui Stat Major și Serviciilor astfel:

„Marele Stat Major, Armata, Marina și Forțele Aeriene sunt subordonate ministrului apărării naționale. Dacă Președintele consideră necesar, poate primi informații direct de la Șeful Statului Major General și Comandanții Serviciilor precum și de la subordonații acestora și le dă direct ordine. Aceste ordine sunt urmate imediat fără a solicita aprobarea vreunei autorități.

Statul Major General, Armata, Marina și Forțele Aeriene sunt subordonate și responsabile în mod individual ministrului apărării naționale²².

²¹ ***, „Ministrul Apărării Naționale se află la NATO”, în *Instituția de Radio și Televiziune a Turciei (TRT)*, 21.10.2021, <https://www.trt.net.tr/romana/lume/2021/10/21/consiliului-prezidential-libian-cu-privire-la-relatiile-cu-turcia-1722908>, 26.11.2021.

²² ***, „Mission”, în *Republic Of Turkey. Ministry Of National Defence. General Staff*, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Mission>, 26.11.2021.

Legislația privind organizarea și funcționarea Ministerului Apărării din Republica Turcia

Structurile organizatorice ale Statului Major General, Armatei, Marinei și Forțelor Aeriene sunt prezentate în cadrul în cadrul organigramei de personal. Șeful Statului Major decide principiile și prioritățile, precum și principalele programe legate de: personal; informații; operațiuni; organizare; servicii de instruire pentru pregătirea forțelor armate; și le supune aprobării Ministrului Apărării Naționale.

Șeful Statului Major:

- se asigură că serviciile de informații, operațiuni, organizare și instruire sunt furnizate prin intermediul Armatei, Marinei și Forțelor Aeriene, precum și agențiilor din subordinea Statului Major General; serviciile de personal sunt furnizate în conformitate cu legile specifice și prin *Decretul Prezidențial nr. 1*;

- raportează: principiile; prioritățile și programele principale pe care le-a decis pentru serviciile de logistică și achiziții; propunerile sale de servicii de instruire și educație din școlile militare; Ministerului Apărării Naționale care va furniza aceste servicii;

- are în vedere examinarea aspectelor militare ale acordurilor și tratatelor, care urmează a fi încheiate, în domeniul internațional și a condițiilor de aplicare a acestora. Dacă este necesar, el participă la aceste întâlniri sau trimite reprezentanți;

- poate intra personal în corespondență directă sau poate ține contact cu ministerele, departamentele și agențiile aferente sau prin intermediul persoanelor sau agențiilor pe care le va autoriza în problemele din domeniul său de responsabilitate și autoritate.

Misiunea fundamentală a Armatei Republicii Turcia este definită astfel: „Misiunea Forțelor Armate este de a apăra teritoriul Turciei împotriva amenințărilor și pericolelor transmise de străini; să se asigure că forța militară este menținută și consolidată pentru a asigura descurajarea; să îndeplinească misiunile în străinătate atribuite prin decizia Marii Adunări Naționale a Turciei și să asiste la asigurarea păcii internaționale” conform articolului 35 din *Codul Serviciului Intern al Forțelor Armate Turce 211*. Articolul 36 din *Codul Serviciului Intern al Forțelor Armate Turce 211* prevede faptul că „Forțele Armate au datoria de a învăța și a preda arta războiului. Se stabilesc facilitățile și formațiile necesare îndeplinirii acestei misiuni și se iau măsurile necesare”²³.

²³ *Ibidem.*

Pe lângă aceste misiuni, Forțele Armate ale Republicii Turcia:

- sprijină organele de aplicare a legii în prevenirea tuturor actelor care perturbă ordinea publică în conformitate cu articolul 11/D din *Legea 5442 privind administrația provincială*, „cer asistență prin cele mai rapide mijloace posibile de la Ministerul de Interne și, atunci când este necesar, cele mai apropiate comenzi ale unităților armatei, navale și aeriene, inclusiv unitățile de frontieră ale Comandamentului General al Jandarmeriei sau ale Armatei, pentru a utiliza organele de drept din alte provincii și alte forțe desemnate în acest scop pe motiv că nu sunt în măsură să excludă sau să evalueze (...) să aplice măsurile” care se impun;

- desfășoară sarcinile atribuite în conformitate cu articolul 11/J din *Legea 5442 privind administrația provincială* care prevede faptul că în momentul în care „este necesar pentru combaterea terorismului în situații care depășesc capacitatea obișnuită a agențiilor de aplicare a legii și în cazul în care actele teroriste perturbă serios ordinea publică; la propunerea Ministerului de Interne și aprobarea președintelui”, exercitând autoritatea care se încadrează în domeniul de aplicare al *Codului Serviciului Intern al Forțelor Armate Turce 211*;

- sprijină organele de aplicare a legii în asigurarea ordinii și securității publice, în conformitate cu articolul 1 din *Legea 3201 a Poliției Naționale*, care prevede că Ministrul de Interne „responsabil pentru ordinea publică și securitatea țării va îndeplini aceste atribuții prin intermediul Poliției Naționale Turce și Comandamentul General al Jandarmeriei sau, când este necesar, de către întreaga poliție municipală” și „dacă este necesar, să utilizeze forța militară prin hotărârea Președintelui”;

- după declararea stării de urgență, din cauza faptului că „există semne clare care indică mișcări violente răspândite care vizează înlăturarea ordinii democratice stabilite prin *Constituție* și a drepturilor și libertăților fundamentale; și dacă ordinea publică este perturbată grav din cauza violenței sociale” și, în cazul în care guvernarea „solicită unităților militare să ofere sprijin” în conformitate cu articolele 21 și 22 din *Legea privind starea de urgență 2935*, aceste unități militare sprijină organele de ordine în prevenirea incidentelor prin „folosirea puterilor acordate în baza *Codului Serviciului Intern al Forțelor Armate Turce 211* și al competențelor pe care organele de aplicare a legii au dreptul să le asigure pentru securitatea generală”;

- susține eforturile de salvare în caz de dezastre: cutremur; incendiu; inundație; alunecări de teren; cădere de stânci; avalanșă etc.; în conformitate cu articolul 112 din *Codul Serviciului Intern al Forțelor Armate Turce 211* și cu articolul

7 din *Legea 7269 privind eforturile de ajutorare prin măsuri luate din cauza dezastrelor care afectează viața comună*. Protejează și asigură securitatea frontierelor funciare în conformitate cu articolul 2 din *Legea 3497 privind protecția și securitatea frontierelor terestre*²⁴.

Strategia națională de apărare a Republicii Turcia pentru perioada în curs

Bugetul de apărare al Republicii Turcia pentru anul fiscal 2020 a fost stabilit la 14,8 miliarde USD²⁵, în creștere față de cifra de 13,9 miliarde USD din anul 2019. Se preconizează că această traiectorie va continua în perioada viitoare, deoarece bugetul total al apărării va atinge un nivel maxim în anul fiscal 2025, de 17,5 miliarde USD. Această creștere este în conformitate cu *Planul strategic 2019-2023 al Republicii Turcia*, care urmărește să crească investițiile în platforme militare dezvoltate la nivel local, pentru a achiziționa pe plan intern 70% din echipamentul său militar și pentru a se poziționa ca o țară cheie de export. Având un mediu de securitate complex, cum ar fi intensificarea tensiunilor cu Republica Elenă în Estul Mediteranei și operațiuni anti-PKK²⁶ în Nordul Republicii Irak, Republica Turcia a investit în mai multe proiecte principale de achiziție pentru a-și moderniza și crește flota. Republica Turcia a fost afectată în mod substanțial de pandemia de COVID-19, care a înregistrat o scădere a cifrelor PIB²⁷-ului în 2020 cu -1,33%, se preconizează faptul că cheltuielile pentru apărare vor crește lent în perioada de prognoză, ajungând la un total de 17,5 miliarde USD în 2025.

În conformitate cu viziunea strategică 2019-2023, Republica Turcia a căutat să crească cheltuielile de apărare pentru a investi în industria internă de apărare și în dezvoltarea de platforme locale pentru a răspunde nevoilor armatei turce. Guvernul turc a continuat să acorde prioritate cheltuielilor de apărare în 2020, în ciuda impactului COVID-19. Unele dintre principalele proiecte viitoare de achiziții produse autohtone pentru Forțele Armate ale Republicii Turcia includ dezvoltarea aeronavei de luptă TF-X și achizițiile TCG Andalou LHD, submarinele U-214 și MBT-urile Altay²⁸.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ United States Dollar (abreviat: USD).

²⁶ Partidului Muncitorilor Kurzi (abreviat: PKK).

²⁷ Produsul intern brut (abreviat: PIB).

²⁸ ***, „Turkey Defense Market – Attractiveness, Competitive Landscape and Forecasts to 2025”, în *GlobalData*, February 26, 2021, p. 107, <https://store.globaldata.com/report/gddf0676mr--turkey-defense-market-attractiveness-competitive-landscape-and-forecasts-to->

Amenințări, riscuri și vulnerabilități

Provocările la adresa securității spațiului NATO s-au intensificat pe măsură ce riscurile au început să cunoască o delocalizare accentuată. *Mediul de securitate s-a transformat, trecând de la un sistem bipolar la unul în care polii de putere sunt mai greu de identificat, iar amenințările sunt mai difuze.*

În prezent riscurile sunt generate de:

- atacuri teroriste;
- dezvoltarea și proliferarea armelor de distrugere în masă, dublate de pericolul ca acestea să ajungă în posesia unor regimuri politice nedemocratice, a unor entități ale crimei organizate sau celule teroriste;
- existenta unor regimuri nedemocratice sau cu o structura instituțională fragilă;
- fluxuri masive de refugiați;
- dezechilibre ecologice sau catastrofe naturale majore (secete, inundații, furtuni, incendii, cutremure, accidente nucleare etc.);
- insecuritate economică;
- conflicte etnice regionale sau locale;
- perpetuarea stărilor de conflict (în anumite zone sau regiuni neguvernabile), care se află în afara controlului național, de către grupări criminale cu interese de natură pecuniară. La aceasta mai contribuie și divergența de interese, percepția diferită asupra strategiilor și procedurilor de urmat, având în vedere faptul că interesele actorilor implicați nu converg întotdeauna, la care se adaugă diferențele în perceperea riscurilor, mijloacelor și procedurilor de contracarare a acestora;
- pierderea suveranității, care se dezvoltă în două direcții:
 - a) *prima direcție*, pozitivă, tinde să modifice structura suverană a statelor, reducându-le puterea și influența prin deplasarea către agregări supranaționale mai extinse și diferențiate;
 - b) *a doua direcție*, negativă, este spre o guvernare rea: diminuarea abilității statelor de a gestiona viața cetățenilor lor sau a relațiilor inter-state, cu toate consecințele ce decurg din aceasta²⁹.

2025/?utm_source=mediacentre&utm_medium=pr&utm_campaign=210303a_gd_ph_pr_turkey_defense_market&utm_nooverride=1, 27.11.2021.

²⁹ Loredana Enăchescu, „Transformarea NATO și evoluția Parteneriatul Euro-Atlantic”, în *Revista Sfera Politicii* nr. 119, <http://revistasferapoliticii.ro/sfera/119/art9-enachescu.html>, 27.11.2021.

Acest fapt poate conduce la apariția organizațiilor criminale, care posedă capacitatea de a destabiliza situația prin utilizarea violenței, ale cărei efecte sunt binecunoscute: conflicte etnice, sociale și religioase; terorism; proliferarea armelor de distrugere în masă etc. Globalizarea reprezintă principalul fenomen care influențează mediul de securitate contemporan, atât în ceea ce privește geneza noilor riscuri și amenințări, cât și al apariției diferitelor oportunități. Securitatea internațională tinde tot mai mult să-și manifeste caracterul indivizibil. În contextul acestei configurații a scenei globale, regiuni întregi sunt afectate de stări de tensiune, instabilitate și conflict, de sărăcie și frustrare, care generează sau favorizează proliferarea noilor riscuri și amenințări.

În lucrarea sa, *Mecanisme globalizării*³⁰, Joseph Eugene Stiglitz identifica următoarele aspecte ale fenomenului globalizării: circulația internațională a ideilor și informațiilor; experiențe culturale comune; societate civilă globală; mișcare ecologistă globală; cooperare mai intensă între țările lumii, prin intermediul intensificării circulației bunurilor și serviciilor, a capitalului și a persoanelor.

Președintele Recep Tayyip Erdoğan a redeschis *Hagia Sophia* din Istanbul pentru rugăciunile musulmanilor, iar lumea ar trebui să vadă în acest gest un simbol al misiunii sale de a reafirma rolul Republicii Turcia ca putere musulmană pe scena globală. De la conflictele din Republica Arabă Siriană și Statul Libia și până la loviturile din Republica Irak, cea de-a doua armată a NATO se agită zi și noapte cu: drone înarmate; avioane de război; tancuri etc. Navele turcești navighează prin Marea Mediterană, creând conflicte cu Republica Elenă și Republica Cipru (membre UE) care au ca miză resursele de gaze. În aproape două decenii de când conduce o națiune care se află între Orientului Mijlociu și Europa, președintele Recep Tayyip Erdoğan a transformat Republica Turcia într-o putere regională, cu mai mult potențial internațional, decât în orice moment de la fondarea sa ca stat secular orientat spre Vest de Mustafa Kemal Atatürk în 1923. Demersul președintelui Recep Tayyip Erdoğan de a-și extinde influența într-o regiune aflată anterior sub stăpânirea otomană, timp de sute de ani, demonstrează faptul că: Republica Turcia este înconjurată de conflicte; i se opun guverne arabe influente; este în dezacord cu aliații săi tradiționali. Deocamdată, însă, nimeni nu pare dispus sau capabil să-l oprească pe noul „sultan”. „Turcia are avantajul strategic”, a declarat Timothy Ash, analist la *Bluebay Asset Management*. „Realitatea este că UE este un leu fără dinți

³⁰ Joseph Eugene Stiglitz, *Mecanisme globalizării*, Polirom, Iași, 2008, p. 19.

atunci când vine vorba de Turcia. Iar Erdoğan și-a dat seama de mult timp de asta”³¹.

SUA au condamnat anumite aspecte ale politicii externe a președintelui Recep Tayyip Erdoğan, dar au evitat acțiunile concrete împotriva unui aliat cheie din NATO. Pentru UE, rolul Republicii Turcia ca tampon împotriva fluxului de migranți și militanți către Europa a făcut prea riscantă aplicarea de sancțiuni comerciale pentru misiunile de explorare a gazelor naturale din Estul Mării Mediterane. Sancțiunile comerciale ar prejudicia și țările europene, iar puțini sunt dispuși să suporte aceste costuri pe măsură ce pandemia de Covid-19 devastează economia globală. Candidat să adere la UE și aliat al SUA de multă vreme, Republica Turcia a urmărit o politică externă din ce în ce mai independentă în ultimii ani. Republica Turcia a sfidat SUA și NATO prin achiziționarea sistemului de apărare aeriană S-400 de la Federația Rusă.

În Statul Libia, o intervenție turcă binecuvântată de SUA a întors sorti în într-un război complicat, învingând forțele susținute de Federația Rusă ale generalului, renegat, Khalifa Belqasim Haftar, și salvând un guvern sprijinit de ONU³². În același timp, victoria a adus Republica Turcia mai aproape de o potențială confruntare cu Egiptul și Emiratele Arabe Unite, aliați americani care-l susțin pe Khalifa Belqasim Haftar.

În Republica Arabă Siriană, Republica Turcia a colaborat cu Moscova pentru a împiedica atacul forțelor guvernamentale siriene asupra ultimului bastion rebel, ceea ce ar fi putut declanșa o nouă criză a refugiaților. Însă, ofensiva turcă, din anul 2019, împotriva kurzilor sirieni susținuți de SUA, care au luptat în primele linii ale războiului împotriva Statului Islamic, a provocat furie în Europa și în *Congresul american*, deși a fost avizată de președintele Donald John Trump.

Pentru Europa, Republica Turcia este în același timp un partener indispensabil și o problemă. Angajamentul său de a începe explorarea gazelor în Insula Cipru, al cărei Nord este ocupat de turci, a fost denunțat de vecinii mediteraneeni: Egipt; Statul Israel și Republica Elenă – potențiali parteneri într-un proiect de gazoducte –; precum și de UE. Nu este clar dacă vreo companie s-ar implica în proiect având în vedere disputele teritoriale, dar mesajul a fost clar:

³¹ Bogdan Cojocaru, „Erdoğan sfidează Occidentul pentru a face din Turcia o putere regională. „Realitatea este că UE este un leu fără dinți atunci când vine vorba de Turcia. Iar Erdoğan și-a dat seama de asta.”, în *Ziarul Financiar*, 19.07.2020, <https://www.zf.ro/business-international/erdogan-sfideaza-occidentul-pentru-a-face-din-turcia-o-putere-19431112>, 27.11.2021.

³² Organizația Națiunilor Unite (abreviat: ONU).

lunga coastă mediteraneană a Republicii Turcia îi aduce țării un avantaj. Gazdă pentru la 3,6 milioane de refugiați sirieni, Republica Turcia controlează, de asemenea, un „robinet” al unui flux major de migrație spre Occident, forțând oficialii europeni să trateze Republica Turcia cu prudență³³.

Dimensiuni de securitate la nivel euro-atlantic

Strategia Europeană de Securitate dovedește o preocupare limitată a implicării UE în probleme globale și, cu toate că se admite faptul că UE acționează deja mult dincolo de frontierele sale, reiese cu claritate că principalele interese sunt localizate în spații din vecinătatea acesteia, incluzând: Balcanii; Federația Rusă; Orientul Mijlociu; pe lângă întărirea cooperării cu state mediteraneene și a legăturilor tradiționale cu Africa.

UE consideră amenințările ca provenind mai ales din interior, incluzând societatea europeană și țările învecinate; astfel, obiectivul esențial este acela de angajare în contracararea acestor amenințări, cu punerea accentului pe probleme care reprezintă o amenințare pentru întreaga omenire și participarea la construcția unei lumi mai bune. Raportat la acestea, situația politico-militară din zona de potențială extindere a UE este caracterizată de existența următoarelor vulnerabilități la adresa securității europene:

- persistența unor crize nesoluționate („înghețate”) care prezintă pericolul reizbucnirii unor conflicte sângeroase în: Republica Kosovo; Republica Turcă a Ciprului de Nord; Republica Albania; Bosnia și Herțegovina; Zona Transnistreană a Republicii Moldova; Caucaz;

- revendicări teritoriale care tensionează relațiile dintre statele implicate: Republica Elenă și Republica Turcia; Republica Elenă și Republica Macedonia de Nord; Republica Albania și Republica Elenă; Republica Kosovo și Republica Serbia;

- existența unor minorități etnice și tendințele autonomiste ale acestora: albanezii (din: Republica Elenă; Republica Macedonia de Nord; Republica Kosovo și Muntenegru); sârbii (din: Republica Kosovo și celelalte state din fosta Iugoslavie³⁴); maghiarii (din Provincia Autonomă Voivodina); kurzii (din: Republica Turcia); turcii (din: Republica Elenă; Bulgaria; Zona Transnistreană);

³³ Bogdan Cojocaru, *op. cit.*

³⁴ Dorin Melnic, „Statele din fosta Iugoslavie în prezent – pas cu pas spre Europa”, în *Casa Marii Negre*, 2021, <https://www.casamariinegre.ro/studii/geopolitica/258/statele-din-fosta-iugoslavie-in-prezent-pas-cu-pas-spre-europa>, 28.11.2021.

cumulate cu tentativele unor state de a elabora acte normative cu valoare (aplicare) transfrontalieră și discriminatorii pe criterii etnice sau de altă natură;

- dificultățile pe care le întâmpină unele state în procesul tranziției;
- pătrunderea și extinderea fundamentalismului islamic, îndeosebi cel radical: Bosnia și Herțegovina; Republica Turcia; Republica Kosovo; dar și în Sud-Estul Bulgariei;

- existența unor însemnate minorități musulmane pe teritoriul unor state cu majoritate creștină: Muntenegru; Republica Macedonia de Nord și Bulgaria;

- existența în apropierea „viitoarelor” granițe ale UE a unor zone cu grad ridicat de instabilitate: Orientul Mijlociu (prin admiterea Republicii Turcia, UE va avea graniță comună cu: Republica Islamică Iran; Republica Irak și Republica Arabă Siriană); republicile caucaziene (Figura 8. 1); Republica Moldovenească Nistreană; Republica Kosovo;

- tendințele unor state de a deveni lideri zonali: Republica Elenă; Republica Turcia; Ucraina;

- tendințele Federației Ruse de a-și reface sferele de influență pierdute după încheierea *Războiului Rece*, dar și atragerea de partea sa a: Republicii Belarus; Republicii Moldova; Ucrainei – Zona Transnistreană; Republicii Serbia; Zona Caucazului;

- existența unor dispute și a unor pretenții privind delimitările de frontieră, platoul continental și zona economică exclusivă: între Republica Elenă și Republica Turcia; Ucraina și România; între statele din fosta Iugoslavie (Republica Croația, Republica Slovenia, Bosnia și Herțegovina);

- creșterea importanței Mării Negre în procesul de redefinire a noilor zone de influență; competiția economică declanșată de exploatarea și transportul resurselor energetice din Asia Centrală, Marea Caspică și Orientul Mijlociu;

- vecinătatea unor teatre de acțiuni militare;

- intensificarea amenințărilor de natură non-militară la adresa siguranței naționale a statelor din zonă, dar și a UE (crimă organizată, terorism transfrontalier, trafic ilegal de droguri și armament, imigrația ilegală etc.)³⁵.

Securitatea reprezintă o problemă esențială a existenței societății umane, iar definirea sa este un subiect foarte important în documentele oficiale ale multor organizații internaționale. Principalele tipuri de riscuri ce amenință UE

³⁵ Costică Sillion, „Tendințe și orientări în analiza mediului de securitate global și european”, p. 66, în *Securitate și Apărare în Uniunea Europeană: Sesiunea anuală de comunicări științifice cu participare internațională*, Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, București, 2008, pp. 63-70.

sunt militare și non-militare. UE nu mai este amenințată, în prezent, de conflicte de tip clasic, în schimb se confruntă, din ce în ce mai frecvent, cu o serie de amenințări asimetrice, greu predictibile și mult mai greu de contracarat.

Trei dintre aceste tipuri de amenințări de tip militar sunt:

▪ *terorismul internațional* (amenințare strategică) – acest nou tip de terorism este legat de mișcări religioase fundamentaliste care au cauze deosebit de complexe. Dincolo de riscurile imediate, terorismul amenință deschiderea și toleranța specifice societăților democratice. Noul tip de terorism diferă de cel din deceniile precedente deoarece pare a fi interesat de utilizarea violenței nelimitate și de producerea de pierderi masive. Pentru acest tip de terorism, exemplificat de rețeaua *Al-Qaeda*, Europa este atât o țintă, cât și o bază de lansare a atacurilor și evidențiază schimbările majore intervenite în natura amenințărilor la adresa securității statelor în perioada post-*Război Rece*, motivațiile violenței sau agresiunii de orice natură devenind foarte diverse: de la cele politice și religioase la cele economice, informatice, cibernetice, sau de orice altă natură și în strânsă legătură cu crizele majore, interesele crimei organizate, interesele etnice și religioase, războaiele informaționale etc.³⁶;

▪ *proliferarea armelor de distrugere în masă* – dacă la mijlocul anilor '90 ai secolului al XX-lea, Paul Wilkinson expert în problematica terorismului opina că „armele de distrugere în masă rămân o amenințare puțin probabilă”³⁷, în prezent are loc o diseminare periculoasă a armelor de distrugere în masă, mai ales în zona Orientului Mijlociu. Prin intermediul acestor arme un grup terorist de mici dimensiuni poate provoca pierderi care anterior nu puteau fi cauzate decât de armate ale unor state naționale;

▪ *existența unor structuri statale slabe (failed states)*³⁸ și amplificarea crimei organizate – în unele state sau regiuni precum: Republica Federală Somalia; Republica Liberia; Emiratul Islamic al Afganistanului; Bosnia și Herțegovina; Republica Serbia și Muntenegru; Republica Kosovo etc.; – dezorganizarea instituțională, corupția la nivel înalt, conflictele civile și accesul la arme au determinat întărirea pozițiilor crimei organizate. Aceste situații sunt amenințări la adresa securității, prin sprijinirea traficului de droguri, a celui de ființe umane și a terorismului și sunt localizate și în Balcanii Occidentali, Europa Răsăriteană și Asia Centrală.

³⁶ Mirela Atanasiu, Lucian Stăncilă, *Terorismul – Răul din umbră al începutului de secol*, Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, București, 2014, p. 7.

³⁷ Paul Wilkinson, *Terrorise and the Liberal State*, Mac Millan, London, 1986, p. 28.

³⁸ Mircea Tulică, *Securitatea în contextul globalizării*, Axa, Botoșani, 2012, pp. 38-39.

Mediul de securitate regional (localizarea geografică și geostrategică)

Dintre statele riverane Mării Negre, doar Republica Turcia are forțe navale și aeriene consistente³⁹. Recent, Republica Turcia a anunțat intenția de a-și construi o nouă bază navală în vecinătatea orașului Trabzon. Totuși, temerile Federației Ruse față de Republica Turcia scad, ca urmare a relațiilor din ce în ce mai apropiate dintre cele două state. În conformitate cu cele mai recente evoluții regionale, se prefigurează că Federația Rusă va folosi arma energetică pentru a-și impune voința politică expansionistă. De asemenea, nu va ezita să folosească și forța militară, în acest scop dezvoltându-și un formidabil dispozitiv militar în regiune. Se poate aprecia că problemele din zona extinsă a Mării Negre sunt pe agenda tuturor cancelariilor europene și influențează cursurile de acțiune la nivelul întregii Europe, al Orientului Mijlociu și al Asiei Centrale. Este necesară o schimbare atât a modului de abordare a situației din Ucraina, Republica Arabă Siriană și Republica Irak, cât și a celor reprezentate de conflictele înghețate din Caucazul de Sud, de către NATO și SUA, în care Republica Turcia și România pot fi actori importanți. Astfel, noua strategie trebuie să presupună abordarea integrată a zonei și oferirea de garanții de către SUA aliaților săi din regiune. Problemele de securitate din zona extinsă a Mării Negre și Orientul Mijlociu trebuie abordate integrat, ca aparținând aceluiași complex de securitate – Marea Neagră.

Văzut cândva ca un teren de controverse și rivalități la intersecția periferiilor unor mari imperii, spațiul extins al Mării Negre a căpătat în ultima vreme o centralitate proprie și cumva incomodă. Dinamica regională reclamă o reconsiderare atentă a premiselor teoretice și a evaluărilor analitice existente pentru a le racorda la noile realități, a înțelege ce se întâmplă, a identifica soluții viabile pentru vulnerabilitățile, riscurile și amenințările actuale și a valorifica oportunitățile care pot apărea pe parcursul acestui proces de profunde transformări. Evoluția situației militare, strategice și politice în regiunea extinsă a Mării Negre are consecințe dincolo de acest spațiu, afectând interesele de securitate ale Occidentului, în particular cele ale SUA și ale NATO. Interesul și implicarea SUA în regiunea Mării Negre sunt relativ recente și au fost inițial inspirate de considerente geostrategice. În cea mai mare parte a *Războiului Rece*, politicile SUA s-au ghidat, în principal, pe nevoia de a sprijini Republica Turcia ca aliat unic într-un spațiu dominat de sovietici, precum și de a încuraja cu prudență unele țări foste comuniste (Iugoslavia, România) să-și afirme relativa independență față de Moscova. Echilibrul militar regional a fost păstrat prin înțelegeri punctuale între cele două superputeri privind controlul

³⁹ Vasile Cerbu, Valentin Cioranu, „Regiunea Mării Negre, zonă a schimbărilor geopolitice”, p. 186, în *Lucrările Conferinței „Gândirea militară românească”*, ediția I, București, Academia Militară, noiembrie 2019, pp. 166-189.

armamentelor, în special prevederile de flanc ale CFE⁴⁰, ulterior suspendate unilateral de Federația Rusă⁴¹.

Forțele militare ale Republicii Turcia

TSK sunt formate din: Forțele Terestre; Forțele Navale; Forțele Aeriene; și Academia de război. Jandarmeria și Garda de Coastă au funcții de aplicare a legii precum și funcții militare, ele activând în calitate de componente ale forțelor de securitate internă în timp de pace și sunt în subordinea Ministerului de Interne. Serviciul militar obligatoriu în Republica Turcia este o problemă cu care tinerii se confruntă tot timpul, de la interviurile de angajare, la căsătorie. Angajatorii nu doresc să piardă un salariat timp de 12 luni, iar familiile din zona Anatoliei nu vor ca fiicele lor să se căsătorească, iar apoi să fie nevoite să-și aștepte mirele ca să se întoarcă din armată. Pentru absolvenții de învățământ superior, stagiul militar obligatoriu este de șase luni. Statul le permite studenților să-și termine masteratele și doctoratele până la vârsta de 35 de ani, după care tot trebuie să se înroleze. Mulți dintre tinerii cu studii universitare se înscriu la programe postuniversitare pentru a evita serviciul militar cât mai mult timp posibil⁴².

Agenția turcă de achiziții militare a anunțat planul pentru anul 2020, în condițiile în care tensiunile dintre armata turcă și cea siriană sunt tot mai mari. „Armata turcă va

⁴⁰ Tratatul privind Forțele Convenționale în Europa (abreviat: CFE) „a fost semnat la Paris, la 19 noiembrie 1990, de 23 state-părți și a intrat în vigoare la 131 iulie 1992. Statele semnatare ale *Tratatului CFE* au fost: Belgia, Bulgaria, Canada, Cehoslovacia, Danemarca, Franța, Grecia, Germania, Ungaria, Italia, Islanda, Luxemburg, Olanda, Norvegia, Polonia, Portugalia, România, Spania, fosta URSS, Turcia, Marea Britanie și SUA. Ulterior, în 1992, Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Kazahstan, Republica Moldova, Federația Rusă, Ucraina și Georgia, în calitate de state succesoare ale URSS, au devenit state-părți la CFE prin semnarea Acordului de la Tașkent. CFE reglementează limitele maxime pentru cinci categorii de armament convențional (tancuri de luptă, vehicule blindate, artilerie grea, avioane și elicoptere de luptă) deținute de statele NATO și cele membre ale fostului *Pact de la Varșovia*. Prin *Tratat* au fost instituite limitări ale deținerilor de armament pentru cele două blocuri militare, în mod special în zonele de flanc (regiunile unde cele două blocuri se întâlneau). Scopul esențial era prevenirea unui nou conflict convențional pe continentul european”. ***, *Principalele instrumente existente în cadrul dimensiunii politico-militare*”, în *Ministerul Afacerilor Externe*, <http://www.mae.ro/node/12015>, 29.11.2021.

⁴¹ Sergiu Celac, Seth Cropsey, Dan Dungaciu, Iulian Fota, Ioniță Cosmin, „De ce contează Marea Neagră”, 2016, p. 11, https://newstrategycenter.ro/wp-content/uploads/2016/04/Policy_paper_-_De_ce_conteaza_Marea_Neagra_-_NSC_-_iunie_2016-1.pdf, 29.11.2021.

⁴² Mihai Ciobanu, „Tinerii din Turcia își vând bunurile de preț ca să scape de armată”, în *Defense România*, 07 aug 2018, https://www.defenseromania.ro/tinerii-din-turcia-isi-vand-bunurile-de-pret-ca-sa-scape-de-armata_592839.html, 02.12.2021.

primi o dronă de atac *Akinci* și 356 de drone *kamikaze Kargu-2*, ambele dezvoltate de industria autohtonă. Acestea li se adaugă și *Alpagu*, o dronă de atac tactică cu aripă fixă. După drone, oficialii turci doresc dotarea forțelor terestre cu noi elicoptere de antrenament și atac. Armata turcă se așteaptă să primească primele elicoptere de atac *ATAK FAZ-2*, construite sub licență după compania *Agusta Westland*, din care a comandat deja 21. Anul acesta vor începe testele și pentru rachetele anti-aeriene cu rază medie *Hisar-O*, construite de firma *Aselsan*, dar armata turcă speră să primească și sistemul de rachete cu rază scurtă *Korkut*. Toate aceste achiziții arată determinarea Republicii Turcia de a continua acțiunile militare în zona de nord a Siriei, unde a avut confruntări violente cu insurgenți kurzi și forțe guvernamentale siriene, 15 militari pierzându-și viața. Tot în anul 2020, media turcă a anunțat recepționarea portavionului ușor *TCG Anadolu*, care în lipsa avioanelor americane *F-35B*, va fi echipat inițial, cel mai probabil, cu elicoptere, până la găsierea unei soluții⁴³.

Republica Turcia contribuie la mai multe operațiuni de menținere a păcii⁴⁴ în: Bosnia și Herțegovina; Republica Kosovo; Emiratul Islamic al Afganistanului⁴⁵.

⁴³ Florin Jipa, „Turcia se pregătește pentru ce-i mai rău în Siria și își dotează armata cu noi echipamente”, în *Monitorul Apărării și Securității*, 20 februarie 2020, <https://monitorulapararii.ro/turcia-se-pregateste-pentru-ce-i-mai-rau-in-siria-si-isi-doteaza-armata-cu-noi-echipamente-1-28547>, 02.12.2021.

⁴⁴ „Conceptul de operațiuni de menținere a păcii a fost introdus pentru prima dată pentru a menține încetarea focului în Orientul Mijlociu în 1948, pe baza rezoluției relevante a Consiliului de Securitate al ONU. De atunci, acest concept a evoluat ca un instrument semnificativ pentru managementul crizelor și prevenirea conflictelor. Turcia a participat pentru prima dată la operațiunile de menținere a păcii în timpul războiului din Coreea. De atunci, Turcia a contribuit la aceste operațiuni în conformitate cu capacitățile sale. Unul dintre principalele obiective ale politicii externe a Turciei este de a contribui la stabilirea și menținerea păcii și stabilității în regiunea sa și nu numai. Operațiunile de menținere a păcii sunt mijloacele legitime pentru realizarea acestui obiectiv. În calitate de participant activ în toate domeniile sistemului ONU, Turcia se angajează, de asemenea, cu fermitate în eforturile ONU de a menține pacea și stabilitatea internațională, ceea ce ajută, de asemenea, la consolidarea rolului Turciei pe scena internațională”. ***, „Turkey’s Approach And Contributions To The United Nations Peacekeeping Operations”, în *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, 2011, https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-approach-and-contributions-to-the-united-nations-peacekeeping-operations.en.mfa, 03.12.2021.

⁴⁵ „Turcia a contribuit cu trupe la misiunea NATO în ultimele două decenii și are în prezent aproximativ 500 de soldați în misiuni fără luptă în Afganistan, potrivit experților militari turci. Nu există încă detalii despre numărul de trupe necesare pentru a securiza aeroportul din Kabul, iar ministrul turc al Apărării, Hulusi Akar, a exclus creșterea batalionului de 500 de oameni din Afganistan. Există, de asemenea, puțină claritate cu privire la faptul dacă trupele turce ar opera sub o misiune de comandă NATO sau sub un steag turc – cum ar fi desfășurarea militară a Ankarei în Siria, Libia și disputata enclavă Nagorno-Karabakh de la granița Armenia-Azerbaidjan”. Leela Jacinto, „Turkey offers help securing Afghan airport, but has Erdogan bitten off more than he can chew?”, în *France 24*, 14/07/2021, <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20210714-turkey-offers-help-securing-afghan-airport-but-has-erdogan-bitten-off-more-than-he-can-chew>, 05.12.2021.

Liban⁴⁶; Republica Federală Somalia⁴⁷, și nu numai, astfel: EUFOR⁴⁸; NATO KFOR⁴⁹; UNMIK⁵⁰; ISAF⁵¹; RSM⁵²; UNIFIL; UNSOM⁵³; CMF⁵⁴; OSG⁵⁵; DCB⁵⁶; FOB Konya⁵⁷; NMI⁵⁸ etc.

⁴⁶ „Mandatul soldaților turci din Forța Interimară a Națiunilor Unite din Liban, cunoscută și sub numele de UNIFIL, va fi prelungit până la 30 octombrie 2021. Moțiunea a fost extinsă de 13 ori până acum, de când a fost aprobată prima dată de parlament în septembrie 2006.

UNIFIL a fost înființată în 1978, când Israelul s-a retras din Liban. Forța de menținere a păcii are scopul de a oferi securitate și de a ajuta guvernul libanez să-și reconstruiască autoritatea. Aproximativ 10.600 de militari din 40 de țări fac parte din misiunea UNIFIL”. Emin Avundukluoglu, „Turkish parliament extends troops deployment in Lebanon”, în *Anadolu Agency*, 06.10.2020, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkish-parliament-extends-troops-deployment-in-lebanon/1997971>, 05.12.2021.

⁴⁷ „Pe măsură ce lupta continuă, Turcia s-a angajat să îmbunătățească capacitatea Armatei Naționale a Somaliei insuficient echipate și subantrenate, care s-a luptat atât de mult timp să-i combată pe militanții Al Shabab din cauza unor probleme cronice precum corupția și deficiențele. Ankara antrenează în prezent mii de forțe speciale militare și de poliție în Camp TurkSom, cea mai mare bază militară de peste mări a Turciei, care și-a deschis porțile la Mogadiscio în 2017.

Forțele speciale ale Somaliei numite Brigada de Comando Gorgor (Vulturii) primesc pregătirea inițială la TurkSom și sunt apoi înscrise în programe de antrenament de comando în orașul Isparta din sud-vestul Turciei. Prin intermediul programului, Ankara își propune să antreneze o treime din armata națională a Somaliei.

Trupele Gorgor antrenate de turci par să-și fi dovedit eficiența prin capturarea unui oraș Janaale anul trecut, care a fost un bastion pentru operațiunile Al Shabab, a spus doctorul Ibrahim Shire”. Mucahid Durmaz, „A decade of Turkey’s rise in Somalia”, în *TRT World*, 25 AUG 2021, <https://www.trtworld.com/magazine/a-decade-of-turkey-s-rise-in-somalia-49451>, 08.12.2021.

⁴⁸ Forța UE din Bosnia și Herțegovina (abreviat: EUFOR)

⁴⁹ Forțele din Republica Kosovo (abreviat: KFOR).

⁵⁰ Misiunea Administrației Interimare a Națiunilor Unite din Republica Kosovo (abreviat: UNMIK).

⁵¹ Forța Internațională de Asistență în domeniul securității din Emiratul Islamic al Afganistanului (abreviat: ISAF).

⁵² „ISAF s-au încheiat la 31 ianuarie 2014. Misiunea Rolute Support (abreviat: RSM) care a început să funcționeze la 1 ianuarie 2015 în conformitate cu Rezoluția CSNU 2189 (2014) din 12 decembrie 2014 este, pe de altă parte, o misiune noncombatantă. În cadrul RSM, Turcia și-a asumat următoarele misiuni:

- Comandamentul Comandamentului Train, Assist and Advise din Kabul (TAAC-C),
- Servicii operaționale și de protecție a forței la Aeroportul Internațional Hamid Karzai Afghanistan (HKIA),
- Furnizarea de suport de personal pentru Comandamentul Train, Assist and Advise (Nord/TAAC-N) și
- Furnizarea de suport de personal la Sediul RSM.
- Se prevede ca numărul total de personal din Afganistan să fie de 648 în perioada RSM 2019-2020”. ***, „Contribution of the TAF to Peace Support Operations”, în *Republic of Turkey*

Ministry of Foreign Affairs, 2011, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=ContributionToTafToPeace>, 03.12.2021.

⁵³ Misiunea de Asistență a Națiunilor Unite în Republica Federală Somalia (abreviat: UNSOM).

⁵⁴ „Combined Maritime Forces (abreviat: CMF) este un parteneriat naval multinațional, care există pentru a promova securitatea, stabilitatea și prosperitatea pe aproximativ 3,2 milioane de mile pătrate de ape internaționale, care cuprind unele dintre cele mai importante căi maritime din lume.

Principalele domenii de interes ale CMF sunt înfrângerea terorismului, prevenirea pirateriei, încurajarea cooperării regionale și promovarea unui mediu maritim sigur.

CMF combate extremismul violent și rețelele teroriste în zonele maritime de responsabilitate; lucrează cu parteneri regionali și alți parteneri pentru a îmbunătăți securitatea și stabilitatea generală; ajută la întărirea capacităților maritime ale națiunilor regionale și, la cerere, răspunde la crizele de mediu și umanitare.

Compus din trei grupuri operative: CTF 150 (securitate maritimă și combatere a terorismului), CTF 151 (combaterea pirateriei) și CTF 152 (securitate și cooperare în Golful Arabiei).

34 de națiuni membre: Australia, Bahrain, Belgia, Brazilia, Canada, Danemarca, Egipt, Franța, Germania, Grecia, Italia, Irak, Japonia, Iordania, Republica Coreea, Kuweit, Malaezia, Țările de Jos, Noua Zeelandă, Norvegia, Pakistan, Filipine, Portugalia, Qatar, Arabia Saudită, Seychelles, Singapore, Spania, Thailanda, Turcia, Emiratele Arabe Unite, Regatul Unit, Statele Unite și Yemen”. ***, „Combined Maritime Forces”, în *U.S. Naval Forces Central Command Combined Maritime Forces - U.S. 5th FLEET*, <https://www.cusnc.navy.mil/Combined-Maritime-Forces/>, 07.12.2021.

⁵⁵ Operațiunea Sea Guardian (abreviat: OSG).

⁵⁶ Inițiativa de Consolidare a Capacităților de Securitate și Apărare (abreviat: DCB).

⁵⁷ „În 1979, la adunarea membrilor NATO AEW&C Program Management Agency (NAPMA), s-a decis înființarea unei baze de operare avansată (FOB) în Turcia. Acordul dintre guvernul turc și NAPMA a fost realizat odată cu înființarea și activarea FOB Konya la 24 octombrie 1983.

În conformitate cu Memorandumul de Acord, aeronavele E-3A desfășurate sunt sprijinite de FOB Konya în fazele de pre-zbor, în timpul zborului și post-zbor. Întreținerea face parte din asistență și se bazează pe o capacitate limitată de întreținere organizațională, orientată spre funcționarea aeronavei și funcțiile de service. Aceste sarcini includ inspecții înainte de zbor și după zbor, schimbarea anvelopelor, corectarea discrepanțelor de siguranță a zborului și înlocuirea pieselor componente minore. Secțiunea de operațiuni asigură operațiuni complete de expediere a zborului și supraveghează actualizările de informații pentru echipajele aeriene și rapoartele în timp util necesare de baza de operare principală.

Până în prezent, FOB Konya și-a îndeplinit cu succes angajamentele pe timp de pace, pe timp de tensiune și în timpul războiului, incluzând Criza din Golf, Operațiunea Crescent Guard, Operations Active Endeavour (OAE) și Operațiunea Afghan Assist (Forța Internațională de Asistență pentru Securitate (ISAF). În ultimii ani, FOB Konya a susținut și a participat la mai multe exerciții la scară largă, cum ar fi Anatolian Eagle și Eastern Mediterranean, NATO Air

Activitățile de sprijinire a păcii, la care contribuie Forțele Armate ale Republicii Turcia, pot fi împărțite, astfel:

- operațiuni de sprijinire a păcii la care participă cu o unitate;
- misiuni de observație internațională la care participă la nivelul membrilor personalului⁵⁹.

Concluzii

În lumina noilor dezvoltări ale lumii în care trăim, poziția strategică a unui stat la Marea Neagră devine din ce în ce mai importantă. De la Alfred Thayer Mahan⁶⁰, care considera stăpânirea mărilor o condiție pentru obținerea poziției dominante, și până în prezent, când se consideră că așezarea unui stat la litoralul maritim creează condiții favorabile pentru dezvoltarea sa și a zonei adiacente, zona maritimă a unui stat a avut o influență covârșitoare în evoluția statului respectiv. După cum susțin și Aymeric Chauprade și Francois Thual, „marea prin ea însăși nu poate avea o funcțiune geopolitică importantă decât dacă există legături între cele două maluri”⁶¹. Într-adevăr, statele riverane la Marea Neagră (România, Ucraina, Federația Rusă, Republica Georgia, Republica Turcia și Bulgaria), nu numai că colaborează activ în domeniul economic, dar sunt interesate de realizarea unui mediu de securitate stabil și a unui climat ecologic sănătos. În regiunea Mării Negre și Balcanilor se înregistrează două curente contradictorii: includerea statelor acestui spațiu în UE și NATO și sporirea

Meet, Allied Response, Tiger Meet, Magic Viking, Spring Guardian și NAEW FIP Natinads. De asemenea, a sprijinit Summitul NATO de la Istanbul.

Există o corporație și o înțelegere remarcabile între FOB Konya și a 3-a bază principală cu reacție a Forțelor Aeriene Turce (TAF), care găzduiește cu plăcere FOB Konya în perimetrul său. Baza oferă un mediu de antrenament național și internațional de vârf, cu activitate extinsă, inclusiv facilitățile de exercițiu Anatolian Eagle, Escadrila de acrobație turcească Stars și alte avioane de luptă F-16, F-4 și F-5 care operează zburătoare, elicoptere de căutare și salvare Cougar”. ***, „FOB KONYA”, în *Media Operations*, <https://awacs.nato.int/organisation/forward-operating-bases--location/fob-konya>, 08.12.2021.

⁵⁸ Misiunea NATO Irak (abreviat: NMI).

⁵⁹ ***, „Contribution of the TAF to Peace Support Operations”, în *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, 2011, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=ContributionToTafToPeace>, 08.12.2021.

⁶⁰ Alfred Thayer Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History: 1660–1783*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, pp. 83–84.

⁶¹ Aymeric Chauprade & Francois Thual, *Dicționar de geopolitică*, Grupul Editorial Corint, București, 2003, p. 452.

atractivității organizațiilor respective, îndeosebi în Republica Moldova și Ucraina; efortul Federației Ruse de a îngloba Ucraina și Republica Moldova în blocul său politico-militar și economic, de a-și menține un cuvânt hotărâtor în problemele „vecinătății imediate” și de a conserva o prezență militară semnificativă în Republica Moldova și Marea Neagră.

Republica Turcia are o implicare activă în politica regională și globală, precum și în cadrul organizațiilor internaționale. Republica Turcia este un actor dinamic în Orientul Mijlociu și în Africa de Nord (procesul de pace israeliano-palestinian, Republica Arabă Siriană – Procesul Astana), în regiunea Caucazului, în zona Mării Negre, în Balcanii de Vest, în cadrul Organizației Cooperării Islamice etc. De asemenea, își menține prioritatea privind parteneriatul strategic cu UE, în vederea aderării depline. Republica Turcia este membru OSCE, NATO, OCDE și G20. Republica Turcia în „ecuația” securității are o poziție geografică deosebită, care îi conferă statutul de gardian al Strâmtorilor Bosfor și Dardanele și al forței sale militare (al doilea stat din NATO, după SUA, în ceea ce privește dimensiunea forțelor armate pe timp de pace)⁶². Republica Turcia găzduiește la Incirlik una dintre cele mai importante baze militare americane de peste hotare împreună cu un arsenal nuclear tactic semnificativ. Republica Turcia este țara gazdă a radarului de avertizare timpurie AN/TPY-2 al sistemului de apărare antibalistică al Europei dezvoltat pentru NATO de SUA și care este desfășurat în România la Deveselu și Polonia la Redzikowo⁶³.

⁶² ***, „International Institute for Strategic Studies”, în *Military Balance*, Routledge, London, 2020, p. 153.

⁶³ Tom Z. Collina, „Turkey to Host NATO Missile Defense Radar”, în *Arms Control Association*, vol. 41, nr 8, 2011, <https://www.armscontrol.org/act/2011-09/turkey-host-nato-missile-defense-radar>, 09.12.2021.

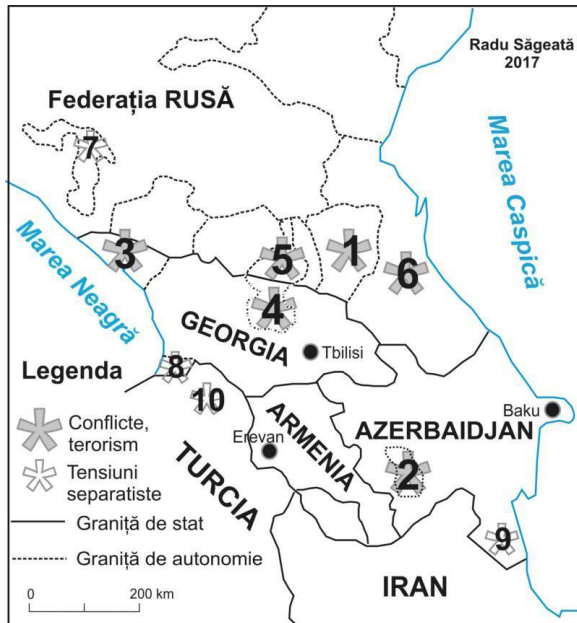

Figura 8.1 – Harta conflictuală a Caucazului⁶⁴

Sursa: <https://www.researchgate.net/profile/Sageata-Radu/publication/318225769/figure/fig8/AS:513047712067589@1499331514523/Figura-10-Harta-conflictuala-a-Caucazului-1-Cecenia-conflict-etnic-separatist-ce.png>

Radu/publication/318225769/figure/fig8/AS:513047712067589@1499331514523/Figura-10-Harta-conflictuala-a-Caucazului-1-Cecenia-conflict-etnic-separatist-ce.png

⁶⁴ „1. Cecenia: conflict etnic separatist ce vizează independența; 2. Nagornâi-Karabah: conflict etnic separatist ce vizează separarea de Azerbaidjan și unirea cu Armenia; 3. Abhazia: conflict etnic separatist cu sprijin rusesc ce vizează separarea de Georgia; 4. Osetia de Sud: conflict etnic separatist cu sprijin rusesc ce vizează separarea de Georgia și unirea cu Osetia de Nord în cadrul Federației Ruse; 5. Osetia de Nord: conflict etnic între oseți și inguși; ingușii își revendică satele unde au locuit înainte de a fi deportați de Stalin (1944); 6. Daghestan: insecuritate, criminalitate organizată, terorism; 7. Adâgheia: mișcare separatistă care vizează dezlipirea de Adâgheia a regiunilor populate de rușii și unirea acestora cu kraina rusă Krasnodar; 8. Adjaria: tendințe separatiste față de Georgia cu sprijin rusesc; 9. sud-estul Azerbaidjanului: tendințe separatiste ale populației taleche; 10. nord-estul Turciei: reîntoarcerea turcilor georgieni în Georgia. Nu trebuie omisă din ecuația geostrategică georgiană nici vecinătatea Georgiei cu republicile ruse nord-caucaziene (Cecenia, Ingușetia, Osetia de Nord, Daghestan și Kabardino-Balkaria) cu o mare densitate de organizații teroriste și cu un mare potențial conflictual. 2.3.1. Adjaria (S: 2 880 km²; P: 336 077 loc. – rec. 2014, capitală: Batumi, 152 839 loc. 25 – rec. 2014). A treia regiune conflictuală a Georgiei este Adjaria (Adžaristan), republică autonomă constituită după tratatul de la Kars (1921) între Turcia kemalistă și Rusia sovietică, pe teritoriul vilayatului (districtului) otoman Batum (actualul Batumi). Ankara a cedat Moscovei această regiune în urma războiului ruso-turc din 1877-1878. La sfârșitul secolului XIX, odată cu inaugurarea căii ferate Baku-Tbilisi-Batumi (1883) și a oleoductului Baku-Batumi (construit între 1897 și 1907), regiunea cunoaște o puternică dezvoltare economică, Batumi devenind al treilea mare oraș din Caucaz”.

Figura 9. 1 – Zona extinsă a Mării Negre

Sursa: https://www.casamariinegre.ro/images/news/studies_ID10_104_1571651285.jpg

**FILOSOFIE ȘI
STUDII CULTURALE**

DESTINUL TRAGIC AL UNEI ȘTIINȚE: ISTORIA METAFIZICII DE LA ARISTOTEL LA KANT

FLORIN CHERMAN*

Abstract: *The subject of this paper is metaphysics, as a branch of philosophy. Although it was considered the most "noble" of the sciences; the one that studies the "highest" and "noblest" object among the possible ones, contemporary philosophy, in its most dominant directions, is extremely critical of it, welcoming its "death." Starting from this point – the "death" of metaphysics, associated with the "death of God," that is best described in the critical discourses that argue the impossibility, absurdity, and nonsense of metaphysics, the main question of the work will be: what is metaphysics? The complexity of this question will further lead us to others: why is this "death" welcomed? Why should metaphysics be overcome? When did metaphysics exercise its hegemony so that it must now be abandoned? The search for the answer to these questions requires a historical, genealogical approach, which will investigate the problem of the subject, nature, and methodology of metaphysics from the perspective of the history of philosophy, its evolution from Aristotelian beginnings to the first systemic critique in Kant's work. The main premise of the paper assumes the close connection between the Aristotelian treatise *Metaphysics* and metaphysics as a science. This will open a path for research, namely - the possibility of highlighting a medieval history of metaphysics that can be traced starting from the various and numerous commentaries on the above-mentioned Aristotelian treatise.*

Keywords: *philosophy, critical discourses, metaphysics, medieval history of metaphysics, history of metaphysics*

Ramurile filosofiei

Născută în condițiile în care „cei vechi au ajuns să aibă parte de mai mult răgaz”¹, și au fost „uimiți că se întâmplă ceva atât de deosebit”², precum fenomenele naturale și paradoxurile gândirii, luând astfel forma unei interogații generale asupra realității

* Doctorand, Anul I, Școala Doctorală de Filosofie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai.

¹ Aristotel, *Politica*, trad. Alexander Baumgarten, Univers Enciclopedic Gold, București, 2015, p. 499.

² Aristotel, *Metafizica*, trad. Andrei Cornea, Humanitas, București, 2021, p. 62.

și a primelor principii, filosofia, „știința care conține toate științele”³ se împarte în mai multe ramuri. Ramificațiile filosofiei au fost nu o singură dată organizate, fiind astfel propuse mai multe structuri simetrice sau ierarhice ale științelor.

Una dintre acestea este diviziune tripartită, tradițională, pe care au acceptat-o Xenocrate, apoi stoicii, și ulterior Sextus Empiricus, în logică, fizică, și etică⁴. Mai târziu, Aristotel, a susținut că „orice știință este fie una a acțiunii practice, fie una productivă, fie una teoretică”⁵, iar fiecare dintre acestea se împarte în propriile științe specializate: cele practice sunt etica, politica și economia; cele productive sunt poetica, gramatica, retorica; iar cele teoretice sunt fizica, matematica și filosofia primă. Peste câteva secole, Bonaventura va scrie tratatul *Despre reducerea artelor la teologie*, unde va descrie cunoașterea ca lumină, iar ramurile acesteia, drept raze ale luminii care emană dintr-o sursă primară. Aici filosofia este cea de-a „treia lumină, care iluminează spre cercetarea adevărilor inteligibile”, ea se numește „interioară fiindcă cercetează cauzele interioare și ascunse”. Această lumină se împarte în trei: rațională, naturală și morală⁶. Filosofia rațională se împarte și ea în trei, și anume în gramatică, logică și retorică; filosofia naturală se divide în matematică, fizică și metafizică; iar în filosofia morală se încadrează monastica, economia și politica.⁷

Subiectul acestui articol este metafizica, și el se poate formula cel mai bine prin sintagma lui Siger din Brabant, din *Comentariul* său asupra *Metafizicii* lui Aristotel: „*De subiecto, natura, et methodo metaphysicae*”. Voi vorbi astfel, despre metafizică. Voi începe cu istoria ei și cu atitudinile față de aceasta. Iar principiul metodologic călăuzitor va fi următorul: „pentru a înțelege gândirea din alt veac, e fals și ipocrit să plec de la ea, sau de la cei de dinaintea ei: dacă aș face-o, i-aș prelua și i-aș maimuțări, eventual, cuvintele mari și cu adevărat importante. Tot ce pot să știu e starea mea de om, istoria în care am căzut eu, spaimile și bucuriile mele, lumea din jurul meu. Pe ea trebuie s-o întreb și pe ea trebuie s-o descriu, de la ea trebuie să plec apoi ca să pot înțelege orice alteritate.”⁸ Iar „lumea mea” în acest sens este filosofia contemporană.

³ Pseudo-Aristotel, *Cartea despre măr și moarte*, trad. Ioana Curuț, Ratio et Revelatio, Oradea, 2016, p. 105.

⁴ Benjamin Morison, "Sextus Empiricus", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*: [<https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/sextus-empiricus/>]

⁵ Aristotel, *Metafizica*, trad. Andrei Cornea, Humanitas, București, 2021, pp. 242-243.

⁶ Sfântul Bonaventura, *Despre reducerea artelor la filosofie*, trad. Horia Cojocaru, Univers Enciclopedic Gold, București 2010, p. 27.

⁷ *Ibidem*, p. 29.

⁸ Alexander Baumgarten, *7 idei înrâuritoare ale lui Aristotel*, Humanitas, București, 2012, pp. 21-22

Turnura critică a filosofiei: critica metafizicii

Voi încerca, cu riscul de a fi superficial printr-o simplificare excesivă, să rezum în cele mai generale tendințe ceea ce cunoaștem despre metafizică, la etapa actuală a filosofiei contemporane. Știm că fondatorul acestei științe este Aristotel, că el este autorul primului tratat de metafizică, intitulat – *Metafizica*; și că – această știință sau este moartă, sau trebuie să moară.

Odată cu moartea lui Dumnezeu, anunțată de Nietzsche, a murit, de fapt, „modul tradițional de gândire despre Dumnezeu”⁹, și un lucru „*asemănător este valabil și despre sfârșitul filozofiei și al metafizicii*”¹⁰. Metafizica a parcurs așadar un drum, care a pornit de la: „*toate științele sunt mai necesare decât ea, mai bună însă nu-i nici una*”¹¹, și a ajuns la a fi numită „*redutabila știință*”, care „*nu a produs niciodată o convingere general împărtășită despre funcția ei ... și nici măcar un veritabil consens al opiniilor privitoare la obiectul ei de studiu*”¹². Criza metafizicii a devenit evidentă și a primit statutul de problemă a filosofiei în zorii modernității.

Modernitatea filosofică s-a exprimat în mai multe voci. Una din ele este cea a lui Immanuel Kant, care, în *Critica rațiunii pure*, subliniază că „*metafizica a rămas până acum într-o stare șovăitoare de incertitudine și contradicții*”¹³. El cere comunității gânditorilor de profesie, să abandoneze rezolvarea problemelor metafizice în favoarea cercetării unei întrebări mai urgente și mai importante; anterioare, într-un sens anume: dacă „*este metafizica în genere posibilă*”¹⁴. Kant compară această știință cu fizica și matematica și susține că ea a înregistrat un progres într-atât de slab, încât oricine „*poate să se îndoiască cu drept cuvânt de posibilitatea ei*”¹⁵, așa cum a făcut Hume, iar „*contradicțiile incontestabile ale rațiunii cu sine însăși ... au distrus de mult prestigiul tuturor Metafizicilor*”¹⁶. Deși este cel care a pronunțat acest diagnostic deloc încurajator, același Kant spune că

⁹ Hannah Arendt, *Viața Spiritului*, trad. S. G. Drăgan, Humanitas, București, 2018, p. 17

¹⁰ Ibidem, p. 17,

¹¹ Aristotel, *Metafizica*, trad. Andrei Cornea, Humanitas, București, 2021, p. 61

¹² Richard McKeon, citat de Hannah Arendt, *Viața Spiritului*, trad. S. G. Drăgan, Humanitas, București, 2018, p. 17

¹³ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. N. Bagdasar, E. Moisuc, Univers Enciclopedic Gold, București, 2009, p. 62

¹⁴ Immanuel Kant, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va înfățișa drept știință*, traducere de Mircea Flonta și Thomas Kleininger, Editura Humanitas, București, 2014, p. 63 .

¹⁵ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. N. Bagdasar, E. Moisuc, Univers Enciclopedic Gold, București, 2009, p. 63

¹⁶ Ibidem, p. 65.

aceleiași metafizici, „științe indispensabile rațiunii omenești ... îi putem desigur tăia orice creangă crescută sălbatic, dar nu-i putem extirpa rădăcina”, pentru că, așa cum spune chiar prima propoziție din prefața *Criticii rațiunii pure*: „rațiunea omenească are într-un gen al cunoașterii ei soarta particulară că e copleșită de întrebări pe care nu le poate evita, deoarece ele sunt impuse de natura rațiunii însăși, la care însă ea nu poate răspunde, fiindcă depășesc întreaga capacitate a rațiunii omenești”. Iar acest fel de întrebări – pe care nu este posibil nici să le evităm și nici să le soluționăm – nu sunt altele decât întrebările metafizice. Reformulând termenii, Kant spune că „la toți oamenii, de îndată ce în ei rațiunea se înalță până la speculație, a fost de fapt o metafizica oarecare în toate timpurile și va rămâne totdeauna”¹⁷.

Demersul critic kantian a devenit astfel unul dintre punctele de cotitură ale istoriei filosofiei, și implicit ale istoriei metafizicii, care a înrâurit veacurile într-un fel anume. Vorbesc acum despre impactul colosal pe care l-a avut gândirea lui Kant asupra filosofiei contemporane, care a moștenit într-o mare măsură atitudinea critică în raport cu metafizica, considerându-l adesea pe Kant drept gânditorul care a demonstrat imposibilitatea metafizicii.

Caracterul anti-metafizic al filosofiei contemporane

„Mereu problematică”, așa cum o califică G. Bondor, metafizica „a constituit, vreme de două milenii și jumătate, cercetarea ce i-a călăuzit pe filosofi către opțiuni teoretice și practice”¹⁸ fiind, într-un sens restrâns, un domeniu de cercetare al filosofiei, sau, într-un sens maxim, identificându-se cu întregul demers filosofic, fiind sinonimă, în acest sens, cu înțelepciunea. Grandoarea acestei ambiții a metafizicii – și implicit a metafizicienilor –, nu putea să nu genereze reacții egal de puternice, ambivalente, care oscilează între proclamarea acesteia drept încununare a demersului cunoașterii pe de-o parte, și, pe cealaltă parte, excluderea totală a ei din sus-numitul demers.

În acest context este suficient să amintim studiul *Depășirea metafizicii prin analiza logică a limbajului*. În articolul său, Rudolf Carnap demonstrează, mai mult pentru colegii săi, decât pentru întregul filosofiei, că termenii metafizici sunt lipsiți de semnificație¹⁹, iar metafizica, ca atare, este lipsită de sens²⁰. Iar în ceea ce îi

¹⁷ *Ibidem*, p. 64.

¹⁸ George Bondor, *Dosare metafizice: reconstrucție hermeneutică și istorie critică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, p. 16.

¹⁹ Rudolf Carnap, *Vechea și noua logică*, traducere, note și comentarii, postfață de Alexandru Boboc, Editura Paideia, București, 2001, p. 50.

²⁰ *Ibidem*, p. 65.

privește pe filosofi care au fost și sunt preocupați de soluționarea problemelor metafizice, despre ei s-a spus că "*sunt muzicieni fără dar muzical. De aceea, ei posedă o puternică năzuință spre munca în mediul teoreticului, spre înlănțuirea de concepte și de gânduri*"²¹. Astfel metafizica este respinsă undeva în proximitatea domeniului artei, al poeziei sau al muzicii, dar specificând că este un produs de o substanță la fel de străină artei, pe cât de străină este și științei, ratând să satisfacă cerințele ambelor domenii.

Despre "depășirea metafizicii" a vorbit și M. Heidegger. Conform gânditorului german, metafizica "*nu ajunge la elementul prim al gândirii*", pentru că gândește ființa numai pornind de la ființare, iar metoda aceasta trebuie abandonată pentru că este greșită. Mai mult decât atât, în unul dintre cursurile sale, Martin Heidegger susține că "*în Evul Mediu filozofarea autentică, ca interogare pe deplin liberă a omului, n-a fost posibilă - pentru că, în fond, nu există o filozofie a Evului Mediu*"²². Și mai mult, atunci când în același curs încearcă totuși să ofere o minimă istorie a metafizicii, vorbește despre Aristotel, despre Toma din Aquino și despre Francisco Suarez, tratându-l pe Duns Scotus – filosof a cărui gândire este un episod esențial al istoriei metafizicii - cu o tăcere asurzitoare, surprinzătoare din partea cuiva care și-a scris disertația doctorală pe baza unui text considerat atunci scotist.

Înainte de Heidegger, desigur, fusese Husserl care încercând, pe urmele lui Descartes, să găsească un temelie sigur pentru a reconstrui filosofia, a susținut că începutul cunoașterii este punerea în paranteză, reducția fenomenologică – suspendarea prejudecății metafizice, conform căreia poate exista vreo realitate independentă de subiectul cunoscător.

Formularea problemei: ce este metafizica?

*"Indeed, most major trends in contemporary philosophy - phenomenology, analytic philosophy, and deconstruction - generally agree on the urgency of overcoming metaphysics. But what is thereby overcome? Is it always known?"*²³ - la această întrebare cu caracter de concluzie ajunge Jean Grondin în lucrarea *Introduction to Metaphysics*. În acești termeni se formulează esența crizei metafizicii – unei

²¹ *Ibidem*, p. 77.

²² Martin Heidegger, *Conceptele fundamentale ale metafizicii*, trad. Paul Gabriel Sandu, Humanitas, București, 2019, p. 83.

²³ Jean Grondin, *Introduction to metaphysics: from Parmenides to Levinas*, traducere de Lukas Soderstrom, Columbia University Press, New York, 2012, p. xv.

particularități centrale ale filosofiei contemporane. Această criză are două aspecte: pe de-o parte, filosofia în diversele sale instanțe anunță, deplânge sau salută moartea metafizicii, împreună cu moartea marilor narațiuni, a istoriei, a lui Dumnezeu, dar, în același timp, nu există un consens cu privire la ce este metafizica ca atare, pentru că, așa cum spune G. Bondor, confirmând afirmația lui Richard McKeon, citat de Hannah Arendt mai sus, „*una dintre marile slăbiciuni ale metafizicii contră în pluralitatea istorică a înțelesurilor ei. Ea a fost diferit definită de către cei mai importanți reprezentanți*”²⁴. Chiar și acei critici ai metafizicii care au fost citați mai sus, nu explică suficient de clar, care este acel domeniu care trebuie depășit și cu ce anume el se ocupă. Deși își propune să clarifice cum este, în genere, posibilă metafizica, Kant nu explică ce înțelege prin această denumire. Abia de la Martin Heidegger, din studiul său *Kant și problema metafizicii* aflăm că, de fapt, Kant este tributarul definiției lui Alexander Gottlieb Baumgarten: *metaphysica est scientia prima cognitionis humanae principia continens*²⁵. În ceea ce privește articolul lui Rudolf Carnap, care este explicit antimetafizic, el este îndreptat împotriva lui M. Heidegger și G. W. F. Hegel, dintre care niciunul nu s-a identificat ca fiind metafizician sau, preocupându-se explicit de metafizică, mai mult decât atât, M. Heidegger fiind el însuși un critic al metafizicii, cum am arătat mai sus.

Teza mea este următoarea: pentru a putea înțelege și a judeca critic această particularitate a filosofiei contemporane este necesar să se răspundă la întrebarea de mai sus, formulată de J. Grondin: "*what is thereby overcome?*" - ce este această "metafizică" care trebuie depășită. Pentru a face asta voi aplica metoda "excursului istoric" – aceeași metodă "genealogică", care stă la baza *Dosarelor Metafizice*, scrise de George Bondor -, care încearcă *quantum potest* să realizeze "(re)construirea istoriei întâmplărilor teoretice care au concurat la apariția sistemului încheiat al metafizicii"²⁶, sistem care a trezit acele reacții ce au fost menționate mai sus. Unei astfel de cercetări, căreia, trebuie recunoscut, îi este propriu riscul de vorbi despre nimic încercând să vorbească despre tot, să se autoanihileze în vastitatea unui abis de studiu, trebuie aplicate niște limite restrictive. Voi alege două episoade: nașterea și prima critică sistemică, adică: Aristotel și Kant.

²⁴ George Bondor, *Dosare metafizice: reconstrucție hermeneutică și istorie critică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, p. 17.

²⁵ Martin Heidegger, *Kant and the problem of metaphysics*, traducere de James S. Churchill, Indiana University Press, Bloomington, 1965, p. 9.

²⁶George Bondor, *Dosare metafizice: reconstrucție hermeneutică și istorie critică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, p. 31.

Motivul acestei alegeri se poate deduce dintr-o simplă comparație a definițiilor metafizicii pe care acești doi gânditori le oferă. Obiectul și natura metafizicii la Aristotel este în sine o problemă complexă, mă voi referi la ea mai jos, însă cert este un lucru: metafizica, *alias* filosofia primă, este una din trei: știința ființei ca ființă; știința primelor cauze și principii; sau teologia – știința ființei divine²⁷. În ceea ce privește înțelegerea lui Kant, nici aici lucrurile nu sunt clare, cum m-am referit mai sus. Totuși există această notă explicativă semnată de autor însuși care spune că „*metafizica nu are ca obiect propriu al cercetării ei decât trei idei: Dumnezeu, libertate și nemurire*”²⁸. Reluând, de la „ființă – cauze – ființa divină” la „dumnezeu – nemurire – libertate” este o transformare pe care cu greu o putem numi transparentă și intuitivă. Cert este că locul acestei transformări este Evul Mediu, iar pentru a-l înțelege pe acesta, este recomandat să pornim din Antichitate.

Aristotel și originile metafizicii

Chiar dacă Aristotel poate fi numit întemeietorul metafizicii, fiind fără niciun dubiu autorul tratatului omonim, totuși nu îi aparține lui acest termen. Mai mult decât atât, în întregul tratat acest termen nu se întâlnește decât în titlu. Mai degrabă decât a fonda o știință nouă, Aristotel delimitează aici o arie, o zonă a realității care nu este acoperită de nicio știință. *Metafizica* este așadar dedicată căutării unei științe specializate, care să fie plasată în cadrul științelor teoretice, în proximitatea fizicii și matematicii, așa cum am spus mai sus.

Necesitatea acestei științe se poate argumenta apelând la două fragmente din *Metafizica*. În primul rând, în *Met*, Γ, 2, citim această frază: „*despre ființă se vorbește în multe sensuri dar în raport cu un anume punct de vedere și cu privire la o anumită natură*”²⁹. Prin urmare este necesară o știință care va studia și va introduce o ordine în această pluralitate a sensurilor ființei. Spun că știința este necesară, pentru că văd aici o necesitate care se acordă cu enciclopedismul lui Aristotel, și mai ales cu sistemul științelor pe care îl propune. Dacă Aristotel prevede o știință care răspunde la întrebarea referitoare la natură și mișcare, apoi, o altă știință care ridică întrebarea privitoare la viața bună, alta – referitoare

²⁷ Fabrizio Amerini, Gabriele Galluzzo (coord.), *A companion to the Latin medieval commentaries on Aristotle's Metaphysics*, Brill, Leiden, 2014, pp. 7-10.

²⁸ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. N. Bagdasar, E. Moisuc, Univers Enciclopedic Gold, București, 2009, p. 296

²⁹ Aristotel, *Metafizica*, traducere de Ștefan Bezdechi, IRI, București, 1996, p. 118.

la politică și guvernare; atunci este evident că e necesară și o știință mai generală – cea mai generală, cea mai abstractă – care va răspunde la întrebarea *ce este "este" ?*, acea particulă copulativă care apare în toate întrebările pe care le formulăm, astfel problema fiind una a predicăției. Sau, aceeași știință va răspunde la întrebarea *ce este?*, răspunzând astfel la o întrebare ontologică, pe cât de simplă aparent pe atât de complicată de fapt: *ce este?*, în sensul lui *ce este într-un mod ultim? Ce persistă?*

Apoi, următorul fragment: În *Met. E, 1*, citim: „*dacă există lucruri veșnice, nemișcare și de sine stătătoare, e învedereat că ele țin de domeniul unei științe teoretice. Desigur că această știință nu este fizica – pentru că obiectele acesteia sunt anumite lucruri în mișcare – și nici matematica, ci o știință anterioară lor. Dar dacă există o substanță nemișcată, știința ce se ocupă cu acestea trebuie să fie anterioară, și ea trebuie să constituie filosofia primă, care este și universală întrucât e primă*”.³⁰ Este vorba aici despre o ierarhie a lumii în care lucrurile se pot caracteriza în felul următor: mișcate/ nemișcate; eterne/ temporare; separate/ compuse. Fizica va cerceta cele ce se mișcă și există în timp. Matematica, va studia cele ce se mișcă, dar sunt eterne – e.g. corpurile cerești. Prin urmare, este necesară o știință care va studia cele ce sunt eterne, nemișcate și separate – atributele care determină gradul cel mai înalt de noblețe a lucrului. Această știință este filosofia primă, care poate fi înțeleasă aici și ca metafizică, dar și ca teologie.

Conceptul aristotelic al metafizicii: o ambiguitate fecundă

În textul *Metafizicii* există o ambiguitate cu privire la statutul epistemic al metafizicii, adică în ceea ce privește: denumirea științei; obiectul ei de studiu; aria de preocupare; raportul cu celelalte științe; metoda de cercetare; natura investigației. Această ambiguitate constă în faptul că în diferite pasaje Aristotel oferă diferite determinări, uneori contradictorii, pentru această știință: (a) *Met. A, 1-2, 982a*: „... reiese limpede că filosofia este cunoașterea anumitor cauze și principii [...] aceasta e știința pe care o căutăm, ar trebui să cercetăm ce fel de cauze și ce fel de principii sunt acelea a căror cunoaștere constituie filosofia.”³¹; (b) *Met. A, 2, 982b*: „... aceasta nu este alta decât aceea al cărei obiect e cognoscibil în cea mai mare măsură, iar condiția aceasta o îndeplinesc, mai presus decât orice altceva, primele principii și cauze.”³²; (c) *Met. Γ, 1, 1003a*: „Există o știință care consideră atât Ființa ca fiind, cât și

³⁰ *Ibidem*, p. 231-232.

³¹ *Ibidem*, p. 16.

³² *Ibidem*, p. 18.

proprietățile ei esențiale. Ea nu se confundă cu nicio știință specială, căci nici una din acestea nu consideră ființa ca atare în general, ci fiecare dintre ele își asumă o parte din ea [...]. De aceea noi avem a lua în considerare primele cauze ale ființei ca fiind.”³³; (d) Met. E, 1, 1026a: „... știința primă are ca obiect lucrurile ce sunt totodată și despărțite și nemișcate. În chip necesar, toate cauzele au caracter de veșnicie, dar au acest caracter mai ales cauzele nemișcate și separate, căci ele sunt cauzele acelor lucruri care sunt divine, ce sunt vizibile. Sunt, prin urmare, trei științe teoretice: matematica, fizica și teologia. Fără îndoială, dacă există undeva un element divin, el nu poate fi decât într-o astfel de fire nemișcătoare și separată. [...] iar printre științele teoretice, teologia e aceea care ocupă cel mai înalt rang.”³⁴; (e) Met. E, 1, 1026a: „Dar dacă există o substanță nemișcată, știința ce se ocupă cu aceasta trebuie să fie anterioară, și ea trebuie să constituie filosofie primă, care este și universală, întrucât e primă. Iar obiectul ei va fi de a trata despre Ființa ca fiind, totodată în esența sa, cât și despre atributele ce-i revin în calitatea ei de ființă.”³⁵

Aceste determinări, mult mai multe decât cele pe care le-am citat mai sus, se pot grupa în patru categorii, astfel fiind posibil de tras o concluzie: metafizica, altfel spus, știința pe care o caută Aristotel de-a lungul cărților reunite sub titlul *Metafizica*, poate fi înțeleasă ca: (a) știința cauzelor și a principiilor prime; (b) știința substanței, numită și ousiologie; (c) știința ființei ca fiind și a proprietăților *per se* ale acesteia, înțeleasă drept ontologie generală; (d) știința ființei divine, adică teologie, altfel spus, ontologie specială.³⁶

Cea mai probabilă și cea mai convingătoare interpretare dintre cele enumerate mai sus pare a fi cea care susține că metafizica, numita de Aristotel *filosofie primă*, are drept obiect de studiu ființa ca fiind și proprietățile ei proprii, cercetare care include sub acest aspect studiul ființei divinității.³⁷ Însă această rezolvare nu ne interesează acum.

Mai important este faptul că ambiguitatea textelor aristotelice nu neapărat cere o rezolvare, cât o anumită formă de *valorificare*. Problemele rămase deschise în textele aristotelice, ambiguitățile, golurile, contradicțiile, trebuie privite anume în caracterul lor problematic, și înțelese ca generatoare ale istoriei

³³ *Ibidem*, pp. 117-118.

³⁴ *Ibidem*, p. 231.

³⁵ Aristotel, *Metafizica*, traducere de Ștefan Bezdechi, IRI, București, 1996, p. 232.

³⁶ Cf. Jean Grondin, *Introduction to metaphysics: from Parmenides to Levinas*, traducere de Lukas Soderstrom, Columbia University Press, New York, 2012, p. 47.

³⁷ Christopher Shields, „Being qua being”, în: *The Oxford Handbook of Aristotle*, Oxford University Press, New York, 2012, p. 21.

filosofiei. Altfel spus, identificăm în tratatele aristotelice anumite probleme pe care le putem numi, folosind un termen, mai degrabă poetic, decât filosofic și tehnic, întrebuițat de Constantin Noica și amintit de Alexander Baumgarten - *înrâuritoare*³⁸.

Aceste probleme, deși își au originea în tratatele lui Aristotel, și au fost abordate, fără a fi soluționate de către el, au devenit cu adevărat problematice datorită celor pe care îi putem numi "urmași" și "continuatori" ai lui Aristotel, fie că ne referim la continuatorii direcți, precum urmașii Filosofului la conducerea *Lyceum*-ului: Teofrast, Straton; fie că ne referim la cei care l-au urmat pe Aristotel prin tradiția comentariilor: Alexandru de Afrodisia, Averroes, Albertus Magnus, Toma din Aquino, Duns Scotus. Anume comentatorilor le-a revenit rolul de a fi sesizat și scos în evidență acele pasaje problematice ale corpusului aristotelic, încercând să diminueze ambiguitățile, sau chiar contradicțiile tratatelor, cu scopul de a asigura unitatea întregului corpus, ceea ce, după părerea comentatorilor, nu a reușit să realizeze Filosoful însuși. În acest mod, acele pasaje problematice au devenit sursele unor dezbateri care au generat și au propulsat istoria filosofiei. Iar una dintre aceste probleme este cea cu privire la statutul de știință a metafizicii.

Metafizica după Aristotel: istoria medievală a metafizicii

Urmărirea istoriei comentariilor aristotelice implică urmărirea istoriei manuscriselor, și din acest motiv trebuie de menționat anul 529, când prin decretul lui Iustinian sunt închise școlile filosofice din Atena. Corpusul aristotelic migrează spre Orientul Mijlociu și problema obiectului metafizicii este preluată de gânditorii arabi. Avicenna și Averroes sunt cei care în mare măsură au prefigurat opțiunile de interpretare ale problemei discutate, căci contactul latinilor cu *Metafizica* a fost mediat de traduceri și comentariile arabe asupra tratatului. Cu atât mai mult cu cât traduceri acestuia erau adesea făcute din arabă, și nu din originalul în limba greacă, la care traducătorii latini nu aveau acces direct.³⁹ Conform lui Ioannes Duns Scotus în *Quaestiones in Metaphysicam*, alternativele sunt acestea: „*utrum proprium subiectum metaphysicae sit ens in quantum ens (sicut posuit Avicenna) vel Deus et Intelligentiae (sicut posuit*

³⁸ Alexander Baumgarten, *7 idei înrâuritoare ale lui Aristotel*, Humanitas, București, 2012, p. 21.

³⁹Marta Borgo „Latin Medieval Translations of Aristotle's *Metaphysics*” în *A companion to the Latin Medieval commentaries on Aristotle's Metaphysics*, Brill, Leiden, p. 24

Commentator Averroes)⁴⁰ – „dacă subiectul propriu al metafizicii este ființa ca ființă (cum a susținut Avicenna), sau Dumnezeu și Inteligențele (cum a susținut Comentatorul Averroes)”.

Traducerea „definitivă” a *Metafizicii* aristotelice a fost disponibilă filosofilor latini începând cu secolul al XIII-lea, și a fost semnată de Guillelmus de Morbeka⁴¹. Discutăm astfel despre anii de glorie a scolasticii latine. Consultarea unui rezumat anonim al tratatului *Metafizica* poate indica într-o anumită măsură care era percepția cea mai generală referitoare la ideile expuse în el. Într-un codex păstrat în Biblioteka Narodowa din Varșovia care, în care L. M. de Rijk a identificat, și ulterior a editat, unul dintre *Comentariile* lui Ioannes Buridan asupra *Metafizicii*, pe folio 221v se poate identifica un rezumat, „*a survey of the content of each if the twelve books of Aristotle`s Metaphysics.*”⁴²: „*Incipit liber methaphisice. Cuius subiectum est ens. Et dividitur in duodecim libros partiales. Primus est de principiis entium secundum antiquos. Secundus de finitate entium. Tertius de communibus conditionibus entium. Quartus de primo principio complexo entium. Quintus de diffinitionibus omnium entium. Sextus de scientia entium. Septimus de singularitate et universalitate entium. Octavus de tempore entium. Nonus de actu et potentia entium. Decimus de uno et multitudine rerum. Undecimus de mutabilitate et immutabilitate entium. Duodecimus de primo principio incomplexo entium.*”⁴³ - Începe cartea *Metafizica*. Subiectul acesteia este ființa. Ea se împarte în douăsprezece cărți, și tot atâtea părți. Prima este despre principiile ființei conform anticilor. A doua despre scopul final al ființelor. A treia despre stările generale ale ființelor. A patra despre primul principiu complex al ființelor. A cincea despre definițiile tuturor ființelor. A șasea despre știința privitoare la ființe. A șaptea despre singularitatea și universalitatea ființelor. A opta despre timpul ființelor. A noua despre actul și potența ființelor. A zecea despre unitatea și multiplicitatea lucrurilor. A unsprezecea despre caracterul schimbător și cel neschimbător al ființelor. A douăsprezecea despre primul principiu simplu al ființelor.

Un alt rezumat, mai cuprinzător și mai detaliat se găsește în foliile 217v–221v. Acesta a fost făcut, conform concluziei editorului, pentru ca studenții să-l

⁴⁰ Ioannes Duns Scotus, „*Quaestiones in Metaphysicam*” în *Opera philosophica III*, St Bonaventure, New York, 1997, p. 15 .

⁴¹ Cf: Marta Borgo, „*Latin Medieval Translations of Aristotle s Metaphysics*” în *A companion to the Latin Medieval commentaries on Aristotle s Metaphysics*, Brill, p. 42.

⁴² Johannes Buridanus, *Lectura Erfordiensis in I-VI Metaphysicam together with the 15th-century Abbreviatio Caminensis*, introduction, critical edition and index by L. M. de Rijk, Brepols, Turnhout, 2008, Intruduction, p. xxxix

⁴³ *Ibidem*, p. xxxix .

folosească spre a se pregăti pentru examene, sau pentru uz personal.⁴⁴ De aici că obiectul de studiu al metafizicii este ființa: „*CIRCA methaphisicam philosophus tractat de ente et de passionibus que conveniunt enti absolute.*”⁴⁵ - În privința metafizicii filosoful tratează despre ființă și despre proprietățile care se potrivesc ființei într-un mod absolut.

Conceptul metafizicii în Comentariul lui Toma din Aquino

În *Comentariul* său asupra *Metafizicii*, Toma din Aquino pornește de la faptul că metafizica este cea mai nobilă dintre științe, și prin urmare ei trebuie să îi corespundă cel mai nobil obiect de studiu. Așa cum în ierarhia lumii inteligibilele sunt superioare celor sensibile, obiectul metafizicii trebuie să fie cel mai inteligibil cu putință. În conformitate cu principiul căutării, plecând de la care se definește acel inteligibil maxim, Toma din Aquino propune trei concepte distincte ale inteligibilului maxim: „*Maxime autem intelligibilia tripliciter accipere possumus*” - există trei moduri în care putem concepe acest inteligibil maxim: (a) „*ex ordine intelligendi*” – pornind de la ordinea cunoașterii, inteligibilele maxime sunt cauzele prime ; (b) „*ex comparatione intellectus ad sensum*” – pornind de la diferența dintre intelect și simțuri – ființa și proprietățile sale, precum unul și multiplul, potența și actul (*ens, et ea quae consequuntur ens, ut unum et multa, potentia et actus*); și (c) „*ex ipsa cognitione intellectus*” – pornind de la însăși natura cunoașterii intelectuale - *Deus et intelligentiae*, Dumnezeu și inteligențele. În conformitate cu aceste trei obiecte, rezultă trei nume: „*Dicitur enim scientia divina sive theologia, in quantum praedictas substantias considerat.*” – „Se spune așadar știința divină, sau teologia, în măsura în care cercetează substanța menționată”, și anume cea menționată mai sus: Dumnezeu și inteligențele, adică îngerii și structurile lor ierarhice, plasarea lor pe nivelurile cerurilor. Apoi, cel de-al doilea nume: „*Metaphysica, in quantum considerat ens et ea quae consequuntur ipsum.*” – „Metafizica – în măsura în care cercetează ființa și ceea ce îi revine acesteia”. După care ultimul nume, cel de știință primă: „*Dicitur autem prima philosophia, in quantum primas rerum causas considerat*” – „Se spune apoi filosofie primă în măsura în care cercetează cauzele prime ale lucrurilor.”⁴⁶ *Comentariul* lui Toma din Aquino armonizează astfel textul *Metafizicii*, soluționând aparentele contradicții, explică de ce în text apar

⁴⁴ *Ibidem*, p. xxxiii.

⁴⁵ *Ibidem*, p. xxxiii.

⁴⁶ Toma din Aquino, „*Sententia Libri Metaphysicae, Proemium*”, în *Corpus Thomisticum*, Universitatis Studiorum Navarrensis, Pamplona, 2001

diferite denumiri și definiții. Problema unității metafizicii, și a raporturilor dintre aceste trei nume rămâne astfel deschisă.

Mai transparent în acest sens este *Comentariul* lui Siger de Brabant: „*ens sit subiectum metaphysicae*”⁴⁷ – ființa este subiectul metafizicii; *Haec autem scientia debet considerare de per se consequentibus ad ens, quae sunt enti propria*”⁴⁸ - această știință trebuie să cerceteze atributele per se ale ființei, care sunt proprii ființei; „*Haec scientia considerat de omni substantia sub rationi generali, scilicet secundum quod ens*”⁴⁹ - Această știință cercetează toate substanțele potrivit proprietăților generale, mai exact, ca ființe.

Toma din Aquino și Siger de Brabant au susținut idei întrucâtva similare, atât între ele, cât și tezelor lui Avicenna rezumate mai sus - metafizica este știința ființei în calitate de ființă, ea nu se identifică cu teologia creștină, care diferă de aceasta în multiple privințe: una este speculativă, alta este revelată; una are scop cunoașterea, alta mântuirea; una este umană, alta este adevărul revelat; etc. Metafizica studiază toate cele ce ființează doar întrucât ființează și le descrie atributele cele mai proprii: unul și multiplul; act și potență; identitate și alteritate; etc. Toate lucrurile, chiar și cele mai nobile precum cauzele, principiile, Dumnezeu, binele, vor fi studiate numai astfel: întrucât sunt.

Metafizica văzută ca analiză logică a termenilor

Conform lui Femke J. Kok, secolul al XIV-lea este adesea descris ca fiind secolul destrucției metafizicii, din cauza faptului că acesta este secolul în care își are originea mișcarea care se va numi „nominalism”, care îl are ca precursor, sau membru, în orice caz, a fost puternic influențată de opera logico-filosofică a lui Jean Buridan. Odată cu Buridan, ne transferăm în domeniul filosofiei limbajului, mai exact, în domeniul filosofiei folosirii termenilor.

Comentariul lui Buridan asupra *Metafizicii*, debutează cu o reflecție asupra științei, unde autorul susține o teorie asemănătoare cu cea a lui W. Ockham, conform căreia „*scientia est habitus conclusionis demonstrare*”⁵⁰; iar, privită în

⁴⁷ Siger de Brabant, *Questiones in Metaphysicam*, ed. Armand Mauer, Editions de l’Institut Supérieur De Philosophie, Louvain-la-Neuve, 1983, p. 395-400

⁴⁸ *Ibidem*, p. 396 .

⁴⁹ Siger de Brabant, *Questiones in Metaphysicam*, ed. William Dunphy, Editions de l’Institut Supérieur De Philosophie, Louvain-la-Neuve, 1981, p. 93

⁵⁰ Johannes Buridanus, *Lectura Erfordiensis in I-VI Metaphysicam together with the 15th-century Abbreviatio Caminensis*, introduction, critical edition and index by L. M. de Rijk, Brepols, Turnhout, 2008, p. 12

sensul larg al termenului, *scientia* stă pentru totalitatea integră (totum integrale) a habitus-urilor . Obiectul unei științe, conform lui Buridan, nu mai este vreun obiect anumit, fie el empiric sau transcendent, ci un termen și mai exact, un termen mental. Pentru a îndeplini rolul de obiect al unei științe, termenul trebuie să satisfacă trei condiții: a) să fie cel mai comun gen; 2) să joace rolul de subiect al principiilor și al propozițiilor din acea știință; 3) să aibă o relație anumită cu celelalte considerații din știință. Conform cercetătorului Femke J. Kok, în ceea ce privește metafizica, termenul care satisface cerințele numite este ființa (i.e. fiindul, *ens*).⁵¹ Așadar, metafizica va cerceta ființa ca ființă și trăsăturile sale proprii. După cum am menționat deja mai sus, în cazul lui J. Buridan vorbim despre o filosofie a termenilor și nu a obiectelor, prin urmare, proprietățile ființei studiate de metafizică, vor fi proprietățile termenului „ființă”. Și ca atare, aceste proprietăți vor fi desemnate prin termenii conotativi care sunt interșanjabili cu termenul de „ființă”, și anume: „unul”, „același”, „diferitul”, „cauză-cauzat”, „anterior-posterior”, „act-potență”. Această mutare de registru, dinspre unul ontologic înspre unul al discursului despre termeni, care este caracteristică gândirii lui Buridan, cel mai bine se poate observa în modul în care pune problema atributelor ființei. Filosoful spune astfel: „*hoc nomen «ens» habet multas passionnes que non sunt dicte ab ente sed sunt dicte ab illo termino «ens»*”⁵² - acest termen „ființă” are mai multe atribute, care nu sunt rostite despre ființă, ci sunt rostite despre acest termen „ființă”. În acest mod de punere a problemei, nu se mai vorbește despre atributele ontologice ale ființei, ci despre proprietățile termenului.

Conceptul metafizicii la Duns Scotus

Duns Scotus inaugurează transcendentalizarea metafizicii - metafizica este, conform interpretării scotiste, știința transcendentă, care studiază conceptele transcendente: Ființa, Unul, și mai ales - Dumnezeu în calitate de principiu care asigură unitatea demersului metafizic și univocitatea ființei (opusă plurivocității susținute de Aristotel), a cărei sursă este Dumnezeu⁵³. În acest context *Comentariul* lui Duns Scotus joacă un rol deosebit. Ajudat de întreg

⁵¹ *Ibidem*, pp. 508 – 509.

⁵² Johannes Buridanus, *Lectura Erfordiensis in I-VI Metaphysicam together with the 15th-century Abbreviatio Caminensis*, introduction, critical edition and index by L. M. de Rijk, Brepols, Turnhout, 2008, p. 12

⁵³ Jean Grondin, *Introduction to metaphysics: from Parmenides to Levinas*, traducere de Lukas Soderstrom, Editura Columbia University Press, New York, 2012, p. 103.

universul terminologic aristotelic, el argumentează o teză anti-aristotelică, anume univocitatea ființei. În conformitate cu textul aristotelic se poate argumenta că necesitatea metafizicii rezultă din premisa ei fundamentală care susține pluralitatea sensurilor ființei: „*Multiplicitatea sensurilor ființei implică, la Aristotel, faptul că metafizica se fundamentează pe o sciziune esențială: ființa ca ființă, care este obiectul filosofiei prime, nu este un universal, pentru că nu este un gen și pentru că se enunță în mai multe sensuri*”⁵⁴.

Obiectul metafizicii în gândirea lui Duns Scotus este „*anything whatsoever considered according to its most general features, i.e., as a real constituent of the world and as an item belonging to one of categories*”⁵⁵, ceea ce înseamnă că metafizica, este știința care, consideră ființa ca fiind și proprietățile ei proprii. Acest lucru este confirmat și de exegeza lui Frederic Copleston, asupra metafizicii scotiste: „*Metafizica este știința ființei ca ființă. Conceptul ființei este cel mai simplu dintre toate conceptele și este ireductibil la alte concepte ultime*”⁵⁶.

În Comentarul său, filosoful spune: „*Et hanc scientiam vocamus metaphysicam, quae dicitur a „meta”, quod est „trans”, et „ycos” „scientia”, quasi transcendens scientia, quia est de transcendentalibus*”⁵⁷ – „Și această știință o numim metafizica care se spune de la „meta” care înseamnă „trans” și „ycos” – „știință”, în sensul unei științe transcendente, care este despre transcendentali. Ignorăm eroarea etimologică, și ținem cont că distincția dintre „transcendent” și „transcendental” încă nu fusese inventată, și vom reține ideea centrală pe care am expus-o și mai sus: metafizica este știința transcendentă, despre transcendentale. Așa cum susține Jean Grondin, conceptele transcendente – *transcendentalia* – sunt conceptele cele mai comune: *communissima*, adică, cele mai generale, universale, care transcend toate genurile de obiecte⁵⁸. Acestea sunt, după cum am spus și mai

⁵⁴ Ana Irimescu, „Duns Scotus și tratatul Despre primul principiu” în Duns Scotus, *Despre primul principiu*, trad., postfață Ana Irimescu, Polirom, Iași, p. 245.

⁵⁵ Giorgio Pini, „The questions on the Metaphysics by John Duns Scotus: A vindication of pure intellect” în *A companion to the Latin medieval commentaries on Aristotle's Metaphysics* (eds. Fabrizio Amerini, Gabriele Galluzzo), Brill, Leiden, 2014, p. 364

⁵⁶ Frederick Copleston, *Istoria Filosofiei, Vol. II Filosofia medievală*, trad. Pop Mihaela, Rădulescu Andreea, Editura All, București, 2009, p. 494

⁵⁷ Ioanes Duns Scotus, *Quaestionem in Metaphysicam*, I, Prol, n 12, p, 9 citat de Jan A. Aertsen, „The Transformation Of Metaphysics In The Middle Ages”, în *Philosophy and Theology in the Long Middle Ages* (eds: Emery, K., Friedman, R., Speer, A), Brill, Leiden, 2011, p 29

⁵⁸ Jean Grondin, *Introduction to metaphysics: from Parmenides to Levinas*, trad. de Lukas Soderstrom, Columbia University Press, New York, 2012, p. 103

sus: ființa, dar și „*res, unum, verum, bonum, etc., which are convertible with "being", and transcend all categories, belong to the modes of being*”⁵⁹.

Odată deschisă această direcție de către Duns Scotus, pe ea vor păși, la început timid, iar ulterior din ce în ce tot mai sigur, primii scotiști, studenții celui mai subtil doctor, apoi, mult mai sigur, personaje marcante precum Francisco Suarez, care va prelua și va dezvolta ideea transcendentalizării metafizicii, iar apoi urmând metafizicienii școlii lui C. Wolf și A. G. Baumgarten, de la care va învăța Immanuel Kant.

O opinie similară este argumentată de Jean Grondin care susține că Duns Scotus este autorul distincției dintre două feluri de metafizică: *metaphysica generalis* – tratează despre ființă și proprietățile ei; și *metaphysica specialis* – care se va confunda cu o specie a teologiei, adică va vorbi despre ființa divină, întrucât este ființă. Această distincție va fi dezvoltată de Francisco Suarez în opera lui *Disputationes Metaphysicae*, iar aceasta îl va influența pe Christian Wolf, care va susține o astfel de diviziune internă a metafizicii: pe de o parte - *metaphysica generalis*, adică ontologie, altfel numită *philosophia transcendentalis* – a se observa aici urma *Comentariului* lui Duns Scotus; iar pe de altă parte - *metaphysica specialis*, care va cuprinde următoarele domenii: *psychologia, cosmologia, theologia*. Reformulând în alți termeni pe care i-am mai invocat în această lucrare, metafizica specială va trata astfel despre Dumnezeu, nemurire și libertate, ulimele fiind caracteristice sufletului, adică subiecte ale unei științe a sufletului.⁶⁰

Chiar dacă influența lui Duns Scotus asupra lui Immanuel Kant rămâne a fi cercetată și dezvoltată, nu putem ignora faptul că „*Only when the Scotistic origins of the rearly modern conception of transcendental philosophy are recognized will we trully be able to appreciate the innovations that Kant made to that conception*”⁶¹. Însă acest lucru nu poate fi realizat până nu va fi acoperit „*golul dintre Scotus și Suarez*”, care „*acest gol e încă universal, căci zecile de comentarii și critici ale temei din această epocă așteaptă un editor pentru a reintra în circuit*”, așa cum susține A. Baumgarten⁶².

⁵⁹ Ludger Honnefelder, „Metaphysics as a discipline: from the „transcendental philosophy of the ancients” to Kant’s notion of transcendental philosophy”, în R.L. Friedman, L. O. Nielsen (ed), *The medieval heritage in Early Modern Metaphysics and Modal Theory*, Kluwer academic Publishers, 2003, pp. 53-74

⁶⁰ Jean Grondin, *Introduction to metaphysics: from Parmenides to Levinas*, trad. de Lukas Soderstrom, Columbia University Press, New York, 2012, pp. 104-105

⁶¹ Ibidem, pp. 53-74.

⁶² Alexander Baumgarten, „Despre unitatea metafizicii” în *Vânătorul cu o singură săgeată*, Oradea, Ratio et Revelatio, 2013 p. 233

Destinul tragic al metafizicii – note concludive

În rândurile de mai sus am încercat să schițez parcursul tumultos, problematic, chiar tragic - pentru că vorbim despre "moarte", al metafizicii. Am încercat să arăt că nașterea, și maturizarea și etatea acestei științe au fost pline de acest "tragism". În concluzie aș vrea să evidențiez câteva lucruri. Dacă putem împărți discursurile în cele ce argumentează o teză; și cele de descriu o problemă, prezenta lucrare se încadrează în a doua categorie. Mai degrabă decât să susțin un punct de vedere, intenția acestei lucrări a fost să semnaleze și să analizeze o problemă existentă – cea cu privire la metafizică. Pe de-o parte găsim filosofia contemporană care susține că metafizica trebuie depășită; că ea nu are niciun sens; că ea trebuie abandonată în favoarea altor probleme. Pe de altă parte stă o totală neclaritate cu privire la ce este metafizica, și când anume și-a exercitat hegemonia, astfel încât acum trebuie abandonată. Rezolvarea acestei probleme se lovește de un gol care urmează a fi acoperit, și anume studierea comentariilor medievale asupra metafizicii. În această privință, se poate contura o linie de interpretare, mai mult sau mai puțin coerentă. Este vorba despre linia: Aristotel - Avicenna - Toma din Aquino - Siger de Brabant - Ioannes Buridan - Duns Scotus. Opiniile tuturor acestor gânditori cu privire la caracterul de știință al metafizicii converg spre ideea prezentă în tratatul fondator conform căreia metafizica este știința ființei, fiecare propunând anumite diferențe specifice, despre care am vorbit mai sus.

TURCII NOI ȘI TURCII VECHI: TEMA OTOMANĂ ÎN PUBLICISTICA ROMÂNEASCĂ DE LA CUMPĂNA SECOLELOR XIX-XX

VIORICA GAVRIL-KILIÇ*

Abstract: *The present study looks at the image of the Ottomans in the Romanian press following the country's independence in 1878 up to the start of the First World War. The main hypothesis asserts that the Ottoman subject was broached in various ways in Modern-era Romania, varying according to the political-judicial relations between Romania and the Ottoman Empire. The article focuses on the way the image of the Ottoman was retold through a cultural lens, by identifying the words used to designate Ottoman territory, the broached subjects, and the way press articles inflamed or refuted stereotypes. This study examines the changes the image of "the Turk" underwent following the 1878 moment by analysing the following journals of the era: Ghimpele ("The Bristle"), "Albina: Revistă enciclopedică populară" ("The Bee: A Popular Encyclopaedic Magazine") and "Universul literar" ("The Literary Universe").*

Keywords: *Ottoman, Mentality, Culture, Oriental, Journal*

Introducere

Relațiile de vasalitate față de Imperiul Otoman și, după obținerea independenței, intersectarea intereselor în Peninsula Balcanică, au dictat paleta de culori și tonurile utilizate în trasarea imaginii „turcului” în mentalul societății românești. Tema otomană a reprezentat un subiect recognoscibil în bagajul cultural al populației de la nord de Dunăre care a căpătat în timp valențe dintre cele mai diverse. Prin tema otomană definim totalitatea ideilor, părerilor, convingerilor, imaginilor vizuale ori literare, miturilor și poveștilor care fac trimitere la universul Imperiului Otoman. Începând cu momentul 1878, raporturile dintre România și Imperiul Otoman s-au construit pe baza principiului egalității. Schimbarea statului juridic a avut reverberații atât la nivelul relațiilor politico-economice, cât și la nivelul mentalităților, în

* Doctorand, Anul II, Școala Doctorală de Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea din București, Coordonator: prof.univ.dr. Laurențiu Vlad.

reconfigurarea imaginii *Celuilalt*. În studiul de față am analizat din perspectiva istoriei culturale și a mentalităților evoluția imaginii otomanului în publicistica românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Analiza a pornit de la ipoteza conform căreia dinamica raporturilor politico-juridice a influențat diversele perspective utilizate în abordarea temei otomane în periodicele vremii. Cu alte cuvinte, am plecat de la ideea că începând cu anul 1878 în reprezentarea *Celuilalt*, a otomanului, au fost aduse schimbări, adăugiri, iar interesul și curiozitatea față de universul otoman au crescut. Astfel, cu ajutorul instrumentalului istoricului, precum analiza de text, comparația, contextualizarea sau problematizarea, am urmărit identificarea tipului de discurs utilizat cu privire la universul otoman, preferința temelor abordate și maniera în care articolele analizate au contribuit la înlăturarea sau întărirea stereotipurilor. În construirea analizei am studiat mai multe numere ale unor periodice care au apărut în perioada 1878-1916, precum *Ghimpele*, *Albina: Revistă enciclopedică populară și Universul literar*. Lucrarea de față este un studiu inițiativ care nu are însă pretenția unei analize exhaustive a tuturor articolelor, ci și-a propus să identifice prin sondaj o serie de puncte generale în trasarea imaginii otomanului la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Celălalt în raport cu noi- percepția asupra turcilor în Europa

Înainte de a identifica piesele marelui puzzle care alcătuiesc imaginea otomanului în spațiul românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea se impune trasarea unor linii generale privind alteritatea și reprezentarea *Celuilalt* în Europa, în cazul de față, imaginea otomanului. Potrivit lui Edward Said în cunoscuta sa lucrare *Orientalismul*, oamenii au simțit întotdeauna nevoia de a împărți lumea în regiuni în mod real sau imaginar una de alta¹, de a trasa o graniță între lumea cunoscută și necunoscută, între *noi* și *ceilalți*. *Celălalt* este identificat și etichetat astfel în urma unei comparații cu propria cultură, cu setul de valori și norme considerate de noi ca fiind normale². *Celălalt* este doar *Altul*, străinul, în raport cu *Același*, a cărui reprezentare este de fapt tot ceea ce nu sunt eu³, un joc al asemănării și al

¹ Edward W. Said, *Orientalism. Concepțiile occidentale despre Orient*, trad. Doina Lică și Ana Andreescu, Art, București, 2018, p.75.

² Cătălin-George Fedor, „Stereotypes and Prejudice in the Perception of the „Other”, în *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 149, 2014, (pp.321-326), p.322.

³ Castillo Durante, „Les enjeux de l'altérité et la littérature”, în Françoise Tétu, *Littérature et dialogue Interculturel*, Les Presses de l'Université Laval, 1997, pp.7-9.

deosebiri⁴. Lucian Boia în lucrarea *Pentru o istorie a imaginarului* definește pe *Celălalt* ca fiind o persoană sau o comunitate trecută prin filtrul imaginarului care poate căpăta dimensiunea caricaturii și a simbolului⁵. *Omul diferit* devine oglindirea unui univers fără granițe, plin de perspective și de primejdii, care se schimbă în permanență în funcție de epocă și de societate⁶.

Istoriografia cu privire la imaginea *Celuilalt* este cuprinzătoare și o trecere în revistă a tuturor lucrărilor care se apleacă asupra acestui subiect ar fi destul de dificil de realizat în paginile acestui articol. Cu toate acestea considerăm că este necesar să îi amintim pe câțiva dintre aceștia, precum Hélène Ahrweiler, Jacques Le Goff, Alexandru Duțu, Sorin Mitu, Simona Corlan-Ioan, Adrian-Silvan Ionescu, Andrei Oișteanu, Elena Andreea Trif-Boia și alții.

Un *Celălalt* al Europei a fost Orientul⁷ adus mai aproape prin intermediul Imperiului Otoman, redus, de cele mai multe ori, la o singură categorie etnică, *turcii*, și la calitatea de musulman. După căderea Constantinopolului în anul 1453, imaginea otomanilor s-a intersectat cu cea a Islamului și a servit la definirea conceptului de *european* în raport cu *Ceialți*⁸. În perioada de expansiune teritorială a Imperiului Otoman, până în secolul al XVIII-lea, amenințarea militară și culturală asupra Europei a condus la construirea unui

⁴ Lucian Boia, *Între înger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre*, Humanitas, București, 2011, p.8.

⁵ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, Humanitas, București, 2000, p. 117. vezi și lucrarea Lucian Boia, *Între înger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre*, Humanitas, București, 2011, pp. 8-9. Aici istoricul identifică două forme de alteritate: cea obișnuită și cea radicală. *Alteritatea obișnuită* se poate regăsi în imediata proximitate și se individualizează printr-o serie de trăsături biologice sau culturale prezente în structura internă a speciei umane (spre exemplu:bărbat/femeie, țaran/orășean, civilizat/sălbatic). *Alteritatea radicală*, în schimb, se distanțează de caracteristicile speciei umane, prin apariția unor trăsături ce țin de domeniul imaginarului.

⁶ Lucian Boia, *Între înger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre...*, p. 34.

⁷ Edward W. Said, *op.cit.*, pp.30-34.

⁸ Istoricul Mustafa Soykut afirmă în lucrarea sa că europenii i-au identificat pe turcii otomani prin apartenența acestora la religia islamică. Prin urmare imaginea turcilor în spațiul european este în strânsă legătură cu imaginea generată de Islam în Europa. Mustafa Soykut, *Image of the Turk in Italy. A History of the „Other” in Early Modern Europe: 1453-1683*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 2001, p. 1. Pentru mai multe detalii despre formarea imaginii Islamului în Europa vezi și Bernard Lewis, *Europe and Islam*, AEI Press, Washington, 2007, 30 p.

discurs negativ, în care toate viciile erau asociate cu *turcii*⁹. Astfel, Ingmar Karlsson a identificat o serie de expresii cu privire la turcii otomani care au circulat în diferite spații europene, precum *înjură ca un turc, fumează ca turcul* sau *Fugiți, vin turcii!*, expresii care nu sunt străine nici spațiului român¹⁰. Odată cu deschiderea ambasadelor otomane permanente în cele mai importante state europene, discursul s-a modificat de la antipatie la identificarea otomanului cu exoticul¹¹. Cu toate acestea, în secolul al XIX-lea, în contextul luptelor de eliberare duse de popoarele din Balcani imaginea *turcului* brutal, sălbatic a căpătat proporții semnificative¹². Poziția geografică, la granița dintre Europa și Orient, apartenența la religia creștină și dorința de integrare în societatea europeană, au dictat alinierea Țărilor Române, iar mai apoi, a României, la discursul european. Istoricul Călin Felezeu în lucrarea dedicată imaginii otomanului din spațiul românesc între secolele XV-XIX, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, apreciază că apartenența la lumea creștină și afrontul luptei antiotomane au condus la accentuarea prăpastiei dintre teritoriul de la nord de Dunăre și Poarta Otomană și, totodată, au impulsionat dezvoltarea ideii de emancipare națională¹³. Dacă până la

⁹ Ingmar Karlsson, „The Turk as a Threat and Europe’s Other”, în *International Issues and Slovak Foreign Policy Affairs*, vol.15, No.1, Searching for „European Identity”, 2006, (pp.62-72) p.62. Pentru mai multe informații despre imaginea otomanului în perioada medievală vezi și Ileana Căzan, *Imaginea Imperiului Otoman în viziunea lumii germane în secolul al XVI-lea*, Editura Dorul, Aalborg-Danemarca, 2001, 136 p.

¹⁰ Ingmar Karlsson, *op.cit.*, p.63. Despre ipostazele și valențele identitare pe care le-au căpătat otomanii în ochii europenilor s-a ocupat din perspectivă filologică Luminița Munteanu în lucrarea *Otomanii și turcii. Ipstaze și valențe identitare*, Editura Universității din București, București, 2013.

¹¹ *Ibidem*, p.65. Vezi și Fatma Müge Gokçek, *East Encounters West. France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford University Press, Oxford, 1987, pp.72-73.

¹² Ingmar Karlsson, *op.cit.*, p.67.

¹³ Călin Felezeu, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Bybliotek, Cluj-Napoca, 2012, p.11. Imaginea turcului în spațiul românesc a fost analizată din perspective multiple. Amintim câteva lucrări care fac parte din istoriografia problemei: Cornelia Călin-Bodea, *Români și otomanii în folclorul românesc*, Kriterion, București, 1998; Oleg Cojocaru, „Ce are turcul cu porcul de nu-l mănâncă. Reprezentări ale turcului în mediul rural românesc”, în *Identități colective și identitate națională. Percepții asupra identității în lumea medievală și modernă. In memoriam Alexandru Dușu*, coord.: Mirela-luminița Murgescu, Ed. Universității din București, București, 2000, pp. 75-86; Laurențiu Vlad, „Chipuri de străini în imaginarul lumii rurale românești de la sfârșitul veacului al XIX-lea. Câteva date din răspunsurile la chestionarul lui Nicolae Densușianu din 1893”, în Ovidiu Ghitta, Gheorghe Negustor coord., *La granița dintre științe: istorie, mentalități, imaginar: omagiu profesorilor Simona*

îndeplinirea idealului național, de obținere a independenței față de Imperiul Otoman, imaginea otomanului a fost guvernată de un discurs negativ, de respingere a suzeranității otomane, ce transformări se aduc acestui tablou după 1878 când nu mai există pericolul otoman? La această întrebare am încercat să răspundem în paragrafele ce urmează.

Turcii noi și turcii vechi- o clasificare a otomanilor

Titlul lucrării, *Turcii noi și turcii vechi*, reprezintă clasificarea otomanilor oferită de către istoricul Nicolae Iorga în contextul călătoriei sale la Constantinopol, în anul 1906¹⁴. Iorga, în a treia parte a memoriilor sale de călătorie, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, dedicată capitalei otomane, descrie cu fascinație spectacolul oferit de către populația pestriță prezentă la moschee pentru rugăciune¹⁵. Istoricul îi clasifică pe otomanii din acest tablou în două categorii în funcție de vestimentație și de deschiderea acestora către nou și modernizare, *alafrangă-turcii noi* și *alaturca-turcii vechi*. Această caracterizare a otomanilor este sugestivă analizei noastre întrucât subliniază intersectarea imaginii *turcului vechi*, a *dușmanului păgân*¹⁶ al teritoriului de la nord de Dunăre, și *turcii noi*, văzuți drept *otomanul cel bun*¹⁷, care accede la ideile și valorile

și Toader Nicoară la vârsta de 60 de ani, Argonaut/Mega, Cluj-Napoca, 2017, pp.672-693; Laurențiu Vlad, „Turcul un personaj al imaginarului popular”, în Mihai Maxim, Bogdan Murgescu (coord.), *Caietele Laboratorului de studii otomane*, Nr.2, Universitatea din București, Facultatea de Istorie, București, 1993, pp.144-163.

¹⁴ Vezi mai multe informații despre călătoria lui Nicolae Iorga la Constantinopol în Luminița Muntean, „Nicolae Iorga'nın 1906'daki İstanbul Seyahati: Muhafazakâr bir tarihinin gözünden Türkiye manzarası” [Călătoria lui Nicolae Iorga la Istanbul din 1906: Imaginea Turciei prin ochii unui istoric conservator], în *III. Uluslararası Romanya'da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu & Karma Türk Sanatları Sergisi*, İrfan Ünver Nasrattinoğlu, Bükreş, 10-14 Haziran 2015.

¹⁵ Nicolae Iorga, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, Minerva- Institut de Arte Grafice și Editură, București, 1907, p. 181.

¹⁶ „Cuvântarea maiorului Candiano-Popescu înaintea luptei de la Grivița” *Albina: Revista enciclopedică populară*, Anul I, nr.04, 26 octombrie 1897, p.109.

¹⁷ Expresia „otomanul cel bun” este introdusă în literatura de specialitate de către istoricul Silvana Rachieru care a identificat modificarea percepției asupra reprezentanților diplomați ai Imperiului Otoman trimiși după anul 1878 în România și trecerea „*De la turcul cel rău la otomanul cel bun*”.

Silvana Rachieru, „De la Turcul cel Rău la Otomanul cel Bun”: Reprezentanți diplomați ai sultanului și integrarea lor în înalta societate a Vechiului Regat”, în *Diplomați, Societate și*

occidentale. Potrivit antropologului Dimitrios Theodossopoulos, noțiunea de turc poate fi o *categorie goală* a cărei imagini este reinventată în permanență de către vecinii săi întrucât aceasta nu reprezintă în genere identitatea turcilor, ci însumează mai multe ipostaze și valențe identitare oferite de ceilalți¹⁸. În analiza de față, în funcție de perioada la care fac referire articolele analizate, înainte și după momentul 1878, categoria otomanului este întregită de alternarea imaginii *turcului nou* cu cea a *turcului vechi*.

Ipostaze ale imaginii otomanului

La baza alegerii celor trei periodice, *Ghimpele*, *Albina: Revistă enciclopedică populară* și *Universul literar*, au stat mai multe considerente. În primul rând, acestea se diferențiază prin discursul diferit și prin diversitatea publicului țintă vizat. Periodicul *Ghimpele*, revistă cu caracter satiric, a apărut între anii 1866-1879 la inițiativa lui T.I. Stoenescu¹⁹. Între paginile revistei erau caricaturizate prin cuvânt și imagini evenimentele contemporane, fiind abordate subiecte diverse, de la aspecte politice, până la cele de cultură și mentalități. În lucrarea de față am analizat numerele apărute între anii 1877-1879 pentru a identifica elementele din care se construia imaginea *turcului vechi*. Următorul periodic adus la microscop este *Abina: revistă enciclopedică populară*, care a apărut în ultimul deceniu din secolul al XIX-lea, la inițiativa lui Spiru Haret. Aceasta trebuia *prin conținut și cost să poată fi la îndemâna populațiunii de la sat*²⁰. Astfel, datorită caracterului enciclopedic și național al revistei am urmărit în numerele apărute între anii 1897-1901 tipul de discurs utilizat în educarea țăranilor, învățătorilor și preoților cu privire la spațiul otoman. În cele din urmă, revista de cultură *Universul literar*, supliment al cotidianului *Universul*, apărut între anii 1893-1940, se individualizează prin articole în care tema otomană este prezentată din multiple perspective²¹. În al doilea rând, în cadrul periodicelor amintite tema

Mondenități. Sfârșit de Belle Epoque în lumea românească, ed. Claudiu-Lucian Topor, Alexandru Istrate, Daniel Cain, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p.428.

¹⁸ Dimitrios Theodossopoulos, „Introduction: The „Turks” in the Imagination of the „Greeks”, în *South European Society & Politics*, 11:1, p.3.

¹⁹ Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești. Ziare, Gazete, Reviste*, Tom 1, catalog alfabetic 1820-1906, Librăriile Socec & Comp. Și C. Sfetea, București, 1913, p.309.

²⁰ Comitetul revistei, „Istoricul înființării revistei Albina”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.1, 5 octombrie 1897, pp.6-7.

²¹ Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești. Ziare, Gazete, Reviste*, Tom 1, catalog alfabetic 1820-1906, Librăriile Socec & Comp. Și C. Sfetea, București, 1913, p.760.

otomană are o prezență semnificativă, astfel, criteriul cantitativ a avut un rol important în stabilirea surselor analizate.

Frecvența referirilor la spațiul otoman, atât cele care fac trimitere la trecutul comun, cât și cele care au drept pretext elemente de cultură și civilizație, sunt datorate îndelungatei existențe a contactelor dintre cele două societăți care nu puteau fi modificate odată cu schimbarea raporturilor politico-juridice. Din prisma periodicelor amintite, tema otomană este reprezentată de trei categorii de articole: **articole dedicate istoriei naționale și legitimării autorității românești asupra Dobrogei; articole destinate cunoașterii culturii și civilizației otomane** și articole în care se regăsesc **ecouri ale politicii otomane contemporane**. Pentru a analiza ipostazele pe care le-a îmbrăcat tema otomană în publicistica românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în paginile ce urmează ne vom opri asupra fiecărei categorii identificate pentru a observa dinamica perspectivelor oferite.

a. Turcul în articolele dedicate istoriei naționale:

În articolele dedicate istoriei naționale, imaginea *turcului vechi*, păgân și asupraitor domină prin excelență discursul cu privire la statul vecin. Aceste articole trebuie să fie puse pe seama paradigmei naționalismului și a eforturilor de crearea a unei istorii naționale care au caracterizat perioada lungului secol al XIX-lea. Secolul al XIX-lea a fost un laborator de creare a națiunilor²², a unor *comunități imaginate* în care limba, religia și diferitele elemente comune au fost principalii piloni în construirea în mentalul populației ideea apartenenței la un grup comun²³. Potrivit istoricului Anne-Marie Thiesse, în vederea creării națiunii este inventariată moștenirea materială și culturală a strămoșilor pentru a se alege galeria de eroi în jurul cărora să se construiască discursul identității naționale²⁴. Miturile, tradițiile și trecutul popular sunt inventate și reinterpretate în vederea demonstrării existenței națiunii²⁵. Prin urmare, națiunea este rezultatul unei invenții unde sentimentul național nu poate apărea natural, ci numai dacă este

²² Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale ale Europei. Secolele XVIII-XIX*, trad. Andrei-Paul Corescu, Camelia Capverde și Giuliano Sfichi, Polirom, București, 2000, p.7.

²³ Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1991, pp.5-7.

²⁴ Anne-Marie Thiesse, *op.cit.*, pp.8-9.

²⁵ Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, Oxford, 1999, p.9.

învățat²⁶. Un rol important în stimularea acestui sentiment l-au avut școlile, secondate de scrierile istorice în care voievozii medievali, promotori ai luptei antiotomane, sunt aleși în calitate de eroi.

Texte care fac trimitere la istoria națională construită în jurul luptei antiotomane sunt inserate și în paginile periodicelor analizate. În *Albina: revistă enciclopedică populară*, periodic cu caracter național²⁷, sunt dedicate pagini întregi reconstituirii unui trecut național glorios unde poporul român este pus în antiteză cu *turcul hain*²⁸. Mai ales în cazul acestor scrieri sunt exploatare diferențele dintre noi și otomani, văzuți drept opusul, *Celălalt* al poporului român. Istoricul Mirela-Luminița Murgescu afirmă că acest demers era necesar pentru *construirea identității naționale care presupune nu numai evidențierea propriei individualități, ci și raportarea la ceilalți*²⁹. Disprețul față de otomani și plasarea acestora în lumea barbară, din *fundul Tartariei*³⁰, este mai mult exploatată în perioada ce preceda momentul 1878. În timpul desfășurării războiului ruso-otoman, într-un număr al periodicului *Ghimpele* din anul 1877, este dedicată o odă otomanilor intitulată *Oda la Turci*, semnată de un anume Gricre. Această odă este reprezentativă pentru imaginea *turcului vechi*, prezentă în societatea românească aflată sub suzeranitate otomană. Pe parcursul celor trei strofe, trăsăturile negative ale otomanilor, precum *barbari, venetici* sau *copii ai iadului*, se împletesc cu blestemele crunte, după cum urmează:

(...) *Ca pulberea prin venturi, Turci, să vă răsiți
Și pre oceanului lumei în veci să pribegiți.
În patru părți a lumei să fiți toți spulberați,
Nemernici, făr' de case, de-ți vrea să v'adunați.
Disprețulu omenirei, ocară lumei întregi,
Să porte după denșii ai voștri fii pribegi*³¹.(...)

²⁶ Anne-Marie Thiesse, *op.cit.*, p.9. vezi și Lucian Boia, *Două secole de mitologie națională*, Humanitas, București, 1999, pp.13-19.

²⁷ „în care cititorul mai ales țăran, să găsească într-o limbă înțeleasă de el, tot ce poate contribui la cultivarea minții și inimii”. Comitetul revistei, „Istoricul înființării revistei Albina”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.1, 5 octombrie 1897, pp.6-7.

²⁸ N. Rădulescu-Niger, „Fernecătoră caprarului”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.05, 2 noiembrie 1897, p.143.

²⁹ Mirela-Luminița Murgescu, *Între „bunul creștin” și „bravul român”*. Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878), Editura A”92, Iași, 1999, p.202.

³⁰ Gricre, „Oda la Turci”, *Ghimpele*, Anul XVIII, nr.22, 29 mai 1877, p.2.

³¹ Gricre, „Oda la Turci”, *Ghimpele*, Anul XVIII, nr.22, 29 mai 1877, p.2.

Câteva luni mai târziu, în numărul din 18 august 1878 al ziarului *Ghimpele*, imaginea otomanilor suferă transformări, trecând de la ipostaza de *copii ai întinericului*³² la *bieții Turci*³³. Această schimbare de perspectivă a avut loc în contextul hotărârilor luate în cadrul Congresului de la Berlin din iulie 1878 conform cărora România trebuia să accepte Dobrogea în schimbul retrocedării sudului Basarabiei³⁴. Autorul articolului îi prezintă pe otomani într-o nouă lumină, aceștia sunt viteji și de bună credință, care la fel ca și românii nu au primit ceea ce au meritat în cadrul Congresului de la Berlin³⁵. Sentimentul nedreptății a condus la solidarizarea cu vechiul dușman și readucerea acestuia în rândurile statelor care au luptat cu onoare. În paralel cu discursul antiotoman, care după 1878 se menține preponderent în textele cu temă istorică, s-a dezvoltat și o atitudine precaută față de Imperiul Rus. Cele două puteri așezate în balanță stabilesc că Imperiul Otoman reprezintă răul cel mai mic în comparație cu vecinul creștin. Un astfel de exemplu este oferit într-o povestire istorică în care Ștefan cel Mare aflat pe patul de moarte îi oferă fiului său ultimele sfaturi prin compararea otomanilor cu vecinii creștini, după cum urmează:

*Turcii, dragul meu, de și sînt fieroși și de altă religie, nu-s însă și vicleni. Ei se luptă pe față și când te închini lor, se mulțumesc cu un tribut, respectând condițiunile de vasalitate. Din potrivă, vecinii creștini, ca Ungurii și Polonii, când vei deveni supusul lor, caută a te nimici cu totul*³⁶.

După obținerea independenței și stabilirea raporturilor diplomatice cu Imperiul Otoman nu au fost excluse din cuprinsul periodicelor textele care făceau referire la trecutul național. Acestea cu atât mai mult trebuiau să mențină vie în memoria colectivă lupta continuă a națiunii pentru libertate și unitate. În continuare sunt ilustrate figuri istorice care au condus o politică antiotomană, precum Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul ori Dimitrie Cantemir, însă preferate sunt prezentarea evenimentelor de o dată mai recentă, precum revoluțiile de la

³² *Ibidem*.

³³ „D’ale dillei”, *Ghimpele*, Anul XIX, nr.63-64, 18 august 1878, p.2.

³⁴ Potrivit hotărârilor luate în cadrul Congresului de la Berlin, România trebuia să modifice articolul 7 din Constituție și să retrocedeze sudul Basarabiei către Rusia, primind drept compensație Dobrogea, Delta Dunării și Insula Șerpilor. Aceste modificări teritoriale au trezit nemulțumirea autorităților de la București care vedeau în pierderea celor trei județe din sudul Basarabiei un act de trădare din partea Imperiului Rus.

Keith Hitchins, *România 1866-1947*, Humanitas, București, 2017, pp. 60-63.

³⁵ „D’ale dillei”, *Ghimpele*, Anul XIX, nr.63-64, 18 august 1878 p.2.

³⁶ Gh. Tașcă, „Ștefan cel mare pe patul de moarte”, *Albina: Revistă enciclopedică populară*, Anul II, nr.41, 11 iulie 1899, p.1294.

1848³⁷ sau războiul de independență unde românii *răpusau pe semețul Turc la Grivița, Rahova și Plevna*³⁸. Cu toate acestea, deși în construirea portretului *turcilor vechi* sunt folosite epitete precum: fricoși³⁹, superstițioși⁴⁰, neomenoși⁴¹, discursul virulent împotriva otomanilor specific perioadei anterioare este temperat, iar autorul nu uită să facă precizarea atribuirii *cum erau atunci*⁴².

În logica aceuiași discurs se urmărește și legitimarea autorității române asupra Dobrogei. Odată primită compensația teritorială în urma pierderii sudului Basarabiei s-au început demersurile necesare pentru transferarea Dobrogei de sub autoritatea otomană către cea românească. Integrarea noii provincii între granițele României a reprezentat unul dintre aspectele prioritare din agenda relațiilor diplomatice româno-otomane de la sfârșitul secolului al XIX-lea⁴³. Eforturile legislative, juridice și economice pentru integrarea Dobrogei au avut ecouri și în periodicele vremii. La câteva luni după semnarea Tratatului de la Berlin, în periodicul *Ghimpele* au apărut o serie de caricaturi în care este ilustrat rolul civilizator, eliberator al României în Dobrogea. Potrivit acestor caricaturi, Dobrogea este personificată în imaginea unui armăsar sălbatic, iar România cu un bici își asumă rolul de a-l dresa (**Fig.1**)⁴⁴. În alte caricaturi, Dobrogea apare ilustrată ca o femeie îngenunchiată în timpul stăpânirii otomane (**Fig.2**), iar după alipirea la România, Dobrogea își recapătă libertatea pentru a

³⁷ Gh. Adamescu, „Ion Ghica. Notițe despre viața lui”, *Albina Revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.02, 12 octombrie 1897, p.37.

³⁸ Gheorghe Nicolaescu, „Române, ridică fruntea”, *Albina Revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.03, 19 octombrie 1897, p. 65.

³⁹ C. Colescu- Vartie, „Trei Septemâni pe ghimie, Întâmplări din 1848”, *Albina Revistă enciclopedică populară*, Anul II, nr.7, 15 noiembrie 1898, p.195.

⁴⁰ R. Rădulescu-Niger, „Fermecătoria caprarului”, *Albina Revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.05, 2 noiembrie 1897, p.143.

⁴¹ Gheorghe Nicolaescu, „8 Noiembrie”, *Albina Revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.06, 9 noiembrie 1897, p.185.

⁴² C. Colescu- Vartie, „Trei Septemâni pe ghimie, Întâmplări din 1848”, *Albina: Revistă enciclopedică populară*, Anul II, nr.7, 15 noiembrie 1898, nr.7, p.195.

⁴³ „Capitolul V: Comunitatea otomană în România”, din Silvana Rachieru, *Diplomați și supuși otomani în Vechiul Regat. Relații otomano-române între anii 1878-1908*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018, pp. 169-239. Vezi și Mustafa Ali Mehmet, „O istorie a turcilor din Dobrogea”, în Adriana Cupcea, Kozak Gyula, *Turcii în Dobrogea*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2017, pp.29-38.

⁴⁴ *Ghimpele*, Anul XIX, nr.77, 3 octombrie 1878, p.1.

se putea moderniza (**Fig.3**)⁴⁵. Acest discurs de eliberare și modernizare a Dobrogei este prezent și în articolul „Moș Goraș (Scene din viața Dobrogeană)” din periodical *Albina: revistă enciclopedică populară*, din anul 1899, unde noua organizare a provinciei este comparată cu cea din timpul stăpânirii otomane, caracterizată de lipsa legilor și a haosului, situație specifică guvernării orientale⁴⁶. Pe de altă parte, în rememorarea perioadei stăpânirii otomane, Moș Goraș pare a fi nostalgic de libertatea de care se putea bucura și de lipsa taxelor apăsătoare. Intersectarea dintre imaginea turcului jefuitor cu *figura bunului străin* care a instaurat o *vârstă de aur justițiară* a fost identificată și de către istoricul Laurențiu Vlad în analiza unor răspunsuri oferite chestionarului lui Nicolae Densușianu din anul 1893⁴⁷. Potrivit concluziilor la care a ajuns istoricul cu privire la imaginea turcilor în lumea rurală, aceștia sunt prezentați într-o dublă perspectivă, atât cu trăsături negative, cât și pozitive⁴⁸. Am putea presupune că această dublă perspectivă, a *turcilor vechi* și a *turcilor noi*, se formează treptat în perioadele de eliberare națională și, respectiv, după momentul 1878, ambele coexistând în mentalul societății românești. Utilizarea antagonismului până la demonizare în construirea imaginii *Celuilalt* este un instrument folosit în scopuri politice, de îndeplinire a unor obiective naționale, care are rolul de a mobiliza societatea în jurul unui țel, fiind reliefată indirect propria identitate națională.

b. Curiozități despre cultura și civilizația otomană:

Primirea Dobrogei a adus cu sine nu numai un teritoriu care trebuia integrat din punct de vedere legislativ și administrativ în structura României, ci și un mozaic etnic și religios care trebuia cunoscut și acceptat ca parte a societății

⁴⁵ *Ghimpele*, Anul XIX, nr.92, 1 decembrie 1878, p.1, 4.

⁴⁶ T. Voicu, „Moș Goraș (Scene din viața Dobrogenă)”, *Albina: Revistă enciclopedică populară*, Anul II, nr. 49, 5 septembrie 1899, pp.1555-1558.

⁴⁷ Laurențiu Vlad, „Chipuri de străini în imaginarul lumii rurale românești de la sfârșitul veacului al XIX-lea. Câteva date din răspunsurile la chestionarul lui Nicolae Densușianu din 1893”, în Ovidiu Ghitta, Gheorghe Negustor coord., *La granița dintre științe: istorie, mentalități, imaginar: omagiu profesorilor Simona și Toader Nicoară la vârsta de 60 de ani*, Argonaut/Mega, Cluj-Napoca, 2017, p.682.

⁴⁸ Pentru mai multe informații despre dubla perspectivă asupra imaginii turcului în mentalitatea populată, în ipostaza de nemilos, păgân și în cea de justițiar, vezi și Laurențiu Vlad, „Turcul un personaj al imaginarului popular”, în Mihai Maxim, Bogdan Murgescu (coord.), *Caietele Laboratorului de studii otomane*, Nr.2, Universitatea din București, Facultatea de Istorie, București, 1993, pp.144-163.

românești. O comunitate însemnată din acest caleidoscop cultural era cea otomană. Potrivit recensământului populației din anul 1899, comunitatea otomană din România reprezenta 4% din populația acesteia⁴⁹, a doua după cea a supușilor austro-ungari, care se regăsea în cea mai mare parte concentrată în Dobrogea⁵⁰. Astfel, otomanul a trecut de la ipostaza de străin la vecinul de lângă casă. Această nouă realitate a condus la apariția unor articole care aveau drept scop explorarea culturii și civilizației otomane. În *Albina: revistă enciclopedică populară* și *Universul literar* tema otomană este abordată din mai multe perspective, de la relatări de călătorie, până la povești cu parfum oriental și articole ce țin de diferite aspecte spirituale și culturale.

În urma analizei articolelor care abordează tema otomană se desprinde, în primul rând, caracterul educativ, de instruire a cititorilor români cu privire la universul otoman. Odată îndepărtat pericolul otoman se putea pătrunde în miezul acestei societăți doar cu instrumentalul curiozității și a dorinței de cunoaștere a *Celuilalt* dintr-o nouă perspectivă, diferită de cea politică. Astfel, în periodicul *Albina: revistă enciclopedică populară*, revistă care își propusese să *cultive mintea și inima*⁵¹ tuturor știutorilor de carte, sunt prezentate cititorilor diferențele dintre comunitatea tătară și cea turcă din Dobrogea⁵², cimitirul turcesc din Constanța⁵³, începerea anului islamic⁵⁴, statutul dervișilor⁵⁵ sau moscheea din Ierusalim⁵⁶. După cum se poate observa din subiectele enumerate, preferate sunt cele ce țin de aspectul spiritual, de înțelegerea religiei islamice și

⁴⁹ *Recensământul general al populațiunii României. Rezultate definitive precedate de o introducere cu explicațiuni și date comparative de L. Colescu*, București, 1905, p. L. Vezi și statisticile analizate în lucrarea Gheorghe Iacob, *România de la 1859-1939. Împliniri și limite ale modernizării*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2020, pp. 255-265.

⁵⁰ Silvana Rachieru, *Diplomați și supuși otomani în Vechiul Regat. Relații otomano-române între anii 1878-1908*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018, pp.169.

⁵¹ Comitetul revistei, „Istoricul înființării revistei populare Albina”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.1, 5 octombrie 1897, pp.6-7.

⁵² Eugeniu I. Tisescu, „Constanța”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul II, nr.1, 04 octombrie 1898, pp.25-27.

⁵³ Eugeniu I. Tisescu, „Constanța”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.52, 27 septembrie 1898, p.1639.

⁵⁴ George Coșbuc, „Anul-nou. Serbătorile creștine. Carnavalul”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.14-15, 4-11 ianuarie 1898, pp.419-420.

⁵⁵ Or., „Dervișii”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.51, 20 septembrie 1898, pp. 1612-1618.

⁵⁶ George Coșbuc, „Ierusalimul și biserica sfântului mormânt”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul II, nr.29, 18 aprilie 1899, pp. 921-923.

a practicilor musulmane. Într-un număr al ziarului *Universul literar* este rezervat un articol intitulat „Mohamet Întemeietorul Islamismului” unde autorul încearcă să explice pe înțelesul tuturor istoria apariției Islamului, viața și faptele profetului și principalii stâlpi ai credinței. Autorul nu reușește să mențină o privire obiectivă asupra subiectului și ajunge să critice reperatele morale și spirituale ale comunității musulmane astfel: *Ceea ce era bun însă pe timpul lui Mohamed nu se mai potrivește cu vremurile noastre, iar Koranul pe care se bazează întregul edificiu social musulman e o mare piedică pentru civilizație*⁵⁷. Cunoașterea tradițiilor și a obiceiurilor minorităților reprezintă și o condiție a bunei conviețuirii și a menținerii ordinii sociale prin cultivarea toleranței religioase. Neștiința este plătită cu situații incomode cum este cazul hogii din Constanța care a fost arestat de un vardist venit din Muntenia pentru că deranja liniștea publică în timpul nopții prin chemarea la rugăciune⁵⁸.

Nu sunt uitate nici subiectele mai sensibile, precum statutul femeilor otomane. În numărul din 15 august 1911 al periodicului *Universul literar* vede lumina tiparului un articol intitulat „Viața în haremurile din Turcia” semnat de către C. Scurtu. În acest articol sunt demontate o serie de mituri, precum poligamia otomanilor sau lipsa dreptului femeii de a divorța, afirmând că viața de harem poate fi întâlnită numai în rândurile clasei superioare⁵⁹. Informațiile oferite de către C. Scurtu sunt corecte, poligamia nu era atât de des întâlnită în rândurile musulmanilor precum sugerează imaginea acestora în Europa⁶⁰. În susținerea ideii emancipării femeii otomane la începutul secolului XX vine și articolul „Femeia în Turcia” din 1 octombrie 1910 al revistei *Moda Nouă Ilustrată*. Încă de la începutul textului este subliniată percepția eronată a societății românești asupra statutului femeii otomane întrucât *ni le închipuim victime ale tiraniei și geloziei nupțiale, condamnate pe viață la reclusiune în niște odăi triste, păzite de niște paznici înarmați cu bice și bâte.. în schimb ele se bucură de plăceri și de distacții, (...) să iasă din casă, să hăimănuiască, să alerge după plăceri*⁶¹. Autorul concluzionează că acestea au aceleași privilegii precum femeile europene chiar

⁵⁷ Marius, „Mohamet Întemeietorul Islamismului”, *Universul literar*, Anul XXIX, nr.49, 2 decembrie 1912, p.4.

⁵⁸ I.C. Vissarion, „Hogea var, bre!”, *Universul literar*, Anul XXXII, nr.15, 12 aprilie 1915, p. 4.

⁵⁹ C. Scurtu, „Viața în haremurile din Turcia”, *Universul literar*, Anul XXVIII, nr.33, 15 august 1911, p.4.

⁶⁰ Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, p.113.

⁶¹ Viccamp, „Cronica Social-feminină. Femeia din Turcia”, *Moda Nouă Ilustrată*, Anul VI, nr. 18, 1 octombrie 1910, pp.2-3.

dacă în unele familii se practică poligamia. Diferențele dintre noi și otomani par a fi îndepărtate cu umor când se pune nevinovata întrebare *Ce diferență este între România și Turcia? În Turcia un bărbat are mai multe femei și în România uă femei are mai mulți bărbați*⁶².

O atenție cu totul deosebită este oferită și relatărilor de călătorie din diverse zone ale Imperiului Otoman. În cadrul periodicului *Universul literar* sunt incluse, printre altele, impresii de călătorie ale corespondentului Victor Vartan Mestugean⁶³ din Ierusalim și Sahara care în drum spre destinație staționează pentru scurt timp și în Constantinopol⁶⁴, în *cetatea osmanilor*⁶⁵, unde șade *Sultanul cel mare la Turcilor*⁶⁶. Asemenea călătorilor occidentali fascinați de Orient, autorul este impresionat de contrastele și grandoarea capitalei otomane și își asumă rolul de ghid în prezentarea principalelor obiective turistice, precum Cetatea Yedi Kule, Moscheea Sfânta Sofia, Moscheea Albastră sau Palatul Dolmabahçe⁶⁷. Descrierile narrative sunt însoțite de cele mai multe ori de imagini, precum sunt cele intitulate *Vederi din Turcia-Salonic*⁶⁸ (**Fig.4**), *Marele bazar din Stambul*⁶⁹ ori O

⁶² Decon, „Proverbe și cugetări”, *Ghimpele*, Anul XVIII, nr. 40, 30 noiembrie 1877, p.3.

⁶³ **Victor Vartan Mestugean** (1869-1942) a fost un reprezentat al comunității armenice din teritoriul României. După finalizarea liceului a plecat împreună cu tatăl său, Kevork Mestugean, la Constantinopol unde au pus bazele unei școli armenice în cartierul Yeni Kapı cu numele Institutului Mestugean. În cadrul acestei școli a activat în calitate de profesor timp de 10 ani. Suspectat de autoritățile otomane de activitate naționalistă s-a refugiat mai întâi în Bulgaria, iar din anul 1899 a revenit în București unde a intrat în redacția ziarului *Universul*. Ulterior în cadrul redacției i s-a încredințat postul de corespondent special și în această calitate a vizitat mai multe țări și orașe.

„Mestugean Victor Vartan (1869-1942)” în *Personalități Armene: Dicționar de armeni din România*, <http://personalitati.araratonline.com/mestugean-victor-vartan-1869-1942/> -accesat în data de 05.01.2022.

⁶⁴ Vezi și E. Lovinescu, „Bosforul”, *Universul literar*, Anul XXX, nr.11, 17 martie 1913, p.3; și Ioan V. Prenia, „Impresiile din Constantinopol”, *Universul literar*, Anul XXXII, nr.13, 29 martie 1915, p.5.

⁶⁵ I. Manliu, „Constantinopolul”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul II, nr.36, 6 iunie 1899, pp.1122-1125.

⁶⁶ Gr. C. Buțureanu, „Cine-i Românul?”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.51, 20 septembrie 1898, p.1601.

⁶⁷ Victor Vartan Mestugean, „București-Sakkara. Impresii de călătorie”, *Universul literar*, Anul XXX, nr.18, 5 mai 1913, pp.5-6. Continuarea în numărul următor nr.19, 12 mai 1913, p.5.

⁶⁸ „Vederi din Turcia- Salonic”, *Universul literar*, Anul XXIX, nr.41, 8 octombrie 1912, p.3.

⁶⁹ Victor Vartan Mestugean, „București-Sakkara. Impresii de călătorie”, *Universul literar*, Anul XXX, 19 mai 1913, p.5.

*cafenea populară turcească*⁷⁰. Tonul abordat în prezentarea acestor subiecte este cel al unui occidental, creștin, care pătrunde cu o oarecare curiozitate în lumea Orientului. Prin aceste relatări de călătorie era urmărită stimularea spiritului aventurier și determinarea românilor să inițieze călătorii în Orientul de la porțile țării întrucât aceștia *călătoresc prea puțin. Mulți parcă ar avea groaza cerului străin*⁷¹, cu atât mai mult cu cât, potrivit istoricului Nicolae Iorga, cheltuielile unei excursii la Constantinopol erau reduse, fiind accesibile unui număr mare de români⁷².

În urma identificării numeroaselor articole dedicate spațiului otoman am fi tentați să afirmăm că tema otomană era una exotică, descoperită la o dată mai recentă. Cu toate acestea, frecvența utilizării otomanului ca personaj principal în povești și glume susțin familiaritatea cu care se face trimitere la vecinul de peste Dunăre. Alături de articolele care se concentrează pe aspecte de cultură și civilizație otomană sunt prezente povești în care personajele principale sunt *turci* din diferite categorii sociale, de la omul de rând la sultani și cadii a căror morală aruncă o lumină pozitivă asupra acestui spațiu. Alegerea plasării acțiunii într-un Orient nu atât de necunoscut are rolul de a oferi un alt parfum poveștii, dar este și o manieră de a stabili repere cunoscute. În cele mai multe dintre aceste povești, otomanul este caracterizat ca fiind apărătorul justiției⁷³, cinstit, muncitor⁷⁴ sau supus⁷⁵. Însă acestea nu au înlocuit în totalitate stereotipurile despre lumea otomană în imaginarul românesc. În continuare acestea se regăsesc prezente și reprezintă atât reminiscențe ale îndelungatei perioade de crearea a unei literaturi antiotomane, cât și un artificiu de a-i incita pe cititori să pătrundă într-un univers exotic⁷⁶. La fel de interesante sunt și glumele în care se

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Victor Vartan Mestugean, „București-Sakkara. Impresii de călătorie”, *Universul literar*, Anul XXX, nr.18, 5 mai 1913, p.5.

⁷² Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 260. Pentru mai multe informații despre călători și călătoriile în secolul al XIX-lea vezi și lucrarea Mircea Angheliescu, *Lâna de aur. Călătorii și călătoriile în literatura română*, Cartea românească, București, 2015.

⁷³ George D. Christescu-Ianca, „Taina Spovedaniei”, *Universul literar*, Anul XXVI, nr.11, 9 martie 1909, p.6. vezi ipostaza turcului justițiar în nota 45.

⁷⁴ Costică Ionescu, Elisa Constantinescu, „Norocul”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul I, nr.24, 15 martie 1898, pp.756-758.

⁷⁵ Victor Eftimiu, „Un sârb și un turc”, *Universul literar*, Anul XXIX, nr.47. 19 noiembrie 1912, p. 2.

⁷⁶ În „Ilincuța Sandului” semnată de către N.N. din Beldiceanu din numărul din 19 mai 1913 al *Universului literar* prezintă povestea personajului eponim, din Brăila, a cărei frumusețe i-a ajuns vestea până la Țarigrad, la urechile feciorului sultanului. Acesta dorind să o aducă pe

regăsește de cele mai multe ori triada țiganul, turcul și românul, ori cele care fac referire la spațiul otoman. Un astfel de exemplu este schimbul de replici dintre un român și un țigan din nr.36 al periodicului *Albina: revistă enciclopedică populară* din data de 6 iunie 1899, care pe lângă comicul de situație redat cu dibăcie de către autor, ilustrează obișnuința românului de a călători la Constantinopol (**Fig.5**)⁷⁷. Alegerea țiganului în calitate de călător are atât rolul de caricaturizare a situației, cât și de banalizare a călătoriilor la Țarigrad care pot fi făcute chiar și de un biet țigan lipsit de prea multe posibilități financiare. De asemenea, în revista *Universul literar*, începând cu numerele din anul 1911, a început să apară o rubrică destinată „Legendelor turcești”, cu caracter religios deoarece potrivit autorului *Credem că este de interes pentru cititorii noștri de a cunoaște în împrejurările actuale, câteva legende din literatura turcă, a căror bază este biblia, și adică vechiul testament*⁷⁸. Ulterior, în cadrul rubricii au apărut povești cu teme diverse. Călătoriile cititorilor în cultura și civilizația otomană au condus treptat la îndepărtarea unor stereotipuri, ajungând ca studenții otomani veniți în vizită la București în anul 1910 să fie catalogați drept *simpaticii oaspeți*⁷⁹.

c. Ecouri ale politicii otomane:

Ultima categorie de articole care abordează tema otomană este constituită de evenimentele contemporane din Imperiul Otoman. România, odată independentă, a urmărit menținerea *statu-quo*-ului în Peninsula Balcanică întrucât orice modificare teritorială a Bulgariei împotriva Imperiului Otoman ar fi însemnat o amenințare pentru securitatea Dobrogei, la care se mai adaugă

Ilincuța în haremul său, își trimite soldații cu caiace încărcate de bogății să o răpească. Însă porunca nu a fost îndeplinită întrucât Ilincuța a fost salvată în ultimul moment de către ibovnicul ei, Gheorghe, *spaima Turcilor și a Grecilor*. Povestea este interesantă deoarece cuprinde o serie de stereotipuri despre spațiul otoman reflectate în descrierea fiului de sultan, care stă în harem, tolănit pe divan fumând din narghilea, iar alături cadânele dansează toată ziua. Pe de altă parte, această poveste are la bază balada *Chirei Chiralina* din Brăila, culeasă de către Vasile Alecsandri la mijlocul secolului al XIX-lea. Astfel, se poate observa reluarea unor teme din perioada anterioară independenței, în preajma declanșării Primului Război Mondial. N.N., „Ilincuța Sandului”, *Universul literar*, Anul XXX, nr.20, 19 mai 1913, p.3.

⁷⁷ Maria N. Teodorescu, „Glumă”, *Albina: revistă enciclopedică populară*, Anul II, nr. 36, 06 iunie 1899, p.1144.

⁷⁸ „Legende turcești”, *Universul literar*, Anul XXVIII, nr.45, 7 noiembrie 1911, p.3.

⁷⁹ A.A.D., „Notele săptămânii- Vizita universitarilor turci”, *Universul literar*, Anul XXVII, nr.33, 16 august 1910, p.2.

apărarea intereselor economice în regiune⁸⁰. În contextul tensiunilor din Peninsula Balcanică și a prefacerilor din cadrul imperiului, presa românească și-a îndreptat atenția spre Poarta Otomană pentru a-i ține la curent pe cititori cu ultimele vești din Orient. Revoltele și calamitățile interne, cionirile armate dintre bulgari și otomani⁸¹, negocierile pentru semnarea unei convenții militare româno-otomane⁸², războiul otomano-italian⁸³, evoluția din timpul Războaielor Balcanice⁸⁴ și din primii ani ai Marelui Război⁸⁵ sunt câteva dintre subiectele abordate. Tonul utilizat este deseori cel al unui comentator al politicii internaționale care trebuia să prezinte în fiecare număr al periodicului, într-o manieră succintă și clară, principalele evenimente. Idealul realizării analizelor obiective este greu de atins și de multe ori autorii acestor articole sunt tentați să își arate simpatiile ori antipatiile față de otomani. Spre exemplu, de rubrica „Ecourile săptămânii” din periodicul *Universul literar* se îngrijea armeanul Victor Vartan Mestugean care susținea emanciparea armenilor de *sub jugul abominabil al turcilor*⁸⁶. Această apartenență la comunitatea armeană l-a influențat în analiza evenimentelor din Balcani. În contextul Războaielor Balcanice, autorul rubricii anterior menționate prezintă situația Imperiului Otoman care a ieșit epuizat din aceste războaie și care trebuie să urmeze o politică de întărire și de administrare a teritoriilor din Asia Mică, însă pune sub semnul întrebării capacitatea statului otoman de a face acest lucru. Potrivit autorului, pentru a se îndeplini acest fapt era nevoie de o mână de fier, însă *turcul știe să guverneze cu iataganul, cu șpanga, cu nedreptățile de tot soiul, (...) administrația turcească nu dă nimic, ci numai cere și jupoai*⁸⁷. Această poziție este și mai mult accentuată în timpul evenimentelor din Primul Război Mondial, când în urma forțării strâmtorii Dardanele de către flota anglo-franceză, Mestugean afirmă cu tărie că *turcii trebuie izgoniți din Europa*, dar

⁸⁰ Ion Bulei, *Atunci când veacul se naște...*, Editura Eminescu, București, 1990, pp.285-286.

⁸¹ Corneliu, „Notele săptămânii”, *Universul literar*, Anul XXVII, nr.7, 15 februarie 1910, p.2.

⁸² A.A.D., „Notele săptămânii- Expoziția italiană”, *Universul literar*, Anul XXVII, nr.44, 1 noiembrie 1910, p.2.

⁸³ „Războiul turco-italian- Bombardarea unui torpilor turcesc”, *Universul literar*, Anul XXVIII, nr.39, 26 septembrie 1911, pp. 1, 5. Și numărul următor din data de 17 octombrie 1911, p.1.

⁸⁴ În numerele din anii 1912-1913 predomină articolele care urmăresc situația de pe frontul din Peninsula Balcanică.

⁸⁵ „Războiul anecdotic”, *Universul literar*, Anul XXXI, nr.45. 30 noiembrie 1914, p. 2.

⁸⁶ Mestugean, „Ecourile săptămânii”, *Universul literar*, Anul XXX, nr.21, 26 mai 1913, p.3. *vezi* activitatea ziaristului Victor Vartan Mestugean în nota 57.

⁸⁷ Mestugean, „Ecourile săptămânii”, *Universul literar*, Anul XXX, nr.18, 5 mai 1913, p.3.

Constantinopolul nu trebuie să fie al nimănui, ci al tuturor⁸⁸. În ciuda poziției sale antiotomane evidente, Mestugean reușește în unele texte să identifice și aspectele pozitive ale politicii otomane, după cum urmează:

Turcii, în timpul războiului cu italienii și cu popoarele balcanice s-au arătat cu mult mai umanitari. Italienii au fost pur și simplu expulzați din Turcia, fără însă să fie uciși, închiși sau schingiuiți. De asemenea, în timpul războiului cu Bulgaria și Grecia, grădinarii bulgari din jurul Constantinopolului își vedeau în tihnă de cultura legumelor, iar grecii de negoțul lor⁸⁹.

Pe de altă parte, de o atenție deosebită s-au bucurat articolele care prezentau momentul înlăturării sultanului Abdul Hamid al II-lea⁹⁰ de la tronul Imperiului Otoman în anul 1909 de către Junii Turci. Această schimbare a fost salutată și apreciată în periodicul *Universul literar* care prin articolele dedicate acestui eveniment s-a subliniat pătrunderea într-o nouă etapă a Imperiului Otoman, în rândurile țărilor civilizate⁹¹. Potrivit poeziei „Sultanul din Istanbul” din numărul 18 al anului 1909, din *Universul literar*, domnia fostului sultan exilat la Salonic este caracterizată astfel: *De când este pe tron,/ Domnia și-a ținut/ Prin crime fel de fel/ Ce-ntr-una a făcut.../Și, a corupt mereu,/ Prin bani și demnități,/ Pe mulți potrivnici lui/ De-acum și d-alte dăți⁹².* După cum se poate observa din versurile de mai sus, sultanul Abdul Hamid al II-lea nu este receptat într-o lumină pozitivă, din contră domnia sa este văzută ca un *putregai* pentru Imperiul

⁸⁸ Mestugean, „Ecourile săptămânei”, *Universul literar*, Anul XXXII, nr.08, 22 februarie 1915, p.2.

⁸⁹ Mestugean, „Ecourile săptămânei”, *Universul literar*, Anul XXXI, nr.32, 10 august 1914, p.2

⁹⁰ **Abdülhamid al II-lea** a fost sultan al Imperiului Otoman între anii 1876-1909. Sultan a preluat puterea într-o perioadă tulbură când revolte interne încurajate de marile puteri europene amenințau integritatea teritorială a imperiului și chiar existența acestuia. Soluția găsită de către sultan pentru menținerea imperiului a fost introducerea unui regim autoritar, personal, în care populația era controlată prin cenzură și restricții. De asemenea, a utilizat ideologia Islamismului ca instrument de control și ca metodă de legitimare a autorității centrale. Această politică a atras nemulțumirea populației, iar mișcările separatiste nu au putut fi oprite. Brutalitatea cu care au fost înăbușite revoltele a declanșat opoziția împotriva sultanului care s-a materializat într-un grup de dizidenți, cunoscut sub numele de Junii Turci care l-a înlăturat pe sultanul Abdulhamid al II-lea de la tron în anul 1909.

Gabor Agoston, Bruce Masters, „Abdülhamid II”, în *Encyclopedia of The Ottoman Empire*, Facts on File, New York, 2009, pp.6-8.

⁹¹ „Săptămâna”, *Universul literar*, Anul XXVI, nr.17, 20 aprilie 1909, p.2.

⁹² Nicodem, „Cronica-Sultanul din Stambul”, *Universul literar*, Anul XXVI, nr.16, 13 aprilie 1909, p.6.

Otoman⁹³. În același an, în *Universul literar* a apărut un text cu titlul „Viața privată a ex-sultanului Abdul Hamid”, în care sunt oferite informații generale despre viața sultanului, precum mutarea reședinței de la Dolmabahçe la Yıldız Saray, măsurile de protecție luate pentru siguranța sultanului și o serie de obiceiuri ale acestuia⁹⁴. Potrivit istoricului François Georgeon, imaginea negativă a sultanului în Europa, caracterizat ca fiind distrugător al libertăților, un conducător brutal și sângeros, a fost construită de propagandă făcută în exil de către opoziția regimului hamidian⁹⁵. În ciuda imaginii despotice create în jurul acestui sultan, reformele pe care acesta le-a introdus în timpul domniei sale au avut drept scop întărirea și modernizarea statului pentru a putea face față tensiunilor tot mai mari din cadrul imperiului⁹⁶. Așadar, în contextul măsurilor luate împotriva mișcărilor naționaliste și a propagandei negative, și în societatea românească sultanul Abdul Hamid al II-lea a fost conturat în rolul unui personaj negativ. În descrierea evenimentelor din Peninsula Balcanică și implicit din Imperiul Otoman, discursul utilizat pendulează între un ton pozitiv ori negativ în funcție de subiectul prezentat, dar mai ales în funcție de convingerile și credințele autorilor.

Concluzii

În urma analizei se desprind câteva concluzii. În primul rând, se observă creșterea numărului de articole și diversitatea subiectelor care au la bază tema otomană. Începând cu anul 1878, depășirea pericolului otoman și noile realități pe care le-a adus cu sine schimbarea raporturilor politico-juridice cu Imperiul Otoman au creat un teren fertil descoperii culturii și civilizației otomane. Pe lângă textele care aveau la bază tema istorică și lupta antiotomană au început să apară și articole dedicate cunoașterii otomanului din prisma elementelor sale definitorii, precum religie, cultură, artă, viață politică sau locuri ale propriei istorii. Acestea trebuiau, printre altele, să îi educe pe cititori în înțelegerea și acceptarea minorității otomane integrate între granițele României. Nevoia

⁹³ Mestugean, „Ecourile săptămânei”, *Universul literar*, Anul XXX, nr.23, 9 iunie 1913, p.3.

⁹⁴ Corneliu, „Viața privată a ex-sultanului Abdul Hamid”, *Universul literar*, Anul XXVI, nr. 18, 27 aprilie 1909, p.3.

⁹⁵ François Georgeon, „Ultima tresărire (1878-1908)”, în Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, trad. Cristina Bârsan, BIC ALL, București, 2001, pp.448-449. Pentru mai multe informații vezi și Selim Deringil, *The Well Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, I.B. Tauris, London. New York, 1999.

⁹⁶ François Georgeon, *op.cit.*, pp.449-451.

internă de cunoaștere și de înțelegere a otomanului de lângă casă au impulsionat apariția acestor articole.

În al doilea rând, imaginea otomanului a devenit mai nuanțată. Alături de portretul turcului hain, al personajului negativ promovat în literatură în perioadele anterioare am identificat o nouă perspectivă a otomanului cinstit, justițiar, muncitor. Cele două perspective nu se anulează una pe cealaltă, ele coexistă și se validează reciproc întrucât fac trimitere la perioade distincte din istoria relațiilor româno-otomane. De asemenea, prin intermediul textelor cu temă otomană se încearca demontarea unor stereotipuri și cunoașterea societății otomane dintr-o perspectivă curățată de exotism și prejudecăți. Astfel, imaginea otomanului în spațiul românesc, în perioada analizată și reflectată în presa vremii, suferă schimbări, categoria *turcului* primind noi valențe identitare.

Nu în ultimul rând, discursul adoptat față de vecinul de la sud de Dunăre este unul preponderent prietenos. Acesta se adaptează în funcție de tema abordată și de poziția autorului față de Imperiul Otoman. În articolele cu subiecte ce țin de cultură și civilizație otomană, discursul este unul moderat, prietenos, în timp ce în textele care vizează evenimentele contemporane din Imperiul Otoman există însă tendița criticării acestora. Prin urmare, imaginea otomanului capătă în permanență o nouă valență identitară în funcție de tema abordată ori de perioada vizată, existând o pendulare între vechi și nou, între trecut și prezent, între *turcii noi* și *turcii vechi*.

ANEXE:

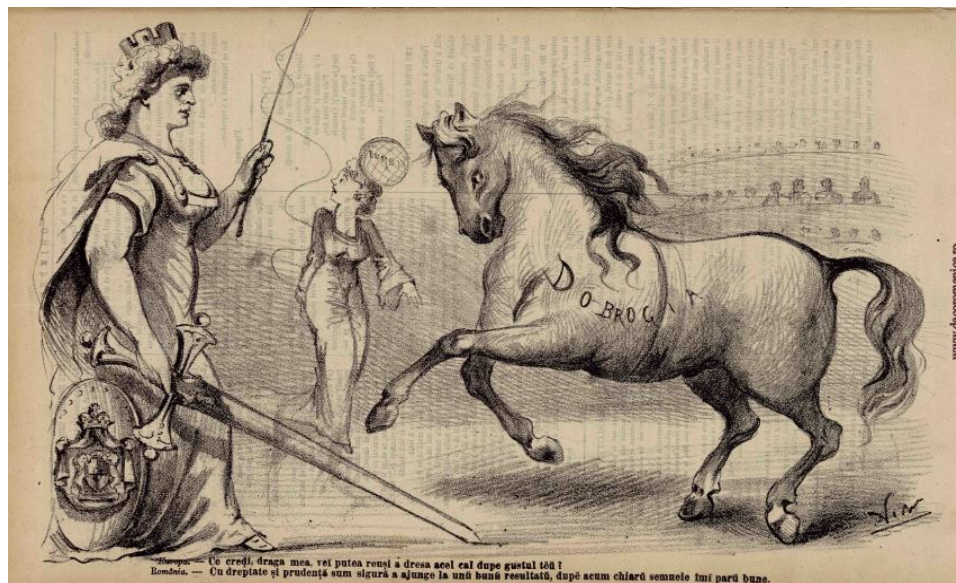

Fig.1. Dobrogea înainte de integrarea între granițele României
Sursa: *Ghimpele*, Anul XIX, nr.77, 3 octombrie 1878.

Fig.2. Dobrogea Eri. Cum era Dobrogea supt musulmani și Bulgari!
Sursa: *Ghimpele*, Anul XIX, nr.92, 1 decembrie 1878.

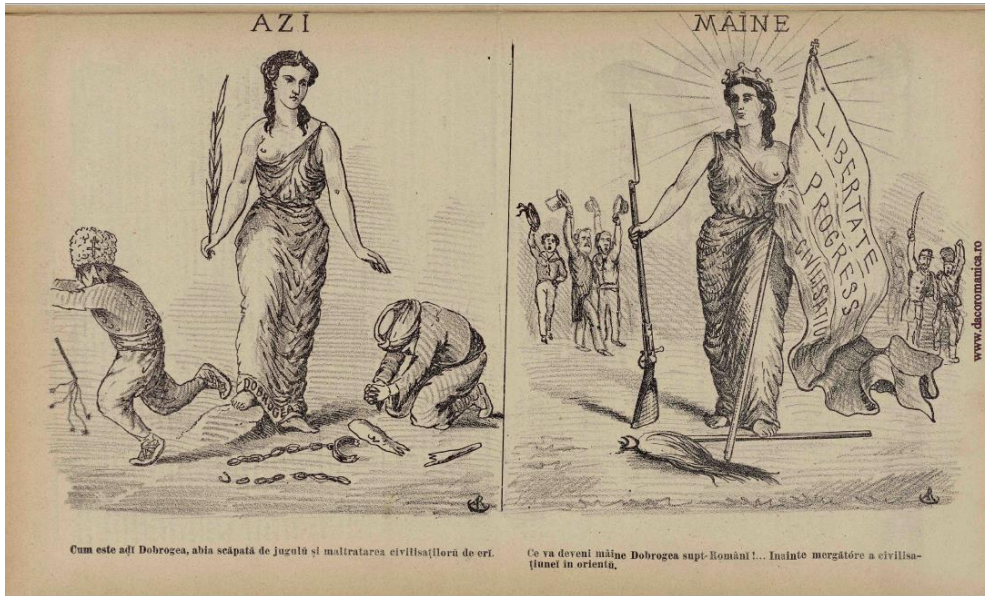

Fig.3. Dobrogea după integrarea între granițele României (Azi și Mâine)
Sursa: *Ghimpele*, Anul XIX, nr.92, 1 decembrie 1878.

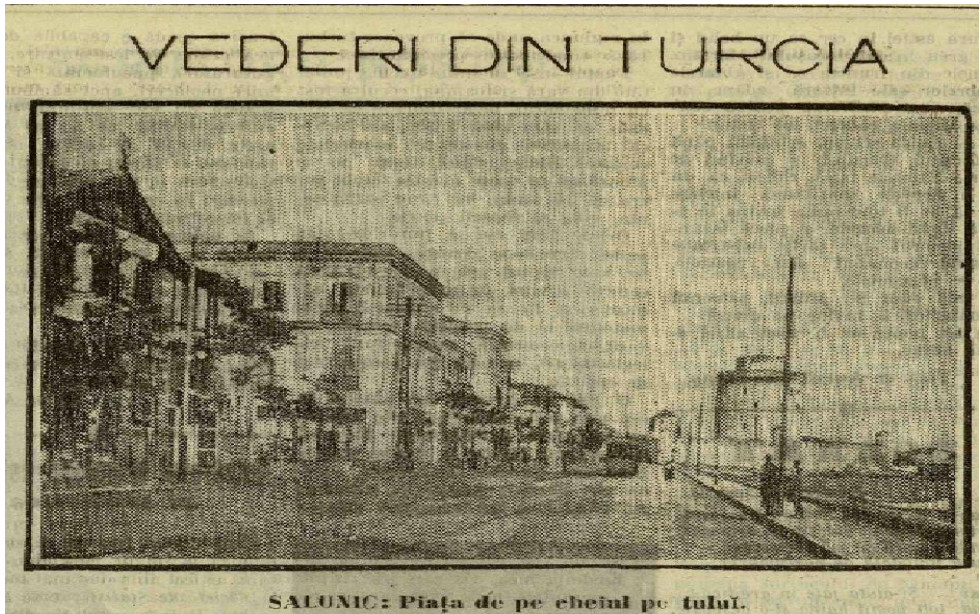

Fig.4. *Vederi din Turcia-Salonic*
Sursa: *Universul literar*, Anul XXIX, nr.41, 8 octombrie 1912, p.6.

GLUMĂ

Măi țigane de unde vii?
Orî ai fost în deal la vii.
— Ba nu, boiarule,
Că eu am fost la Țarigrad
Unde e zid, nu e gard...
— Bine, dacă-î fost la Țarigrad
Turcesce ai învățat?
— E he, ba am și mâncat!
— Dar corabie ai vădut?
— Ba am și băut!
— Dacă turcesce ai învățat
Spune cum ți Țice la bou?
— Apoi de, boiarule,
Așă mare încornorat
Nuștiu ca n'am învățat!

— Atunci cum Țice la ac?
Că acul e mai mic,
Așă mic și ascuțit.
— Zău că nici n'am auđit.
— Dar la pâine caldă
Cum Țice turcesce măi țigane!
Că-î fi luat fiindu-ți fόμε?
— La pâine caldă?
... Sigeak ekmek, boiarule!
— Dar la pâine rece?
— Apoi de boiarule.
Acolo pâine rece nu e,
Căci cum o scóte din foc
O mănâncă pe loc.

Maria N. Teodorescu.
Cerna Vodă.

Fig.5. *Glumă*- dialog între român și țigam

Sursă: Maria N. Teodorescu, „Glumă”, *Albina: revistă enciclopedică populară*,
Anul II, nr. 36, 06 iunie 1899, p.1144.

LIMITAREA DREPTURILOR ȘI LIBERTĂȚILOR CETĂȚENILOR ROMÂNI CU SCOPUL CULTIVĂRII REZILIENȚEI STATULUI ÎN PERIOADA STĂRII DE URGENȚĂ

MIRELA-EMILIA MIRONIUC *

Abstract: *Over time, society has undergone numerous metamorphoses, has gone through important stages in its existence and shaping, has proven to be open to innovation, development and assimilation of propelled ideologies, the emergence of trends in policies, practices and behavioral methodologies, in the same time and new pandemic challenges found in the state sector. In this context, it can be stated that there have been major changes in governance, changes that have degenerated due to the context of events, institutional management or civil society positions. In the following, we intend to make an analysis on a controversial topic in the field of Political and Social Sciences, an analysis that raises many questions and is on the national security agenda in light of the events that took place, especially at the systemic level, within ideological and ideological debates and which refers to the limitation of the rights and freedoms of Romanian citizens in order to resilience the state during the state of emergency in Romania.*

Keywords: *limitation of rights, resilience, governance, institutionalism, individual security- collective security, public health.*

Introducere

„Omul s-a născut liber, dar trăiește în lanțuri pretutindeni.”¹, dar și alte asumptii cu privire la conceptul de guvernare dreaptă, guvernare nedreaptă, libertate și modalitatea de percepere a acestuia de către stat și societate pot fi enunțate într-o modalitate asimetrică care să cuprindă de la nivelul individual și până la cel suprastatal și de la sistemul politic, economic și militar, până la cel

* Anul III, Licență, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, profesor coordonator Lect. dr. Adrian Daniel Stan (Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca).

¹ Jean-Jacques Rousseau, "The Social Contract", Oxford World's Classics Oxford University Press, 1999), p. 11. [accessed 14 December 2021].

individual toate mecanismele de administrare, răspundere civică, educație socială, justiție și seria de terminologie poate continua.

Vom aborda problema dintr-o perspectivă foarte largă și o vom relata apoi domeniului nostru, deoarece scopul nu este să abordăm exhaustiv această problemă complexă, ci este acela de a contura inițial caracteristicile de bază ale teorizării, apoi să le exemplificăm în mod empiric prin analizarea binomului care vizează limitările drepturilor și libertăților cetățenești în scopul cultivării rezilienței statului, păstrării echilibrului puterilor în stat, managementului instituțional și al securității individuale a cetățenilor. Însă, ceea ce este imperios să se specifice încă din debutul cercetării vizează faptul că cercetarea se află în continuu proces, încă nu este finalizată, iar concluziile pe care le voi delimita în final vor fi unele preliminare. Astfel, abordarea acestui cadru de analiză într-o modalitate sistemică va reliefa un procedeu complex și va inocula o viziune inovativă asupra studierii unei cercetări, cu precădere, din punct de vedere socio-uman, asupra unei problematice analizată mai cu seamă în spațiul public din perspectiva securității politico-economico-sociale și nu a securității individuale, așa cum își propune lucrarea în cauză.

Obiectivele lucrării evidențiază analiza respectării și limitării drepturilor și libertăților cetățenești în contextul stării de urgență, analiza/evaluarea managementului politicilor implementate la nivelul instituțiilor. Pe lângă cele enunțate anterior, se poate creiona și un soi de cunoaștere asupra poziționărilor cetățenilor în ceea ce privește măsurile implementate, capacitatea cetățenilor de a se adapta deciziilor și relaționarea stat-individ manifestată în această perioadă.

Ipoteza de cercetare pe care o menționăm în debutul lucrării vizează următorul spectru „Limitarea drepturilor și a libertăților cetățenilor români a facilitat reziliența statului”, fapt pe care îl vom identifica ca fiind empiric sau nu la finalul cercetării. Astfel, în acest context, întrebarea de cercetare evidențiază o serie de problematice care iau forma unor necunoscute care se cer a fi imperios analizate, după cum urmează: Cum a condus limitarea libertăților cetățenilor români la reziliența statului?”. Acestei întrebări principale i se mai pot adăuga o serie de întrebări adiacente, precum: „Cum a influențat starea de urgență respectarea drepturilor și libertăților cetățenești?”, „Care a fost poziția instituțiilor/autorităților în ceea ce privește politicile de implementare a măsurilor restrictive?”, „Este justă limitarea libertatea cetățenilor de către societate și de instituțiile acesteia în perioada stării de urgență. Dacă da, de ce? Dacă nu, de ce?”, întrebări pe care le vom trata inevitabil și vom oferi un răspuns pe parcursul cercetării.

Motivația alegerii acestei teme este oferită de faptul că reprezintă un element de noutate și actualitate, asupra căruia nu s-au realizat analize semnificative la nivelul societății românești în ceea ce privește cunoașterea epistemologică și empirică în termenii Politicii, Filosofiei Politice și Jurisprudenței, problematicile fiind tratate la nivelul normelor aparținătoare cadrului legal. Aceste problematice au fost prezente vreme de îndelungată pe agenda instituțiilor statale, dar și societății civile, iar această afirmație o facem din prisma faptului că situația pandemică ocupă niște poziții indecise asupra acestor aspecte, ideologiile care le revin și dogma în sensul larg vizând neclarități din perspective difuze.

Reviziunea literaturii de specialitate

Literatura de specialitate pe care am consultat-o și pe baza căreia am creat studiul de cercetare este una vastă, aceasta cuprinde numeroase piste de analiză, date și informații relevante, aspecte de notorietate, însă înainte de a pătrunde în tainele cercetării pe care le-am prezentat în lucrare, este imperios să identificăm și limitele ale acesteia. Astfel, putem mărturisii faptul că literatura nu a fost una generoasă cu privire la acest studiu de caz, iar disponibilitatea din partea lucrărilor științifice, arhivelor online ale instituțiilor abilitate nu a fost cel mai lesne proces de realizat, însă lecturarea unor reviste, ziare sau comunicate online ori chiar vizionarea unor imagini sau videoclipuri cu diferitelor personalități au reprezentat o serie de date pe care le-am putut colecta și utiliza fără ivirea unor lacune, ci chiar într-o modalitate extrem de eficientă.

Problematicile care vizează studiile de securitate sunt sofisticate la nivel teoretic, nuanțate la nivel conceptual și argumentate la nivel empiric, pe alocuri chiar difuze, relațiile „cauză-efect” care se stabilesc între acestea sunt puternic exemplificate datorită măsurilor de implementare și repercursiunilor acestora, însă subiectul de cercetare pe care am ales să-l dezbatem în acest context, este unul care face tranzitul de la nivelul sistemic la cel individual. În urma revizurii literaturii de specialitate care vizează cadrul de analiză, observăm o gamă largă de conceptualizării și asumții asupra cărora este imperios să ne supunem atenția. Astfel, în debutul procesului vom face trimitere la sursele secundare pe care le-am studiat în materie de cărți, volume colective, articole științifice, site-uri oficiale ale instituțiilor abilitate, dar și la sursele primare care vizează jurnale de presă și reviste.

Pornind de la un context general, vom face referire la autori ale căror publicații reprezintă prin excelență adevărate puncte de reper în domeniul securității, dreptului, dar și cel medical cu scopul de a înțelege mai lesne o serie de idei, norme, paradigme consacrate la nivel internațional, dar aplicabile și la nivelul statului român, în baza subiectului de analiză. Însă, continuând în aceeași notă pe care am menționat-o în incipitul lucrării, scopul nostru nu este să abordăm exhaustiv acest subiect, astfel nu ne vom raporta la mediul internațional decât în termenii conceptuali și al definițiilor aferente, fiindcă ulterior ne vom centra atenția asupra spațiului românesc în care vom regăsi elemente specifice și literatură nuanțată pe problematicile în cauză.

Pentru început, vom porni de la chintesența subiectului de cercetare, și anume, „drepturi și libertăți”, astfel observăm lesne faptul că pentru Platon, în „Republica”², libertatea politică era scopul urmarit de democrației. Aceasta echivala cu o absență mai mult sau mai puțin completă a controlului asupra activităților indivizilor sau a poporului în ansamblu, situație ce ducea la domnia demagogilor, care nu întârziiau să se instaleze ca tirani și să exercite o putere absolută asupra lor.³ Făcând referire la ideologia filosofului J.J.Rousseau, pe care o promova în „Contractul social”, libertatea deplină nu putea fi decât inutilă, pentru ca exercitarea de către fiecare persoană a libertății sale venea în conflict cu exercitarea libertății tuturor celorlalți.⁴ Acesta consideră că baza vieții politice o constituie un contract social, astfel, strigatul lui J.J. Rousseau „omul s-a nascut liber, dar pretutindeni e în lanțuri”, a indispus conservatorismul sceptic care raspundea invariabil: „Nu, el este nascut în supunere, ar fi un lucru nebunesc, primejdios să fie eliberat de supunerea sa față de autoritatea constituită”.

În ceea ce privește paradigma conceptuală și pragmatică a lui John Stuart Mill, observăm în scrierea sa intitulată „Despre libertate” existența unui principiu al libertății, iar acest principiu susține un singur concept de libertate. Mill susține că fericirea generală este cel mai bine promovată dacă libertatea fiecăruia este mai largă. Astfel, fericirea generală, înțeleasă de Mill ca utilitate, acesta fiind un utilitarist, se realizează prin limitarea unor libertăți personale care i-ar împiedica pe ceilalți să fie fericiți. Libertatea fiecăruia într-o societate este limitată de libertățile celorlalți, prin urmare, trebuie identificat echilibrul optim între cea mai largă libertate individuală și minimumul de restricții care

² Platon, *Republica*, ANTE REVOLUTION, 2010, pp. 562–563.

³ *Ibidem*, p. 564.

⁴ Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract*, Oxford World's Classics (Oxford University Press, 1999), p. 86.

conservă libertatea tuturor. Există totuși câteva dificultăți care sunt transpuse cu ajutorul unui citat remarcabil: „dacă libertatea s-ar referi la o plăcere sau neplăcere legată de ceilalți oameni, libertățile ar ajunge în conflict.”⁵

Centralizând cercetarea în narațiunea pe care o vizează lucrarea noastră, vom face referire în cele ce urmează la o serie de lucrări consacrate perioadei contemporane care tratează problematica limitărilor drepturilor cetățenilor în contextul pandemic, invocând numeroase conceptualizări și reconceptualizări cu ajutorul cărora vom efectua cercetarea.

O primă lucrare la care vom face referire aparține autorilor Ben Stanford, Steve Foster, Carlos Espaliu și se intitulează „Global Pandemic, Security and Human Rights: Comparative Explorations of COVID-19 and the Law”. Această carte surprinde perioada grea încercată prin care trece omenirea în zilele noastre, tratează contextul pandemic din punct de vedere medical, politic, economic și individual, conturând niște linii directe asupra managementului instituțional, dar și al guvernantei societății civile.⁶ Particularitatea pregnantă a lucrării se reliefează din abordarea sistemică pe care o prezintă prin referințele inițiate în lucrare, referințe evidențiate de către utilizarea termenilor “securitate”, “sănătate publică”, „drepturi și libertăți” într-o altfel de manieră decât cele întâlnite până acum.⁷ Modalitatea uzuală pe care o regăseam în literatura de specialitate în utilizarea empirică a termenilor simboliza „portalul legislativ” cu o notă de explicativitate destul de ambiguă, însă, în cadrul acestei lucrări observăm o perspectivă inovativă cu ajutorul căreia se discută aspecte imperioase contextului la care facem referire.⁸ Observăm faptul că pe parcursul cărții, atenția se direcționează asupra asigurării securității individuale, colective și globale, a sănătății publice și nu doar asupra proporționalității între restricțiile impuse cetățenilor și drepturile acestora. Astfel, identificăm o paradigmă care are drept scop reziliența statului care se manifestă prin adaptarea anticipativă care urmărește reducerea în prealabil a dimensiunii propriilor vulnerabilități⁹, gestionarea noilor provocări, identificarea și asumarea unor factori de risc și stoparea răspândirii virusului Covid-19, fără a abuza de dreptul de a dispune în

⁵ Ibidem, p. 87.

⁶ Ben Stanford, Steve Foster, and Carlos Espaliu Berdud, *Global Pandemic, Security and Human Rights: Comparative Explorations of COVID-19 and the Law* (Routledge, 2021), p. 11.

⁷ Ibidem, p. 12.

⁸ Ibidem, p. 13.

⁹ Michael Hanisch, *What Is Resilience?: Ambiguities of a Key Term* (Federal Academy for Security Policy, 2016), p. 2.

a încălca covârșitor drepturile și libertățile cetățenilor, ci doar raportându-se la situația în care aceste întâmplări au loc.

Continuând în același proces sistemic, vom invoca narațiunile autoarei Carla Ferstman, care pe parcursul lucrării sale intitulată „COVID-19, Law and Human Rights - ESSEX DIALOGUES 1 July 2020” evidențiază simbioza dintre „drepturile individuale și drepturile colective”¹⁰. Astfel, se conturează un tablou mai amplu, asupra căruia este necesar să privim din perspective difuze cu scopul de a înțelege noile problematici în materie de limitarea drepturilor și libertăților cetățenilor.¹¹ Trecând prin filtrul analizei informațiile colectate, autoarea afirmă faptul că tensiunile referitoare la acest subiect iscate în ultima perioadă au ca punct de plecare tocmai lipsa informării cetățenilor, dar și ineficiența autorităților statelor la nivelul managementului instituțional. Potrivit paradigmei care se reflectă din cercetarea autoarei, observăm faptul că aceasta reliefează limitarea drepturilor cetățenilor în contextul excepțional pe care îl trăim, și anume cel pandemic.¹² Dihotomia care se crează la nivel conceptual, teoretic, dar și empiric este evidențiată și exemplificată prin faptul că în cadrul lucrării se atestă faptul că drepturile colective vor prima în detrimentul celor individuale atunci când situația dată se raportează la o serie de problematici care fac subiectul asigurării securității naționale, al sănătății publice și al revilierii statului prin totalitatea măsurilor de adaptabilitate implementate în concordanță cu factorii de risc existenți.

Cercetătoarea Alessandra Spadaro tratează în lucrarea sa „COVID-19: Testing the Limits of Human Rights” problematica limitării drepturilor omului din prisma măsurilor instituționale, a bunei guvernante, dar și a responsabilității societății civile. Un prim binom care poate fi lesne identificat este cel de „*limitare-derogare*”, astfel, sub egida faptului că o parte dintre drepturile omului nu sunt absolute, ci pot fi restricționate în situații excepționale, cum este și cea la care noi facem referire, instituțiile statului au legitimitatea de a impune limitării ale exercitării drepturilor omului cu scopul stopării răspândirii virusului Covid-19.¹³ În acest context, se cere imperios a fi urmărit firul subțire dintre cele două

¹⁰ Carla Ferstman, *COVID-19, Law and Human Rights - ESSEX DIALOGUES 1 July 2020*, 2020, p. 13.

¹¹ *Ibidem*, p. 14.

¹² *Ibidem*, p. 65.

¹³ Alessandra Spadaro, 'COVID-19: Testing the Limits of Human Rights', *European Journal of Risk Regulation*, 2020, p. 318.

concepte, deoarece orice abuz asupra cetățenilor sau încălcare nelegitimă a drepturilor de care aceștia dispun poate fi ulterior sancționat.¹⁴

În ceea ce privește domeniul politicii integrat în lucrare, pentru început, cu scopul de a cunoaște conceptele și a crea un context mai lesne de înțeles, este imperios să definim conceptul de „guvernare”, astfel după cum afirmă savantul în relații internaționale și guvernare globală, Thomas G. Weiss, în lucrarea „Governance, good governance and global governance: Conceptual and actual challenges”, putem limpede afirma faptul că acesta reprezintă procesul prin care autoritatea guvernului realizează conducerea, administrarea, dirijarea unui stat sau a unui popor, gestionarea resurselor economice și sociale ale unei țări, în perioada în care acesta își exercită activitatea.¹⁵ Referitor la conceptul de „dreptate”, putem însă spune că lucrurile nu sunt atât de clare, deoarece înseamnătaea acesteia depinde de o serie de asumptii la care noi facem referire și de o gamă largă de ideologii la care putem face trimitere și pe care le putem cataloga ca fiind general valabile. În aceeași paradigmă, vom utiliza și noțiunea „dreptății” care este una dintre cele mai dezbătute teme, la nivelul filosofiei politice, din toate timpurile, deoarece o regăsim în numeroase contexte, pornind de la jurisprudență, psihologie, sociologie, cât și alte împrejurimi.¹⁶ Acest “domeniu” al dreptății îl întâlnim încă din Republica lui Platon, iar acesta propune ca mod de abordare a problemei sociale dreptatea, urmărind mai întâi dreptatea în cadrul cetății, apoi în cazul indivizilor, în acest context vizînd problematica de la nivelul general la particular, mediul în care traiește, se dezvoltă, toate acestea spunînd o gamă largă de lucruri despre individ. Dacă fiecare cetățean își face datoria, întreaga societate este dreaptă, iar în acest context individul e pe primul loc, nu statul, el este cel care ofera sens locului în care se află, deoarece nu societatea este cea care îi oferă sens existenței lui.¹⁷

Însă acest domeniu de analiză nu va fi privit dintr-o poziție firească, ci contextul la care vom face referire în cele care urmează este unul excepțional, și anume desfășurarea măsurilor și atribuțiilor statului enunțate anterior într-un cadru pandemic, mai exact pe perioada declarării Stării de Urgență pe teritoriul României. Așadar, înainte de toate, este imperios să definim ceea ce înseamnă acest concept, astfel putem afirma faptul că starea de urgență este o declarație

¹⁴ Ibidem, p. 322.

¹⁵ Thomas G Weiss, ‘Governance, Good Governance and Global Governance: Conceptual and Actual Challenges’, *Third World Quarterly*, 2000, p. 795.

¹⁶ *Platon, op.cit.*, p. 10.

¹⁷ *Platon, op.cit.*, p. 15.

guvernamentală care poate modifica funcționarea normală a anumitor instituții legislative, executive sau judecătorești.¹⁸ Asemenea declarații au loc de obicei în timpul, pandemiilor, dezastrelor naturale, după o declarație de război sau în perioade de revolte populare, avertizându-i pe cetățeni să își schimbe comportamentul normal, ordonând agențiilor guvernamentale să pună în aplicare planuri de urgență.¹⁹

Decretul semnat de Președintele României, domnul Klaus Iohannis, privind instituirea stării de urgență pe teritoriul României reprezintă un act normativ asupra căruia vom reflecta pe parcursul cercetării. Așadar, la data de 16 Martie 2020, se declară în Monitorul Oficial nr. 212 Decret Oficial nr. 195 din 16 Martie 2020, „privind instituirea stării de urgență pe teritoriul României pe o durată de 30 de zile, astfel devenind aplicabile prevederile OUG nr. 1/1999 privind regimul stării de asediu și regimul stării de urgență, având în vedere evoluția situației epidemiologice internaționale determinată de răspândirea coronavirusului SARS-CoV-2.”²⁰

Unele ca acestea mai sus prezentate, au fost subiectul discuțiilor, în rândul cetățenilor români, în ultimul an, și anume: “Au fost juste măsurile de carantinare și restricțiile care au îngăduit exercitarea drepturilor și libertăților cetățenilor un proces eficient, în cazul în care și în momentul de față declarăm că ne aflăm într-o bătălie cu un inamic invizibil, iar numărul infectărilor și al deceselor este de două ori mai mare ca în lunile precedente?” La o primă vedere, am putea afirma faptul că nu, măsurile în vigoare nu au fost unele eficiente, nu au stopat perpetuarea îmbolnăvirilor, nu au asigurat măsurile de securitate și de protecție, însă pentru a putea privi în profunzimea lucrurilor cel mai indicat ar fi să observăm comportamentul societății civile, reacția acestora la normele impuse, protejarea lor și a celor din jur, iar atunci vom observa gradul de conștientizare, asumare și educație socială, elemente primordiale care ar trebui să se manifeste la scară largă în permanență, cu atât mai mult în contextul

¹⁸ ‘Decret Semnat de Președintele României, Domnul Klaus Iohannis, Privind Instituirea Stării de Urgență Pe Teritoriul României’ <<https://www.presidency.ro/ro/media/comunicate-de-presa/decret-semnat-de-presedintele-romaniei-domnul-klaus-iohannis-privind-instituirea-starii-de-urgenta-pe-teritoriul-romaniei>> [accessed 18 November 2021].

¹⁹ MINISTERUL AFACERILOR INTERNE – Site-UI MAI’ <<https://www.mai.gov.ro/>> [accessed 20 October 2020].

²⁰ Indaco Systems, ‘Ordonanța de urgență nr. 1/1999 privind regimul stării de asediu și regimul stării de urgență actualizat 2021’, *Lege5* <<https://lege5.ro/Gratuit/giztqzdv/ordonanta-de-urgenta-nr-1-1999-privind-regimul-starii-de-asediu-si-regimul-starii-de-urgenta>> [accessed 15 December 2021].

pandemiei, dar care lipsesc cu prisosință din cadrul gradului de răspundere civilă.²¹

În cazul încălcării principiului dreptății, putem să vorbim despre o guvernare dreaptă, în care se respectă asumptiile definite anterior, pornind de la separarea puterilor în stat, respectarea legitimității și a autorității, lipsa apariției abuzului, a excesului de zel sau a neglijării drepturilor și libertăților cetățenești. Așadar, legislația în vigoare cuprinde normele prin care se pedepsesc atât instituțiile statului, cât și societatea civilă în cazul unor abateri de la lege, așadar un alt concept pe care îl introducem în studiu nostru de caz este cel de „pedeapsă”, regăsită în pandemie prin prisma controlului efectuat de către instituțiile aflate în cadrul structurii de Ordine și Siguranță publică în urma acțiunilor punctuale de control, au fost aplicate peste 700.000 de amenzi în valoare de peste 163 de milioane de lei.²² Dacă dreptatea este încălcată, măsurile care se vor lua pentru abolirea nedreptăților sunt considerate pedepse, iar cauzele apariției acestora sunt difuze, pornind de la nivelul sistemic și ajungând la cel individual. Acestea se împarte în trei categorii și vizează faptul ca pedeapsa să fie aplicată doar celor găsiți vinovați de delict și în conformitate cu procedurile adecvate; să fie impusă în mod uniform, adica diferențele dintre ele să corespundă întotdeauna diferențelor dintre delict, iar în cele din urmă scara pedepselor să fie stabilită în raport cu diversele delict, pedeapsa nefiind nici prea severă, nici prea laxa, respectând însă dictonul latin „Dura lex, sed lex”, adică „Legea este dură, dar aceasta este legea!”

Concluzie

Evenimentele curente sunt presărate cu o gamă largă de riscuri, amenințări, vulnerabilități, pericole, iar mai presus de orice, acestea sunt accentuate de faptul că cel cu care ne luptăm ne este înfățișat ca un inamic invizibil și neprevăzut, lucru care conduce la îngreunarea unui proces rezolutiv și la managerierea unor politici eficiente în toate domeniile, pornind de la cel militar, politic, economic și ajungând la cel individual. Statul, ca actor a sistemului internațional, a întreprins acțiuni care îi reveneau ca entitate atât pe plan intern, cât și pe plan extern, gestionarea metodologică vizând cu precădere modalitățile de implementare legislativă, executivă și judecătorească, astfel, aparatul administrativ a suferit o serie de modificări, a fost supus unor continue

²¹ Carla Ferstman, Op.cit., pp. 120-121.

²² MINISTERUL AFACERILOR INTERNE, op.cit, pp. 1-2.

schimbări, schimbări care s-au tradus prin prisma unei guvernări drepte sau nedrepte în contextul pandemiei pe teritoriul statului român. Una dintre concluziile preliminare l-a care am ajuns vizează faptul că conceptul de „libertate” nu putea să fie decât inutil, în contextul pandemic, pentru ca exercitarea de către fiecare persoana a libertății sale venea în conflict cu exercitarea libertății tuturor celorlalți și cu restricțiile aflate în vigoare.

Parcurgând în întregime studiul cercetării și ajungând în cele din urmă la concluziile enunțate anterior, identific o serie limite ale lucrării care fac referire la elementele pe care nu am reușit să le analizez extins din prisma poate a subiectivismului identificat în cadrul scrierilor unor autori, dar și a volumului însemnat de informații, dar și a dinamicii evenimentelor petrecute într-un interval scurt de timp. Însă, toate aceste lacune, reprezintă direcții viitoare de cercetare care vor reliefa noi întrebări, obiective și scopuri în cadrul studiilor de specialitate pe care îmi propun să le realizez.

PROBLEMA CONSUMULUI DE ALCOOL ÎN RÂNDUL SUPUȘILOR OTOMANI VĂZUTĂ PRIN OCHII CELULIALT. CĂLĂTORI STRĂINI PRIN ANATOLIA ȘI VIZIUNEA LOR ASUPRA OBICEIULUI DE A BEA AL OTOMANILOR (1876-1909)

ANDREEA STANCIU

Abstract: *A distinctive feature of the Muslim world is the ban on alcohol consumption. In this respect, the Ottoman Empire was an atypical case, registering during its existence a significant evolution in the sector of trade in alcoholic beverages. A special stage in this development is the reign of Sultan Abdul-Hamid II, who, although appealing to the title of caliph of Muslim believers, shows a tolerant attitude towards the rising level of drinking habits, and even contributes to the development of the alcoholic beverage market in the Ottoman state. Considering the period of the sultan's reign mentioned above necessary to be analyzed regarding the issue of alcohol consumption in the Ottoman society, we want to present this topic of interest from the perspective of Western travelers who crossed the Anatolian territory between 1876-1909, during the reign to Sultan Abdul-Hamid II.*

Keywords: *foreign travelers, Koranic ban, Ottoman Empire, alcoholism, Abdul-Hamid II*

Imperiul Otoman, deși stat islamic, a reprezentat un caz aparte în lumea musulmană în ceea ce privește consumul de alcool. Pornind de la această premisă, ne dorim să realizăm o analiză a relatărilor observatorilor vestici asupra cazurilor de alcoolism pe care le-au identificat în spațiul otoman în timpul călătoriilor lor sau de-a lungul anilor petrecuți în exercitarea unor funcții diplomatice sau economice, pentru a stabili factorii ce au determinat înregistrarea unor particularități în ceea ce privește relația dintre statul otoman și respectarea interdicției coranice existente asupra consumului de alcool de către membrii care îl compun.

Dincolo de acest aspect, un alt obiectiv de urmat este reprezentat de necesitatea de a demitiza ideea conform căreia alcoolismul nu a reprezentat o problemă a societății otomane doar pentru că reprezintă o parte a lumii musulmane. În această direcție, analiza pornește de la prezentarea interpretării

legii islamice asupra actului de a bea de către juriștii musulmani, având în vedere că majoritatea călătorilor străini aveau cunoștințe despre existența unei astfel de reguli în religia musulmană. Nu de puține ori ei s-au dovedit a fi critici duri la adresa credincioșilor otomani, căci cunoștințele lor despre practicarea religiei islamice și respectarea ei de către adepții săi au fost adesea contestate de realitatea pe care au înfruntat-o în momentul întâlnirii cu exponenții societății otomane. Ei sunt cei care observă o diminuare a spiritului religios la nivelul statului otoman, căci consumul de băuturi alcoolice a fost o practică întâlnită în rândul diferitor categorii sociale: elită, ordine religioase, supus otoman de rând.

Un element distinctiv al societății musulmane este interdicția de a consuma vin sau orice altă băutură ce conține în compoziția sa alcool. Conform legii sfinte revelată în Coran, vinul este un aliment interzis pe această lume, așa cum reflectă versetul 219, cuprins în sura a II-a, ce concentrează în jurul său disputa născută în rândul juriștilor musulmani asupra interdicției de a consuma vin sau orice altă băutură pe bază de alcool: „*Când te întrebă despre vin (khamis) și jocuri de noroc, spune-le: „În amândouă oamenii află un mare păcat, însă și un câștig, însă păcatul le este cu mult mai mare decât câștigul”*¹. Literal, cuvântului *khamis* este utilizat pentru a desemna suc de struguri fermentat. Prin analogie, însă, termenul ajunge să fie aplicat tuturor băuturilor fermentate, și treptat, să fie folosit ca termen generic pentru băuturile și drogurile ce determină o stare de intoxicație². Majoritatea juriștilor definesc *khamis* ca fiind orice substanță ce provoacă intoxicație asupra corpului uman indiferent de numele sub care este cunoscută, considerând greșită utilizarea termenului doar pentru suc de struguri³. Prin urmare, diferite state islamice și-au asumat rolul supravegherii respectării interdicției și controlului asupra consumului de alcool în acord cu *shari'a*⁴, care, conform dogmei musulmane, reprezintă voința divină pe care Muhammad a făcut-o cunoscută oamenilor și pe care a transpus-o într-un „cod de comportare”⁵. Imperiul Otoman, adept al islamului sunnit de școală

¹ *Coranul*, trad. George Grigore, București, Ed. Kriterion, 2000, p. 44.

² *Coranul cel Sfânt: traducerea sensurilor și comentarii* lucrarea a fost realizată de Asociația Studentilor Musulmani din România, Timișoara, Editura Islam, 1998, p. 96.

³ Nurdeen Deuraseh, *Is Imbibing Al-Khamr (Intoxicating Drink) for Medical Purposes Permissible by Islamic Law?* în „Arab Law Quarterly”, ed. Brill, Vol. 18, No. 3/4, 2003, p. 356-358.

⁴ Muhammad Samiullah, *Muslims in Alien Society: Some Important Problems with Solution in the Light of Islam : Dhahibah, Insurance, Dress, Smoking, Alcohol, Pork, Sex Segregation, Riba (interest), Birth Control, and Circumcision in Islam*, Lahore, Islamic Publication, 1982, p. 60.

⁵ Viorel Panaite, *Război, pace și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, ed. B.I.C. ALL, 1997, p. 65.

hanefită⁶, a reprezentat un caz aparte în lumea musulmană în ceea ce privește consumul de băuturi alcoolice. În această privință, statul otoman a înregistrat o evoluție caracterizată de trei etape, după cum urmează: primele secole ale existenței statului otoman (secolele XIV-XVIII) au fost caracterizate de asumarea și manifestarea rolului de supraveghetor al respectării legilor coranice din partea statului otoman, care adoptă o serie de măsuri vizând afișarea unui comportament adecvat din partea supusului otoman, pentru ca începând cu epoca reformelor, deschisă de domnia sultanului Mahmud al II-lea (1808-1839), consumul de alcool să cunoască o nouă fază a evoluției sale, devenind din obicei ascuns de ochii publicului un act tolerat, în principal din partea autorităților otomane, iar spre sfârșitul secolului al XIX-lea, dar mai ales în primele decenii ale secolului al XX-lea, să fie apreciat drept un element specific civilizației occidentale, un simbol al progresului social și al modernizării, o modalitate de manifestare a rușinii de fanatismul religios al unei societăți aflate în declin.

Perioada aleasă pentru studiul de față este cea a anilor de domnie a sultanului Abdul-Hamid al II-lea, fiu al sultanului Abdulmecit și al armenecii Tirimüjgân Kadın, padișah al Imperiului Otoman între 1876 și 1909, unul dintre conducătorii ce a domnit într-o perioadă agitată a istoriei statului otoman, puternic afectat de interesele puterilor europene aflate în conflict, cât și de crizele interne. Evenimentele politice, militare și chiar de factură economică ce au caracterizat domnia sultanului Abdul-Hamid al II-lea s-au înscris în contextul mai larg al *problemei orientale*, și care au adus o serie de modificări majore în ceea ce privește posesiunile otomane în Balcani și nordul Africii. În plan intern, perioada 1876-1909 a fost marcată de problemele minorităților naționale, odată cu ascensiunea tendințelor naționaliste și separatiste, cum a fost cazul comunității armenice sau albaneze. La acestea se adaugă și regimul autocrat pentru care Abdul-Hamid al II-lea a optat începând cu februarie 1878 odată cu dizolvarea Parlamentului, ce a stârnit numeroase nemulțumiri în rândul minorităților, dar și al elitei imperiului, ce s-au concretizat în formarea unei mișcări politice cunoscută sub numele de *Mișcarea Junilor Turci*, a cărei exponenți au contribuit la înlăturarea sa de pe tron. De menționat că în ciuda dificultăților teritoriale și a problemelor interne, Abdul-Hamid al II-lea a fost un continuator al procesului de modernizare, mergând pe aceeași cale a realizării reformelor urmată de predecesorii săi⁷.

⁶ *Ibidem*, p. 74.

⁷ Stanford J. Sham, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, New York, Cambridge University Press, 1976, p. 172-259.

Un aspect particular al domniei padişahului Abdul-Hamid al II-lea ne-a atras atenția în analiza relației dintre statul otoman și respectarea interdicției islamice de a nu consuma alcool, și anume rolul de calif⁸ pe care acesta și-l asumă în fața comunității musulmane în contextul situației dificile în care se afla Imperiul Otoman la finalul secolului al XIX-lea. Elementul de noutate al domniei sultanului a fost politica sa panislamistă, ce a constat în reîntoarcerea la valorile și tradițiile culturii și religiei islamice, precum și în restabilirea unității asupra tuturor musulmanilor. Principalul obiectiv al acestei politici a fost salvarea statului și societății otomane de efectele civilizației europene și ale acțiunilor reprezentanților săi⁹. Având în vedere stilul de viață al sultanului dominat de obiceiurile europene, acțiunile sale din sectorul economic (primele fabrici de raki și bere apar în timpul conducerii sale), atitudinea sa față de transformările înregistrate la nivelul societății otomane sub puternica influență a Occidentului, întrebarea pe care ne-am pus-o a fost dacă rolul său de protector al lumii musulmane a avut doar un caracter politic sau a cuprins și o latură religioasă, a fost cu adevărat Abdul-Hamid un părinte al comunității de credincioși musulmani, un exemplu pentru supusul otoman sau un contribuitor la decadența morală a societății otomane?

Acțiunile din sectorul economic au ilustrat încă odată abaterea de la responsabilitățile sale de calif, atâta timp cât scopul realizării lor a fost în beneficiul statului. Evoluția sectorului comerțului cu băuturi alcoolice a reprezentat un caz sugestiv în această direcție. În anul 1888, marele vizir Mehmed Kamil Paşa înaintează sultanului propunerea de a micșora taxele de export existente asupra vinului și de a recupera pierderile prin perceperea unor impozite aplicate asupra tranzacțiilor legale. Sultanul Abdul-Hamid și-a dat acordul, căci beneficiarul exporturilor de vin era statul, chiar și el unul islamic¹⁰. Chiar dacă taxele percepute asupra comerțului cu băuturi alcoolice au fost

⁸ Titlul de calif desemna succesorul Profetului Mahomed, iar până în secolul al XIII-lea cel ce deținea această funcție avea și rolul de conducător politic al tuturor musulmanilor; Începuturile califatului otoman se leagă de anul 1517, când Selim I a anexat țările arabe, primind cheile Orașelor Sfinte Mecca și Medina din partea Șerifului de Mekke, descendent al Profetului Mahomed; din acest moment Imperiul Otoman a devenit califat islamic, iar sultanii și-au asumat rolul de protectori ai întregii lumi musulmane. A se vedea Gábor Ágoston, Bruce Masters, *Encyclopedia of The Ottoman Empire*, New York, Facts on File, Infobase Publishing, 2009, p. 114.

⁹ Standford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *op. cit.*, p. 259.

¹⁰ Kemal H. Karpat, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, New York, Oxford University Press, 2001, p. 156.

ridicate, scopul a fost unul economic, pentru a aproviziona trezoreria cu capital care să fie transformat în bani de hârtie. Abia în anul 1890 s-a adoptat un nou regulament în ceea ce primește comerțul cu vin, stabilindu-se standarde de calitate și tipurile de taxe asupra vinului ce urma să fie exportat¹¹. Spațiile spre care o parte a producției interne de vinuri era exportată au fost: S.U.A., Marea Britanie, Austro-Ungaria, Belgia, Bulgaria, China, Franța, Grecia, Olanda, România, Rusia, Serbia, India sau Suedia, la care se adaugă Germania, Egiptul și Italia- unde se observă cea mai mare cantitate de vinuri exportate¹².

Pentru a ilustra impactul obiceiului de a bea asupra membrilor societății musulmane în această perioadă, precum și contribuția autorităților imperiale la răspândirea lui și modificarea percepției colective asupra actului de a bea, am apelat la informațiile oferite de călătorii occidentali. Relatările lor descriu consecințele impactului civilizației europene asupra societății otomane, reflectat în evoluția percepției supusului otoman asupra obiceiului de a bea. De asemenea, atitudinea autorităților imperiale față de creșterea consumului de alcool este atent surprinsă în relatări, iar acțiunile reprezentanților familiei imperiale, mai ales ale sultanului Abdul-Hamid al II-lea- ce au contribuit la încurajarea unui comportament imoral, precum și la dezvoltarea comerțului de produse alcoolice- sunt puternic criticate și contestate. Este surprinsă și problema califatului, ce are un caracter politic- în încercarea sultanului otoman de a salva un imperiu aflat în disoluție, necesitățile religioase ale lumii musulmane fiind plasate într-un plan secundar; societatea otomană este surprinsă în plin declin în anii domniei lui Abdul-Hamid, când domină decadența moralității.

Prezentarea diferitelor aspecte legate de producție, consumatori sau contribuția politicii și acțiunilor sultanului Abdul-Hamid al II-lea la înregistrarea unei etape diferite a evoluției producției și consumului de băuturi alcoolice se bazează pe informațiile prezentate de jurnalele diferitor călători pe teritoriul otoman și memoriile unor diplomați ai epocii. Aici amintim de jurnalul de călătorie al politicianului britanic James Baker- *Turkey in Europe*, Londra, Ed. Cassell, Petter & Galpin, 1877- care oferă informații importante despre modul de raportare al autorităților otomane la respectarea interdicției coranice asupra consumului de alcool sau de memoriile inginerului Henry C. Barkley- *A Ride*

¹¹ Adnan Harun Yahya, *Mastermind: the truth of the british deep state revealed*, Istanbul, ed. Araştırma, 2017, p. 245.

¹² *Sel, Vin, Bière* în *Revue Commerciale du Levant. Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Francaise de Constantinople*, nr. 258, 1908, p. 406.

through Asia Minor and Armenia, Londra, Ed. William Clowes and Sons, 1891- ce prezintă gradul de răspândire al obiceiului de a bea la nivelul supusului otoman de rând, menționând și consecințele nefaste ale consumului de alcool asupra comunității de credincioși. În ceea ce privește analiza relației dintre autoritatea imperială și respectarea rolului statului de supraveghetor al respectării legii islamice sau a contribuției acțiunilor sultanului Abdul-Hamid al II-lea la accentuarea decadenței morale la nivelul societății otomane, câteva volume de memorii ne-au oferit informații valoroase despre transformările înregistrate în societate otomană între 1876-1909, precum: cea a istoricului britanic Edwin Pears, *Life of Abdul-Hamid*, Londra, Ed. Constable & Company Ltd., 1917; a scriitorului Wilfrid Scawen Blunt, *The future of Islam*, Londra, Kegan Paul, Trench and Co., 1882.

Preocupările principale ale călătorilor străini a căror atenție a fost atrasă și de existența obiceiului de a bea în rândurile supușilor otomani musulmani au fost diverse, căci dincolo de cei interesați de cunoașterea unor noi culturi și alcătuirea unor culegeri de informații bazate pe propria experiență, printre europenii ce și-au exprimat opinia în memoriile lor au fost și diferiți diplomați, misionari protestanți, jurnaliști, ingineri, sau arheologi, ale căror relatări au reprezentat sursa principală de informare în studiul de față.

Așa cum am menționat anterior, pe baza informațiilor oferite de călătorii occidentali se pot stabili tipuri de consumatori și băuturi alcoolice preferate. Categoriile sociale ce se încadrează în rândul consumatorilor de băuturi alcoolice sunt diverse: membri ai palatului imperial, fie că vorbit de sultan sau kadinele din harem, reprezentanții administrației otomane, iar aici pot fi întâlniți atât miniștri, cât și guvernatori locali- kaimakami și bey, ordine religioase: kizilbași, derviși beктаși și aleviți, supuși otomani de rând. Despre consumul de băuturi alcoolice la nivelul palatului imperial, menționăm că haremul a reprezentat un spațiu unde regula de a nu bea era uneori încălcată, așa cum se poate observa în descrierea oferită de jurnalistul grec Dorys George: „ele iubesc două lucruri, care le sunt interzise și pentru că sunt femei: vinul și raki-ul (lichior din resturi de struguri) care le sunt oferite ocazional cu acordul unui eunuc”¹³. La rândul său, sultanul Abdul Hamid a fost descris de către scriitoarea britanică Joan Haslip în studiul său al cărui subiect central a fost domnia celui mai sus menționat- „*The Sultan: The Life of Abdul Hamid al II-lea*”- ca fiind dependent de băutura tradițională raki: „Dar dependența de raki s-a transformat într-o boală gravă și medicul său grec, Mavroyeni, l-a prevenit că atâta timp cât nu se va

¹³ Georges Dorys, *Abdul-Hamid Intime*, Paris, Ancienne Librairie Tresse and Stock, 1907, p. 230-1.

putea vindeca de această patimă, sănătatea sa va fi compromisă pe termen lung. De atunci, a renunțat la orice formă de alcool, cu excepția unui pahar de Bordeaux pentru a-i stimula circulația”¹⁴. Acest obicei nociv a caracterizat stilul de viață al sultanului până la preluarea frâielor puterii, deși a continuat să consume în mod moderat vin pentru a-și menține corpul în putere.

De departe, categoria de consumatori cea mai puternic vizibilă la nivelul societății otomane, așa cum se poate observa în relatările călătorilor străini, a fost reprezentată de elita otomană. Aici amintim de relatările politicianului britanic James Baker, ce a surprins în lucrarea sa intitulată „*Turkey in Europe*” numeroase cazuri de funcționari locali surprinși în diferite stadii de ebrietate. Surprinz de existența largă a acestui obicei în rândurile reprezentanților administrației statului, precum și de efectele negative ale comportamentului imoral manifestat de aceștia aflați în starea de ebrietate, el critică dur comportamentul autorităților otomane, afirmând: „Am făcut în altă parte aluzie la sobrietatea turcilor, și acest caz și altele la care trebuie să fac aluzie ar putea părea ca o contradicție, dar atribui termenul populației în general, și nu clasei superioare, în special funcționarilor guvernamentali, care, îmi pare rău să o spun, uneori beau alcool ca și când ar fi apă”¹⁵.

În ceea ce privește consumul general de alcool la nivelul populației otomane, o descriere amănunțită este oferită de către inginerul Henry C. Barkley, cel care uimit de realitatea întâlnită în spațiul anatolian relatează următoarele:

„De departe un turc face totul opus față de un european, și să se îmbete nu este o excepție. Noi servim vinul după cină, turcul înainte; Acest lucru are avantajele sale: în felul acesta te îmbeți pe stomacul gol, și prin urmare se salvează băutura; pe deasupra venirea timpului mesei oprește tot cheful. Cu săracele noastre stomacuri, să fi băut înainte de cină însemna să ne stricăm apetitul. Dar pentru turc are efectul opus, și cu cât bea mai mult cu atât îi crește pofta de mâncare. Dacă, după ce a mâncat, vaporii prețioasei sale băuturi s-au eliberat deasupra minții sale, mai servește un pahar plin, și atunci, în nouă din zece cazuri, se rostogolește în același loc, adoarme rapid și este învelit de servitorii săi și lăsat să doarmă liniștit toată noaptea.

Am găsit cazuri de beție peste tot în Asia Minor, dar nicăieri atât de extinsă ca în Eskişehir [...]. Un bărbat în vârstă, membru al sfatului bătrânilor, ne-a

¹⁴ Joan Haslip, *The Sultan: the life of Abdul-Hamid al II-lea*, New York, Ed. Holt, Rinehalt, Winston, 1973, p. 62.

¹⁵ James Baker, *Turkey in Europe*, Londra, Ed. Cassell, Petter & Galpin, 1877, p. 230.

mărturisit că în oraș numai 80 000 de ocale de lichior de mastic erau băute în fiecare an, și asta de o populație de 12 000 de locuitori. Acum, ar trebuie să credem că cei mici și o parte dintre femei se abțin, și prin urmare cei care beau ajung la o cotă mare de alcool consumat. Trebuie să spun, unele dintre femei, de aici și din alte locuri, după cum ni s-a spus, beau la fel de mult ca bărbații.

Grozavul turc găsește o încântare în organizarea petrecerilor în pavilioanele aflate în vecinătatea podgoriilor, luându-și amabil femeile cu ei. Toți se îmbată, bărbați și femei, împreună pentru multe zile. Bărbații devin confuzi și își încurcă propriile soții cu cele ale vecinilor; certuri, bătăi și crime au adesea loc și obișnuitul turc flegmatic devine când se îmbată un nebun violent. Dacă toate acestea sunt adevărate, și am observat că se repetă constant și sunt confirmate în diferite orașe, astfel încât nu mă pot abține să nu cred că sfârșitul turcului este mai aproape decât am crezut. Cu un om indolent și leneș cum este turcul, un om incapabil să-și controleze pasiunile precum un copil, obiceiul de a bea îl va găsi o victimă directă, și dacă nu mă înșel, și asta în doar câțiva ani.”¹⁶

Barkley pornește în relatarea sa de la o comparație între modul de a bea al turcilor spre deosebire de cel al spațiului european, punând accentul pe cantitatea de alcool consumat și efectele stării deplorabile pe care obiceiul de a bea o are asupra turcului. Modul său de a caracteriza spațiul anatolian prin asocierea cu numeroase cazuri de alcoolism întâlnite ilustrează cât de răspândit este obiceiul de a bea la nivelul societății otomane. Pentru a susține observația sa dură la adresa turcilor, Barkley oferă drept exemplu cazul orașului Eskişehir. El relatează spusele unui localnic ce îi oferă câteva informații legate de nivelul ridicat al consumului de alcool din zonă, iar pentru a înțelege existența unei astfel de situații autorul oferă câteva explicații mai mult sau mai puțin plauzibile. Pentru început categoria consumatorilor nu este alcătuită doar din bărbați, ci este extinsă și asupra părții feminine a societății. De altfel, autorul atrage atenția asupra obiceiului turcului de a organiza petreceri în apropierea podgoriilor, ceea ce ilustrează, încă odată, influența factorului climatic al spațiului anatolian- ce permite cultivarea unor terenuri întinse de viță-de-vie, asupra producției și consumului de alcool. Continuând, Barkley oferă câteva detalii importante în legătură cu efectele negative ale consumului de produse alcoolice asupra comunității de musulmani; iar observațiile sale sunt sugestive pentru înțelegerea existenței interdicției asupra consumului de băuturi alcoolice. Autorul amintește de urmările stărilor de beție în care adesea turcii se găsesc, precum adulterul, certurile, bătăile sau crimele

¹⁶ H. C. Barkley, *A Ride through Asia Minor and Armenia*, Londra, Ed. William Clowes and Sons, 1891, p. 69-71.

comise, fapt ce ilustrează decadența morală întâlnită la nivelul societății otomane la finele secolului al XIX-lea.

Alte categorii sociale asociate cu obiceiul de a consuma diferite produse alcoolice au fost sectele religioase între care se regăsesc: dervișii beктаși sau grupurile de kızılbași. Practicile ordinului au fost apreciate ca fiind eretice de către musulmanii ortodocși, între acestea numărându-se dansul, consumul de vin sau participarea femeilor neacoperite la ritualuri ori implicarea lor în realizarea diferitor sarcini religioase¹⁷. Vinul și raki-ul au avut o semnificație aparte în ceremoniile ordinului, fiind consumate pentru a determina o stare de beție spirituală¹⁸. În ceea ce privește prezența acestora pe teritoriul anatolian la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, arheologul britanic J.W. Crowfoot menționează în studiul său despre kızılbașii Capadociei că denumirea de *kızılbași* este folosită doar de turci pentru a distinge membrii sectei, în timp ce ei se numesc pe ei înșiși beктаși¹⁹. Și tot el oferă câteva informații despre practicile kızılbașilor, între care se numără și obiceiul de a bea vin, întâlnit atât la membrii ordinului beктаși, cât și la adepții *alevismului*- o mișcare heterodoxă anatoliană născută în secolul al XIII-lea: „Unul dintre primele lucruri pe care le auziți de la un turc despre ei este că beau vin și nu postesc [...]. În modul lor de a bea, care este destul de neortodox, au un obicei specific: oricât de mic ar fi vasul din care beau, ei îl țin cu ambele mâini. Același lucru fac și membrii beктаși [...]. Despre Yezidi (aleviții anatolieni) el afirmă „vorbesc adesea despre vin ca fiind sângele lui Hristos, și țin vasul cu ambele mâini, în modul solemn specific Estului, când beau”²⁰. Tot despre obiceiul kızılbașilor de a consuma vin relatează și arheologul F.W. Hasluck în studiul său *Christianity and Islam under the Sultans*, ce cuprinde și o prezentare a triburilor heterodoxe din Asia Minor: „Precum nomazii, nu se supun obiceiului mahomedan ortodox în ceea ce privește ținuta femeilor, poligamia, abținerea de la vin și închinarea în moschee”²¹.

În ceea ce privește tipurile de băuturi consumate, între acestea puteau fi întâlnite: raki-ul, vinul și berea, coniacul, șampania sau lichiorul²².

¹⁷ Gábor Ágoston, Bruce Masters, *op. cit.*, p. 88.

¹⁸ Jogn Kingsley Birge, *Bektashi order of dervishes*, Bristol, Burleigh Press, 1937, p. 201.

¹⁹ J.W. Crowfoot, *Survivals Among the Kappadokian Kizilbash (Bektash)* în „The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland”, vol. 30, 1900, p. 310.

²⁰ *Ibidem*, p. 315.

²¹ F.W. Hasluck, *Christianity And Islam Under The Sultans*, vol. 1, Londra, Oxford at the Clardon Press, 1929, p. 143.

²² *Vins et spirteux* în *Revue Commerciale du Levant. Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Francaise de Constantinople*, nr. 261, decembrie 1908, p. 807-808.

Factorii de au influențat răspândirea obiceiului de a bea în rândul supușilor otomani sunt și ei observați și menționați de către europeni, aici amintim de influența exercitată de reprezentanții minorităților naționale, în special greci și armeni, la care se adaugă și impactul puternic al civilizației europene, actul de a bea ajungând să fie perceput de otomani ca un simbol al modernizării. Puternica influență a civilizației europene asupra comportamentului supușilor otomani este observată și de misionarul prezbiterian american Henry Harris Jessup, ce notează într-unul dintre volumele sale de memorii despre spațiul otoman: „Dar civilizația europeană a adus în trenul său obiceiul de a bea, și mulți mahomedani aparținând clasei de sus și de jos au cedat acestei mode. Actualul pașă îți tratează oaspeții cu șampanie și băuturi scumpe, iar clasa de jos a musulmanilor împărtășește cu grecii și catolicii și armenii consumul aceluși lichior otrăvitor cunoscut ca fiind arak, distilat din orz și struguri, care îți pierde mintea, și care este responsabil pentru trei sferturi din crimele din imperiul turc. [...] Motivul puternic pentru cumpătare adus de misionarii americani în Turcia le-a adus o mare influență asupra mahomedanilor, dar obiceiul de a bea al fiecărui creștin european s-a dovedit un real obstacol”²³. Comentariul este sugestiv nu doar pentru că subliniază impactul europenilor asupra spațiului otoman, dar atrage atenția și asupra consumatorilor, extinzând aria de la membrii elitei la musulmanii de rând. Totodată, se poate observa că prezența nemusulmanilor, a reprezentanților sistemului *millet*, în cazul de față grecii și armenii, au contribuit la răspândirea obiceiului de a bea în rândul clasei de jos a credincioșilor otomani, ceea ce accentuează, încă odată, impactul celui de-al doilea factor identificat asupra consumului de alcool în societatea otomană.

Atitudinea indulgentă a reprezentanților religioși față de această problemă socială, dar și contribuția autorităților imperiale la decadența morală în rândul credincioșilor musulmani atât prin exemplul propriilor exponenți, cât și prin lipsa adoptării unor măsuri care să limiteze consumul de alcool aflat în creștere sunt semnalate și criticate de observatorii europeni. În acest sens, relatarea politicianului britanic Wilfrid Blunt ilustrează conștientizarea de către supusul otoman a declinului moral al reprezentanților administrației centrale, dar și al celor ai domeniului religios, precum și a faptului că relația de supunere față de autoritatea imperială poate fi schimbată: „Țărâtimea musulmană, în

²³ Henry Harris Jessup, *Fifty three years in Syria*, vol.I, New York, Chicago, Toronto, Londra, Edinburgh, ed. Fleming H. Revell Company, 1910, p. 119; Menționăm că lucrarea se bazează pe experiența de preot misionar în Biserica siriană din Beirut, funcție pe care Henry Jessup a exercitat-o mai bine de 30 de ani. Opera este alcătuită din două volume și cuprinde importante relatări, cu valoare istorică, ale perioadei de rezidență în Beirut.

special cea a Imperiului Otoman, este mizerabilă, și ei știu că sunt, și încearcă în zadar ca a lor credință săi protejeze, ca în zilele de demult, împotriva conducătorilor lor. Ei descoperă că toată lumea lor este coruptă acum- că legea este încălcată constant de cei care ar trebui să aplice legea; că ilegalitățile celor ce îi ruinează sunt constant trecute cu vederea de ulemale; că pentru toate obiectivele practice ale justiției și milei religia le-a eliminat pretențiile lor de a îndruma și conduce.”²⁴.

Dincolo de aceste aspecte, elementul semnificativ al relatărilor este reprezentat de motivele pe care diferiți locuitori otomani le oferă atunci când sunt interogați în privința respectării interdicției asupra consumului de alcool pentru a se disculpa în fața străinilor surprinși de actele de beție ale musulmanilor. Majoritatea călătorilor străini amintesc de existența interdicției coranice, cazurile de beție întâlnite determinându-i să-și piardă așteptările în privința imaginii ideale a credinciosului otoman. Mai mult de atât, argumentul cel mai adesea oferit de cei interpelați- și anume că legea se aplică doar vinului, accentuează discrepanța dintre iluzie și realitate, călătorul nostru occidental ajungând să considere musulmanul lipsit de moralitate și respect față de cele sfinte. Încălcarea legii musulmane de a nu bea de către supușii otomani a fost observată de numeroși călători străini, care pun nerespectarea interdicției mai degrabă pe seama plăcerii de a bea a musulmanilor, așa cum se poate observa și în relatarea inginerului Henry C. Barkley: „A trebuit să cred de această dată, și nu sunt sigur dacă am dreptate, că Coranul interzice turcilor să bea alcool, dar un musulman pios, mult dedat băuturii, ne-a informat că nu a fost așa. Doar se spune că este bine să nu se consume băuturi fermentate. Alții spun că în zilele lui Muhammad era rău și acru, și provoca dureri de stomac. Dacă ar fi fost la fel de bun atunci ca acum, Muhammad ar fi avut un cuvânt bun de spus despre vin. Fratele meu a întrebat un turc cum se face că deși atât carnea de porc, cât și vinul au fost interzise de Muhammad, ei se abțin de la una și o consumă pe cealaltă. Răspunsul a fost: «O, porcul este spurcat, dar vinul (făcând un gest sugestiv) este bun»”²⁵.

Aceste situații mai puțin fericite în care sunt întâlniți diferiți membri ai societății otomane vin în întărirea unei imagini generale pe care vestitul deja o are despre statul otoman: așa cum imperiul se află în plin declin, tot la fel și membrii care îl compun se află într-o continuă decadență a moralității, la care contribuie semnificativ și autoritatea imperială. Sultanul Abdul-Hamid al II-lea este adesea criticat pentru că prin acțiunile sale politice și economice a contribuit la diminuarea rolului factorului religios în rândul categoriilor sociale ale statului

²⁴ Wilfrid Scawen Blunt, *The future of Islam*, Londra, Kegan Paul, Trench and Co., 1882, p. 132.

²⁵ H. C. Barkley, *op. cit.*, 1891, p. 71.

otoman. Pentru a susține această perspectivă apelăm la o caracterizare a consecințelor actelor sultanului Abdul-Hamid al II-lea asupra membrilor societății otomane, oferită de istoricul britanic Edwin Pears (care a trăit o perioadă îndelungată în Constantinopol, între 1873-1914), cel care afirma: „S-au spus suficient de multe pentru a arăta că Abdul Hamid nu are niciun motiv pentru care să fie considerat un erou. Trebuie clasat drept un suveran al eșecurilor. Un turc își poate pune întrebarea- ce a făcut el pentru Turcia? Răspunsul ar trebui să fie că el a ajutat la distrugerea ei. El a slăbit puternic fibra morală a poporului său. Adevăratul, îndrăznețul și sincerul turc pe care strămoșii noștri îl admira a devenit un demoralizat”²⁶. Dincolo de pierderile teritoriale ale statului otoman sub domnia lui Abdul-Hamid, în categoria *eșecurilor* suveranului otoman se înscrie, conform spuselor lui Pears, decadența morală a poporului turc de care vinovat nu era altul decât conducătorul său. El continuă într-o manieră asemănătoare, afirmând: „Poporul turc a decăzut în timpul domniei sale într-un plan inferior, într-o atmosferă coruptă și mai puțin morală. Niciun ideal nu a rămas cu excepția celor ale câtorva tineri turci pe care a încercat în zadar să-i distrugă. Corupția și decăderea au crescut în fiecare departament al statului. Abdul Hamid când a fost detronat și-a terminat treaba de o viață. El a slăbit Turcia; posibil să o fi distrus-o”²⁷. Edwin Pears și-a expus opinia într-o manieră riguroasă, însă el a făcut o apreciere asupra întregii domnii a sultanului Abdul-Hamid al II-lea. El critică regimul autoritar și evoluția societății otomane sub politica padișahului otoman, apreciind existența Mișcării Tinerilor Turci, al cărei principal obiectiv a fost punerea în drepturi a Constituției din 1876, ca fiind singura salvatoare a Imperiului Otoman. Opinii asemănătoare în ceea ce privește accentuarea declinului moralității la nivelul societății otomane în timpul domniei sultanului Abdul-Hamid pot fi întâlnite și în rândul altor călători străini, precum: jurnalistul grec Dorys Georges, misionarul american Henry Harris Jessup, scriitor britanic Blunt, fie că vorbesc despre acțiunile sultanului, contribuția reprezentanților administrației imperiale sau corupția ulemalelor în privința răspândirii obiceiului de a bea.

Așadar, pe baza informațiilor oferite de călătorii străini a căror atenție a fost atrasă de diferitele cazuri de beție întâlnite în rândurile otomanilor se pot stabili tipuri de consumatori și băuturi alcoolice preferate, factorii de influență- ce au contribuit la răspândirea obiceiului de a bea, precum și contribuția reprezentanților autorităților imperiale la decadența spirituală a otomanului

²⁶ Edwin Pears, *Life of Abdul-Hamid*, Londra, Ed. Constable & Company Ltd., 1917, p. 344.

²⁷ *Ibidem*, p. 350.

musulman. Analiza de față își propune prezentarea problemei consumului de alcool în rândul membrilor societății otomane, pornind de la o serie de cazuri de beție identificate de călătorii occidentali în spațiul anatolian, ce consideră situațiile nefericite ale unor musulmani un semn al decadentei morale și religioase a statului otoman. Creându-și imaginea credinciosului musulman desăvârșit, conștient de existența unei interdicții coranice asupra actului de a bea, ei ajung să fie surprinși de realitatea spațiului anatolian, fapt ilustrat în jurnalele de călătorie și memorii.

ASPECTE HERMENEUTICE ALE FENOMENOLOGIEI LUI GUSTAV ȘPET

VASILE VIȘOȚCHI*

Abstract: *The history of phenomenology is usually portrayed within its methodological scope and the same goes for its turning points, such as the hermeneutical approach developed by Martin Heidegger. I argue, however, that Gustav Shpet's hermeneutical phenomenology has an ontological bearing and its methodological acceptance is subsidiary. I extract textual pieces of evidence from his critical appraisal of Husserl's Ideen I, i.e. Appearance and Sense (1914), as well as from his phenomenological essay, The Consciousness and its Owner (1916), in order to show that at the basis of hermeneutics as a method lies a hermeneutical being on its own. I support this claim by comparing in a topological-contemplative way — that is a methodological procedure found in Viorel Cernica's work on history of Romanian philosophy — the ideas of Gustav Shpet and those of Martin Heidegger that converge on this point. I show that both of them conceived human subjectivity as being both unique and historical, a notion that denounces Husserl's transcendental turn. However, I claim that this differentiation doesn't imply a dissent from phenomenology, but rather it is recasting into a different philosophical ethos.*

Keywords: *Hermeneutical Phenomenology, Early Phenomenology, Shpet, Contemplative Topos, subjectivity.*

Introducere

Proiectul original al fenomenologiei dezvoltate de Edmund Husserl avea la bază un deziderat metodologic, ce pare să subîntindă toate mișcările, abordările variate și programele din cursul istoriei intelectuale de o viață a promotorului ei, exprimat în formula concisă: „cătrefe lucrurile însele!” Acest slogan filozofic și-a găsit o formulare explicită în calitate de „principiu al tuturor principiilor” în *Ideen I* – „Tot ceea ce ni se înfățișează în chip original în «intuiție» trebuie luat pur și simplu drept ceea ce se dă, însă de asemenea doar în limitele în care

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Istorie și Filosofie, Masterat „Filosofie Antică și Medievală”, anul II. Coordonator: Alexander Baumgarten, Prof. Dr. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Istorie și Filosofie, Departamentul de Filosofie Premodernă și Românească.

se dă ca atare¹” – și vedește astfel un rol diriguitor al onestității în tot ceea ce înseamnă viața spiritului. Anume acest aspect al unui etos intelectual este cel care a continuat să anime căutările filozofice ale generațiilor care i-au urmat lui Husserl în spiritul fenomenologiei. Găsim semnul acestui etos distinctiv la Gustav Șpet, care în perioada anilor 1912-1913 a studiat sub îndrumarea lui Husserl la Göttingen, într-o scrisoare adresată mentorului său: „În măsura în care o înțeleg, fenomenologia nu este doar fundamentul pentru științele teoretice, atât pentru cele logice, ontologice, cât și pentru cele empirice, ci și, de asemenea, pentru orice cunoaștere practică și axiologică în cel mai larg sens al cuvântului, mai mult, pentru «viață», pentru «viața filozofică» în întregul ei².” Această racordare a metodei filozofice la viața factică este cea care, cel puțin pentru Heidegger, va duce spre o turnură hermeneutică în cadrul fenomenologiei.

Chiar dacă o parte notorie a discipolilor săi nu a aderat într-un tot al practica sa fenomenologică, în fond, distanțarea de Husserl s-a făcut în numele principiului enunțat de Husserl. Șpet însuși scrie în celebrul său eseu – *Conștiința și posesorul ei* – că, atunci când vorbește despre un *eu general, pur, transcendent*, Husserl de fapt merge împotriva propriului său principiu³. La fel trebuie înțelese emendările metodei husserliene, cum este, de pildă, cea realizată prin recurs la interpretare. Renunțarea la evidența nemijlocită de dragul mijlocirii interpretative este făcută cu scopul de a releva existența specifică a unui domeniu de lucruri, care nu se poate oferi intuiției decât pe măsura interpretării lui. Așadar, există o intuiție hermeneutică ce nu trebuie redusă – nici metodologic, nici ontologic – la evidența frustă de ordinul simplei sesizări a lucrurilor date *în carne și oase* în prezentul imediat. O astfel de îmbogățire a fenomenologiei pe cale hermeneutică este indubitabil prezentă la Gustav Șpet. Deja în comentariul său la *Ideen I*, Șpet își dedică ultimul capitol avansării unui nou act intențional, ireductibil la intuiția empirică și la vizarea conceptuală, ce constă într-un act hermeneutic. Însă, modul și privința în care hermeneutica este atestată în fenomenologia sa variază. În mare, fie că este susținută o depășire a fenomenologiei în numele interpretării, fie că este susținută, de altă parte, o

¹ Edmund Husserl, *Ideii privitoare la o fenomenologie pură și la o filozofie fenomenologică*, trad. Christian Frenez-Flatz, Humanitas, București, 2011, p. 100.

² Din scrisoarea adresată la 14 decembrie 1913, în Edmund Husserl, *Briefwechsel: Teil III, Die Göttinger Schule*, Springer Science, Dordrecht, 1994, p. 529.

³ Gustav Șpet, *Conștiința și posesorul ei*, § 22. (Traducerile din Șpet îmi aparțin [V. V.]. Până la apariția volumului în română, îl trimitem pe cititor la originalul rusesc, accesibil online la <http://psystudy.ru/index.php/num/appendix2-4/63-shpet-consciousness4a.html>, accesat ultima dată în 19.02.2022.

îmbunătățire a travaliului fenomenologic printr-un procedeu interpretativ, hermeneutica, atât într-un caz, cât și în celălalt, este văzută strict sub aspect metodologic⁴. Cu toate acestea, urmează să argumentăm că, în fapt, dincolo de aspectele hermeneutice de ordin metodologic, fenomenologia lui Gustav Șpet pleacă de la o *existență hermeneutică* specifică în felul ei, pe care Șpet o scoate la iveală și despre care nu crede că se poate vorbi altfel decât pe calea interpretării. Așadar, evidențierea unei existențe specifice precedă tratarea sa; fenomenul ontic sesizat primează față de teoretizarea sa și, mai mult, dă tonul acestei teoretizări. Astfel, argumentăm că, înainte de a vorbi despre aspectele metodologice ale fenomenologiei hermeneutice, trebuie, mai întâi, să remarcăm și să elaborăm aspectele ontologice ale acesteia.

Vom sprijini acest demers prin apelul la un alt discipol al lui Husserl, și anume Martin Heidegger, pentru care hermeneutica, cel puțin în perioada proximală lucrării *Ființă și timp*, a primat față de fenomenologia pur descriptivă. Trebuie remarcat că nu ne propunem să realizăm un studiu pur comparativ. Valoarea unui studiu comparativ în istoria filozofiei este obținută prin deciziile cu privire la criteriile de comparație și, de asemenea, cu privire la scopul elaborării comparației: de ce comparăm doi autori *într-o anumită privință* și, în cele din urmă, ce vrem să obținem prin comparația în vigoare? Aceste decizii țin de libertatea interpretativă a cercetătorului și nu pot fi derivate din existența faptică a autorilor studiați. Este un fapt istoric că limba germană a fost limba în care a scris Heidegger. Însă, a compara terminologia germană cu cea, de pildă, a fenomenologilor francezi, este o hotărâre interpretativă ce nu poate fi extrasă din lucrurile comparate. Altminteri, am putea infera că Heidegger a scris în germană pentru a se deosebi de francezi, ceea ce, pentru orice minte de bună credință, este o teză aberantă. Așadar, metoda cercetării noastre se apropie mai degrabă de un studiu topologic, a cărui dezvoltare în cercetarea istoriei filozofiei, în speță a celei românești, îi aparține lui Viorel Cernica⁵. Pentru a delimita studiul istoric-comparativ de cel topologic-contemplativ, voi oferi exemplul unui criteriu, care, sub aspect istoric, este de maximă importanță, însă sub aspect topologic este irelevant. Este vorba de limba în care au scris autorii

⁴ Cf. Natalia Artemenko, „Gustav Șpet’s «Hermeneutical Phenomenology» Project: His Reinterpretation of Husserl’s Phenomenology”, în Witold Poltka, Patrick Elridge (coord.), *Early Phenomenology in Central and Eastern Europe: Main Figures, Ideas, and Problems*, Springer, Cham, 2020.

⁵ Viorel Cernica, „Note metodologice asupra istoriei filosofiei românești”, în *Studii de istorie a filosofiei românești*, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 58.

comparați. Faptul că Gustav Șpet a scris în limba rusă este crucial, fiindcă astfel a fost condamnat la o cultură izolaționistă atât pe plan global (prin autarhismul sovietic), cât și pe plan intern (prin epurările politice, cărora Șpet însuși le-a căzut, nu o dată, victimă). Or, din punct de vedere topologic-contemplativ, putem face abstracție de aceste aspecte istorice, fiindcă problemele și temele intelectuale care l-au preocupat pe Șpet sunt de aceeași natură ca și cele de care s-a ocupat Heidegger. Astfel, studiul topologic (sincronic, și nu diacronic) ne oferă posibilitatea de a delimita un cadru al problemei autonom față de actorii filozofici care au luat parte la el.

Condiția ontologică a înțelegerii ca temei al fenomenologiei (hermeneutice)

În articolul său, „Fenomenologie și hermeneutică”, Paul Ricoeur remarcă faptul că fenomenologia nu poate fi gândită fără a presupune, într-un sens larg, hermeneutica, și invers, nici hermeneutica nu poate fi gândită fără resortul său fenomenologic⁶. Până și un proiect fenomenologic idealist, o direcție spre care pare să se fi conturat gândirea târzie a lui Husserl (în special în *Meditațiile carteziene*), nu se poate sustrage unei interpretări prealabile a celui care filozofează: „[...] fenomenologia este eo ipso «idealism transcendentă»”, iar acest idealism „nu este nimic altceva decât o explicitare a ego-ului meu”⁷. Mai precis, fenomenologia ca auto-explicitare a sinelui „arată într-o manieră sistematică în ce mod ego-ul se constituie pe sine ca ceva care există în sine și pentru sine și are o esență proprie”⁸. Așadar, modul de a înțelege structurile intenționale ale conștiinței depinde de o plasare prealabilă a sinelui într-un cadru hermeneutic, în care acesta să se constituie cu sens. Fiindcă descrierea fenomenologică se face pe măsura polului subiectiv, felul în care interpretăm subiectivitatea va determina felul în care se face descrierea. Asumând un *ego cogito* pur, transparent sieși, vom asuma astfel și o descriere eidetică pură. Căci, mulțumindu-ne cu o preînțelegere intelectualistă a sinelui, ne vom mulțumi, de asemenea, și cu descrierile realizate în această cheie. Așadar, până și ego-ul pur, într-o ultimă analiză, se dovedește a fi rodul unei auto-explicitări. Drept urmare,

⁶ Paul Ricoeur, „Phenomenology and Hermeneutics”, în *Noûs*, Vol. 9, No. 1, Wiley, Chicago, 1975, p. 100.

⁷ Edmund Husserl, *Meditații carteziene*, trad. Aurelian Crăiuțu, Humanitas, București, 1994, p. 119.

⁸ *Ibidem*.

hermeneutica pare a fi o turnură ce îi incumbă fenomenologiei de la bun început, și nu doar o îmbunătățire conjuncturală a acesteia.

Cea mai tranșantă expunere a acestei poziții hermeneutice din cadrul mișcării fenomenologice o găsim la Heidegger. Fenomenologia *Dasein*-ului trebuie să fie pe potriva fenomenului pe care îl are în vedere: „*sensul metodologic al descrierii fenomenologice este explicitarea*”⁹. Această determinare aparent strict metodologică a aspectului hermeneutic al fenomenologiei se bazează, în cele din urmă, pe un *fenomen hermeneutic*, în măsura în care discursul fenomenologic – ca discurs hermeneutic – își obține rigoare plecând de la adecvarea la fenomen. Acest lucru este spus indirect de către Heidegger în continuare: „*Filozofia este ontologie fenomenologică universală, având ca punct de plecare hermeneutica Dasein-ului, care, ca analitică a existenței, a fixat capătul firului călăuzitor al oricărei interogări filozofice acolo de unde ea izvorăște și acolo unde ea se repercutează*”¹⁰. Ceea ce înseamnă că interogarea ontologică în spiritul fenomenologiei *izvorăște* din viața factică a *Dasein*-ului uman și, plecând de la facticitate, ea trebuie să fie hermeneutică¹¹.

Într-un mod încă mai limpede, găsim aceeași idee expusă în celebra prelegere din 1923, *Hermeneutica facticității*. Aici, Heidegger are în vedere în mod explicit *hermeneutica* ca *fapt* al existenței umane, așadar ca un fapt care este de aceeași factură cu *ființa vie* (sau viața factică), pe care, din dorința de a evita un bagaj conceptual metafizic, o indică formal prin cuvântul *Dasein*¹².

Așadar, înainte de a vorbi de o emendare hermeneutică a metodei fenomenologice, trebuie să căutăm presupuziția acestui aspect metodologic într-o condiție ontologică prealabilă. Însă, putem oare repera, de asemenea, în opera lui Gustav Șpet prezența unei ființe autonome a sensului, care să reclame o ajustare hermeneutică a fenomenologiei? Credem că răspunsul la această întrebare este afirmativ, lucru pe care îl vom demonstra extrăgând câteva fragmente textuale din operele sale.

1. În volumul *Apariție și sens*, Șpet distinge pe urmele lui Husserl între, pe de o parte, *intuiția experiențială* și, de altă parte, *intuiția ideală*. Pe lângă acestea, Șpet

⁹ Martin Heidegger, *Ființă și timp*, trad. Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, Humanitas, București, 2012, p. 49.

¹⁰ *Ibidem*, p. 50.

¹¹ Pentru interpretarea „izvorului” asupra căruia se repercutează interogarea filozofică în calitate de *viață factică*, cf. Theodore Kisiel, *The Genesis of Heidegger's Being and Time*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1993.

¹² Martin Heidegger, *Ontologie. Hermeneutica facticității*, trad. Christian Ferencz-Flatz, Humanitas, București, 2008, p. 44.

caută un al treilea fel de intuiție, pe care îl numește *act hermeneutic*. Or, această întrebare privitoare la un *al treilea soi de intuiție* este, potrivit mărturiei lui Șpet, „o întrebare privitoare la un fapt¹³”, așadar privitoare la o *existență* specifică în felul ei, ireductibilă la sesizarea frustră, perceptivă, sau la intuiția ideală¹⁴. Paritatea dintre comprehensiune ca act subiectiv și o ordine – dincolo de simțuri și concepte – a lucrurilor, ce le oferă spre a fi înțelese, este astfel stabilită: „Ea <comprehensiunea> într-adevăr înaripează lucrurile, le însuflețește, și noi într-adevăr putem vorbi despre un grup de obiecte deosebit, de esența cărora aparține să fie comprehensibile¹⁵.” Acest aspect hermeneutic propriu atât lumii, cât și sinelui, așadar, propriu faptului-de-a-fi-în-lume, este întrevăzut în tot ceea ce înseamnă *orientarea teleologică* și, ca atare, formează un câmp al existenței de sine stătător.

2. Dacă în *Apariție și sens* calea către o *privire hermeneutică* este căutată între cele două acte intuitive – cel senzorial și cel eidetic – atunci, cu doi ani mai târziu, în eseul *Conștiința și posesorul ei* (1916), acest domeniu autonom al sensului este căutat în polemică cu logica aristotelică. Nu mai este vorba de senzorial și eidetic ca două aspecte ale subiectivității umane, ci de gen și specie ca mod de împărțire logică a întregului realității. Or, există raporturi care nu pot fi împărțite potrivit acestei divizări. „Între timp, astfel de relații precum cea dintre întreg și părți, dintre organism și organ, dintre persoană și trăirile sale, dintre organizații și membri etc., ar fi trebuit să dea motivul pentru revizuirea relațiilor atotcuprinzătoare în logică dintre gen și specie¹⁶.” Aceste două dimensiune de suprafață nu reușesc să dea seama de categoriile realului care sunt prevalente în experiența umană. Pentru a desluși această a treia dimensiune a sensului, este nevoie de un *act* pe măsură: „Interpretarea este descoperirea sensului, este explicitarea ca dezvoltare a înțelegerii, adică acea ieșire în a treia dimensiune despre care vorbeam mai sus¹⁷.”

Aceste două fragmente ilustrează faptul că, înainte de a vorbi de o branșare metodologică a hermeneuticii la fenomenologie, trebuie să recunoaștem *existența, facticitatea, ființa (to on)* care reclamă o astfel de emendare în vederea surprinderii sale. În felul acesta, *hermeneutica* – ca înțelegere a realului și ca realitate a înțelegerii, chiasm, de altfel, surprins și de către Heidegger prin

¹³ Gustav Șpet, *Iavolenie i smisl* [*Apariție și sens*], Germes, Moscova, 1914, p. 185. Traducerea din rusă, aici și în cele ce urmează, îmi aparține (V.V.)

¹⁴ Această pierdere din vedere a aspectului hermeneutic din cadrul apariției, potrivit lui Șpet, nu ar fi putut să fie observată decât într-o chestionare a metodei fenomenologice, ceea ce confirmă teza lui Ricoeur cu mult înaintea enunțării sale de către filozoful francez.

¹⁵ *Ibidem*, p. 207

¹⁶ *Idem*, *Conștiința și posesorul ei*, § 4.

¹⁷ *Ibidem*, § 7.

dublul genitiv al *hermeneuticii facticității* – este, mai întâi, o condiție ontologică pentru ca fenomenologia să poate fi ca atare și, în speță, să poată fi o metodă de explicitare a sensului, așadar o hermeneutică. În continuare, urmează să explicităm, la rândul nostru, sensul acestei condiții ontologice a înțelegerii, plecând de la autorii abordați mai sus: Martin Heidegger și Gustav Șpet.

Explicitarea condiției ontologice a înțelegerii

Acea ființă din cadrul lumii, care are capacitatea de a se înțelege pe sine și lumea în care se află, este numită de către Heidegger prin cuvântul *Dasein*. În mod obișnuit, am spune că este vorba de *om*. Însă, *omul* ar putea trimite imediat la *homo sapiens*, la determinările sale medievale ca *animal rationale* și, în cele din urmă, la originea grecească a expresiei date, *zoon logon echon*. Altfel zis, simpla utilizare a unui cuvânt ne-ar pune pe calea unei pre-înțelegeri metafizice nechestionate, pe care ar trebui să o evităm într-un travaliu fenomenologic. O neutralitate similară a limbajului conceptual, atunci când este căutat specificul acestei ființe capabile de înțelegere, o găsim și la Gustav Șpet. În *Conștiința și posesorul ei*, Șpet evită să vorbească despre *omul în genere*, preferând în schimb să se refere la acesta prin termenul neutru de *cutare (imiarek)*¹⁸. În lupta sa împotriva generalizabilității eului, care, ca ființă unică, nu poate admite o generalizare fără a-și suspenda *unicitatea* sa esențială, așadar fără a renunța la caracteristica sa cea mai proprie, Șpet uzează de pronumele nehotărât *cutare* și îl ridică la concept. Acesta reprezintă o indicație, o formulă menită a fi deformalizată prin umplerea sa intuitivă cu un nume propriu al unei persoane concrete, un *cutare-anume*: *cutare-Socrate*, *cutare-eu-cel-care-scriu-aceste-rânduri*¹⁹.

Fără să se oprească asupra constatării acestui caracter de ființă (*Seinsart*) al eului, anume *unicitatea* sa, Șpet își pune o problemă de fenomenologie genetică: de unde își trage rădăcina *unicitatea* eului? Cum se constituie eul ca unic? Răspunsul pe care îl oferă Șpet îl apropie de reflecțiile cu privire la aceleași lucruri ale lui Heidegger din *Ființă și timp*. Cu toate că întâlnirea reală dintre Heidegger și Șpet este puțin probabilă, fiindcă nu există nicio consemnare în această privință, faptul că gândirea lor se consolidează în jurul acelorași probleme filozofice și asumă căi similare de rezolvare a acestora, vorbește despre o consonanță ideatică

¹⁸ Cuvântul rusesc este format din *imia* (nume) și *rek*, de la *reci* (vorbire) și înseamnă propriu-zis *cutare*.

¹⁹ Șpet remarcă faptul că înlănțuirea de determinații menite să specifice *persoana concretă* la care ne referim nu este decât un lung nume propriu. Cf. *ibidem*, § 3.

care nu poate fi tăgăduită. Urmează să stabilim aceste linii de legătură pentru a sprijini răspunsurile lor printr-o validare reciprocă²⁰.

1. Eul este în mod esențial unic. „*Eul empiric este mereu un «lucru» concret și unic, astfel încât determinarea sa este înlocuită printr-o simplă indicare.*” – „*Și singurul lucru cu care se pare că încă putem înlocui numele propriu este numai pronumele demonstrativ: acesta, acela.*” Dacă, potrivit lui Șpet, eul poate fi înlocuit prin pronumele demonstrativ *acesta* sau *acela*, pentru Heidegger, *Dasein*-ul este determinat într-un mod similar potrivit unei exprimări indexicale, ce rezidă în construcția însăși a cuvântului *Da-sein*, adică ființă-aici/acolo. *Das Da*, aici/acolo, exprimă în mod ambiguu un loc ce poate fi determinat doar din perspectiva vorbitorului care se află *aici* și, respectiv, se află față de un *acolo*, așadar din perspectiva unui vorbitor *unic* și *iramplasabil*. Ca urmare a acestui lucru, *cutare* – în sensul de *eu însumi* – nu poate fi un exemplu printre alte exemple ale aceluiași prototip. *Eu*, cel care scriu acum, am un raport diferit față de esența mea de a fi eu, față de *ipseitatea mea*, decât raportul față de esența sa pe care o are masa la care scriu acum. Propriu-zis, masa nu are un raport, pe când *cutare*, *Dasein*, este definit de raportul pe care îl are cu ființa sa. „*Ființa acestei ființări este de fiecare dată a mea. Ține de ființa acestei ființări ca această ființare însăși să se raporteze la ființa sa*”²¹. Șpet (care în *Conștiința și posesorul ei* scrie aceste rânduri: „*Este necesar să avem în vedere această distincție atunci când determinăm unicitatea absolută a eului în opoziție cu caracterului <de tip> exemplar al altor lucruri concrete*”²²) și Heidegger (care, la rândul său, a scris: „*De aceea Dasein-ul nu poate fi niciodată conceput ca un caz sau ca un exemplar al unei specii de ființare de ordinul ființării-simplu-prezente*”²³) converg în privința determinării sinelui uman ca *unic* și *iramplasabil*.

2. Unicitatea eului nu poate fi înțeleasă nici pe calea stării de fapt, nici pe calea autonomiei sale. „*Ce îl face pe eu, pe cutare, să fie absolut unic? Nu unitatea prin ea însăși, și nici coordonarea predeterminării și a libertății prin ea însăși, unirea cărora se exprimă în dezoăluirea intenționalității individualizante, ci doar interpretarea specifică în felul ei la toată această întreagă unitate. Interpretarea este descoperirea sensului, este explicitarea ca dezoăluire a înțelegerii*”²⁴. Ajungem aici la o

²⁰ Fiindcă la momentul actual Șpet nu este tradus deloc în limba română, urmează să cităm pe larg din eseul său *Conștiința și posesorul ei*, astfel încât cititorul român să aibă acces la pasaje semnificative din lucrarea sa, până la apariția traducerii volumului, care e în curs de pregătire.

²¹ Heidegger, *Ființă și timp*, p. 56.

²² Șpet, *Op. Cit.*, § 7.

²³ Heidegger, *ibidem*, p. 57.

²⁴ Șpet, *ibidem*.

caracterizare esențială a sineității, care va fi exprimată la Heidegger printr-o dinamică temporală, anume o dinamică a facticității și a proiectului. Heidegger a văzut, în cele din urmă, sursa individualizării ființei umane în moartea ca posibilitate ultimă, extremă, transcendentă²⁵. Chiar dacă lui Șpet i-a scăpat întreaga problematică a orizontului temporal, a cărui sursă rezidă în moartea ca viitor ultim, cu toate acestea, el a întrevăzut dinamica orientării teleologice a ființei umane, în care își găsește expresia temporalitatea amintită. Altfel zis, individualitatea umană nu poate fi redusă la o sumă de trăsături, nu doar pentru că înșiruirea lor ar reprezenta o sarcină infinită, ci mai ales fiindcă, în principiu, nu am putea da seama de distinctibilitatea acelei ființe individuale de, să zicem, mediul ei. Pentru a rupe șirul indiferent al determinărilor reale, introducând o diferență în lume, e nevoie de un gest spontan, liber și autonom. Însă, la rândul său, această spontaneitate nu poate fi absolută, căci atunci am avea de-a face cu o voință indiferentă, nelegată de lumea pe care o modifică. Așadar, între fenomenalismul lumii și noumenalismul libertății e nevoie de o legătură mai originară, care să releve caracterul derivat al momentelor acestei perechi fundamentale. Heidegger concepea această împletire originară ca *proiect aruncat*, așadar ca libertate ancorată prin esența sa în lume. Șpet a denumit-o *motivație rațională*, ceea ce vrea să însemne un impuls sau o determinare empirice, preluate în cadrul rațional al înțelegerii și astfel transformate pe potriva intenționalității subiectului. Or, aspectul crucial atât la Șpet, cât și la Heidegger, este conceperea acestei împletiri, dincolo de senzorialitatea amorfă și de formalismul intelectual, în termenii sensului și ai interpretării. Rațiunea pură, ca și percepția pură, nu au o istorie și reprezintă, ca atare, mai degrabă *construcții* teoretice, decât profilări ale fenomenelor autentice, spre deosebire de sensul și înțelegerea sa, care pot fi doar *istoriale*.

3. Conștiința este în mod esențial istorială și comunitară. „*Eul adevărat și autentic, cutare, este, după cum am văzut, un «lucru» social – exact la fel precum socialul «noi»*”²⁶. Într-un mod cât se poate de apropiat de Șpet, Heidegger scrie în *Ființă și timp*: „*dacă Dasein-ul, ca fapt-de-a-fi-în-lume și ca destin, există, prin esența lui, în faptul-de-a-fi-laolaltă cu ceilalți, atunci survenirea sa este o survenire-laolaltă-cu-ceilalți și se determină ca destin comunitar.*”²⁷ De la unicitate sinelui uman și până la împletirea originară între determinarea empirică și autonomia neconstrânsă a acestuia, în fenomenologia hermeneutică (a lui Șpet și

²⁵ „Transcendența ființei *Dasein*-ului este una privilegiată, în măsura în care în ea rezidă posibilitatea și necesitatea celei mai radicale *individuații*.” Heidegger, *ibidem*, p. 49.

²⁶ Șpet, *Op. Cit.*, p. 24.

²⁷ Heidegger, *Op. Cit.*, p. 509.

Heidegger), sinele, în cele din urmă se profilează într-o altă dimensiune esențială, legată de cele discutate anterior, anume în *istorialitatea* sa. Legătura dintre istorialitate și comunitate este cât se poate de evidentă: nu poate exista o istorie solipsistă (pur subiectivă) sau o istorie naturală (pur obiectivă), fără o alteritate ontologică, fără un *celălalt* primar față de care să ne raportăm în constituirea atât a istoriei personale, cât și (prin relatare) a istoriei obiective. Mai mult decât atât, există și o legătură de esență între unicitatea eului și socialitatea sa. Se pare că nu poate exista un eu unic, definit prin iramplasabilitatea sa, decât într-un context comunitar, în care și plecând de la care acesta să se determine pe sine. „<Eul> se supune doar interpretării, adică «traducerii» pe limba altui eu sau pe o limbă convențională, «artificială»²⁸ a creației poetice²⁹.” Depășirea unicității inefabile nu este o problemă care rezultă în fenomenologia hermeneutică (ce asumă un *eu unic*) decât în cadrul unei ontologii tradiționale, care vede în caracterul monadologic o închidere în sine³⁰.

Chiar dacă Șpet nu a tematizat explicit *faptul-de-a-fi-în-lume* în legătură cu subiectivitatea înțeleasă în mod hermeneutic (drept *cutare*, sau în terminologia heideggeriană drept *Dasein*), cu toate acestea, găsim la el referințe directe la ceea ce constituie *semnificativitatea lumii*, cel puțin, pentru Heidegger din perioada premergătoare operei *Ființă și timp*, și anume: accesibilitatea ei ca sens și caracterul ei împărtășit cu ceilalți³¹. Pentru Heidegger, lucrurile se relevă în primă instanță și cel mai adesea ca *bune-la-ceva*, ca utile sau relevante unor activități practice, așadar într-un cadru social. În această privință, Șpet scrie: „dorind să indicăm «lucrul fizic», noi în primă instanță și cel mai adesea apelăm la lucrurile ce ne înconjoară, iar exemplele îndrăgite pentru meditațiile filozofice sunt lucrurile cotidiene – masa, cartea, mărul, copacul etc. [...] Ordinea lucrurilor este astfel că noi nici nu cunoaștem o altă realitate decât cea socială³²”. Legat de caracterul

²⁸ Trebuie remarcat faptul că în rusă cuvântul „iskustvenno” este înrudit într-un mod mai evident cu „iskustvo”, artă, decât sunt înrudite în română cuvintele „artificial” și „artă”. Astfel, „artificial” ar putea fi înțeles mai curând cu o trimitere spre „artistic” decât prin opoziție cu „naturalul”.

²⁹ Șpet, Op. Cit., § 3.

³⁰ Remarca lui Heidegger cu privire la lipsa de „uși și ferestre” a monadelor este grăitoare în acest sens: monadele nu sunt lipsite de „porți ale percepției”, fiindcă sunt închise în sine, ci ele nu au nevoie de acestea fiindcă sunt din capul locului deschise spre lume. Cf. Martin Heidegger, *The Metaphysical Foundations of Logic*, trad. Michael Heim, Indiana University Press, Bloomington and Indiana, 1992, p. 210.

³¹ Idem, *Ființă și timp*., p. 162.

³² Șpet, *ibidem*, § 23.

împărtășit al lumii, am vorbit deja de *socialitatea* conștiinței. Cu toate acestea, nu putem să nu remarcăm similaritatea dintre expunerile celor doi autori, atunci când e vorba de alteritatea constitutivă din punct de vedere ontologic sinelui uman. „Putem chiar spune că ascultarea constituie deschiderea primordială și autentică a Dasein-ului pentru puțința sa de a fi cea mai proprie, ca ascultare a vocii prietenului pe care fiecare Dasein îl poartă cu sine³³.” Putem chiar spune, în aceeași manieră și despre aceleași lucruri, împreună cu Șpet: „<Eul unic, cutare, Dasein> trebuie să audă și să înțeleagă vocea fratelui,³⁴ a cărei constatare în domeniul cutăruia însuși este suficientă pentru a-l impune să recunoască din capul locului legătura și unitatea amândurora, <legătura> ce se află «în afara» și «de-asupra» lor³⁵.”

Concluzii

Metoda fenomenologică, de la începutul său și până la continuările sale contemporane, se desprinde ca o metodă reflexivă în care subiectivitatea este privilegiată. Această privilegiere se datorează caracterului reflexiv al metodei. Pericolul unei întoarceri la idealismul transcendentă pare iminent. Or, după cum am văzut la Șpet și la Heidegger, subiectivitatea poate fi concepută altfel decât în termeni subiectiviști³⁶. Această posibilitate oferă o libertate de înțelegere și de explicitare a sinelui, care se conturează în jurul unui etos filozofic aparte, pe care Heidegger l-a descris în termeni de *autenticitate* și *neautenticitate*.

Conceperea intelectualistă a sinelui uman, așa cum o găsim la Edmund Husserl, necesită o descriere a sineității în termenii unei conștiințe pure. Spre deosebire de această abordare, întâlnim la Șpet și Heidegger o privilegiere a sensului în complexitatea sa socială și istorică, în caracterul său împărtășit și, totodată, legat de o conștiință unică. Heidegger va remarca și mai târziu această corespondență între sine și lume: felul în care rostim ființările în întregul lor, ca ceea ce ele sunt, presupune o înțelegere prealabilă a felului în care este omul, și invers, felul în care înțelegem natura umană asumă o pre-înțelegere tacită a întregului ființării³⁷. Astfel, turnura hermeneutică a fenomenologiei nu este atât

³³ Heidegger, *Ființă și timp*, p. 223.

³⁴ Inserțiile îmi aparțin (V. V.)

³⁵ Șpet, *Op. Cit.*, § 29.

³⁶ Aici ne putem gândi la remarca lui Heidegger cu privire la faptul că *finitudinea în om este mai originară decât omul*. Martin Heidegger, *Kant and the Problem of Metaphysics*, trad. Richard Taft, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1997, p. 160

³⁷ Michel Haar, *Heidegger și esența omului*, trad. Laura Pamfil, Humanitas, București, 2003, p. 133.

o emendare metodologică, cât o decizie în favoarea surprinderii realității potrivit unei perspective, considerată a fi mai originară. În fenomenologia hermeneutică (ca opusă fenomenologiei idealiste), această decizie se conturează în jurul celor două reproșuri adresate tradiției filozofice, care e neglijat unicitatea și istorialitatea subiectului.

Subiectul transcendențial este o construcție care are o legătură slabă cu datul intuitiv. În experiența umană, sinele se revelează de fiecare dată ca unic și de neînlocuit. Reproșul adus de Șpet fenomenologiei husserliene (ca și întregului curent subiectivist) este cel de a fi infiltrat eul unic în subiectul transcendențial, care, strict conceptual, sunt mutual exclusive.

De asemenea, subiectul transcendențial este lipsit de istorie, este în afara acesteia și, cel mult, într-un cadru teoretic părtinitor, o condiționează. Istoria și comunitatea, după cum am văzut, nu sunt doar alte trăsături ale sinelui uman, ci se află într-un raport de nemijlocită interdependență cu *unicitatea eului*. La fel cum nu poate fi o istorie fără actori unici care să ia parte la aceasta, tot așa nu putem vorbi de unicitate fără o narațiune în care aceasta să se realizeze. Am arătat prezența acestei tematizări hermeneutice a ființei umane, care reclamă și o metodologie pe măsură (dar nu invers), în opera lui Gustav Șpet. Asemănarea reflecțiilor lui Șpet cu cele ale lui Heidegger nu sunt întâmplătoare, ci se desprind din aceeași problematică și aceleași căi de rezolvare a sa.

Cu toate acestea, nu putem infera pornind de aici, de pildă, că Șpet și Heidegger s-au întâlnit în perioada anilor 1912-1914 în Göttingen. Realizând un studiu topologic-contemplativ, și nu unul istoric-comparativ, ne limităm la a surprinde înrudirile ideatice dintre Martin Heidegger și Gustav Șpet, fără să putem infera faptele istorice reale. În orice caz, întâlnirea lor reală este mai puțin importantă pentru istoria fenomenologiei, care, atunci când este înțeleasă corect, privilegiază posibilul față de actual. Or, ca posibilitate a gândirii, Șpet și Heidegger sunt cu siguranță într-o consonanță greu de pus la îndoială, ceea ce, din punct de vedere hermeneutic, reprezintă o întâlnire mai autentică decât cea care s-ar fi realizat în carne și oase.

ASOCIAȚIA PHILOHISTORISS

FACEM ISTORIE ÎMPREUNĂ!

Asociația Studențească PhiloHistoRiSs s-a înființat în septembrie 2014, iar scopul ei constă în dezvoltarea personală și profesională a studenților Facultății de Istorie și Filosofie și a relațiilor dintre aceștia, prin intermediul unor activități în domeniile istorie, filosofie, studii culturale, științe ale comunicării, relații internaționale și studii europene, științe politice. De asemenea, asociația urmărește îmbunătățirea și promovarea imaginii Facultății.

KLAUSENBOOK

ISSN: 2068-5483